НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Асоціація докторів наук з державного управління

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ:
теорія та практика

збірник наукових праць
Асоціації докторів наук державного управління:
Спеціальний випуск

Харків
Видавництво "ДокНаукДержУпр"
2013

УДК (351+342+321+316) (062.552)”540*3”
ББК 67

Рекомендовано до друку Вченою Радою Національної академії державного управління при Президентові України, протокол № 12/176-5 від 23 травня 2013 р

Постановою президії ВАК України від 30 березня 2011 р. № 1-05/3 «Про внесення періодичних друкованих наукових фахових видань до нового переліку наукових фахових видань України» збірник наукових праць «Публічне управління: теорія та практика» включений до Переліку наукових фахових видань України в галузі науки «Державне управління»

Редакційна колегія:

Василь Мартиненко, д.держ.упр., проф. – головний редактор;
Олександр Радченко, д.держ.упр., проф. – науковий редактор;
Юрій Куц, д.держ.упр., проф. – заступник головного редактора;
Костянтин Козлов, к.держ.упр., доц. – відповідальний секретар;
Володимир Бабаєв, д.держ.упр., проф.;
Валерій Бакуменко, д.держ.упр., проф.;
Наталія Гончарук, д.держ.упр., доц.;
Андрій Дєгтяр, д.держ.упр., проф.;
Ніна Діденко, д.держ.упр., доц.;
Олена Долгальова, д.держ.упр., проф.;
Дмитро Карамишев, д.держ.упр., доц.;
Олексій Крюков, д.держ.упр., проф.;
Микола Латинін, д.держ.упр., проф.;
Наталія Липовська, д.держ.упр., доц.;
Валентина Мамонова, д.держ.упр., проф.;
Олександр Мельников, д.держ.упр., проф.;
Тетяна Пахомова, д.держ.упр., проф.;
Сергій Серьогін, д.держ.упр., проф.;
Світлана Хаджирадєва, д.держ.упр., проф.;
Юрій Шаров, д.держ.упр., проф.
Едуард Афонін, д.соц.н., проф.;
Олена Донченко, д.соц.н., проф.;
Марія Пірен, д.соц.н., проф.;
Анатолій Ручка, д.соц.н., проф.;
Юрій Сурмін, д.соц.н., проф.;
Лариса Хижняк, д.соц.н., проф.;
Микола Головатий, д.політ.н, проф.;
Валентина Гошовська, д.політ.н., проф;
Олександр Соснін, д.політ.н., проф.;
Сергій Телешун, д.політ.н., проф.;
Юрій Шайгородський, д.політ.н.;
Леонід Шкляр, д.політ.н., проф.
Олег Амосов, д. е. н., проф.;
Бадирхан Дадашев, д. е. н., доц.;
Вячеслав Дорофієнко, д. е. н., проф.;
Олександр Поважний, д. е. н., проф.;
Світлана Черемісіна, д. е. н., доц.;
Олександр Горелік, проф. (США).

П 88 Публічне управління : теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”. – Спеціальний випуск – June, 2013. – 272 с.

ISSN 2307-3101 для друкованої версії; **2307-3454** для онлайн-версії журналу.

Статті спеціального випуску містять основні доповіді четвертого теоретико-методологічного семінару з міжнародною участю «Архетипіка і державне управління», котрий відбувся 22-26 травня 2013 р. в м. Київ. Зміст доповідей носить міждисциплінарний характер і висвітлює проблеми демократичного державотворення, що постають у сфері публічного управління та суспільної політики. В них з позицій архетипіки розглядаються проблеми теорії та історії державного управління, формування та функціонування механізмів державного управління, служби в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Для науковців, державних службовців, політиків, викладачів, слухачів і студентів, які цікавляться проблемами публічного управління та суспільної політики.

УДК (351+342+321+316) (062.552)”540*3”;

© Асоціація докторів наук з державного управління, 2013

NATIONAL ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION
AT THE PRESIDENT OF UKRAINE
KHARKIV REGIONAL INSTITUTE OF PUBLIC ADMINISTRATION
ASSOCIATION OF DOCTORS OF SCIENCES ON PUBLIC ADMINISTRATION

PUBLIC MANAGEMENT:
theory and practice

Collection of scientific works
Association of Doctors of Sciences on Public Administration: Special Issue

Kharkiv
Publishing House «DokNaukDerhzUpr»
2013

UDC (351+342+321+316) (062.552)”540*3”
BBK 67
P 88

Issue approved by the Academic Council of the National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, the minutes № ????? May ??, 2013.

Collection of Scientific Works “Public Management: theory and practice” was included to the list of Ukrainian specialized scientific editions in Public Administration by the Resolution “About including the periodical printing scientific specialized editions to the new list of scientific specialized issues” of the Presidium of High Attestation Commission, Resolution № 1-05/3, March 30, 2011

Editorial Board:

Vasyl Martynenko, D.Publ.Adm., Prof.
– Editor-in-Chief;
Oleksandr Radchenko, D.Publ.Adm., Prof.
- Editor-in-Science;
Yurii Kuts, D.Publ.Adm., Prof.
- Deputy Editor-in-Chief;
Konstantin Kozlov, PhD.Publ.Adm., Ass.Prof.
- Executive Secr.;
Volodymyr Babaev, D.Publ.Adm., Prof.;
Valerii Bakumenko, D.Publ.Adm., Prof.;
Nataliya Goncharuk, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Andrii Degtyar, D.Publ.Adm., Prof.;
Nina Didenko, D.Publ.Adm., Ass. Prof.;
Olena Dolgal’ova, D.Publ.Adm., Prof.;
Dmytro Karamyshev, D.Publ.Adm., Ass.Prof.
Oleksii Kryukov, D.Publ.Adm., Prof.;
Mykola Latynin, D.Publ.Adm., Prof.;
Nataliya Lypovs’ka, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Valentyna Mamonova, D.Publ.Adm., Prof.;
Oleksandr Mel’nykov, D.Publ.Adm., Prof.;
Tatiana Pahomova, D.Publ.Adm., Prof.;
Sergii Ser’ogin, D.Publ.Adm., Prof.;
Svitlana Khadzhyradeva, D.Publ.Adm., Prof.;
Yurii Sharov, D.Publ.Adm., Prof.
Eduard Afonin, D.Soc.Sci., Prof.;
Olenn Donchenko, D.Soc.Sci., Prof.;
Larisa Khyzhnyak, D.Soc.Sci., Prof.;
Mariya Piren, D.Soc.Sci., Prof.;
Anatoliy Ruchka, D.Soc.Sci., Prof.;
Yurii Surmin, D.Soc.Sci., Prof.;
Mykola Golovatyi, D.Pol.Sci., Prof.;
Valentyna Goshovs’ka, D.Pol.Sci., Prof;
Oleksandr Sosnin, D.Pol.Sci., Prof.;
Sergii Teleshun, D.Pol.Sci., Prof.;
Yurii Shaigorods’kyi, D.Pol.Sci.;
Leonid Shklyar, D.Pol.Sci., Prof.
Oleg Amosov, D.E.Sci., Prof.;
Badurkhan Dadashev, D.E.Sci., Prof.;
Vyacheslav Dorofienko, D.E.Sci., Prof.;
Alexander Povazhnyj, D.E.Sci., Prof.;
Svetlana Cheremisina, D.E.Sci., Prof.;
Alexander Gorelik, PhD, Prof. (USA)/

P 88 Public management : theory and practice : the collection of scientific works of the Association of Doctors of Sciences on Public Administration. – Kh. : Publ. House “DokNaukDerzhUpr», – Special Issue. – January 2013. – 272 p.

ISSN 2307-3101 (print version); **2307-3454** (on-line version).

The articles of the scientific collection present the reports of the First methodological-theoretic seminar with international participants “Archetypics and Public Administration” held on May 22-26, 2013 in Kyiv (Ukraine). The contents of reports have the interdisciplinary character and clarify the problems of state’s formation which arise in the sphere of public administration and social policy. From the positions of archetypics, some theoretical, methodological, and scientific-practical aspects of the theory and the history of public administration, formation and functioning of mechanisms of public administration, and service in state’s bodies and local selfgovernment bodies are considered.

For scientists, civil servants, politicians, teachers, students, competitors for master’s degree and for all who are interested in the problems of public administration and public policy.

UDC (351+342+321+316) (062.552)”540*3”;

© Association of Doctors of Sciences on Public Administration, 2013

Високоповажні пані й панове!

Щиро вітаю вас з відкриттям 4-го теоретико-методологічного семінару з міжнародною участю «Архетипіка і державне управління».

Цьогорічь науковий форум проходить у стародавній і славній столиці України – місті Києві. Історія і культура цього міста тісно пов'язані з архетипами східного слов'янства, а його ойкумена кріпиться правдивими знаннями й одвічними гуманістичними цінностями. Можна без перебільшення стверджувати, що наукова і культурна спадщина Києва слугує дієвою спонукою, що стимулює творчість і гармонізує його результати для сучасної державно-управлінської еліти.

Нинішнє зібрання є доброю нагодою для дослідників школи архетипіки погляну-ти вглиб століть, побачити своє тисячолітнє коріння, відчути титанічну енергію творення добрих справ великими попередниками, перейнятися славетним духом Київської Русі. Надійними дороговказами для нащадків постають Софія Київська і Києво-Печерська Лавра, Запорозька Січ і Києво-Могилянська Академія, Володимир Великий і Тарас Шевченко.

Саме тут гартувалася українська суспільна історія, яка часом несподівано для багатьох народів змінювала свою ходу, а її творці рішуче випросталися після столітніх принижень. На цій землі постала козацька вольниця, натхненна історичною пам'яттю й звитягою київоруської доби, освячена водами сивого Дніпра (Борисфена). Тут кувалися народна воля і державність.

До цих святих місць, звеличених національними апостолами правди і науки, де творилася історія, де карбувалося слово правди й плекалося почуття національної гідності, ви повертаєтеся наче на прощу.

Впевнена, що доторкнувшись до духовних святинь, ваша наукова школа архетипіки та її учасники набуватимуть нових творчих злетів і стимулів до злагоди.

Хай мудрість і досвід професорів і викладачів, творча наснага і устремління до честі та громадянського обов'язку молодих науковців постануть над усіма тимчасовими незгодами й прикрощами як істинні гуманістичні домінанти.

Віце-президент
Національної академії державного управління
при Президентові України *М. М. Білинська*

АМОСОВ
Олег,
AMOSOV
Oleg,
доктор економічних наук, професор, засл. діяч науки і техніки України, Перший заступник директора Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків.

Анотація: *у роботі представлеу статті представлено авторське бачення публічного адміністрування та еволюціонування моделей. Аргументовано існування національних архетипів, які створили парадигмальні засади публічного адміністрування. Доведено необхідність формування підґрунтя моделі «Good Governance» у вітчизняному публічному адмініструванні на архетиповій парадигмі.*

Ключові слова: *публічне адміністрування, архетипи, моделі публічного адміністрування, національна архетипіка.*

УДК 35.071

Олег АМОСОВ, Наталя ГАВКАЛОВА

МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ (АРХЕТИПОВА ПАРАДИГМА)

Постановка проблеми. Сучасні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, характеризуються розмаїттям напрямів впливу: з одного боку, вони несталі, транзитивні, спадні, з іншого – модернізаційні, реформаційні, відроджуючі. Сучасна наука намагається розглядати підходи до стабілізації процесів у політичному, економічному, соціальному та культурологічному середовищі шляхом пропонування нових засобів використання існуючого інструментарію управління, нових моделей управління як у сфері публічної влади (публічне адміністрування), так і в державному управлінні, механізмів, реалізація яких передбачає нове бачення відносин «влада – громадськість» та базується на національній архетипіці.

Оскільки означені моделі публічного адміністрування (Old Public Management, New Public Management, Good Governance) формуються та еволюціонують в часі як у країнах світу, так і в межах прийнятих основних моделей соціально-економічних систем (англосаксонська та континентальна) на архетиповій парадигмі, їх дослідження є важливим, складним і своєчасним питанням, а тема цієї статті є надто актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перелічені проблеми відображаються в питаннях, що розглядаються в рамках нещодавно сформованих наукових напрямків публічного адміністрування та архетипіки. Теорією і практикою публічного адміністрування в Україні займаються О. Андрійко, М. Білинська, А. Колодій, В. Мартиненко, О. Радченко, В. Толкованов [1–5] та ін. Незважаючи на публікації, що з'являються, в Україні досі не існує сформованої моделі публічного адміністрування й існують суперечності у визначеннях публічного управління та публічного адміністрування, що зумовлює доцільність запропонування авторської дефініції явища, яке досліджується.

Визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. Незважаючи на численні публікації зарубіжних дослідників, де описуються, дискутуються, аналізуються дії моделей публічного адміністрування в суспільстві, та роботи вітчизняних науковців, які досліджують особливості адаптації концепцій публічного адміністрування, прийнятих у світі, серед українських науковців не існує єдиного погляду ані на дієвість моделі, ані на наявність конкретної моделі у вітчизняній дійсності, яка базується на архетиповій парадигмі.

Метою статті в контексті зазначеного вище є поглиблення дослідження науково-теоретичних засад моделей публічного адміністрування з точки зору архетипової парадигми.

Виклад основного матеріалу. Досягнення мети дослідження передбачає, перш за все, представлення опису моделей та обґрунтування засад їх побудови у вітчизняному суспільстві, в зв'язку з чим необхідно визначити дефініцію «архетипова парадигма». Інформація з Великого економічного словника пропонує наступні визначення терміну «парадигма». «Парадигма (від грец.

приклад, модель, зразок) – це сукупність фундаментальних наукових установок, уявлень та термінів, яка приймається та розподіляється науковим світом та поєднує більшість його членів. Визначає еволюційний шлях розвитку фундаментальних положень» [6].

З урахуванням наявності різних класифікаційних ознак зазначимо, що парадигма може бути науковою, державною, персоніфікованою, загальноприйнятою тощо. У свою чергу, оперування поняттям «архетипова парадигма» відповідає класифікаційним ознакам наукової та державної парадигми. Відомо, що архетип як колективне несвідоме або доусвідомлене має характерні для цього суспільства риси. Погодимося з наявність українського феномену в архетипіці, але зазначимо, що в цьому дослідженні архетипова парадигма стосується в першу чергу суспільних моделей (англосаксонської та континентальної), які стали підставою для виникнення моделі в сфері публічного управління New Public Management з її подальшим еволюціонуванням, та почнемо викладення результатів з екскурсу в історію.

Публічне адміністрування можна визначити як взаємовплив суб'єкта управління та носія влади на суспільні процеси та відносини відповідно до суспільно-значущих функцій і повноважень.

У вузькому сенсі публічне адміністрування пов'язане з виконавчою гілкою влади і розглядається як: 1) професійна діяльність державних службовців, яка охоплює всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду; 2) вивчення, розробка і впровадження напрямів державної політики. У широкому сенсі під публічним адмініструванням розуміють систему управління, представлену адміністративними інститутами в рамках прийнятої структури влади.

Державне управління (англ. public administration) – діяльність органів державної влади та їх посадових осіб по практичному втіленню виробленого на основі відповідних процедур політичного курсу (public policy). Діяльність державних службовців традиційно ототожнюється, з одного боку, з політичною діяльністю, а з іншого – із законотворчою діяльністю.

Виходячи з запропонованого визначення, запозиченого з теорії та практики управління в Сполучених Штатах Америки, державне управління є тотожним публічному адмініструванню, але розвиток європейської наукової думки створює передумови для трактування державного управління як діяльності, яка перебуває в поле компетенцій державних службовців. Публічне адміністрування – діяльність більш широка, що охоплює виконання функцій з метою задоволення зацікавлених сторін усього соціуму. Ураховуючи те, що суспільні відносини в національних державах формуються на тлі національних особливостей населення в країні, панівні архетипи стають неодмінним складовим елементом публічного адміністрування в окремій державі.

Реалізація стратегії інтеграції України в європейський простір супроводжується ухваленням концепцій, викладених в Білій книзі європейського управління [7] і, відповідно, розглядом державного управління як спеціалізованої сфери діяльності тільки державних службовців, а публічного адміністрування – як сфери діяльності представників усього українського суспільства.

ГАВКАЛОВА Наталя,

GAVKALOVA Natalia,

доктор економічних наук, професор, зав. кафедри публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету, м. Харків.

Анотація: *у статті представлено авторське бачення публічного адміністрування та еволюціонування моделей. Аргументовано існування національних архетипів, які створили парадигмальні засади публічного адміністрування. Доведено необхідність формування підґрунтя моделі «Good Governance» у вітчизняному публічному адмініструванні на архетиповій парадигмі.*

Ключові слова: *публічне адміністрування, архетипи, моделі публічного адміністрування, національна архетипіка.*

УДК 35.071

У вітчизняному правовому полі в «Концепції реформування публічної адміністрації» закріплено поняття публічної служби, яка розглядається як професійна діяльність, визначена Законами України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування», головна мета якої полягає в якісному наданні публічних послуг громадянам на рівні, що відповідає європейським стандартам, забезпеченні оптимального використання публічних коштів, вчасному й адекватному реагуванні на соціально-економічні, зовнішньополітичні та інші виклики.

Т. Желюк справедливо відмічає [8], що чіткого розмежування між публічним адмініструванням, службою, управлінням та державним управлінням немає. У цьому контексті, як вважає науковець [8], заслуговують на увагу підходи до регламентації публічного адміністрування, викладені в Білій книзі європейського управління. Згідно з цією книгою публічне адміністрування забезпечує реалізацію публічної політики, яка є результатом переходу від політики відповідальності лідерів до особистої участі самих громадян і структур громадянського суспільства, де відповідальність бере на себе політично активна частина суспільства, і через це відбувається виділення публічної політики в окрему сферу. На відміну від державної (урядової) політики, яка виражає спрямованість політичного керівництва всім суспільством, вона виражає інтереси нації, окремих секторів і регіонів, суспільних класів і груп населення, а отже, для її успіху є особливо необхідною добровільна широка підтримка всіх дійових осіб, пов'язаних з цією політикою. Тривалий багатовіковий період європейської інтеграції призвів також до формування уніфікованих архетипів, які і стали основою близьких моделей суспільної організації та управління.

Отже, публічне адміністрування в нашому розумінні не є тотожним державному управлінню, воно має більш широкий спектр дій, оскільки охоплює зацікавлені сторони всього суспільства.

Теорія та методологія публічного адміністрування знайшли відображення в працях Вудро Вільсона («Вивчення публічного адміністрування», 1887 р.), Анрі Файоля («Промислове та загальне управління», 1916 р.), Леонарда Уайта («Введення до вивчення державного управління», 1926 р.), Честера Барнарда («Функції виконавчої влади», 1938 р.), Герберта Саймона («Адміністративна поведінка», 1947 р.), Дуайта Уалдо («Адміністративна держава», 1948 р.), Мишеля Крозье («Феномен бюрократії», 1963 р.), Пітера Дракера («Ефективна виконавча влада», 1966 р.), Уільяма Нісканена («Бюрократія та репрезентативне державне управління», 1971 р.), Эндрю Далшира («Публічне адміністративне управління», 1973 р.), Джеймса Марча та Йохана Олсена («Переосмислюючи інститути», 1989 р.), Девида Осборна та Теда Геблера («Переосмислюючи державне управління», 1992 р.). Таким чином, бачимо, що публічне адміністрування як поняття увійшло до обігу у II половині XIX ст., що створило передумови до його еволюціонування, і як наслідок ми маємо справу з готовим науковим продуктом, який пройшов апробацію в управлінській практиці. Однак вплив архетипів на публічне адміністрування не був поміченим, хоча архетипіка знайшла своє відображення у Християнській етиці, на якій побудовано всю систему бізнесу і менеджменту.

В. Вільсон вважав, що адміністративно-державне управління можна вивчати та на цих засадах створити точну науку. Незважаючи на те, що ця наука була, на думку Вільсона, результатом розвитку політичної науки, існувала різниця між адміністративно-державним управлінням та політикою, яку необхідно урахувати: якщо в політиці визначаються головні цілі держави, то управління займається реалізацією цих цілей, тобто управління залежить від політики та має свої, власні закони розвитку. «Адміністрування перебуває ззовні сфери політики. Адміністративні питання не є політичними питаннями. Хоча політика і ставить завдання перед адміністрацією, але адміністрація не повинна страждати від маніпулювання її підрозділами. Адміністративне управління залежить від політики і в тому сенсі, що політичні органи визначають правила діяльності адміністрації

в праві. Публічне адміністрування є деталізованим та систематичним виконанням Як слід, конституційні та адміністративні питання різняться: „різниця складається з загальних планів та спеціальних засобів”» [14, с. 25]. Мета вивчення публічного адміністрування полягає в детальному дослідженні методів управління та виробленню на цій основі принципів роботи. Для цього слід вивчати досвід інших країн з використанням компаративного методу аналізу. Через це публічне адміністрування як відносно самостійна сфера діяльності має бути підконтрольним суспільній думці та не входити у суперечність із демократичним принципам організації суспільства.

М. Вебера, В. Вільсона, А. Файоля, Г. Саймона та інших науковців можна розглядати як таких, що запропонували вихідну модель в публічному адмініструванні – Old Public Management. Сутність цієї моделі можна розкрити у наступних положеннях.

Old Public Management – класична бюрократична форма організації, описана Максом Вебером як ідеальний тип раціональної форми правління, що завдяки принципу праводержавності відзначається високим рівнем прогнозованості для політики і для громадян.

До характерних особливостей бюрократичної організації належать перш за все:

— поділ праці, що ґрунтується на функціональній спеціалізації;

— точно зафіксована ієрархія авторитетності;

— система правил, якою встановлено права й обов’язки посадовців;

— система способів подолання робочих ситуацій (стандартизовані процеси);

— неособистий характер відносин між людьми;

— заохочення чи просування по службі на основі фахової компетентності у зв’язку із принципом службової кар’єри;

— принцип відповідності вимогам ділової документації.

Теоретичні підвалини New Public Management (Теорія суспільного вибору (Public Choice) і менеджералізм) є наступними. Існують два теоретичні підходи до визначення коренів концепції NPM:

— теорія суспільного вибору (public choice);

— теорія менеджменту.

Автори реформаторських концепцій у руслі теорії public choice намагаються обмежити вплив бюрократії на політику шляхом підвищення конкурентного тиску на сферу громадського управління і тим самим посилення позицій громадян (і політики).

У рамках реформаторського підходу на основі теорій менеджменту ставка робиться на розширення свободи дій бюрократії шляхом скасування обмежень і посилення економічних стимулів.

New Public Management – це сукупність адміністративно-політичних стратегій реформування, в основу якої покладено переважно тлумачення адміністративної діяльності крізь призму приватної економіки. Модель реформування NPM не є догматичним і завершеним переліком заходів, однак найчастіше передбачає реалізацію таких кроків:

— приватизація й усунення надмірного рівня регулювання;

— винесення за межі єдиної структури або ж автономізація окремих адміністративних підрозділів;

— запровадження елементів конкуренції в адміністративну діяльність, а також запозичення методів менеджменту зі сфери приватної економіки в сектор громадського управління.

У вітчизняному середовищі побутує думка, що концепція «Good Governance» витісняє концепцію «публічного адміністрування», яка виникла в 90-х рр. XX ст., з її «односторонньою орієнтацією на ефективність; вона наповнює концепцію державного управління соціальною та гуманітарною складовими, формує новий підхід до розуміння необхідного самоврядування, що має тепер не тільки відповідати вимогам ефективності, а і бути відкритим, доступним, підзвітним, підконтрольним і чутливим до вимог громадян, їх потреб і прохань [5]. Ми не зовсім згодні з тим, що в Україні

сформувалися умови для зміни згаданих концепцій, навпаки, теорія публічного адміністрування продовжує розвиватися разом з науковими дослідженнями у сфері державного управління, а практика значно відстає від теорії, що зумовлює необхідність внесення поправок у нормативно-законодавчі документи і здійснення високорівневого контролю в процесі реформування публічного адміністрування в Україні. Але ми можемо висловити гіпотезу, що національна архетипіка дозволяє сформувати сучасну систему публічного адміністрування.

Досвід високорозвинених країн Європейського Союзу та США демонструє значні результати в напрямку розширення публічного адміністрування, що передбачає лібералізацію державної влади, базується на демократичних засадах і має на увазі партисипативну, партнерську взаємодію між владними структурами на всіх рівнях управління [9].

У вітчизняній науці виникає низка напрямків, що розглядають публічне адміністрування і з позицій відмови від владної вертикалі, і як бізнес-процес, і через призму морально-етичних аспектів та духовності, тобто з урахуванням національної архетипіки.

Однак автори цього дослідження роблять акцент на неможливості відмови від владної вертикалі в сучасному українському суспільстві, яке, перебуваючи під впливом трансформаційних процесів, відрізняється істотною диференціацією, хаотичністю і низьким рівнем суспільної самосвідомості та самоконтролю. До цього слід додати недосконалість нормативно-законодавчої бази та низький рівень контролю за виконанням законів.

Таким чином, перш за все слід сформувати ефективно діючий механізм державної влади, а подальшими кроками можуть бути формування управлінської горизонталі й надання абсолютних прав і свобод громадам та іншим утворенням громадян. Цих міркувань дотримується В. Шарій, акцентуючи увагу на необхідності пошуку оптимальної моделі влади, яка відповідала б усім вимогам сучасного демократичного світу, викликам глобалізації, національно-культурним та історичним традиціям [10].

Більш дієвим, на наш погляд, може бути уявлення публічного адміністрування у вигляді бізнес-процесу. За аналогією з підприємством державна влада на всіх рівнях управління повинна формуватися таким чином, щоб забезпечувалася ефективність її здійснення, а також результативність і продуктивність. З цього випливає, що представники державної влади на місцях і територіальні громади повинні діяти так, щоб властиві їм матеріальні, фінансові й інформаційні ресурси, людський, інтелектуальний і соціальний капітал формувалися і використовувалися найбільш ефективно. У контексті цього питання слід відзначити проблему перенасичення представницьких органів місцевого самоврядування в Україні, кількість представників яких є у декілька разів вищою, ніж, наприклад, у США. Це супроводжується неякісним виконанням функцій державними службовцями через хаотичне вивчення та неадекватне використання західного досвіду.

Оскільки йдеться про невиробничу сферу, особливу увагу в зв'язку з цим слід приділити управлінню трансакціями, під якими розуміється обмін «пучками» прав. При всій зрозумілості природи категорії «трансакції», введеної в обіг Р. Коузом у першій половині XX ст., дослідження джерел виникнення трансакцій, так само як і управління ними є не закінченим і потребує наукового обґрунтування. Розгляд у рамках трансакцій податків як джерел доходної частини місцевого бюджету не викликає наукових дискусій, але віднесення податків до трансакцій у чистому вигляді є спірним питанням і не приймається низкою дослідників. Ми вважаємо, що податки необхідно відносити до трансакцій, оскільки вони є однією з небагатьох статей доходів, якими можуть частково розпоряджатися органи місцевого самоврядування. Ефективність управління трансакціями відображатиметься тими діями місцевих органів влади, які забезпечать стабільний соціально-економічний

розвиток адміністративно-територіальних утворень завдяки правильному вибору пріоритетних напрямків перерозподілу фінансових ресурсів. Забезпечення розвитку території і буде результатом ефективності бізнес-процесу і, як наслідок, посилення демократизації в сучасному суспільстві. Права і свободи громадян при цьому мають забезпечуватися ефективним управлінням трансакціями, а особливо важливі питання необхідно проводити через всенародне голосування і, таким чином, реалізовувати власний архетип.

Важливими при цьому є питання морально-етичних аспектів і духовності, які є базисом професійної компетентності державного службовця. Характер виконання державно-управлінських завдань потребує коректного та професійного здійснення повноважень соціально відповідальними громадянами у сфері публічної влади. Але, як зазначають науковці, сучасне становище публічного адміністрування в Україні характеризується певними особливостями, які ускладнюють ухвалення управлінських рішень, що пов'язується з реформуванням суспільних відносин на тлі помітного зниження рівня життя значної частини населення, певної втрати владою довіри. Незважаючи на це, етичні норми та моральні цінності є майже несвідомою, невід'ємною складовою розвитку духовності та морально-етичних відносин у суспільстві в умовах сьогодення.

Підсумовуючи викладене вище, хочемо відзначити, що публічне адміністрування на місцях буде забезпечуватися за допомогою результативного формування, розподілу і перерозподілу дохідної частини місцевих бюджетів; збільшення самостійності регіонів у формуванні й видатках бюджету області відповідно до компетенції органів регіонального управління; участі територіальних громад в управлінні регіональним розвитком, активного залучення органів місцевого самоврядування та населення до процесів управління і вирішення соціально-економічних проблем розвитку території, поступової адаптації державної служби до міжнародних стандартів з урахуванням національних неформальних інститутів, в основі яких лежать архетипи.

Слід зазначити, що адаптацію державної служби України необхідно здійснювати шляхом застосування комбінацій різних дій [11, с. 23], як-то: імітації – застосування у конкретних ситуаціях методів дій, які вже використовуються у країнах Європейського Союзу та засвідчили свою ефективність; дифузії, яка передбачає активний обмін досвідом між різними суб'єктами перетворень, що рівною мірою стосується як центральних, так і регіональних органів публічної влади, а також неурядових організацій і передбачає навчання, вивчення досвіду за кордоном, запрошення зарубіжних фахівців тощо.

Провідними напрямами трансформації відносин між центральними та регіональними органами влади у сфері публічного адміністрування слід визначити наступні: забезпечення доступу місцевої влади до фінансових ринків і кредитних ресурсів, установлення нових критеріїв адміністративної відповідальності керівників органів місцевого самоврядування та розпорядників бюджетних коштів, запровадження нових принципів та механізмів відносин «влада – громадськість» щодо формування програм, механізмів підзвітності та громадського контролю [12], зміну фінансового забезпечення регіональних програм відповідно до змін функцій щодо забезпечення сталості соціально-економічного розвитку регіонів і надання населенню соціальних послуг належної якості.

Висновки та подальші напрями наукових досліджень. Таким чином, публічне адміністрування в процесі еволюціонування зазнало низки змін, про що свідчить існування щонайменше трьох загальновідомих моделей – «Old Public Management», «New Public Management» та «Good Governance». Ми не можемо стверджувати, що в Україні публічне адміністрування описується моделлю «Good Governance», яка відповідає найвищому розвитку соціально-економічної системи, характеризує соціально орієнтоване управління та визначає управління на розвинених демократичних засадах без урахування національної архетипіки. Навпаки, ми вважаємо, що

в країні спостерігається існування моделей «Old Public Management» та «New Public Management», що визначається вітчизняною архетиповою парадигмою. Архетипічні особливості зумовлюють необхідність впровадження державної політики шляхом збільшення самостійності регіонів у визначенні довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку регіону, у виборі засобів її реалізації, формування та забезпечення ефективного перерозподілу синтезованого капіталу регіону, формування доходів і видатків бюджету області органами регіонального управління, участі органів місцевого самоврядування, територіальних громад та залучення населення до процесів управління й вирішення соціально-економічних проблем розвитку, тобто всього того, що створює підґрунтя для формування моделі «Good Governance» в публічному адмініструванні.

Подальші напрями наукових досліджень полягають у деталізації напрямів розвитку публічного адміністрування в Україні, конкретизації впливу трансакцій на ефективність публічного адміністрування, дослідженні впливу архетипів на результативність публічного управління з визначенням відмінностей публічного управління та публічного адміністрування.

Рекомендації органам законодавчої та виконавчої влади є наступними:

— створення можливості для розвитку неформальних суспільних інститутів, що базуються на національних архетипах;

— забезпечення доступу місцевої влади до фінансових ринків і кредитних ресурсів, установлення нових критеріїв адміністративної відповідальності керівників органів місцевого самоврядування та розпорядників бюджетних коштів;

— запровадження нових принципів та механізмів відносин «публічне адміністрування – громадськість» щодо формування програм, механізмів підзвітності та громадського контролю;

— зміна фінансового забезпечення регіональних програм відповідно до змін функцій щодо забезпечення сталості соціально-економічного розвитку регіонів і надання населенню соціальних послуг належної якості, що прямо впливає на зменшення рівня трансакцій у публічному адмініструванні.

Список літератури:

1. Андрійко О. Академічні дослідження проблем державного управління та адміністративного права: результати і перспективи [Електронний ресурс] / О. Андрійко, В. Полюхович // Юридичний журнал,. – 2004. – № 5. – Режим доступу : http://justinian.com.ua/article.php?id=1191.

2. Мартиненко В. Питання парадоксальності сучасного державно-управлінського знання / В. Мартиненко, Ю. Древаль // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з держ. упр. – Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2011. – № 1 (5). – С. 60–65.

3. Радченко О. Компаративний аналіз моделей демократичного політичного режиму держав початку XXI століття / О. Радченко // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з держ. упр. – Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2011. – № 1 (5). – С. 90– 96.

4. Толкованов В.В. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні / В.В. Толкованов, А.К. Гук, В.М. Олуйко, В.Я. Прошко. – К. : Крамар, 2011. – 199 с.

5. Колодій А. Процес деліберації як складового демократичного врядування / А. Колодій / Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування : матеріали науково-практичної Конференції ЛРІДУ НАДУ при Президентові України (4 квітня 2008 р.). – Львів, 2008. – С. 106–110.

6. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азраиляна. – 3-е издание стереотипное. – М. : Институт новой экономики, 1998. – 864 с.

7. Европейский Союз: основополагающие акты редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М. : Инфра-М, 2008. – 698 с.

8. Желюк Т.Л. Публічне управління: сучасні реалії та перспективи для України / Т.Л. Желюк // Збірник матеріалів доповідей за матеріалами Науково-практичної конференції з міжнародною участю «Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи»(22 жовтня 2012 року). – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – 202 с.

9. Pollitt C. Public Management Reform: A Comparative Analysis / C. Pollitt, G. Bouckaert. – Oxford : University Press, 2004. – 240 p.

10. Шарій В.І. Характеристика світових тенденцій розвитку місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / В.І. Шарій // Публічне адміністрування: теорія і практика : електронний збірник наукових праць. – 2012. – Випуск 1(7). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2012_1/12svirms.pdf.

11. Лахижа М. Адаптація державної служби України до стандартів ЄС: регіональні аспекти / М. Лахижа // Європеїзація публічного адміністрування в Україні в контексті європейської інтеграції : матеріали наук.-практ. конф. (17 груд. 2009 р., м. Дніпропетровськ) / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 22–24.

12. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади : монографія / [А.О. Чемерис, М.Д. Лесечко, А.В. Ліпенцев та ін. .] ; за заг. ред. А.О. Чемериса. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 152 с.

13. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / [за ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла]. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.

14. Wilson W. The Study of Administration / W. Wilson // Discipline and History. Political Science in the United States / J. Farr and R. Seidelman (eds.). – Ann Arbor : APSA, 1993. – 315 p.

БОРОВИЦЬКА Олена,

BOROVYTSKA Olena,

кандидат філософських наук, доцент, докторант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України м. Київ.

Анотація: *у статті обґрунтовуються стратегіальні мисленнєві тенденції державного управлінця як неусвідомлювані механізми його діяльності. Архетип несвідомого розглядається як чинник її регуляції. Демонструється актуальність наукової концепції стратегіальної організації та регуляції процесу творчості, розробленої академіком В.О. Моляко, позаяк бачиться одним з методологічних доповнень у державному управлінні.*

Ключові слова: *архетипи, державне управління, довіра, інтерсуб'єктивність, стратегія, стратегіальна регуляція, КАРУС.*

УДК 17.02:316. 46

Олена БОРОВИЦЬКА

АРХЕТИП ЯК ЧИННИК СТРАТЕГІАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. Розглядаючи процес державного управління, завжди говоритимемо про стратегіальні тенденції його організації та регуляції, зважаючи на проблему мисленнєвого пошуку управлінцем контакту зі своїм персоналом (тут поняття «персонал» вживається у широкому його розумінні). Цей активний пошук організовується і реалізовується таким регулятором, як стратегія. Сутність стратегії як своєрідного психічного утворення, домінуючої конструктивної мисленнєвої тенденції державного управлінця, полягатиме у його готовності до дії як творчої взаємодії зі своїм персоналом, а чинником такої взаємодії виступатиме інтерсуб'єктивність як глибинний механізм її регуляції, вихідним принципом – принцип взаємної довіри [1, с. 81–91; 2, с. 26–39].

Варто нагадати, що поняття інтерсуб'єктивності отримало концептуальну розробку ще у феноменології Едмунда Гуссерля, видатного учня Брентано Франца – провісника феноменології. Інтерсуб'єктивність розумілася Гуссерлем як структура суб'єкта, в якій його Я дотикається до досвіду Іншого [3; 4, с. 282–297].

У нашому контексті розвідок інтерсуб'єктивність – це вихідна структурована форма досвіду як конструктивна архетипна форма психічної взаємодії. Інтерсуб'єктивна взаємодія – організована система психічної активності суб'єктів, які взаємодіють з метою створення так званого комунікативного «затишку». Така взаємодія є неможливою без уміння налагоджувати та підтримувати контакти. Її важливою рисою є спільна мета як цінність, отже, передбачення результату, що задовольняв би обопільні інтереси і сприяв би реалізації потреб кожного через їх взаємодію як інтерсуб'єктивну сутність [2, с. 26–39].

Діяльність управлінця як громадянина, свідомі «програми» його поведінки взаємодіють з різноманітними сферами психіки – генетично успадкованими й тими, що склалися на ранніх стадіях його онтогенетичного (прижиттєвого) формування. Первинний психічний досвід здатен до актуалізації як репрезентації первісних знань як прадосвіду (структурованих внутрішніх змістів як несвідомих патернів), через активацію змістів психічних станів, внутрішньо та зовнішньо детермінованих, причому на всіх етапах філо- та онтогенезу.

Міркування про ментальний код культури як про код нації мають здійснюватись через дослідження контекстуальної активації саме структур колективного несвідомого (зокрема, архетипного шару ментальності) як універсальних чинників конструювання колективної реальності – як соціальної, культурної, політичної тощо.

Отже, досліджуючи формуючу роль архетипів у державному управлінні, зважатимемо ще і на інтерперсональну особливість їх сутності. Зазначимо, що головні засади інтерперсонального підходу у сучасній психології були визначені й отримали концептуальну розробку як інтерперсональна теорія в психіатрії сучасним американським психоаналітиком і психіатром Гаррі Стеком Салліваном й, очевидно, як варіант синтезу психоаналізу та біхевіоризму [10].

Щодо доцільності й необхідності використання стратегіального підходу до дослідження організації та регуляції державного управління, він бачиться ефективним насамперед через розвідки такого процесу як творчої взаємодії. Вирішення актуальних суспільно значущих проблем неминуче детермінується стратегією як мисленнєвою тенденцією особистості управлінця, отже, й засобами процесу управління. Засадничими чинниками його стратегіальної регуляції виступатимуть архетип довіри й архетип інтерсуб'єктивності як вихідні структуровані форми досвіду у широкому його розумінні.

Стратегіальний підхід передбачає дослідження як управлінської природи кадрової політики загалом, так і культури мислення та професійності кожного управлінця як громадянина. Позаяк здатність керівника зрозуміти специфіку уніфікації як консолідації суб'єктивного та колективного у системі державного управління, зокрема в процесі аналізу проблемних ситуацій, ухвалення конструктивних політичних рішень, свідчитиме про особливості стратегій як його домінуючих мисленнєвих дій (способу мислення), глибинних тенденцій організації та регуляції процесу управління. Зауважимо, що може виникати і небезпека проявів так званого «голого» суб'єктивізму, отже, непорозуміння, а через це – отримання лише негативних наслідків від такого процесу управління. Таким чином, на підставі вищезазначених особливостей управлінця спостерігатимемо не лише сам процес конструювання діалогу, який визначатиме сутність його культурної інтенції (к-інтенції), спостерігатимемо, як вибудовуватиметься єдність Вищих предметів метафізичного пізнання як ціннісних елементів його внутрішнього досвіду як керівника (Доброчинності, Моральної Досконалості, Блага, Істини, Краси, Добра, Єдиного як спільного загального Абсолюту тощо), що конституюватимуться його екзистенційними проявами з к-інтенціями. Спостерігатимемо, як вибудовуватиметься єдність Вищих предметів з «предметами» соціальної реальності, котрі також будуть конституюватися не лише особистістю керівника як носія Вищих загальнолюдських цінностей, але і як окремим його індивідуальним (глибинним) змістом та іншими ознаками, неминуче детермінованими соціальними характеристиками тощо.

Аналіз останніх досліджень. Запропонована проблематика хоча і сягає своїми витоками глибинної психології, а саме аналітичної, проте є і завжди залишатиметься інтердисциплінарною, позаяк вибудовується на фундаментальних категоріях, поняттях, ідеях як психології, так і психіатрії, політології, соціології, державного управління, культурології, філософії (З. Фройд, К. Юнг, Гаррі Стек Салліван, Г. Лебон, Г. Тард, Дж. Мід, Е. Дюркгайм, Брентано Франц, Е. Гуссерль, І. Кон, Е. Афонін, А. Мартинов, П. Крупкін, О. Донченко, Ю. Романенко, Т. Вакулова, О. Шипунова, О. Радченко, А. Агафонов, Т. Яценко, Роберт Столороу, Бернард Брандшафт, Джордж Атвуд, А. Шюц, Т. Лукман, К. Леві-Строс, Л. Леві-Брюль, Майєрс-Брігс та ін.).

Щодо ефективності стратегіального підходу, то він реалізується, насамперед, стосовно вивчення процесу мислення таким дослідниками, як Дж. Брунер, С.М. Василейський, Л.Л. Гурова, В.М. Бондаровська, В.О. Моляко, О.В. Проскура, Т.К. Горобець-Чмут, М.Л. Смульсон та ін.

Цей підхід реалізується і стосовно вивчення багатьох видів творчої діяльності, причому на різних вікових рівнях і чималою когортою дослідників (О.І. Бедлінський, В.О. Моляко, О.Л. Музика, В.В. Рибалка, Н.А. Ваганова, Л.А. Мойсеєнко, Н.І. Череповська, В.М. Чернобровкін, С.В. Шаванов, І.М. Біла, Н.М. Латиш та ін.).

Мета дослідження. Насамперед ми вдаємося до розвідок прообразних передумов психічної активності державного управлінця як глибинних механізмів організації його діяльності. Ми не маємо на меті говорити про когнітивні параметри архетипу, на чому неодноразово акцентувалося й акцентується у психоаналітичних розвідках. Не йтиметься і про специфічні особливості опредметнення («оживляння») психічного в його архетипних проявах. Ми говоритимемо про архетипну сутність

як «динамічний» прадосвід управлінця, структурно-функціональний глибинний шар його несвідомого.

Йтиметься про прообразні передумови як психічні детермінанти стратегіальних мисленнєвих тенденцій державного управлінця, неусвідомлювані механізми його діяльності, де архетипи розглядатимуться як глибинні чинники її організації та регуляції.

Виклад основного матеріалу. Сутність стратегії як своєрідного регулюючого психічного утворення полягатиме в актуалізації знань та комплексу вмінь як досвіду управлінця. Стратегіальна організація процесу державного управління передбачає його цілеспрямовані дії як синтетичну готовність до взаємодії. Така взаємодія, ґрунтована на засадах довіри, сприятиме актуалізації досвіду, необхідного для розуміння сутності суспільно значущих проблем. Отже, конструктивне застосування знань управлінцем і спрямовує його стратегіальний пошук вирішення проблем в інтерсуб'єктивне русло.

Віднайдення управлінцем саме чинних стратегіальних механізмів і сприятиме продуктивності його діяльності загалом. Отже, стратегіальні мисленнєві тенденції як чинники продуктивної організації державного управління сприятимуть досягненню конструктивної реалізації довгоочікуваної суспільно значущої мети.

У контексті наших міркувань актуальною бачиться думка В.О. Моляко щодо розуміння стратегії як психологічного регулятора, котрий не містить детального плану, не є методом або способом вирішення завдання, а бачиться індивідуалізованою мисленнєвою тенденцією особистості, проявом її психологічної готовності до діяльності [9].

Сутність такого стратегіального підходу, розробленого В.О. Моляко, полягає у п'ятисходинковій моделі організації творчого процесу (системний тренінг КАРУС, за В.О. Моляко) [9]. Зауважимо, що державний управлінець за необхідності може вдаватися до модифікації того чи іншого фрагменту системи творчого тренінгу КАРУС, зважаючи на зміст і роль стратегій як мисленнєвих тенденцій (комбінування, аналогізування, реконструювання) організації процесу управління, власне детермінованих здебільшого формою та методом самого правління.

Зазначимо, що система КАРУС як методика ґрунтується на конкретному вивченні процесу конструкторської творчості, її циклів, а також стратегій і тактик, використовуваних у діяльності конструкторів [9]. Отже, саме за такими, віднайденими в процесі дослідження конструкторської діяльності, головними її стратегіями, система і отримала назву – КАРУС (абревіатура найменувань стратегій) [9].

1. КОМБІНУВАННЯ (стратегія, спрямована на здійснення комбінаторних дій) здійснюється на основі аналогізування, але неминуче через зміну теоретичних настанов.

2. АНАЛОГІЗУВАННЯ (стратегія, спрямована на пошук аналогів). Її роль полягає у знаходженні подібності між структурами, функціями якихось двох відмінних об'єктів (образів). На основі встановлення такої їх подібності переносимо наявну структуру чи функцію у нове рішення. Виокремлюються повні аналогії (абсолютне співпадіання структури або функції), значні аналогії (переважаюче співпадання й використання структури або функції у новому рішенні) та фрагментарні аналогії (подібність або часткова подібність елементів /функцій/ обох об'єктів /образів/ та їх використання у новому рішенні). Згодом виокремлюються близькі аналоги (порівняння однотипних предметів /образів/), віддалені аналоги (порівняння різнотипних предметів /образів/, залежно від того, до якого класу вони належать), дуже віддалені аналоги (порівняння абсолютно різних предметів /образів/, причому як структурно, так і функціонально). Зауважуємо, що стратегія пошуку аналогів може переплітатися з іншими стратегіями (комбінування, реконструювання тощо).

3. РЕКОНСТРУЮВАННЯ (стратегія реконструктивних дій) здійснюється також на основі аналогізування й неминуче через зміну теоретичних настанов.

4. УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПІДХІД (рівномірне гармонійне поєднання вищезазначених дій). Застосування універсальної стратегії ґрунтується на одностайному або ж почерговому використанні трьох попередніх – аналогізування, комбінування та реконструювання.

5. СТРАТЕГІЯ ВИПАДКОВИХ ПІДСТАНОВОК (або стратегія «спроб» і «помилок»). Пошук виходу з «глухого кута» шляхом «мозкового штурму». Фіксуються та використовуються всі можливі уявні варіанти випадкових образів у рішенні завдання. (Для детального ознайомлення з тренінговою методикою КАРУС – див. «Творческая конструктология (пролегомены)» – автор В.А. Моляко) [9].

Наприклад, стратегія пошуку аналогів, в основі котрої лежить механізм еталонування, ґрунтується на пошуку еталонів з попереднього досвіду. Ці еталони можуть збігатися з об'єктом розуміння – у цьому випадку йтиметься про впізнавання і пригадування. В інших випадках еталони суб`єкта можуть мати ознаки, якості чи властивості, подібні до об'єкта розуміння. У такому випадку йтиметься про більш або менш віддалені аналогії.

Складнішою є стратегія комбінування. Вона полягає в тому, що суб'єкт або зіставляє складові частини завдання, або конструює складові різних елементів знань та попереднього досвіду. Особливо виразно ця стратегія проявляється в разі вирішення неординарних проблем, вирішення яких вимагає головним чином перекомбінування, отже реконструювання складових елементів вихідної умови проблеми завдяки домінуючій стратегіальній дії як мисленнєвої тенденції, детермінованої колишнім досвідом.

Разом з тим зазначається, що стратегії пошуку аналогів та комбінування не завжди здатні забезпечити успішність процесу управління. Досить часто, залежно навіть від форми чи методу державного правління, специфічна «конструкція» процесу управління може передбачати і існування прихованих сенсів та вимагати від управлінця використання декількох способів (шляхів) організації процесу. Зокрема, він може використати шаблонний засіб як метод управління, що може призвести до одержання правильного результату, або усвідомлення неможливості використання цього засобу. У ситуації, коли управлінець здатен використати інший спосіб як дієвий засіб процесу управління, подивитися на нього з іншого боку, відмовитися від попереднього як гальмуючого, тоді йтиметься про використання суб'єктом стратегії реконструювання.

Універсальна стратегія дає змогу відмовлятися від стереотипів у процесі розуміння та пошуку вирішення завдання. Ця стратегія передбачає використання у згорнутому вигляді згаданих вище стратегій.

Досліджуючи прообразні передумови як критерії розуміння процесу актуалізації неусвідомлюваних компонентів як глибинних механізмів несвідомого в процесі управління, надаємо перевагу стратегіальній мисленнєвій тенденції підстановок як особливій дії, здатної активувати насамперед роботу несвідомого в процесі застосування наявного способу управління.

Зауважимо, що в процесі державного управління необхідно зважати на передумови несвідомого вибору стратегії управління, що є досить значущим у такому процесі. Передумовами неусвідомлюваних дій як мисленнєвих тенденцій психіки управлінця виступатимуть прообразні передумови. Архетипи завжди слугуватимуть психічним фундаментом таких прообразних передумов його мисленнєвої активності. Отже, прообразними передумовами стратегіальної організації та регуляції процесу державного управління виступатимуть вихідні структуровані форми досвіду управлінця (архетипи як прообрази) у широкому його розумінні.

Як відомо, критерієм успішності будь-якої взаємодії слугує довіра як стратегіальний чинник її ефективності. (Про довіру як глибинний механізм актуалізації успішності взаємодії див. статтю «Архетипні витоки довіри: дитяча ідентичність в умовах перма-

нентного очікування» [1, с. 81–91]). Актуальним рефреном звучить і як пам'ятка кожного держуправлінця його етична відповідальність, і як показник його професійної придатності, так і показник усталеності самого феномена етичності як чинника його духовності загалом.

Досить важливо, щоб глибинні нюанси домінуючої стратегії поведінки не накладалася на вибір етичних засобів регуляції управління, насамперед щоб запобігти регресії як деструктивному способові функціонування психіки загалом, за необхідності вчасно попередити її. А це пов'язано, як відомо, з такими феноменами, як повага, довіра, відвертість, щирість, надійність, адже вони відіграють дієву роль у процесі управління і, насамперед, як елементи так званої «психодинамічної діагностики» та слугують інтуїтивним критерієм вибору стратегії поведінки. У разі такого порушення виникатиме безвихідь, загроза використання маніпулятивної стратегії як девіантної стратегії організації та регуляції управління. Отже, тоді жодна із запропонованих стратегій (комбінування, аналогізування, реконструювання, універсальний підхід, стратегія випадкових підстановок) як операційна мисленнєва тенденція не буде продуктивною та ефективною в процесі державного управління.

Варто не забувати, що сутність стратегії як своєрідного психічного утворення полягатиме як в усвідомлюваній, так і неусвідомлюваній готовності управлінця до дії як взаємодії. Якраз довіра супроводжуватиметься інтерсуб'єктивністю як чинником продуктивної організації будь-якого управління. Саме їх одностайна актуалізація і сприятиме якомога швидшому досягненню конструктивної реалізації управлінської мети.

Довіра завжди є вихідною формою впевненої взаємодії, позаяк процес управління має здатність як конструювати, так і реконструювати реальність. Тоді не що інше як довіра інтегрує думки до мирного співіснування та конституюється їх змістом. Отже, довіра слугує культурним ресурсом.

Архетип інтерсуб'єктивності є символічним образом несвідомої «колективної психіки», особливою домінантою у формуванні та розвитку колективної свідомості. Саме такий структурний образ управлінської психіки, в якому домінує Самість, і здатен, насамперед, «бачити» довіру як принцип мирного співіснування в контексті взаємодії як реалізації спільних суспільно значущих інтересів. Ідея довіри розглядається як ідея взаємного порозуміння, консенсусу. Довіра – елемент позиції, і якщо інтереси узгоджуються навзаєм, тоді і пропозиція щодо їх реалізації також узгоджується навзаєм. Проте в окремих випадках потрібні стратегії нейтралізації або стратегії уніфікації різноманітних психічних станів насамперед у контексті активації рецесивних структурних образів психіки, зокрема Персони (об'єктивація її інфляційної форми) або Тіні.

Отже, у такому контексті актуальним рефреном звучатиме думка про архетипний невроз! Продуктивною є участь держуправлінця, якщо він відчуває і коригує у своїй психіці ці рецесивні ознаки та здатен побачити їх у психіці інших! Наприклад, на думку О.А. Донченко, архетипні неврози є наслідком відсутності роботи власної душі людини, і саме в цьому сенсі вони є позаперсональними [8]. Людина, якій не відкрилися власні душа і дух, як правило, часто акцентує увагу на біблійних заповідях, багато говорить про те, яким треба бути, як треба жити, стає фанатичним патріотом, націоналістом, революціонером чи дисидентом, тобто виконує роль Героя або Жертви з есхатологічного міфу [8].

Архетипні форми психіки розумітимемо як первинні несвідомі інтенції, що реалізують себе як усталені патерни поведінки. Будь-який вид стратегіальної тенденції, що визначається переважаючими мисленнєвими діями (аналогізування, комбінування, реконструювання), детермінується структурованими формами досвіду. Така, детермінована досвідом, стратегіальна тенденція здатна також детермінувати процес державного управління, спрямовуючи потік мисленнєвого пошуку у певний,

не завжди конструктивний (залежно від актуалізації домінуючої архетипної форми психічного) спосіб ухвалення рішення.

Ефективність процесу державного управління полягатиме у своєчасному виявленні управлінцем такої деконструюючої участі архетипних форм. Отже, як зазначалося вище, це прояв його рецесивної форми психіки, зазвичай актуалізованого настановлення (фіксованого), що здатне відображатися у самому процесі управління. Це переважно актуалізація у пам'яті управлінця його колишньої нереалізованої потреби як форми негативного досвіду. Нагадаємо, що така перманентна актуалізація колишньої нереалізованої потреби набуватиме ефекту незавершеної дії (за Б.В. Зейгарник) [5; 6; 7], що здебільшого обумовлюватиме відсутність контакту управлінця зі своїм персоналом й отже ставатиме суттєвою перепоною у подальшій організації процесу управління загалом.

Висновки. Тренінгова методика КАРУС дозволяє управлінцю впродовж усього процесу імпліцитно «втручатися» у своє актуалізоване настановлення, зосереджуючись на передумовах формування стратегії та несвідомій її регуляції. Управлінець намагається зосередитися, щоб відрефлексувати свою неусвідомлювану активну спрямованість на організацію процесу управління з допомогою тієї чи іншої стратегії із системи КАРУС.

Зазвичай система стратегій завжди модифікується управлінцем, що сприяє продуктивному та ефективному процесу управління. Державний управлінець повинен зважати насамперед на передумови динаміки структурно-функціональних особливостей своїх стратегіальних мисленнєвих тенденцій, спостерігати за ними, яким чином у процесі управління відбувається трансформація самих елементів уявної схеми як структури управління (окремих міні-структур схематичного образу процесу управління). За якою стратегією, і що саме управлінець коригує (змінює)? Одночасно він з'ясовує і смислові закономірності вже новостворених структур як автономних міні-структур майбутньої цілісної моделі (схеми) управління, намагається з'ясувати передумови активації глибинних чинників своєї активності як так звану «смислову регуляцію» стану психологічної готовності до мисленнєвих дій (аналогізування, комбінування, реконструювання тощо) як стратегій управління. Державний управлінець виконує роль конструктора впродовж усього процесу управління. Таким чином, він спрямовує свою увагу не лише на усвідомлення «прихованих» механізмів, як таких, що заважають йому в процесі управління, але і сприяє формуванню власного вміння відрефлексовувати психологічну готовність до дій (аналогізування, комбінування, реконструювання), віднаходити переважаючу мисленнєву тенденцію як домінуючу стратегію управління. Таким чином, він може актуалізувати свої відчуття впевненості у такому виборі.

Отже, головне у стратегіальній організації та регуляції держуправління – здатність відрефлексувати стан психологічної готовності до аналогізування, комбінування чи реконструювання як його розумових тенденцій і визначити домінуючу мисленнєву дію як конструктивну у вирішенні проблеми.

Модель Образу управління як його схема, сконструйована в уяві управлінця, є динамічною. У процесі мисленнєвої роботи вона розвивається, «обростає знахідками», доповнюється все новими «фарбами». Держуправлінець демонструє знання, накопичені ним раніше, як конструктивні через схильність як готовність до дії вибудувати якісь нові структури з такого раніше накопиченого досвіду. Таким чином, він здатен привнести нове у свої враження і змінити їх з допомогою мисленнєвої дії як стратегіальної тенденції так, що в результаті виникне раніше не існуючий Образ як Нове Рішення – ефективний спосіб управління. Тобто, він складе основу своєї майбутньої дії, яку ми назвемо його новою стратегією поведінки як новою стратегією державного управління. Минуле зафіксовано в образах пам'яті, а майбутнє представлено у мріях і фантазіях, втілено в образній конструкції через вер-

бальну, а згодом дієву репрезентації. Відбувається перетворення як переробка даних накопиченого досвіду, в результаті чого структурується нове уявлення про спосіб як бажаний ефективний метод управління – довгоочікуване рішення проблеми.

Таким чином, державний управлінець формує здатність до створення чуттєвих образів на основі його схильності до дії як психологічної готовності (стратегіальної мисленнєвої тенденції) перетворити (змінити) неефективний спосіб державного управління. Процес створення Образу (майбутньої схеми) управління перебігає в уявному як «наочному» плані й має змогу трансформувати навіть саму стратегію, за необхідності вдатися до заміни однієї на іншу тощо, може репрезентувати досвід у будь-якій формі відображення, проте через створення не лише чуттєвих образів, але і продукування нових думок як конструктивних ідей. Отже, таким чином репрезентується схема майбутніх дій як ефективного методу державного управління.

Проте зауважимо, що в уяві неодноразово може актуалізуватися ще і та чи інша психологічна проблема (наприклад, колишня нереалізована потреба тощо). Тоді створений Образ проблеми сприймається самим управлінцем здебільшого відсторонено й «живе» ніби незалежно від свого «творця». Хтось її може миттєво відчути, іншому для цього доводиться докладати чималих зусиль. Зауважимо, що в пригоді знову-таки ставатиме стратегія як психічний регулятор. Отже, в уяві відсікаються зайві подробиці, виникають єдино точні деталі, визначається так званий ступінь достовірності, супроводжуваний найсміливішою вигадкою, зіставляються елементи структури як крайності проблеми.

Отже, народжуються саме ті конструктивні несподіванки, котрі потребують негайного їх втілення. Модель Образу, сконструйована в уяві, є динамічною. Управлінець намагається втілити знайдене, сприяючи «прочитанню» його змісту як власного рішення проблеми. Зауважимо, що в особистості, схильної до конструювання, домінуватиме такий тип стратегіальної мисленнєвої тенденції, як творче моделювання Образу (майбутнього методу) управління. Отже, тоді управлінець не перебуватиме в довгоочікуваному стані рішення проблеми. Звісно, це не свідчення того, що він несе в своїй уяві вже готовий «конструкт».

Зауважимо, що мислення управлінця, активно працюючи, вдається і до різноманітних «спроб» і «помилок» (тут – стратегія випадкових підстановок). Відбувається пошук виходу з «глухого кута» шляхом «мозкового штурму». Фіксуються та використовуються всі можливі уявні варіанти конструкцій випадкових образів у рішенні проблеми. Відбувається так званий творчий пошук. Саме тут особливого значення надаватимемо інтуїції. Якщо він здатен її почути, тоді знаходження рішення проблеми відбуватиметься, ніби випадково, інтуїтивно й оцінюватиметься ним як єдино правильне та слугуватиме тим потужним імпульсом подальшої роботи його уяви.

Зауважимо, що саме феномен інтуїції як так званого «бокового бачення» є доволі значущим і в пошуках ефективного способу управління. Динаміка такої мисленнєвої стратегії ґрунтується на принципі зворотного зв'язку як регулюючого механізму, позаяк сам принцип зворотного зв'язку є тим фізичним енергетичним критерієм функціонування людського організму як біологічного виду загалом, не лише його психічного!

Державне управління як Конструктивний Образ процесу демонструє складну комплексну структуру, котрій притаманні цілісність, системність, актуальність, суб'єктивність, неповна експлікація, континуальність, динамічність й недосяжність всеохоплюваності сприймання.

Отже, державне управління як Образ процесу управління є продуктом трансформації перцептивного, когнітивного й аффективного досвіду, функціонує на різних рівнях усвідомлюваності, завдяки неминучому поєднанню знань і переживань як досвіду, і лише частково підлягає вербальній інтерпретації.

Виникає необхідність побудови інтерсуб'єктивної як стратегіальної моделі державного управління з участю образів-переживань як своєрідних форм досвіду – структурованих елементів ментального, актуалізованих усталених форм переживань як критеріїв (прообразних передумов) організації та регуляції процесу державного управління. Архетип інтерсуб'єктивності сприяє внутрішній колективній єдності, актуалізує необхідність взаємопорозуміння людей, що ґрунтується на взаємній довірі!

Висновок — діяльність державного управлінця у форматі інтерсуб'єктивності демонструє його щирість та відвертість, вимагає від нього вміння керувати так, щоб громадська думка або вимога завжди заслуговували на увагу, мали сенс і цінність як загальнозначущі в контексті покращення роботи державної структури, отже, процесу управління загалом. Також у нашому форматі розуміння процесу державного управління важливе значення матиме публічність у структурі органів виконавчої влади і як спосіб налагодження командної роботи, так і як спосіб формування відносин між працівниками, позаяк така публічність ґрунтується на засадах довіри, поваги, надійності, відвертості, щирості. Засадничим чинником інтерсуб'єктивної публічності слугуватиме і відсутність упередженості та дискримінації за віковими, соціальними чи ґендерними ознаками, віросповіданням, культурними відмінностями, фізичними вадами тощо. Отже, інтерсуб'єктивність завжди засновується на відвертості та щирості і як модель поведінки державного управлінця ґрунтується на принципі взаємної довіри.

Інтерсуб'єктивна модель управління забезпечить функціонування принципу внутрішньої відповідальності посадовця (як його «незаплямованої» честі та гідності), тому і не вимагатиме від нього або органів влади пояснення й обґрунтування їхніх політичних дій публічно. Позаяк значущість та закономірність такого психологічного принципу визначається тим, що він гарантує дотримання і інших процесуальних принципів ефективності, результативності, продуктивності та передбачуваності процесу.

Інтерсуб'єктивність є глибинною стратегією організації та регуляції державного управління й, отже, слугує критерієм його ефективності та продуктивності. Актуалізація інтерсуб'єктивної сутності особистості посадовця сприятиме стратегіальній регуляції державного управління, заснованого насамперед на принципі взаємної довіри як принципі зворотного зв'язку будь-якого управління!

Особливе значення тренінгової системи КАРУС як методологічного доповнення у державному управлінні полягатиме в тому, що, з'ясовуючи прообразні передумови структурно-функціональних закономірностей стратегіальних тенденцій управлінця, вивчаємо його схильність до тієї чи іншої мисленнєвої дії, синтетичної психологічної готовності, що ґрунтується на його усталеній як домінуючій тенденції мисленнєвого пошуку успішного способу рішення проблеми.

Отже, актуальність стратегіального підходу мотивується його інтегративністю завдяки ознакам універсальності та мобільності. Таким чином, так звана його «терапевтична місія» полягатиме в організації державного управління як творчого процесу.

Список літератури:

1. Боровицька О.М. Архетипні витоки довіри: дитяча ідентичність в умовах перманентного очікування / О.М. Боровицька // Соціальна психологія : науковий журнал / гол. ред. Ю.Ж. Шайгородський. – Київ, 2012. – № 3 (53). – С. 81–91.

2. Боровицкая Е.Н. Интерсубъективная сущность архетипа как проблема практической феноменологии (в поисках универсальной методологии исследования) / Е.Н. Боровицкая // Символическое и архетипическое в культуре и социальных отношениях: сборник материалов международной научно-практической конференции (Пенза-Прага, 5–6 марта 2011 года). – Пенза-Прага, 2011. – С. 26–39.

3. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансценденталь¬ная феноменология. Введение в феноменологическую философию / Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1992. – № 7.

4. Гуссерль Э. Логические исследования : Т.2. 4.1. Исследования по феноменологии и теории познания. Исследование V. Об интенциональных переживаниях и их «содержаниях» / Э. Гуссерль // Проблемы онтологии в современной буржуазной философии.– Рига, 1988.– С. 282–297.

5. Зейгарник Б.В. Личность и патология деятельности / Б.В. Зейгарник. – М., 1971.

6. Зейгарник Б.В. Патология мышления / Б.В. Зейгарник. – М., 1962.

7. Зейгарник Б.В. Патопсихологія / Б.В. Зейгарник. – М., 1976. – 238 с.

8. Донченко О.А. Архетиповий менеджмент / О.А. Донченко. – Кіровоград, 2012. – 264 с.

9. Моляко В.А. Творческая конструктология (пролегомены) / В.А. Моляко. – К., 2007. – 388 с.

10. Салливан Г.-С. Интерперсональная теория в психиатрии / Г.-С. Салливан. – Москва ; СПб, 1999. – 346 с.

Тетяна БУТИРСЬКА

КАТЕГОРІЇ НЕОПЛАТОНІЗМУ ЯК АРХЕТИПИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

БУТИРСЬКА Тетяна,
BUTYRSKA Tatyana,

доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, м. Івано-Франківськ.

***Анотація**: у статті розглядаються принципові питання, пов'язані з такими основними поняттями людського пізнання буття, як держава та державне будівництво, аналізується проблема, з якою зіткнулася технічна цивілізація і яка формулюється як проблема єдиного та багатого. Автор звертається до філософських категорій та понять неоплатонізму як культурних явищ людства, що містять архетипічну інформацію.*

***Ключові слова**: буття, держава, державне будівництво, проблема єдиного та багатого, категорії неоплатонізму, архетипічна інформація.*

УДК 316.7 : 351.85

Постановка проблеми. У цій статті аналізуються принципові питання, пов'язані з такими основними поняттями людського пізнання буття, як держава та державне будівництво. У доступному нам досвіді ми не знаходимо більш складного для людини об'єкта пізнання, ніж держава. Неповнота нашого знання про державу є очевидною, так само як очевидними є і випадковості в нашому державному будівництві. Усвідомлюючи методологічну неповноту пізнання держави, ми усвідомлюємо також і те, що подолати цю неповноту за допомогою теоретичного інструментарію соціології, політології тощо неможливо. Лише філософія може претендувати на метафізичні прориви, коли дослідник може споглядати державу як ціле. Звідси зрозумілим стає наше звернення до філософських категорій та понять неоплатонізму як культурних явищ людства, що несуть архетипічну інформацію.

Передбачаємо питання, що природно виникає: чому не античні категорії та поняття? Тому є причини, що лежать в самій спрямованості сучасного пізнання, його цивілізаційної дискурсивності. Так, безумовно, неоплатонізм спирався на тріаду Платона «Єдине – Розум – Душа» [1], але сама ця тріада переосмислювалася неоплатоніками в інших умовах буття, в іншу світоглядну епоху – в епоху еллінізму[1]. Отже, і уявлення про буття у неоплатоніків відрізняються від того розуміння, яке сформувалося в класичній античності.

Крім того, є деякі сучасні паралелі з вирішенням схожих проблем. Неоплатонізм, або пізній римський еллінізм, долав матеріалізм стоїцизму, який брав до уваги тільки тілесну основу світу. Сучасна філософія, не втручаючись у матеріалізм марксизму, відійшла в бік від проблем буття, зайнявшись проблемою його елемента – людини, показавши тим самим свою байдужість до вирішення проблеми буття в умовах глобальних проблем сучасності. Винятком є М. Хайдеггер, але він тому і тяжіє до античності, що витоки вирішення проблеми буття перебувають в її ідейному просторі.

По суті, постмодернізм лише довів до логічної межі розпочате в V–VI століттях нашої ери руйнування язичницького безособистісного Єдиного і заміни його особистісним Єдиним середньовічної апологетики і патристики. Ось яку тривалість мають цикли руйнування ідеї. Але! Коли вони, здавалося б, остаточно знищують саму суть ідеї, форми, вона зовсім раптово, непередбачувано відроджується в тому самому місці, де був оголошений її остаточний кінець. Що тут мається на увазі?

Тут мається на увазі, що проблема, з якою сьогодні зіткнувся Європейський союз (а в широкому сенсі – вся сучасна технічна

[1]Від грецького hellen – грек; греко-римська філософія в період від Олександра Македонського (356–323 до Р.Х.) до Аврелія Августина, і пізніше – аж до кінця Давнього світу (середина VI ст. до Р.Х.) Зокрема, в 529 вийшов заборон імператора Юстиніана на діяльність філософських шкіл. Залишається додати, що як платонізм, так і неоплатонізм були прокляті на двох Помісних Соборах у Візантії (відповідно, у 1076 і 1351 рр.).

цивілізація), є проблемою Єдиного і багатого. У методологічному плані питання переходу від Єдиного до багатого є центральним питанням усієї неоплатонічної філософії.

Виклад основного матеріалу. Зміни, що відбуваються нині у світовій системі, наштовхують нас на думку про те, що на наших очах відбувається утворення якоїсь нової реальності, що дедалі ясніше і чіткіше просвічується через емпіричну повсякденність. Однак при цьому парадоксальним чином у світовому співтоваристві поновлюється ієрархія найбільш стійких цінностей, які сприймаються як незмінні, що визначають основи людського буття. У цій ієрархії особливе місце посідають держава, державні цінності, значення державності для внутрішньої гармонії соціуму.

Аристотель стверджував [2], що філософія сприяє реалізації цілей держави. Розум – нус, логос – є найціннішим у людині, а значить, і теорія як чисте, не пов'язане з користю пізнання, стоїть на найвищому місці. І тут треба підкреслити надзвичайно важливу, на наш погляд, обставину, а саме: звернення античної теорії до держави дозволило давнім грекам створити ту систему обґрунтувань, яка, власне, і є класичною філософією в її сучасному науковому розумінні.

Очевидно, психологічно держава в античному світогляді являє собою проекцію найбільш важливого, на думку К.Г. Юнга [3, с. 584–585], найцентральнішого з архетипів – самості.

З одного боку, архетип самості має смислове значення управителя внутрішнього світу, sic. – колективного несвідомого. Так, Плотін пише, що всі так чи інакше сходить до єдності; кожна приватна річ необхідно має свою внутрішню єдність, що визначає її самість [4].

З іншого боку, самість виступає символом цілісності і як символ цілісності є збігом протилежного. Поняття самості стосовно державі є напруєенням «колективного» – державного будівництва, в процесі якого відбувається становлення держави як цілого. У сучасному горизонті «самість» також є поняттям філософії М. Хайдеггера, що позначає само-буття (буття Я). В епоху класичної античності вважалося, що держава не повинна розумітися як якась властивість буття – вона є тотожною з ним: людина – бог – держава. Антична держава – це спільнота, до якої кожен належить природним чином, яка кожного виховує, підтримує і надає для нього поле діяльності. Поняття людини прямо пов'язано з приналежністю до державі, участю в полісному житті. Відповідно, перший обов'язок громадянина – зміцнення держави. Грецьке полісне поняття «держава» було священним – у Есхіла в «Евменідах» перед її судом вставали навіть боги.

Інша справа – неоплатонізм.

По-перше, після того, як всі поліси (починаючи з Олександра Македонського) були об'єднані, елліністична система обґрунтувань вже не була, на відміну від античної епохи класики, зверненою до держави. Разом з цією зміною втрачається сутність і зміст фундаментальної античної категорії «громадянин», цілком і повністю пов'язаної з античним – філософським – розумінням держави. По суті, це пов'язується зі створенням нових державних об'єднань, де виконання громадянського обов'язку, що розуміється в категоріях античної соціальності, на яких виростали громадяни античного держави, стає неможливим. З руйнуванням античної держави втрачаються об'єктивні норми цивільного життя, занепадає поняття справедливості[2] як об'єктивна засада державного буття.

По-друге, глибока віра давніх греків в те, що здатність творити існує остільки, оскільки існує грецька держава (sic. поліс), опинилася в широкому сенсі пророчою. Адже що таке, по суті, філософія? Філософія – це обґрунтування положення людини в бутті. Так ось, в умовах, що змінилися – за руйнування грецької держави

[2]Каркас якого ретельно зводився Сократом (та іншими) у більшості діалогів Платона.

і будування на її основі великих державних об'єднань, – створення нових систем обґрунтування положення людини в бутті як таке припинилося.

Греки, а услід за ними і римляни, бачили у відсутності полісів ознаку варварства, неможливість жити повноцінним життям. Суттєво у цьому контексті відзначити, що на території сьогоднішньої України в VI столітті до н.е. з'явився Херсонес-Севастополь, що нараховував 25 тисяч жителів. У ті часи Херсонеська держава було рівною Афінам та іншим великим європейським центрам[3]. На жаль, в Україні він сьогодні не символізує нічого, крім ділянки землі поблизу моря, придатної до прагматичного використання.

За Платоном, панування матеріальних інтересів (sic. жадібність, гонитва за грошима) є головною причиною деградації суспільства і держави. Продовжуючи і розвиваючи ідеї Платона (й Аристотеля – там, де він їм не суперечить) про державу, неоплатоніки, по-перше, вважали прагматизм небезпечним для істинного, об'єктивного пізнання, і звідси, по-друге, бачили своє завдання у звільненні людини як істоти матеріально обтяженої, зверненні до більш чистої духовності.

Важливо підкреслити, що з давніх часів і до сьогодення предметом роздумів про державу є найбільш загальні і глибокі ідеї і принципи, з яких людина повинна виходити в своєму житті і діяльності, у розумінні державної дійсності й у ставленні до неї. Це ті категорії, які Плотін в «Еннеадах» позначив як «Ідеал-Форми». Ще Аристотель розглядав категорії як службові знакові конструкції уявлення реальності. За його власним визначенням, категорії є «способами уявлення» (і є займенниками грецької мови). При цьому категоріальні конструкції можуть опредмечуватися і прямо співвідноситися з втілюваною реальністю. У цьому випадку вони входять в усвідомлену онтологію символічного поля держави – sic., онтологізуються. І можливо, що в третьому тисячолітті соціологічну категорію Маркса «формація» стосовно держави і суспільства доцільніше замінити філософською категорією Плотіна «Ідеал-Форма» [4]. Або, точніше кажучи, повернутися у своїй еманації до єдиного джерела, що живить річки, але нічого при тому не втрачає, бо «що являє собою ця незліченна кількість нових форм буття, які вони невтомно винаходять, – усі ці «вигнання», «враження», «розкаяння»?» [4].

Період розпаду Римської імперії характеризується зміною ситуації в Європі і, в першу чергу, – зміною характеру відносин між людьми. Важливо підкреслити, що аналогічний процес у цей ж час розвернувся і в зоні ірано-індійських цивілізацій (Іран, прилеглі до нього зони північно-західної Індії, Середньої Азії та Закавказзя) – його ініціювало падіння Парфянського царства, яке тривалий час виступало гегемоном у цій частині Давнього Світу. І в цей самий період відбувається перелом у східній частині Давнього Світу – східно-азіатських землях, об'єднаних Ханьською імперією.

По суті, розпад Римської імперії був лише одним із проявів трансформації принципів соціальних відносин, що відбувається в цей період у всьому Давньому Світі. Слід зазначити, що на момент розпаду Західна Римська імперія існувала як асоціація племен, тоді як у Візантійській імперії зберігалися єдність і влада імператора. Надалі цей фактор значною мірою вплинув на формування західного і східноєвропейського розуміння держави – якщо в західноєвропейському розумінні формуються нові поняття держави, то східноєвропейський світогляд багато в чому зберігає те надособистісне – «метафізичне» – розуміння держави, яке йде з часів античності. Зміна ситуації, принципів соціальних відносин, викликана розширенням в Європі родоплемінних відносин («варварства») й управління на основі «вождізму», обумовлює інше розуміння держави і відносин у державі. У контексті його розвитку виникає суперечність, а саме: з одного боку держава – це союз, це суспільство, з іншого – визначальними для держави відносинами є відносини антагонізму.

[3]Херсонес був зруйнований у XIII столітті н.е., в епоху татаро-монгольської навали.

У цих умовах сформулювати Єдине, в якому б сходилися всі протилежності, було завданням, яке вимагало тонкої і глибокої діалектики[4]. У діалозі «Парменід» [1, с. 329–400], античні мислителі – зокрема, Зенон, Сократ, Аристотель і Парменід – вправляються в діалектиці єдиного і багатого. По суті, тут ми вперше маємо справу з антиноміями (від грец. antinomia – суперечність у законі)[5], у цьому тексті – з антиноміями єдиного: спочатку передбачається, що єдине існує, і розглядаються наслідки, що з цього випливають (абсолютне і відносне полагання єдиного з висновками для єдиного) [6, с. 344–381], відносне і абсолютне полагання єдиного з висновками для іншого [6, с. 381–387]); потім передбачається, що єдине не існує, і також розглядаються висновки, що звідси випливають (відносне і абсолютне заперечення єдиного з висновками для єдиного [6, с. 387–395], відносне й абсолютне заперечення єдиного з висновками для іншого, [6, с. 395-399]).

Антиномії присутні і в тексті «Ареопагітік» [7], зміст яких є близьким і до платонівського «Парменида», і, відповідно, до неоплатонізму – зокрема, до неплатоника Прокла (412–485), який, за свідченням Марина [8, с. 441–454], розбірливо виділив у стародавніх творах усе, що було справжнього, відкинув як наругу все, що виявилося легковажним. Прокл тлумачив предмети сократичні і платоничні, про кожен з цих предметів міркував з виразністю і ясністю, про всіх них залишив запис у своїх творах[6]. Інакше кажучи, Прокл узагальнював та обґрунтовував вчення Аристотеля і Платона (саме в такому порядку)[7].

У Діонісія Ареопагіта також проглядається плотіновська тріада «єдине – розум – душа», з акцентом на Єдиному, яке визнається необхідною сутнісною характеристикою Бога. Визначаючи Бога, Ареопагіт вживає такі методи, як апофатичність (непізнаваність бога, апофатичний шлях заперечень) і катафатичність (позитивний, катафатичний шлях тверджень).

Водночас Діонісій не пов'язує апофатичний метод лише з Єдиним (відповідно 1-й посилці «Парменіда»), а катафатичний – зі сферою розумопоглинаючого буття (2-е посилання «Парменіда»), але і те, і інше розглядає як різні способи опису Єдиного. Точніше, він розглядає їх як різні способи опису Бога, який є Єдиним: його природа – це природа єдиного сутнісного блага, що, як і у неоплатоніків, не тільки не виносить обмеженості і замкнутості, але від переповнення виходить за свої межі. Тобто тут є, по-перше, фундаментальний принцип неоплатонічної філософії – принцип еманації, закінчення, sic. – переходу від єдиного до багатого, по-друге – поєднання різних підходів до осмислення Єдиного, по-третє – тлумачення Єдиного як блага, їх тотожність, ідентичність.

У чому суть методу антиномій? На відміну від класичного діалектичного методу, який передбачає зіткнення протилежностей, предметом антиномічного розгляду виступає нескінченне ціле, в якому полярні протилежності опосередковуються. При цьому для того щоб поєднати елементи цілого, визначити їх взаємоперехід, треба спочатку осмислити, осягнути це нескінченне ціле. Так, Плотін пише про світову гармонію, що спрямовується божественним Розумом, по відношенню до якого

[4]Неоплатонізм як філософська система зводиться до вчення про ієрархічну будову буття і до конструювання таких низхідних його ступенів, що еманують шляхом поступового ослаблення з першого ступеня: Єдине, Числа, Розум, Душа, Космос, Матерія [5, с. 176–179].

[5]У І.Канта – антиномії чистого розуму (теза: світ має початок у часі й обмежений також у просторі; антитеза: світ не має початку в часі та кордонів у просторі; він нескінченний і в часі, і в просторі тощо [6, с. 245–262].

[6]Марін пише [8, с. 449], що Прокл без напруження прозрів все грецьке і варварське богослов'я, і вивів його на новий світ для всіх, хто хотів і міг йому слідувати, натхненний своїми тлумаченнями й узгодженнями.

[7] Прокл менш ніж за два роки прочитав наскрізь усі писання Аристотеля, а зміцнившись у цьому, немов у малих попередніх таїнствах, пристав до істинних таїнств Платонова вчення, переписуючи сказане Платоном в єдиний звід і зі своїми зауваженнями [8, с. 445–446].

навіть космос є вторинним, але не в сенсі часу свого виникнення, а як про подальшу, більш низьку еманацію, що знаходить у Розумі свої прообрази, архетипи, що вічно підтримують її існування і саме таким чином передують їй [4].

У результаті ми підходимо до того, що сучасна держава – це ціле, правильне розуміння якого є неможливим без філософських уявлень про державне будівництво. Організація державного будівництва вирішується подвійно: шляхом «сходження» від сутності держави до дійсного буття – методологія, і шляхом «сходження» від наявного буття держави до її сутності – технологія.

Зазначимо, що обидва ці процеси – взаємозалежні, взаємообумовлені і можуть бути реалізовані тільки спільно. Обмеження одного з компонентів процесу обмежує зміст іншого. Такий взаємозв'язок обумовлюється надособистісною природою держави. Виходячи з надособистісної природи держави, організаційні передумови державного будівництва набувають характеру переходу від особистісного до надособистісного. Саме як перехід, як сполучення особистісного і надособистісного втілюється держава.

Тому, незважаючи на те, що зміст держави протягом історії змінювався, завдання, поставлені ще античними мислителями, ніколи повністю не зникали з кола уваги в державному просторі. Плотін пише, що «найнижча душа в Загальній Душі має відповідати більш високим душам, які тихо і спокійно управляються з цілим» [4], тобто якість душі визначається саме цієї її здатністю – впоратися з цілим.

Головна теза діалектичного вчення полягає в тому, що опозиція або суперечність, яка виникає між актуальним і потенційним станом держави, – це вирішальна сила, яка забезпечує її розвиток і завершення. Тим не менш, розглядаючи стадії зміни стану, ми повинні визнати необхідність забезпечення певного взаємозв'язку фаз або структур стану держави, бо наявності факту "виникнення" зовсім не достатньо для визначення діалектичного процесу; процес цей виникає, коли дві системи, які непередбачуваним чином ідуть одна за одною, служать одна інший орієнтиром, що свідчить про поступальний розвиток їх структур. По суті, «діалектичний опис має бути в змозі визначити основні процедури рішення, за допомогою яких вказується вихід із суперечливої ситуації шляхом зміни референтів» [9, с. 305].

Інакше кажучи, діалектична суперечність не розкриває повною мірою характеру відносин між явищами і подіями реальності, які мають місце в існуванні держави. На відміну від діалектичної логіки, де парні категорії відображають полярні протилежності цілого, в антиномічній логіці парні категорії втілюють різні досвіди, і, відповідно, різні світоставлення. При цьому як факт реальної дійсності слід розглядати через рівновеликість цих досвідів, по-перше, те, що жодному з них не можна віддати явну перевагу; по-друге, те, що жоден з них неможливо ігнорувати.

Важливо також підкреслити, що метод антиномій обмежує сферу застосування системного методу, тому що якщо держава є цілісною, то вона, отже, є і надсистемною. Між тим, держава сьогодні, як і раніше, розглядається з позиції системного підходу. З цього приводу необхідно відзначити наступне: ще В. Вернадський висував гіпотезу, згідно з якою біосферу слід розглядати як складну композицію різних неевклідових просторів організмів і локальних евклідових просторів неорганічних об'єктів, з якими взаємодіють ці організми [10, с. 270–271]. Що таке композиція? Композиція – це закінчене цілісне утворення, що має смисловий центр. Цим композиція відрізняється від системи, конструкції, класифікації та інших споріднених понять. Очевидно, що в концепції цілого усвідомлення властивостей держави вже не може бути описано в традиційних відносинах діалектики. Пізнання сутності держави слід здійснювати на основі композиційного підходу як гносеологію держави [11].

[8]Тут обов'язково треба відзначити наступне: крім того, що Плотін найкращим чином пояснює ейдос, він також і єдиний, хто пояснює ейдос на прикладі людини.

Слід розуміти, що єдине теж є певним поняттям, так само як і ціле, і ейдос, і ідеал-форма. Найкращим чином поняття ейдосу, або форми, або думкообразу, або ідеалу сам Плотін пояснює на прикладі людини[8] наступним чином: «так і людина, будучи частиною людства, самим людством не є. А тому і неможливо вимагати від неї, щоб вона досягла блискучих вершин чеснот, оскільки тоді б вона не була людиною, але ейдосом людини. Водночас ціле благоволить тій своїй частини, яка дбає про своє зростання в добрі, бо коли зростає мале, прикрашається і велике. А тому і в людині світить той внутрішній світ, спрямовуючий її помисли догори, що ніби висвітлює у ній самій її відвічну скульптуру» [4]. У 386 році з «Еннеадами» Плотіна знайомиться Августін Аврелій, який, починаючи з цього часу, сповідує, висловлює й обґрунтовує філософську сутність неоплатонізму. Трансформуючи ідеї неоплатонізму, Августин вживає поняття «архетип», яке використовувалося ще Платоном, трактуючи його як висхідний образ, який міститься у людській свідомості. Про Плотіна він пише як про великого платоніка, найкращого філософа, який говорить, що душа розумна, і з яким у нього існує цілковите порозуміння («Про град божий», X, 2).

Еллінський світ – це період смутного часу грецької цивілізації. Болісно втрачає сенс сама суть буття, раніше заповнена державою як метою суспільного розвитку і громадянським обов'язком його забезпечення. Тут, зазнавши повного громадського краху цінностей, можна лише шукати втіху і забуття, тобто вже не у великому життєвому сенсі Парменіда, коли горизонт державного буття тільки висвітлювався, а в тому трагічному сенсі еллінізму, коли колишні великі теорії античності адаптуються до його згасання.

Напрошується аналогія, простежується певна схожість ситуації – світова криза першого століття нашої ери, коли прийшла в занепад величезна рабовласницька формація, руйнувалася тисячолітня рабовласницька культура, і світова криза третього тисячоліття нашої ери, коли приходить у занепад величезна капіталістична формація, що досягла грандіозних результатів у розвитку техніки, руйнується соціальна епоха капіталізму з його культурою та ідеологією (см., напр., Дж. Сорос, І. Валерстайн, Ф. Фукуяма та ін.). Спільне – суб'єктивізм, індивідуалізм, загострений появою нових філософських концепцій, які відривають людину від об'єктивних основ природи і суспільства та сприяють тому, що людина бачить зовнішню потребу не тільки в державі, але і в суспільстві.

Є і більш конкретні моменти, що стосуються зовсім недавніх подій 90-х років XX століття та їх майже жахаючої схожості з подіями 476 року I століття. І ті, і інші події виразилися спочатку майже в безболісному, такому, що нікого не уразив, і швидше символічному, ніж революційному акті. Порівняємо. Розпад Римської імперії: німецький найманець Одоакр позбавив номінальної влади імператора Ромула, відправивши його на південноіталійську дачу, а атрибути імператорської влади відіслав до Константинополя. При цьому в самій Італії тоді мало що змінилося: як і раніше, діяли магістратури і римський сенат, усе так само зберігали своє багатство і вплив у просторі знищеної Римської імперії її могутні аристократичні клани. І – напівмістичний розпад Радянського Союзу, коли за повністю збережених території, кордонах та інфраструктурі його відразу не стало внаслідок підписання якоїсь угоди, оригінал якої зараз навіть не можуть знайти. При цьому в самому Союзі тоді мало що змінилося: як і раніше, діяли всі державні структури, так само зберігали своє багатство і вплив у просторі скасованої Радянської імперії її могутні аристократичні клани.

У чому жахаюча схожість, і чому вона є жахаючою? Схожість – у тому, що найбільші об'єднання держав, великі імперії розпалися як наслідок зміни іконічних знаків. І римська, і радянська цивілізація – як текст! – були дешифровані, декодовані шляхом втручання в їх семіотичне поле. Раціональні логічні пояснення, такі, наприклад, як результат боротьби тощо, тут не пояснюють ситуацію. Нічого не значить і

гіпотеза про старіння – на момент відходу в небуття Рим володів апаратом римського права, а Радянський Союз володів ядерної міццю[9]. Але, вочевидь, боротися з іконічними знаками для людської свідомості – не те ж саме, що боротися з явним ворогом. У цілому ж ця ситуація вимагає, на наш погляд, найпильнішого вивчення – не в тому суто політичному ключі, про зарозумілість якого писав ще К.Г. Юнг, а як логіко-філософське дослідження гомеостазу і миттєвого розпаду найбільших соціальних мета-систем.

Зараз же можна лише сказати, що, мабуть, ми тут маємо справу з тією специфічною несвідомою реакцією суспільства, основою для розуміння якої є вчення Плотіна про душі, які «виходять з єдності, але, як і раніше, перебувають у певній формі співтовариства». Тобто, стосовно розглянутої нами ситуації, люди підсвідомо зберігають парадоксальну віру в те, що виходячи з тієї єдності, яка існувала у формі об'єднання держав чи імперій, вони так само належать, складаються в певної форми спільноти. У теорії шизоаналіза, або трансцендентального аналізу, згідно з Ж. Делезом і Ф. Гваттарі [12], це плотіновське розуміння відтворюється стосовно трактування несвідомого як пов'язаного не з проблемою сенсу, а з проблемою устрою, sic. – не з тим, що це значить, а з тим, як це працює. Однак Плотін пояснює це все ж дещо інакше: «Вони є єдиною душею тому, що не належать безмежно до якоїсь певної речі; вони, так би мовити, стикаються краями; вони кидаються то в один, то в інший бік, але від спільного джерела не йдуть, подібно до світла, що розсіюється на землі і може світити в різних будинках, але при цьому ні на мить не перестає бути однією субстанцією» [4].

Антична система була побудована на принципах раціональності, вона була призначена для пізнання й опису раціональних аспектів світобудови. Основа античного буття – людина, бог, держава. В епоху еллінізму відбувається загибель філософії, катастрофа культури, розпад держави, які неможливо описати за допомогою системи – система не описує нераціональність. Треба було вийти за рамки античного світорозуміння не з метою його заперечення, а для того щоб наново обґрунтувати композицію буття, зберегти людське і божественне начало в світі, що гине. Звідси в епоху неоплатонізму, або класичного періоду пізнього еллінізму, за А.Ф. Лосевим [5, с. 147–190], відбувається ніби узагальнення античного періоду розвитку. Відбувається реставрація філософських концептів Платона й Аристотеля (платонівського вчення про ідеї, арістотелевського вчення про форми).

У неоплатонизмі філософія Платона й Аристотеля підноситься на новий щабель, відбувається підпорядкування стоїчного тілесного матеріалізму і практицизму платоно-аристотелівській діалектиці. На думку Лосєва, в цьому – в зростанні платоно-аристотелівської діалектики – полягає одна з головних особливостей неоплатонізму та його доби, як останнього результату античного соціального розвитку, його прощального резюме.

У роботі Геракліда Понтійського (учня Платона) Рим описується як «еллінське місто-держава», оскільки греки вважали все, що виходить за рамки полісного устрою, варварством. Однак зі зміною ситуації в Римській імперії відбувається перехід від обґрунтування цивільних чеснот у полісній державі, яка втрачає свою актуальність і необхідність, до порятунку особистості, що абсолютно суперечило ранньому періоду античності. Навіть саме поняття «особистість» походить від латинського слова persona, в давньогрецькій мові воно його немає, оскільки в антич-

[8]Й так же само в неіснуючій більше Римській імперії продовжувало діяти знамените римське право. Для кого воно зберігалося й що воно відправляло? Система штучних правил, інтелектуальний продукт, створений віджилою цивілізацією, котру воно було покликано, проте не зуміло – та й не могло – зберегти. Так само, між іншим, як і могутній ядерний арсенал Радянського Союза не зберіг радянську цивілізацію.

ному соціумі громадське безумовно переважало над особистим – у цьому полягала його феноменальна сутність. Чому «феноменальна»?

Феноменальна – тому що повністю суперечить сучасним установкам на відокремленість індивіда від колективної діяльності (див., напр. [13]) і як результат – дозволила досягти тієї висоти споглядального мислення, яка до цих пір існує тільки в модусі античного буття.

Висновки. Зазначене дозволяє нам зробити наступний висновок. Без спирання на державу, що розуміється як мета суспільного розвитку, грецька філософія залишається класичною системою обґрунтувань, непридатною в сучасному суспільстві. Це стосується, зокрема, абсолютної більшості її категорій і понять – у тому числі і поняття демократії, – які втрачають свій первісний смисловий зміст без умов античної держави. Чим є в цьому контексті демократія? У цьому контексті демократія – це влада більшості, тобто такий громадський устрій, в якому боротьба за матеріальні блага стає загальною. Цьому цілком відповідає твердження Ф. Хайека про те, що єдине, чого не витримає сучасна демократія, – це необхідності істотного зниження життєвого рівня в мирний час або навіть нетривалого періоду відсутності позитивних зрушень в економічних умовах [13, с. 220].

Згідно з неоплатонізмом, надмірність в одному завжди відшкодовується зміною в протилежному (Ф. Ніцше в «Людське, надто людське» [14] формулював це так: коли ти вдивляєшся в безодню, безодня вдивляється в тебе, а К.Г. Юнг вважав, що не існує освяченого або шанованого звичаю, який при нагоді не зможе обернутися на свою власну протилежність). І чим більш крайнім виявляється те або інше положення, тим з більшою ймовірністю слід очікувати енантіодромію, конверсію чого-небудь у свою протилежність [3, с. 596].

Власне, в досвіді державного будівництва ми маємо достатньо прикладів такої конверсії, і про перетворення монархії на тиранію, демократії – на охлократію, аристократії – на олігархію тощо попереджали ще Аристотель і Полібій.

Але! Класична філософія тому і присутня постійно в просторі буття, що вона є надзвичайно гнучкою і здатною до безмежних трансформацій – що, власне, показує нам нескінченна низка еманації філософської думки від класичної єдності, що перетікає через край і дає життя безлічі сучасних концепцій, вчень і теорій, об'єднуючись з ними, і які, в свою чергу, роблять нескінченний кругообіг повернення багатого до витоків єдиного, до першооснови філософської думки, до досконалості єдиного.

По суті, це було показано і передбачено Плотином, засновником неоплатонізму, в І-му столітті нашої ери. Стосовно сучасної держави необхідно розуміти, що тут процес еманації включається крім нашої волі, але, усвідомивши його, ми відразу включаємо в роботу все те, що було узагальнено в грецькій класиці неоплатонізмом, включно з досвідом колективної дії – державного будівництва.

Таким чином, в категоріях неоплатонізму ми маємо єдино-образні і такі, що регулярно повторюються, способи розуміння державного устрою. Це дозволяє нам визначити ці категорії як символічні вираження сенсу державності, sic. – архетипи колективного несвідомого. Як архетипи колективного несвідомого вони мають універсальний характер, містячи у собі ідентичні для всіх людей зміст та образ, уявну модель державного устрою.

Список літератури:

1. Платон. Избранные диалоги / Платон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 506 с.

2. Аристотель С. Метафизика / Аристотель ; пер. с греческого А.В. Кубицкого. – М. : Эксмо, 2008. – 608 с.

3. Юнг К.Г. Символы трансформации / Карл Густав Юнг ; [пер. англ.]. – М. : АСТ : АСТ-Москва, 2009. – 731 с.

4. Плотин. Эннеады / Плотин ; пер. Т. Сидаш. – СПб : Издательство Олега Абышко, 2004–2005. – 2880 с.

5. Лосев А.Ф. История античной эстетики: поздний эллинизм / А.Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1980. – 766 с.

6. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – Симферополь : Реноме, 2003. – 464 с.

7. Ареопагитики (фрагменты) / пер. С.С. Аверинцева // Антология мировой философии : в 4-х т. – М. : Мысль, 1969. – Т. 1. : Ч. 2. – С. 606–620.

8. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М. : Мысль, 1986. – 571 с.

9. Мулуд Н. Анализ и смысл / Н. Мулуд. – М. : Прогресс, 1979. – 347 с.

10. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 519 с.

11. Бутирська Т.О. Методологія принципу композиції в публічному управлінні / Т.О. Бутирська // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (28 листопада 2012 р.).– Полтава: ПолтНТУ, 2012. – Ч. І. – 171 с.

12. Хайек Ф.А. Дорога к рабству / Ф.А. Хайек ; пер с англ. Н. Ставиской // Новый мир.– 1991. – № 8. – С. 181–234.

13. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла : книга вторая / Ф. Ницше // Избранные произведения. – М. : Сирин, 1990. – 415 с.

14. Делез Ж. Что такое философия? / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; [пер. с фр. С. Н. Зенкина]. – М. ; СПб : Изд-во Ин-та экспериментальной социологии «Алетейя», 1998. – 288 с

ВЛАСЕНКО Олександра,
VLASENKO Olexandra,
старший викладач Академії муніципального управління, м. Київ.

Анотація: *у статті досліджено систему зв'язків між архетипами національної ментальності, соціально-економічною моделлю, національною інноваційною системою та національною моделлю державного управління. Виявлено, що формування та розвиток національної інноваційної системи залежить від глибини та швидкості зміни традиційної економіки на економіку знань. Запропоновано класифікацію національних інноваційних систем на основі етнометричного підходу з метою формування оптимальних механізмів управління ними.*

Ключові слова: *національна економічна ментальність, національна культурна ментальність, архетипи національної ментальності, архетипи економіки, архетипи культури, соціально-економічна модель, національна інноваційна система, національна модель державного управління.*

УДК 35:002.8

Олександра ВЛАСЕНКО

ВПЛИВ АРХЕТИПІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ІННОВАЦІЙНОЮ СИСТЕМОЮ

Постановка проблеми. Зміна парадигми конкурентної боротьби в умовах глобалізаційних викликів і впливу науково-технічного прогресу на традиційну економіку, підштовхують до пошуку нових підходів до управління соціально-економічними системами. Вищезазначені процеси не тільки вносять зміни в соціально-економічне буття нації, але і впливають на формування нових архетипів ментальності нації, які перебувають у системі взаємозв'язків з національною економікою, національною культурою, соціально-економічною системою, національно-економічною системою (НІС) та національною системою державного управління останніми.

Дослідження впливу архетипів національної ментальності на формування механізмів державного управління НІС дозволить провести класифікацію НІС на основі етнометричного підходу та архетипової методології з метою визначення подібних механізмів управління НІС і розробити оптимальні механізми державного управління НІС, які будуть ураховувати особливості національного менталітету.

В основу дослідження покладено таку гіпотезу: в сучасних умовах архетипи національної ментальності чинять один із найсуттєвіших впливів на формування типу моделі державного управління НІС.

З метою перевірки гіпотези, пропонуємо таку етапність дослідження:

І етап – виявлення та дослідження системи зв'язків між національною ментальністю та соціально-економічною моделлю розвитку країни;

ІІ етап – аналіз характеру взаємозв'язку між національною соціально-економічною моделлю країни та національною моделлю державного управління;

ІІІ етап – обґрунтування взаємозв'язку між національною соціально-економічною моделлю та моделлю національної інноваційної системи, який обумовлений активацією процесів, що сприяють змінам в традиційній економіки країни і поступовому формуванню та переходу до економіки знань та управління НІС з боку держави;

IV етап – аналіз та вибір методологічного апарату класифікації національних соціально-економічних моделей країн, з метою подальшого застосування його для проведення класифікації НІС;

V етап – проведення класифікації національних інноваційних систем на основі запропонованої методології.

Виклад основного матеріалу. Приступаємо до проведення дослідження.

І етап – виявлення та дослідження системи зв'язків між національною ментальністю та соціально-економічною моделлю розвитку країни.

Нами була висунута гіпотеза, що на формування та розвиток типу моделі державного управління національною інноваційною системою впливають архетипи національної ментальності. На цю гіпотезу нас наштовхнули наукові дослідження Г. Хофстеде [11], який вніс важливий внесок в розуміння організацій. Він стверджує (підкріплюючи концепції практичними прикладами), що національні культури чинять систематичний вплив на організацію через ті цінності, якими їх працівники керуються в житті і на робочому місці. Учений першим поставив питання про те, що організації значною мірою є «породженнями» свого національного середовища і запропонував теоретичну структуру, в рамках якої можна було пояснити взаємозв'язки між організацією і культурою. Теоретичні роботи та практичні зусилля Г. Хофстеде були спрямовані на надання допомоги менеджерам мультинаціональних компаній у розумінні та врахуванні в повсякденній управлінській діяльності різноманіття сформованих архетипів та культурних традицій, обумовлених рамками національного менталітету, в яких формувалась особистість працівників. У 1970-х рр. головна увага в дослідженнях Г. Хофстеде приділялась аналізу відмінностей національних культур та їх впливу на організації, а пізніше, в 1980-х рр., – відмінностям організаційних культур у рамках однієї нації.

Ключовим моментом в його роботах виступала національна культура.

Національні культури, на відміну від етнічних, не є споконвічною невід'ємною формою історичного буття людських спільнот, оскільки виникнення націй – феномен порівняно пізній. У соціогуманітарних науках досі не вироблено загальноприйняту теорію цього процесу. Одні вчені розглядають становлення націй як диференціацію та ускладнення внутрішньоетнічних зв'язків. Інші роблять акцент на зв'язку процесу національного будівництва з формуванням держави. Треті вважають головним психологічний фактор – появу національного характеру як особливого феномену, що вбирає в себе етнічні та соціальні риси ментальності одного або кількох народів, об'єднаних спільною історичною долею. Однак усі дослідники згодні з тим, що не існує етнічно однорідних націй. У більшості випадків національне об'єднання відбувається на основі етнічно споріднених племен і навіть різних рас (наприклад, бразильська нація). Становлення національної культури здійснюється, як правило, паралельно з утворенням нації та національної державності [1, с. 261–262].

У Великому тлумачному словнику по культурології національна культура визначається як синтез культур різних соціальних верств і груп відповідного суспільства, нації і характеризується єдністю території, державністю, спільністю економічного життя [2].

Національна культура складається історично – у процесі тривалого спільного існування етнічних спільнот, пов'язаних єдиною територією, економікою й мовою. У цьому процесі виникає спільність духовного життя і з'являються особливості національної психології, формуються такі ознаки нації, як національна самосвідомість і національна ментальність.

Поняття, пов'язані з національною ментальністю та менталітетом, почали розглядатися не так давно. Так, поняття «менталітет» почало використовуватись для вивчення «духу народу» тільки у 20-х рр. XX сторіччя. Його розробкою займалися представники історико-психологічного та культурно-антропологічного напрямів Леві-Брюль, Люсьєн Февр і Марк Блок.

У первісному контексті «менталітет» означав наявність у представників тієї чи іншої спільноти, наприклад такої, як національно-етнічна чи соціально-культурна спільність людей, якогось певного «розумового інструментарію», свого роду «психологічної оснастки», яка надає можливість по-своєму сприймати й усвідомлювати своє природне і соціальне оточення і самих себе.

Національний менталітет тісно пов'язаний з формуванням національної самосвідомості і на буденному рівні має містичний емоційний або релігійний характер.

Для того щоб сформувати адекватну національну модель менеджменту, на наш погляд, слід відштовхуватись не від поняття «національний менталітет» як стиль життя нації, а від поняття «національна ментальність», що відображає глибинний рівень свідомості нації, її стиль мислення та має типові «ментальні характеристики, символічно оформлені в їх архетипи» [3, с. 251].

«Ментальність нації постає цілісним феноменом, який комплексно відбиває особливості духовності народу і його світосприйняття, віддзеркалює ступінь розвитку суспільства як соціальний індикатор його стану. … Природне і культурне, раціональне і емоційне, індивідуальне і суспільне, національне і загальнолюдське – все це ховається у сутності ментальності» [4, с. 10] та сформованих на її основі архетипів.

Так, за визначенням відомого науковця у сфері досліджень національної ментальності О.В. Бондаренко, «національна ментальність – це загальна для соціально-політичної або етнічної спільноти людей сукупність характеристик поведінки та мислення, за допомогою яких можна оцінювати та прогнозувати соціальні реакції людей на певні події у конкретній країні. Вона є алгоритмічним компонентом розуму народу» [5, с. 169–170].

Національна ментальність як впливає на розвиток та формування матеріального і духовного буття нації, так і перебуває під їх впливом і може зазнавати з часом змін, причому соціально-культурна ідентичність нації, як правило, формується під впливом вірувань, ідей та теорій. Одним з інструментів впливу на формування національної ментальності є релігія. Вона найбільшою мірою містить у собі потенційні можливості виходу на ментальні контексти перебування людини в світі та суспільстві.

Релігійна свідомість безпосередньо стикається з феноменом ментальності людей та місить у собі потужний ментальний потенціал, беручи участь в організації життєдіяльності людини. Як окремий прояв психологічного феномена релігія дозволяє пояснювати характеристики ментальності (тобто архетипів – прим. авт.) своїх суб'єктів у позарелігійному сенсі. Крім того, при всій неповторності історичних етапів розвитку нації, вони мають внутрішній взаємозв'язок і логіку. Ментальність при цьому виступає певним стрижнем «духу народу», який дозволяє говорити про національну культуру, яка оновляється, розгортається у часі, але ніколи не зникає, доки існує народ. Ментальність народу коріниться у вихідних умовах його життя, вона походить із межових факторів його буття як певного соціуму. Ментальність не виникає наново з кожною природною або соціальною подією, вона постійно відтворюється, виступає як цілісність, яка весь час розгортається у самій собі, зберігаючи себе як ціле. Вона має певну структурну ієрархію із складовими від більш фундаментальних і стійких, які утворюють її основу (ментальний архетип), до більш поверхневих і рухливих, які ще перебувають у стані формування [4, с. 18].

Взаємозв'язок між ментальністю та матеріальним і духовним буттям нації відображується у таких поняттях, як «національна економічна ментальність» та «національна культурна ментальність».

Особливості економічних цінностей і норм поведінки, характерних тією чи іншою мірою для всіх представників якої-небудь етнічної групи, характеризують її національну економічну ментальність [6, с. 222].

Національна культурна ментальність розуміється в західній соціальній психології як інтегративна характеристика культури народу, нації, що концентрує її духовні устремління, відображає глибинний і стійкий тип індивідуальної і колективної свідомості та поведінки її представників. Являючи собою органічний синтез світогляду і психологічних орієнтацій, ментальність окреслює культурно-семантичний та аксеологічний простір суспільства [7].

Слід зазначити, що національна економічна ментальність впливає на формування архетипів економіки, якими користується нація в своїй господарській діяльності, тоб-

то в національній економіці. Національна культурна ментальність, відповідно, через архетипи культури чинить вплив на формування та розвиток національної культури. Національна економіка та національна культура під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів можуть змінюватися, що з часом (залежно від того, наскільки стійкими та впливовими є ці зміни) призводить до того, що починають змінюватися національна ментальність та її архетипи. Такі процеси набирають активності та стають надзвичайно актуальними в умовах глобалізаційних викликів і потужного зростання науково-технічного прогресу. І в цьому ракурсі є цікавою думка Е.А. Афоніна: «історична доля кожного конкретного народу залежить від його можливостей зберігати, розвивати та відновлювати свій соціальний організм та від здатності адаптуватися до змін…» [3, с. 255]. Збереженню архетипів національної ментальності сприяє підтримка самим суспільством сталості своїх архетипів культури й економіки.

Опис національної економіки й національної культури у кількісних та якісних характеристиках надає можливість побудувати дві окремі моделі – національну економічну модель та національну соціально-культурну модель. Між національною економічною та культурною ментальністю існує тісний взаємозв'язок за рахунок: а) спільної платформи – національної ментальності; б) тісного взаємозв'язку та взаємовпливу між архетипами національної ментальності та її складовими – архетипами національної економічної й культурної ментальності. Цей взаємозв'язок, безумовно, визначається як між національною економікою та національною культурою, так і між їх моделями. Під час побудови моделей національної економіки та культури слід ураховувати згадану особливість, яка дає підстави для формування загальної моделі національної соціально-економічної системи. Спробу відобразити систему складних зв'язків між архетипами національної ментальності та національною соціально-економічною моделлю продемонстровано на Рис. 1.

Рис. 1. Структурно-логічна схема впливу архетипів національної ментальності на формування національної соціально-економічної моделі.

Соціально-економічна система розглядається нами як цілісна сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних та економічних інститутів (суб'єктів) і відносин з приводу розподілу та споживання матеріальних і нематеріальних ресурсів, виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг. Будь-яка соціально-економічна система країни має певні характеристики, у тому числі і національні.

Використовуючи етнометричні підходи й архетипи, таку систему можна описати за допомогою системного підходу та математичного моделювання, що полегшує процес здійснення аналітичних робіт. Фактично, в результаті аналітичного опису ми отримуємо національну соціально-економічну модель будь-якої країни, яка потребує управління з боку держави.

ІІ етап – аналіз характеру взаємозв'язку між національною соціально-економічною моделлю країни та національною моделлю державного управління.

Якщо національну соціально-економічну модель країни ми будемо розглядати з позицій системного підходу, то для того щоб побудувати систему управління національною соціально-економічною моделлю, нам слід визначитись з об'єктом управління та управляючою системою. У нашому випадку об'єктом управління виступатиме безпосередньо національна соціально-економічна модель країни, а управляючою системою – національна модель державного управління (менеджменту).

Завдання управляючої системи – виконання спеціальних і загальних функцій, якість виконання яких багато в чому залежить від оптимальної структури управляючої системи. На формування останньої впливають два фактора – структура об'єкта управління й система підготовки інформації та ухвалення рішень.

Процес формування структури управляючої системи на основі структури об'єкта управління національної соціально-економічної моделі (ОУ НСЕМ) допомагає визначити перелік спеціальних функцій. Зміни, які відбуваються в об'єкті управління, мають відобразитися і в управляючій системі. І от тут є цікавий момент: об'єктом управління обрано СЕМ, що складається з економічної та культурної моделей країни. Зміна архетипів економіки та культури неминуче відобразиться на національній культурі та економіці країни, що необхідно обов'язково враховувати під час формування НСЕМ.

Отже, ми дійшли висновку, що архетипи національної ментальності, безумовно, чинять вплив як на формування НСЕМ, так і на формування національної моделі управління СЕМ.

Що стосується структури системи підготовки інформації й ухвалення рішень, то вона впливає на формування загальних функцій і залежить від етапів, які проходить інформація, тобто від процесів перетворення первинних даних на інформацію з метою ухвалення управлінських рішень. В управляючій системі процес управління пов'язаний з рухом інформаційних потоків, які впливають і змінюють об'єкт управління.

ІІІ етап – обґрунтування взаємозв'язку між національною соціально-економічною моделлю та моделлю національної інноваційної системи, який обумовлюється активацією процесів, що сприяють змінам у традиційній економіці країни і поступовому формуванню й переходу до економіки знань та управління нею з боку держави.

Економіка знань (знанєвомістка економіка) – це економіка, в якій і спеціалізовані, і повсякденні знання є джерелом зростання. В економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який являє собою сукупність повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, накопичених у свідомості людей та матеріалізованих у технологічних способах виробництва [8, с. 27].

Характерними ознаками економіки, яка базується на використанні знаннєвих чинників, є домінування в структурі ВВП високотехнологічних галузей та інтелектуальних послуг, формування переважної частки національного прибутку за рахунок інноваційної або технологічної ренти, високий рівень капіталізації компаній, основна вартість яких формується завдяки нематеріальним активам, тобто інтелектуальної складової. Економіка знань є підгрунтям і головною складовою «інноваційної економіки». Її фундаментальна основа – це продуктивні знання та якісна змістовна освіта, які обумовлюють спроможність до втілення гуманітарно-інтелектуального капіталу у результати виробничої діяльності. Головна відмінність

економіки знань від так званої «товарної економіки» полягає у безперервному технологічному оновленні виробництва та самовідтворенні його «знаннєвих» чинників, їх невідчуженні в процесі економічного обміну, швидкому оновленні та відносній доступності для використання [9].

Таким чином, інноваційна економіка потребує відповідних підходів, методів і механізмів управління, які потребують системного підходу в умовах сучасних глобалізаційних викликів. А це означає, що виникає необхідність у формуванні відповідної системи управління інноваційними процесами на рівні держави, тобто формування системи управління національною інноваційною системою.

Отже, ми можемо зробити висновок, що залежно від зовнішніх сучасних глобалізаційних викликів для формування й розвитку національних соціально-економічних моделей і від того, якими темпами та в яких обсягах здійснюються процеси, що впливають на відхід від традиційних умов господарювання та утвердження економіки знань, перед державою виникає необхідність формування та розвитку національної інноваційної системи. Питання формування та розвитку національної інноваційної системи (НІС) для України в сучасних конкурентних і глобалізаційних умовах існування всіх країн світу є надзвичайно актуальним.

IV етап – аналіз та вибір методологічного апарату класифікації національних соціально-економічних моделей країн з метою подальшого застосування його для проведення класифікації НІС.

У більшості передових країн національні інноваційні системи вже сформувалися. Україна тільки починає розглядати питання створення своєї національної інноваційної системи. І тут є важливим момент ознайомлення з досвідом інших країн. Слід розуміти, що не кожний досвід формування та розвитку НІС може з різних причин бути практично корисним для України. Наприклад, це можуть бути особливості, пов'язані з національним менталітетом, історично сформованою системою державного управління національною економікою, загальним станом національної економіки та станом новаційно-інноваційної сфери, забезпеченням останньої відповідною інфраструктурою.

Економісти та соціологи вважають, що одним із найважливішим фактором якісних відмінностей між країнами Сходу, що розвиваються, та розвиненими країнами Заходу є відмінності у ментальних цінностях, якими люди керуються у господарській діяльності. Проблема не в тому, чи можливо у східних країнах побудувати ефективну ринкову економіку, а в тому, якими особливими методами її слід будувати [10, с. 161].

Для вибору показової моделі національної інноваційної системи для України перш за все необхідно провести класифікацію існуючих моделей національних інноваційних систем на основі відповідної методологічної бази. Методологія цього дослідження у своїй основі має ґрунтуватись на відповідному підході, принципах і методах, за допомогою яких буде здійснюватись класифікація моделей національних інноваційних систем.

Як методологічну основу цього дослідження ми обрали теорію культури, у рамках якої проводиться типологія культур, у тому числі окремо виділяються національні культури. Класифікація національних культур здійснюється на основі етнометричного підходу, що являє собою напрям крос-культурних досліджень і допомагає здійснити аналіз ментальних характеристик різних етнічних груп (як правило, йдеться про нації) з використанням формалізованих (математичних) методів. Цей підхід застосовує методи кількісного аналізу національних культур, засновані на порівнянні національної ментальності якої-небудь країни з іншими національним ментальностями.

Засновником етнометрії вважають нідерландського соціального психолога Гірта Хофстеде. Ним були запропоновані національно нейтральні критерії для аналізу практики менеджменту в 64 країнах. Відоме на Заході як «дослідження ІБМ», воно засновується на анкетуванні 116 000 менеджерів і співробітників багатонаціональної

корпорації в період 1967–1973 років. У процесі опитувань та аналізу файлів кадрових служб використовувалися двадцять іноземних мов. На остаточному етапі були виділені чотири групи незалежних змінних, що дозволяють розрізняти різні країни за такими критеріями, як дистанція влади, уникнення невизначеності, індивідуалізм-колективізм і переважно маскулінний (чоловічий) або фемінний (жіночний) стиль поведінки. Згодом китайським ученим було запропоновано скласти опитувальник для дослідження думки серед студентів у 23 країнах по всьому світу. У результаті було отримано п'ятий вимір – довгострокова/короткострокова орієнтація.

Згідно з методикою Г. Хофстеде кожна з досліджуваних країн отримує оцінки за п'ятьма вимірами, значення яких варіюється в інтервалі від 0 до 100. Загальна кількість досліджуваних країн сягає 60. Результати дослідження представлено у роботі Г. Хофстете «Культури та організації» [11]. Із згрупованими у таблицю даними можна ознайомитись у роботі М. Аарона та Е.В. Голд [12, с. 44]. Побічним результатом дослідження Г. Хофстеде було виявлення шести кластерів національних культур:

- англомовні країни;
- скандинавські країни;
- «німецькі» країни Центральної Європи;
- країни «латинської» Європи;
- країни Латинської Америки;
- країни Південно-Східної Азії.

Зростання цікавості до проведення класифікації країн на основі соціально-культурних характеристик активує дослідження їх впливу на економічний розвиток і формування відповідної моделі управління.

У цьому ракурсі, на нашу думку, є цікавими роботи М. Вебера «Господарська етика світових релігій» та «Протестантська етика і дух капіталізму», в яких здійснюється глибокий аналіз впливу релігійних цінностей на господарське життя суспільства [13; 14]. Своє завдання вчений бачить у виявленні «психологічних та прагматичних релігійних зв'язків, в яких кореняться практичні імпульси до дії» [13, с. 43]. М. Вебер відзначає, що зовні подібні форми економічної організації можуть бути пов'язані з дуже різними за своїм характером етичними системами. Ця своєрідність по-різному впливає на розвиток суспільства. Релігійна обумовленість господарської поведінки перетворюється на один з головних детермінантів господарської етики. У свою чергу, особливості релігійних світоглядних систем формуються під впливом географічних, соціальних, політичних, національних та економічних факторів.

На основі робіт М. Вебера та Г. Хофстеде вітчизняний учений В.В. Липов продовжує досліджувати специфічність впливу світових релігій на характер господарювання у науковій публікації «Релігійні цінності як фактор залежності від попереднього розвитку і формування соціально-економічних моделей» [15]. Автор пов'язує цю специфіку з наступним: об'єднуючи людей не знаннями та способом мислення, а вірою і переживаннями, недоступними пізнанню, релігія опановує ірраціональним рівнем людської свідомості. Будь-яка віра в своїх уявленнях про цінності претендує на абсолютну істинність. Одночасно, на відміну від усіх інших форм ціннісної свідомості, релігія дає ціннісне осмислення всього сущого. Як узагальнений прояв національної культури, релігійні цінності засвоюються і передаються від покоління до наступного покоління в процесі повсякденного, насамперед сімейного, буття людей. Вони безпосередньо впливають на характер цього буття і лише поступово, частково, на протязі значних проміжків часу, часу зміни поколінь, змінюються під впливом зовнішніх обставин народного буття. Емоційна сила і безмежність релігійної символізації сприяє перетворенню багатьох категорій релігійної ціннісної системи на поняття світської ціннісної свідомості, які втрачають будь-який містичний зміст. Світоглядні цінності релігійних конфесій чинять значний як прямий, так і опосередкований вплив на характер, націленість, інтенсивність, соціальну наповненість господарської активності своїх парафіян [15, с. 60–61].

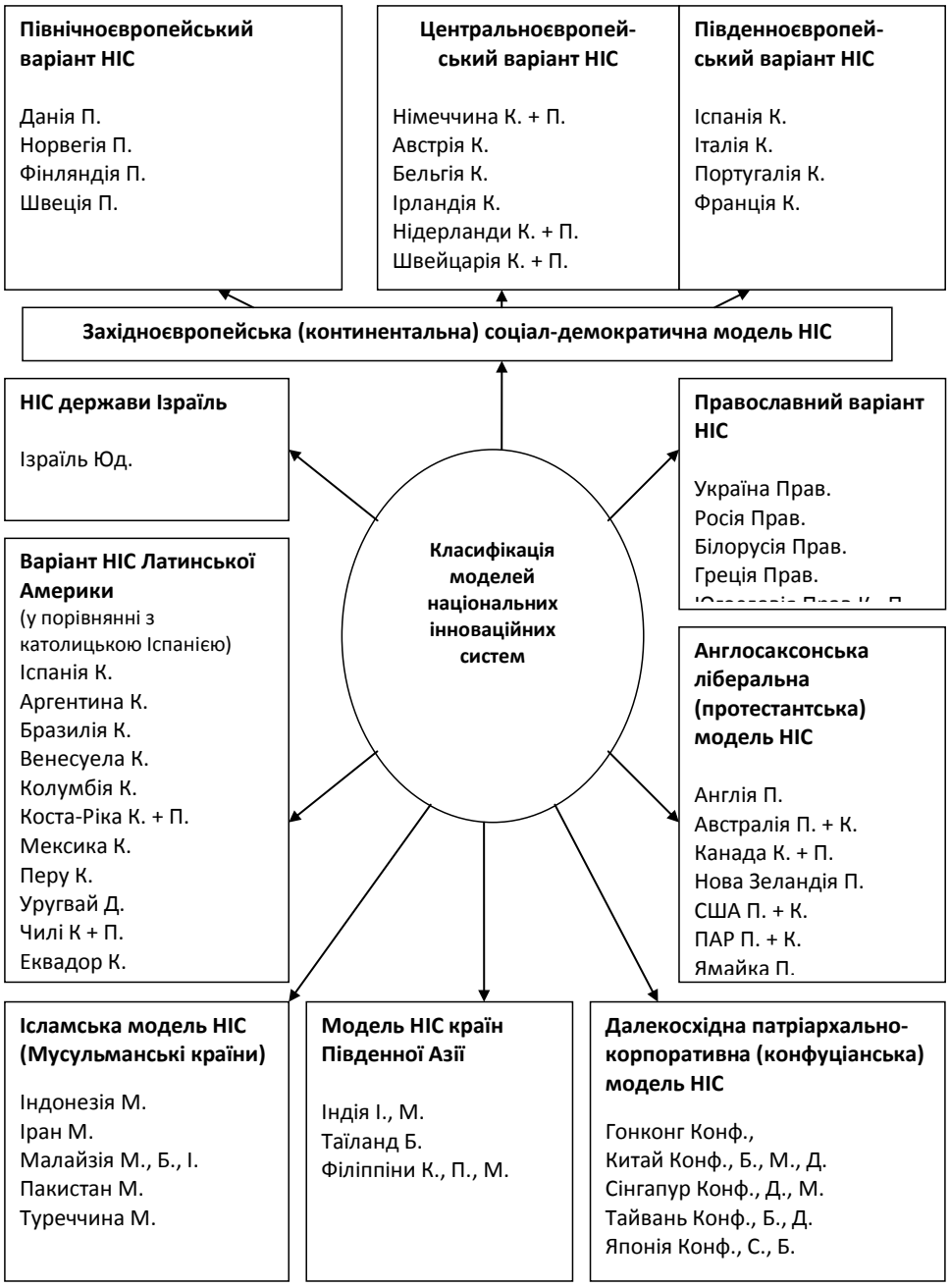

Примітка: Б. – буддисти, І. – індуїсти, Юд. – Іудеї, Д. – даосісти, К. – католики, Конф. – Конфуціанці, М. – мусульмани, Прав. – Православні, П. – протестанти, С. – синтоїсти

Рис. 2 – Структуро-логічна схема класифікації моделей національних інноваційних систем.

У своїй роботі В.В. Липов групує країни у відповідності до переважаючих соціально-економічних моделей (СЕМ) та наводить дані про домінуючі в окремих країнах релігійні конфесії [15, с. 59–60]. Це дозволяє простежити зв'язок між релігійними цінностями, особливостями національної ділової культури та відповідними СЕМ. Аналіз представлених у таблиці даних свідчить про тісний взаємозв'язок між моделлю соціально-економічного устрою суспільства і переважа-

ючою релігійною конфесією. Ціннісна складова релігійного світогляду чинить значний вплив на соціально-економічне життя суспільства та становлення особливостей національної господарської традиції [15, с. 58]. Класичним прикладом релігійного підходу до висвітлення ціннісної свідомості може послужити робота Н. Лоського «Цінність і буття. Бог і Царство Боже як основа цінностей» [16, с. 250–315].

Оскільки на третьому етапі цього дослідження нами доведено зв'язок між соціально-економічною моделлю країни та необхідністю формування відповідної НІС в умовах переходу від традиційної економіки до інноваційної, можемо стверджувати, що НІС прямо залежить від СЕМ країни.

V етап – проведення класифікації національних інноваційних систем на основі запропонованої методології.

Таким чином, згідно з наведеними вище висновками нашого дослідження та на основі методології Г. Хофстеде [11], наукових робіт М. Вебера [13; 14] і досліджень В.В. Липова [15], нами складено структуро-логічну схему класифікації моделей національних інноваційних систем. До православного варіанту НІС ми включили додатково такі країни як Україна та Білорусія, що, на наш погляд, є доцільним (див. Рис. 3).

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті нашого дослідження гіпотеза щодо впливу архетипів національної ментальності на формування механізмів державного управління НІС отримала підтвердження. Нами виявлено, що національна ментальність умовно поділяється на національну культурну та економічну ментальності, в рамках яких формуються архетипи, які, відповідно, впливають на національну культуру й економіку. Коли в національній економіці більша частка інноваційної продукції починає переважати в структурі ВВП, є всі підстави говорити про формування інноваційної економіки, а згодом і економіки знань. За своєю природою ці типи економік суттєво впливають на кардинальні зміни умов та рівня життя нації (особливо у разі впливу глобалізаційних тенденцій), що, безумовно, віддзеркалиться на формуванні нових архетипів в національній ментальності.

Проведена на основі наукових досліджень М. Вебера, Г. Хофстеде та В.В. Липова класифікація НІС надасть можливість визначитись з переліком НІС країн, які є подібними за ментальними характеристиками та їх архетипами до України. Вивчення досвіду цих країн буде надзвичайно корисним для становлення процесів державного управління формуванням та розвитком української інноваційної системи.

Список літератури:

1. Теория культуры : учебное пособие / под ред. С.Н. Иконниковой, В.П. Большакова. – СПб : Питер, 2008. – 592 с.

2. Кононенко Б.И. Большой толковый словарь по культурологи / Б.И. Кононенко. – М. : Вече, 2003. – 512 с.

3. Афонин Э.А. Универсальное и уникальное в процессах общественной трансформации / Э.А. Афонин, А.Ю. Мартынов // Публичное управление: теория и практика : сборник научных работ ассоциации докторов наук государственного управления. – Х. : Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2010. – № 3–4. – С. 250–263.

4. Бондаренко О.В. Українська економічна ментальність: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук [Електронний ресурс] / О.В. Бондаренко ; АПН України ; Ін-т вищ. освіти. – К., 2008. – 32 с. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

5. Бондаренко О.В. Українська національна економічна ментальність і «дух капіталізму» / О.В. Бондаренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : збірник наукових праць / гол. ред. В.Г. Воронкова.– Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008. – Вип. 37. – С. 167–180.

6. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ). Часть 1. Домохозяйства современной России [Електронний ресурс] / под ред. Нуре-

ева Р.М. – Изд. 2-е, испр. и дополн. – М. : МОНФ, 2003. – 319 с. – Режим доступу : http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/espr1.pdf.

7. Этнопсихологический словарь / Г.Н. Волков [и др.] ; ред. В.Г. Крысько ; Академия педагогических и социальных наук ; Московский психолого- социальный ин-т. – М. : [б.и.], 1999. – 342 с.

8. Економіка знань та її перспективи для України : [наук. доп.] / [Геєць В.М., Александрова В.П., Бажал Ю.М., Данько М.С., Дем'яненко В.В.] ; Ін-т екон. прогнозування НАН України. – К., 2005. – 168 с.

9. Семиноженко В. Доктрина економіки знань (проект) [Електронний ресурс] / В. Семиноженко. – Режим доступу : http://www.semynozhenko. net/ufv/files/ec_znan. doc.

10. Латова Н.В. Восточнославянские страны на ментальной карте мира по Г. Хофстеду [Електронний ресурс] / Н.В. Латова, Ю.В. Латов // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Донецьк : ДонНТУ, 2010. – Вип.. 38-1. – 230 с. – (Серія : економічна). – Режим доступу : http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/13299.

11. Hofstede Geert. Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival / Geert Hofstede. – New York : McGraw Hill, 1991.

12. Marcus Aaron and Emilie W. Gould. Crosscurrents: Cultural Dimensions and Global Web User-Interface Design / Marcus Aaron and Emilie W. Gould // Interactions / ACM Publisher. – July/August 2000. – Vol. 7 : No. 4. – P. 32–46.

13. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий / М. Вебер // Избранное. Образ общества. – М. : Юрист, 1994. – С. 43–77.

14. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранное. – М. : Прогресс, 1990. – С. 61–272.

15. Липов В.В. Религиозные ценности как фактор зависимости от предшествующего развития и формирования социально-экономических моделей [Електронний ресурс] / В.В. Липов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2005. – № 3 : Т. 3. – С. 57–73. – Режим доступу : http://www.rsu.ru/evjur/data/2005/journal3.3.pdf.

16. Лосский О.Н. Ценность и бытие. Бог и царство божие как основа ценностей / О.Н. Лосский // Бог и мировое зло. – М. : Республика, 1994. – С. 250–314.

ДОРОШЕНКО Сергій,
DOROSHENKO Sergii,
аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя.

***Анотація**: статтю присвячено науковому та практичному осмисленню державно-приватного партнерства через призму архетипіки в державному управлінні. Проаналізовано взаємозв'язок структурних елементів людської психіки, прихованих у колективному несвідомому, із виникненням та сучасним станом ДПП, як одним з інструментів державного управління. Головна перевага ДПП –гнучкість його застосування, як і самого інтелекту людини, та придатність до вирішення системних проблем соціально-економічного розвитку суспільства згідно з логікою соціальної поведінки.*

***Ключові слова**: архетип, державне управління, державно приватне партнерство, соціально-економічний розвиток.*

УДК 351.(477-25)

Сергій ДОРОШЕНКО

ДЕРЖАВНО ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК НАСЛІДОК АРХЕТИПІКИ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Постановка проблеми. Парадигма соціально-економічних відносин у суспільстві породжує труднощі у системі розподілу благ створених цим суспільством. Сучасна цивілізація переживає глобальну системну кризу. І головними чинниками у цьому процесі є універсальні первинні вроджені психічні структури, що є сутністю колективного несвідомого та складають архетипіку в теорії управління як таку[1].

Держава у будь-якому випадку – це форма організації людей, інстинктивно об'єднаних для вирішення спільних проблем. Важливі науково-практичні завдання що все більше постають перед суспільством будь-якої держави, призводять до необхідності створення такого алгоритму державного управління який би дозволяв досягати синергетичного ефекту від спільної діяльності громад та інституцій різних форм власності. Специфіка таких форм соціально-економічних відносин формується з огляду на те що людиною рухають інстинкти, а також умовні та безумовні рефлекси. У цьому контексті інстинкт самозбереження передбачає пошук таких форм відносин за яких суб'єкт отримував би максимальну вигоду при мінімальних зусиллях, а також те що у сучасному суспільстві називається «впевненість у завтрашньому дні».

Актуальність теми. Актуальність цієї теми дослідження полягає у науково-практичній новизні та можливостях застосування такого гнучкого інструменту державного управління як державно-приватне партнерство, а з огляду на те що в Україні парадигма використання інструменту ДПП перебуває на стадії формування та адаптації до реалій економічної системи нашої держави необхідність подальших досліджень об'єктивно зростає. Більш того, з огляду на те що відмова від адміністративно-адресної та перехід на саморегулюючу систему економіки – це питання не стільки реформ скільки менталітету народу і, як наслідок, вищого управлінського корпусу, то пошук, а головне адаптація інструментів соціально-економічного розвитку має першочергове значення для всієї системи державного управління України. На захист цієї тези може стати висновок Віденської комісії про те що Конституція України є однією з найкращих у Європі, але виконання її положень є незадовільним, що є наслідком архетипіки у соціальних відносинах (до речі, не тільки України, але й більшості країн пострадянського простору). Таке узагальнення пояснюється ментальною спорідненістю та культурною близькістю народів сучасної України, Росії та Білорусії.

Аналіз останніх досліджень. Специфіка теми цієї статті передбачає що аналіз існуючих досліджень повинен складатись з двох блоків: цікавими є, по-перше, дослідження у сфері архетипіки як такої та архетипіки державного управління, а по-друге, дослідження у сфері державно-приватного партнерства та механізмів його реалізації.

Розглядаючи питання архетипу не можна обійти фундаментальні положення визначені Карлом Густавом Юнгом. Архетип в

аналітичній психології, заснованій Карлом Юнгом, – універсальні первісні вроджені психічні структури, що складають зміст колективного несвідомого, розпізнаються в нашому досвіді і є, як правило, в образах і мотивах сновидінь. Він заперечував ідеї, згідно з якими особистість повністю визначається її досвідом, навчанням і впливом оточення. Юнг вважав, що кожен індивід з'являється на світ із "цілісним особистісним ескізом, який потенційно представлений з самого народження", і що "оточення зовсім не дає можливості особистості нею стати, а лише виявляє те, що вже було в ній закладено", таким чином відмовившись від низки положень психоаналізу. Разом з тим Юнг виділяв декілька рівнів несвідомого: індивідуальне, сімейне, групове, національне, расове і колективне несвідоме, яке містить у собі універсальні для всіх часів і культур архетипи. Юнг вважав, що існує певна успадковувана структура психіки, яка розвивалася сотні тисяч років, яка змушує нас переживати і реалізовувати наш життєвий досвід цілком визначеним чином. І ця визначеність виражається в тому, що Юнг назвав архетипами, які впливають на наші думки, почуття і вчинки. Такими є базові положення які дають ключі до розуміння сучасних науково-практичних досліджень та тенденцій у сфері вивчення архетипіки, у тому числі в державному управління.

До сучасних дослідників у сфері вивчення архетипіки також можна віднести Ілясофа Ф.Н., Біріча І.О., Маленка С.А., Афоніна Е. та інших. В останній час особлива увага приділяється архетипіки в державному управлінні, як практичній сфері застосування науково-теоретичних досліджень.

У свою чергу, істотний внесок у розгляд проблем ДПП внесли такі вчені, як В. Варнавский, М. Джеррад, Д. Дельмон, В. Еггерс, І. Запатріна, В. Лихачев, С. Осборн, К. Харріс [2, с.10]. Також найважливіші тенденції та суперечності становлення та розвитку державно-приватного партнерства в різних країнах світу ґрунтовно висвітлено в працях зарубіжних і українських вчених М. Айрапетяна, А. Алпатова, Р. Бекетта, З. Варналія, В. Гейця, О. Головінова, М. Готтре, М А. Клименка, П. Кучмана, Л. Леона, К. Павлюка, А. Рейда, П. Савранського, Л.Федулової, Ю. Фомічова, Ф. Харвіча, у численних законодавчих актах, нормативно-правових документах багатьох країн, програмних та аналітичних доповідях ОЕСР, Європейської Комісії розкрито інституційні засади розвитку та регулювання ДПП за сучасних умов [3, с.186].

Визначення не вирішених раніше завдань. На разі до кола невирішених завдань належать питання ефективного застосування ДПП в Україні. Саме «ефективність» застосування цього інструменту є визначальним показником. Це пов'язано в першу чергу з тим що інструмент ДПП як такий практикується у багатьох розвинених країнах світу, а Україна на сучасному етапі намагається прилаштувати існуючі практики використання до реалій сьогодення на своїй території. Таким чином, склалась ситуація, коли відокремлені елементи цілісних системних підходів до ДПП в інших країнах зібрані у безсистемну цілісність українського підходу. І визначальним фактором у цій проблемі є неврахування архетипіки під час розробки інструментарію використання ДПП в Україні. Взагалі розгляд теми архетипіки в державному управлінні може допомогти у вирішенні багатьох існуючих проблем.

Метою статті є наукове та практичне осмислення державно-приватного партнерства через призму архетипіки в державному управлінні. Необхідно проаналізувати взаємозв'язок структурних елементів людської психіки, прихованих у колективному несвідомому, із виникненням та сучасним станом ДПП як одним із інструментів державного управління.

Викладення основного матеріалу. Державно-приватні партнерства успішно впроваджуються практично в усіх галузях економіки і сферах суспільства. В рамках ДПП реалізовуються проекти з будівництва й утримання шкіл, доріг, мостів, громадських місць, лікарень, інфраструктури водопостачання, водовідведення і електропостачання, аеропортів, громадського транспорту і всіх інших ключових компонентів сучасної цивілізації. Для того щоб створити середовище, в якому потенціал ДПП може бути

якнайповніше використаним, важливо, щоб орган влади, який має намір започаткувати партнерство, розумів справжні мотиви, що спонукають приватні структури до участі у реалізації публічних проектів. Усвідомлення складності управління подібними проектами вимагає від органу влади належної правової та процедурної підготовки [4, с. 9].

Розгляд ДПП у взаємозв'язку з архетипікою державного управління необхідно починати із науково-практичного осмислення рушійних сил колективного несвідомого і пов'язаних з цим процесами як у суспільстві в цілому так і в елементах психіки кожної людини зокрема.

Будь-який процес в системі має частотні характеристики, які формують логіку поведінки елементів у цій системі. Поведінкові реакції будь-якої системи на вплив зовнішнього середовища будуються на основі інформаційного забезпечення, властивого кожній з них. Це положення є справедливо стосовно живих організмів. У тваринному світі інформаційне забезпечення поведінки наука називає, по-перше, інстинктами і безумовними рефлексами, які зумовлені генетично для кожного з видів, і, по-друге, умовними рефлексами, в яких відображено індивідуальний досвід живого організму з адаптації до середовища проживання, що не успадковується генетично під час зміни поколінь.

Людина Розумна як біологічний вид з цієї точки зору відрізняється від тваринного світу, перш за все, тим, що завдяки усному мовленню, образотворчому мистецтву та письменності кожному поколінню, що входить у життя, доступні для освоєння не тільки досвід і життєві навички дорослих поколінь, що живуть, але певною мірою і зафіксовані культурою досвід і життєві навички поколінь, що пішли з життя.

Інформаційний стан суспільства – це стан інформаційного забезпечення його поведінки, обумовлене біологічно і соціально (культура) кожним новим поколінням.

Життя суспільства – це процес оновлення його інформаційного стану, що відбувається і на рівні фізіології, і на рівні культури суспільства, формуючи певну архетипіку. На рівні соціальної обумовленості йде процес оновлення прикладного теоретичного знання та навичок, внаслідок якого нові технології та управлінські рішення витісняють колишні рішення того ж самого призначення, і в цілому розширюється безліч технологій і технічних рішень.

Якщо до першої чверті XX століття через технологічно незмінний світ проходили багато поколінь, то в наші дні, навпаки, на життя одного покоління припадає кілька змін технологій, технічних рішень, теоретичних знань і практичних навичок, необхідних як у побуті, так і в професійній діяльності, можливості що визначає підтримку досягнутого та подальшого зростання соціального статусу людини.

Ця обставина зумовлює якісні зміни в психології людей, в морально-етичній обґрунтованості і цілеспрямованості їх діяльності, в обранні засобів досягнення ними цілей; зумовлює якісні зміни того, що можна назвати логікою соціальної поведінки: це – масова статистика психології особистостей, що виражається в реальних фактах життя [5].

У цьому контексті логіка соціальної поведінки є прямим наслідком зміни співвідношення еталонних частот біологічного та соціального часу. Під її впливом еволюціонує алгоритм людської поведінки, що, в свою чергу, відображається на підходах і методах державного управління системою та вирішенні проблем і нових завдань що ставить перед суспільством життя.

Об'єктивне явище, яке названо тут зміною співвідношення еталонних частот біологічного та соціального часу, – власна характеристика глобальної біологічно-соціальної системи. Це інформаційний процес, що відбувається в ієрархічно організованій системі. З теорії коливань і теорії управління відомо, що якщо в ієрархічно організованій багаторівневій (різноякісній) системі відбувається зміна частотних характеристик процесів, які проявляють кожне з безлічі властивих їм якостей, то система переходить в інший режим своєї поведінки. Це спільна властивість

ієрархічно організованих систем, що володіють безліччю різноманітних якостей, до класу яких належать як людське суспільство в цілому, так і ієрархічно організована психіка кожного з людей.

Державне управління на основі колишньої логіки соціальної поведінки, обумовленої колишньою статистикою розподілу людей за типами устрою психіки, вже втрачає стійкість, тобто передбачуваність, і породжує багато негараздів і соціальних проблем.

Формування логіки соціальної поведінки, що відповідає новому співвідношенню еталонних частот, відбувається в наш час, і кожен з нас в ньому бере участь і свідомо й цілеспрямовано, і несвідомо на основі засвоєних в минулому автоматизмів поведінки.

Таким чином весь інструментарій яким користується суспільство у конкретний час є похідними від структурних елементів людської психіки, прихованих у колективному несвідомому цього суспільства. Як наслідок, виникнення механізму ДПП є компромісом між членами суспільства, його верствами та групами інтересів.

Його поява обумовлюється внутрішньо-соціальної боротьбою кожного за можливість розширення спектру споживання. Згідно з теорією споживання Маслоу весь спектр споживання складається із п'яти базисних складовим (піраміда Маслоу):

– фізіологічні потреби (потреби найнижчого рівня) є необхідними для виживання; вони охоплюють потребу в їжі, воді, захисті, відпочинку;.

– потреби в безпеці охоплюють потреби в захисті від фізичних і психологічних небезпек з боку навколишнього світу і впевненість у тому, що фізіологічні потреби будуть задовольнятися в майбутньому (покупка страхового полісу або пошук надійної роботи з гарними видами на пенсію);

– соціальні потреби (потреби в приналежності, дружбі, любові) охоплюють почуття приналежності до чого-небудь або кого-небудь, підтримки;

– потреби в повазі охоплюють потреби в особистих досягненнях, компетентності, повазі з боку оточуючих, визнанні;

– потреби в самовираженні, самореалізації – потреби в реалізації своїх потенційних можливостей і зростанні як особистості [6].

Маслоу вважає, що психічні (фізіологічні) потреби середнього громадянина задовольняються на 85 %, екзистенційні – на 70, соціальні – на 50, престижні – на 40, самовираження – на 10 %. Статистика говорить, що тільки один-два відсотки людей прагне до вершини піраміди А. Маслоу.

Механізм ДПП забезпечує вирішення перших двох щаблів, питання фізіології та безпеки, які є базисними. І якщо питання фізіологіє є зрозумілими, то безпекові потребують додаткового пояснення. Так, безпека полягає не лише у прямому сенсі її розуміння як загроза життю, але, що є більш значущім, у безпеці від проблем соціально-економічного характеру (зношення матеріально-технічної бази середовища проживання, втрата потенційних можливостей економічного розвитку, екологічні загрози, енергетична безпека тощо). Головна перевага ДПП –гнучкість його застосування, як і самого інтелекту людини, та придатність до вирішення системних проблем соціально-економічного розвитку суспільства згідно з логікою соціальної поведінки.

Упродовж другої половини XX століття у багатьох країнах органи влади були вимушені вирішувати близькі за характером фіскальні проблеми. Розвиток суспільств і ринків неминуче призвів до зростання попиту населення на громадські послуги, а, отже, до збільшення відповідних бюджетних видатків. Тривалий час органи влади задовольняли попит населення за допомогою традиційного інструментарію, а саме збільшення обсягу бюджетних надходжень шляхом збільшення обсягів чи бази оподаткування. Однак наприкінці минулого століття комплекс чинників – стрімке зростання державного дефіциту, поглиблення глобалізації, протести громадськості щодо зростання податків – позбавив уряди можливості збільшувати надходження до відповідних бюджетів. Така перешкода стала поштовхом до пошуку нових моделей

фінансування громадських послуг і публічної інфраструктури. На початку 1990-х років стало очевидним, що держава не може використовувати механізм приватизації для підвищення ефективності використання чи розвитку інфраструктури, яка традиційно є монополією держави і з правової та політичної позицій не може бути передана у власність бізнесу. Йшлося, насамперед, про соціальну інфраструктуру (лікарні, школи, дитячі садки), стратегічні об'єкти (авто- і залізничні магістралі, газо- і нафтопроводи), комунальні об'єкти (водогони, теплоцентралі, місцеві дороги). У багатьох країнах світу сильну опозицію щодо можливості приватизації цих об'єктів сформували профспілки. Варто згадати, що в деяких країнах, де були здійснені прецеденти приватизації базової інфраструктури, наприклад у регіоні Південної Америки, неефективна державна монополія була замінена на більш успішну приватну монополію, вартість послуг якої, крім того, зросла [7, с. 52].

З огляду на те що архетипика в державному управління породжує певний інструментарій реалізації державної політики, ДПП не повинно бути чимось закостенілим та незмінним.

Виходячи з дослідження використання механізмів співпраці державного і приватного секторів у світовій практиці можна стверджувати, що кожна країна використовує свої інструменти та форми при впровадженні системи ДПП. В результаті такої діяльності здійснюється не лише використання фінансових та інших ресурсів приватних партнерів та скорочення бюджетних витрат, а й успішне управління при реалізації проектів чи програм ДПП у різних сферах господарювання.

Інструмент ДПП представляється у цьому контексті гнучкою ідеєю пристосованою до тієї чи іншої економічної системи. Саме тому цей інструмент використовується у багатьох країнах, але в кожній по своєму. І спектр його застосування теж різниться у різних країнах. Але всіх об'єднує ідея ДПП, яка своєю гнучкість застосування дозволяє приспособити її до практично будь-якої економічної системи. І ця гнучкість відповідно до архетипіки є визначальним фактором для впровадження ДПП у будь-якій країні.

Доказом цього слугує приклад України. Так, не вдаючись до глибокого аналізу специфіки державного управління, не кажучи вже про архетипіку, інструмент ДПП був формалізований у ЗУ «Про державно приватне партнерство» [8]. Як наслідок він являє собою дисонансний набір методів застосування інших країн та не відповідає реальному стану соціально-економічної системи України. Такий стан справ у впровадженні ДПП є притаманним для багатьох країн що розвиваються. Так, в Україні для отримання якісних результатів від використання ДПП в державному управлінні науково-практичний підхід до його формування повинен ґрунтуватись з огляду на архетипіку українського суспільства.

Подальше вивчення та використання світового досвіду ефективної взаємодії держави та бізнесу сприятиме успішному застосуванню принципів, форм та механізмів ДПП в Україні як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях.

З огляду на викладене парадигма використання ДПП має забезпечувати такі основні тенденції:

1. переважне використання ДПП у сферах традиційної державної відповідальності: об'єктах загального користування (громадський транспорт, комунальна інфраструктура, соціальна інфраструктура, об'єкти культури, історичні пам'ятки тощо) і суспільних послугах;

2. відкритий, прозорий діалог між державою, громадою та бізнесом: держава та громада визначають, які саме суспільні послуги й інфраструктура є пріоритетними, а приватні інвестори формують відповідні пропозиції, що мають максимально відповідати вимогам держави та громад;

3. зростання інвестиції в проекти ДПП у період економічної кризи (як фактор безпеки) з метою консолідації зусиль держави та бізнесу в напрямі подолання її негативних наслідків та забезпечення посткризового розвитку;

4. державне стимулювання приватних інвестицій шляхом надання економічних пільг та гарантій представникам бізнесу, що реалізують суспільно важливі проекти ДПП.

При цьому найважливішими особливостями механізмів забезпечення державно-приватного партнерства є такі:

– довготривалість відносин між органами державної влади, місцевого самоврядування і приватними партнерами; збереження державної та комунальної форми власності на об'єкти ДПП з одночасним упровадженням механізмів управління інфраструктурою приватними партнерами;

– відкритість і прозорість діяльності органів державної та місцевої влади щодо визначення приватних партнерів;

– забезпечення надання якісних і здешевлених послуг як показник результативності й ефективності державно-приватного партнерства;

– поєднання ресурсів фінансово-кредитних установ під гарантії органів державної та місцевої влади;

– розподіл ризиків, визначення зобов'язань та відповідальності в договорі державно-приватного партнерства;

– захист інтересів та задоволення потреб громади, контроль за якістю надання послуг приватними партнерами, обговорення та моніторинг проектів за участю громадських організацій.

Висновки. Таким чином науково-практичне осмислення ДПП через призму архетипіки в державному управлінні надало змогу проаналізувати взаємозв'язок структурних елементів людської психіки, прихованих у колективному несвідомому, із виникненням та сучасним станом ДПП як з одним із інструментів державного управління.

Стає очевидним, що для ефективного застосування ДПП в Україні існуючі теоретико-методологічні засади та нормативно-правові акти мають зазнати певних змін. Насамперед необхідно відкоригувати методологію та практику застосування ДПП з огляду на архетипіку українського суспільства, а наступним кроком повинна стати повна інтеграція механізму ДПП до системи державного управління в Україні.

І насамкінець показано основні тенденції та особливості впровадження механізму ДПП в разі, якщо парадигма прийняття рішень в системі державного управління буде приведена у відповідність до реально існуючої архетипіки.

Рекомендації органам законодавчої та виконавчої влади. Аналіз виникнення та науково-практичного застосування державно-приватного партнерства дозволяє визначити такі основні рекомендації для органів законодавчої та виконавчої влади:

1. формування інституційного середовища, зокрема нормативно-правового й методичного забезпечення розвитку ДПП, узгодженого із світовою практикою;

2. запровадження нових сучасних моделей ДПП на основі вивчення та реалізації досвіду розвинутих країн;

3. адаптація широко використовуваних у світі механізмів ДПП до умов України;

4. створення центрів підтримки пілотних проектів ДПП, реалізація пілотних проектів, їх моніторинг і поширення передового досвіду;

5. інформаційне забезпечення розвитку ДПП, поширення передового досвіду, впровадження відповідних навчальних дисциплін;

6. стимулювання приватних інвесторів до реалізації інфраструктурних проектів шляхом удосконалювання бюджетної підтримки й податкового законодавства;

7. подолання корупції, розробка та запровадження ефективної системи мотивації й контролю в органах, відповідальних за реалізацію ДПП з боку держави.

Реалізація зазначених пріоритетних завдань дозволить налагодити ефективну співпрацю між усіма членами суспільства як носіями колективного несвідомого й залучити фінансові ресурси іноземного приватного сектору з метою реалізації суспільно важливих проектів ДПП в Україні.

Список літератури:

1. Архетип (психологія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www. ru.wikipedia.org.

2. Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В.Г. Варнавский ; РАН ; Институт мировой экономики и международных отношений. – М. : Наука, 2005.

3. Аналіз світового досвіду розвитку державно-приватного партнерства та проблеми його застосування в Україні / під ред. А.В. Мостепанюка. – К. : Бізнес-інформ, 2012.

4. Винницький Б. Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном / Винницький Б., Лендьел М., Онищук Б., Сегварі П. – К. : К.І.С., 2008

5. Краткий курс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kob.su.

6. Пирамида Маслоу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www. ru.wikipedia. org.

7. Harvey B. Shrinking the State: The Political Underpinnings of Privatization / Harvey B. Feigenbaum, Jeffrey R. Henig, Chris Hamnett.

8. Про державно-приватне партнерство : Закон України : № 2404–VI.

Валентина ЄВДОКИМОВА

СВІТОВИЙ ДОСВІД МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК АРХЕТИПНА СКЛАДОВА ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

ЄВДОКИМОВА Валентина,

IEVDOKYMOVA Valentyna,

головний спеціаліст управління праці та соціального захисту населення Печерської районної в місті Києві державної адміністрації, м. Київ.

Анотація: *у статті порівняно архетипні підходи до становлення системи державного управління передових країн світу та системи державного управління України і зроблено спробу обґрунтування необхідності збереження наукових кадрів у процесі вдосконалення як механізмів державного управління в цілому, так і надання адміністративних послуг зокрема.*

Ключові слова: *лідерство, розвиток, державне управління, державна служба, рівень освіти, науковий потенціал, адміністративні послуги, європейські стандарти.*

УДК 354

Постановка проблеми. Якщо розглянути світовий досвід моделей державного управління передових країн світу як взірець для наслідування, а відповідно, розвиток передових країн — як свідчення правильності вибраного напрямку розвитку, значної актуальності набуває осмислення архетипних аспектів еволюції й особливостей розвитку передових країн світу для вдосконалення механізмів державного управління, зокрема надання адміністративних послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного управління в різні часи розглядалися такими видатними вченими, як Платон, Аристотель, Цицерон, Конфуцій, Спіноза, Макіавеллі, Гобс, Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо та ін.

М. Вебер став автором концепції раціональної бюрократії, яка є значним доробком у розвитку теорії державної служби.

Вітчизняні дослідження проблем державного управління відображено у працях сучасних вчених, таких як Е. Афонін, М. Білинська, В. Бодров, В. Князєв, С. Мосов, Н. Нижник, М. Пірен, С. Попов, Ю. Сурмін, С. Серьогін та ін., які, користуючись терміном «державний менеджмент» чи ні, підкреслюють необхідність дотримуватись загальних тенденцій людиноцентристської орієнтації систем державного менеджменту на забезпечення потреб конкретного громадянина, що є визначальним принципом демократії.

Виклад основного матеріалу. За визначенням державне управління – це діяльність держави, спрямована на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством. Ключовими поняттями для державного управління є держава і державна влада, оскільки державне управління є способом функціонування й реалізації державної влади з метою становлення і розвитку держави [8].

Оскільки державна служба фактично уособлює державу і державну владу, інститут державної служби посідає одне з центральних місць у державному управлінні. Державна служба персоніфікує державний устрій та уособлює собою управлінські структури держави. З огляду на це громадська думка щодо ефективності та результативності виконання державою своїх функцій значною мірою формується залежно від того, якою постає державна служба у взаємодії з населенням. Принципи, правові та організаційні засади державної служби, умови та порядок реалізації громадянами України права на державну службу, визначаються в Законі України від 17.11.2011 № 4050-VI «Про державну службу», що має набрати чинності [3].

Особливістю інституту державної служби є те, що завдяки їй забезпечується виконання покладених на органи державної влади функцій.

Якщо розглядати державну службу в сучасному розумінні як професійну діяльність щодо забезпечення виконання функцій і повноважень держави, то її витоками є соціальні умови її формування та розвитку.

Проблемою реалізації Україною національної стратегії європейської інтеграції є неможливість європеїзації державної служби в цілому, а також у тому, що стосується надання адміністративних послуг без запровадження в ній європейських стандартів. Глобалізаційні процеси неминуче призведуть до розширення інфраструктури взаємодії зі світом, і Україні важливо як своєчасно приєднатися до цих процесів, так і втримати позиції у майбутньому, особливо в теперішніх умовах.

Оскільки орієнтація на наукові знання, отримані з іншого ментального та національного середовища, не можуть повною мірою сприяти вирішенню економічних, політичних і соціальних проблем України, метою цієї статті є обгрунтування необхідності збереження вітчизняних наукових кадрів у процесі вдосконалення механізмів державного управління та презентація конкретних пропозицій щодо наближення і входження України в європейський адміністративний простір у контексті надання адміністративних послуг.

Ознакою процесів глобальної трансформації й посилення впливу чинників глобальної інтеграції є реалізація сучасної концепції розвитку цивілізації, що передбачає єдиний перелік вимог до інститутів держави, які постають головними закономірностями світового розвитку [9; 10].

Одним із нових чинників глобальної інтеграції та джерел економічного росту України може стати експортоорієнтована сфера послуг, що задовольняє глобальний попит на інтелектуальний/інформаційний продукт[4].

Аналіз архетипів зарубіжного досвіду державного управління дає можливість визначитись, які із концепцій розвитку державної служби зарубіжних країн можуть бути адаптовані до українських реалій.

У розвинених країнах Заходу протягом тривалого історичного періоду поступово запроваджувались важливі зміни в адміністративно-державному апараті управління за рахунок систематичного розподілу праці зверху донизу. Централізована перебудова державної служби, з одного боку, викликала збільшення чисельності чиновництва, з іншого – зміну його якісного складу. Однією з характерних ознак централізації державного управління було розширення складу «канцелярії» (франц. – bureau). Звідси і терміни «бюрократія», «бюрократизація».

Поступово вводилася ієрархія чинів залежно від особистої вислуги і знань людини, її професійної кваліфікації. Введення постійної грошової платні для всіх категорій чиновників посилювало їх залежність від державної влади.

У Західній Європі процес бюрократизації почався в XV–XVI століттях [5], в Америці – у XVIII столітті. Процес формування національних бюрократичних структур у більшості країн Заходу закінчився приблизно однаково – у другій половині XIX століття.

Серед показових можна виділити французьку модель державної цивільної служби, яка формується в період французької революції за Наполеона I. Проголошується відкритість державної служби, служіння суспільним інтересам, створюється система конкурсного відбору службовців, створюються спеціальні навчальні заклади для підготовки державних службовців.

Водночас переважає тенденція до посилення службової централізації, дисципліни, до кастовості службовців.

У США в 60-х роках XIX століття на федеральному рівні практично була відсутня професійна бюрократія в європейському розумінні. Значне поширення отримала запроваджена в 1829 році президентом Е. Джексоном «victor's spoils system», згідно з якою посади отримували представники партії, що перемогла. Велику популярність в кінці XIX – початку XX століття отримала концепція про необхідність введення в США «раціональної» моделі державної служби європейського зразка.

У 1883 р. в США був ухвалений закон Пендлтона, що отримав назву «Закон про цивільну службу». Ухвалення цього документа поклало початок законодавчому оформленню сучасного інституту цивільної служби (civil service). Закон Пендлтона передбачає проведення відкритих конкурсних іспитів для претендентів на державні посади і зберігає чинність у США дотепер.

У 1887 р. професор Вудро Вільсон – майбутній президент США – поклав початок теоретичній розробці питань адміністративно-державного управління у своїй праці «Вивчення адміністрування». Вільсон підкреслив, що «наука адміністрування шукатиме способи поліпшення діяльності уряду, зробить його роботу менш трудомісткою, упорядкує організацію управління». Вільсон вважав, що зміна політичного керівництва не повинна впливати на діяльність незмінного адміністративного апарату. Таким чином, завданням державної адміністрації проголошувалося оперативне і компетентне втілення у життя рішень будь-якої групи політичних лідерів – «обранців нації».

У питаннях реформування державної служби, а саме: розмежування політичної, як напрям вироблення державної політики, та адміністративної, як надання адміністративних послуг, складових все більшої ваги набуває вдосконалення надання адміністративних послуг в Україні.

За даними державної служби статистики України у 2011 році загальна кількість зайнятого населення у галузях економіки в віці 15—70 років складала 20247,7 тис. осіб, з них державних службовців – 232979 осіб, що складає близько 1,15 % від загальної кількості зайнятого населення.

Необхідність здійснення економічних та соціальних перетворень, досягнення економічного зростання та надання державою громадянам управлінських послуг на високому рівні є закономірною, мотивується в процесі просування в напрямі європейської інтеграції і розкривається у Стратегії реформування державної служби в Україні [12], відповідно до якої, особи, які мають займати адміністративні посади в системі державного управління мають зберігати інституційну пам'ять, під час політичних змін, організаційний досвід, забезпечувати безперебійну роботу органів державної влади відповідно до законодавства. Зміна керівників, підпорядкування органів державної влади не може бути підставою для звільнення з посад державних службовців, які займають адміністративні посади в органах державної влади.

За таких умов неабиякого значення у системі державного управління набуває рівень освіти осіб, що є державними службовцями.

Таблиця 1

Загальні тенденції затребуваності наукового знання в державному управлінні України

	станом на 31.12.2010 р.		станом на 31.12.2011 р.	
	осіб	% до заг. кількості	осіб	% до заг. кількості
усього керівників держслужбовців	**71100**	**100**	**69750**	**100**
з них мають науковий ступінь	1260	1,77	1149	1,65
з них докторів наук	161	0,23	128	0,18
з них мають вчене звання	344	0,48	290	0,42
з них професори	99	0,14	68	0,01
усього спеціалістів держслужбовців	**166814**	**100**	**163229**	**100**
з них мають науковий ступінь	579	0,35	585	0,36
з них докторів наук	28	0,02	23	0,01
з них мають вчене звання	82	0,05	69	0,04
з них професори	10	0,06	9	0,005

Однак проведене дослідження (див. табл. 1) [6; 7] вказує на тенденцію до зниження затребуваності наукового знання в системі державного управління, що може свідчити про поступову деградацію суспільства.

Тут доречно було б звернутися до архетипних аспектів досвіду передових країн світу, а саме – Японії, яка в середині XX століття особливу увагу приділила підвищенню рівня освіти управлінських кадрів, оскільки вважалося, що в майбутньому економічне зростання може бути обмежене не ринковими умовами, а браком талановитих управлінців[11]. З цією метою системою управління Японії всіляко заохочувалось та позитивно сприймалось набуття державними службовцями відповідного знання.

Особлива увага в системі управління Японії приділялась перспективному баченню, чесності, широті поглядів і раціональному аналізу, підтриманню прагнення державних службовців до заняття посад в надії, що в довгостроковій перспективі вони стануть успішними і змінять саму культуру державного управління.

В Україні, відповідно до Конституції [1] повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування можуть визначатися лише законами, тому питання надання ними адміністративних послуг має регулюватися на законодавчому рівні із застосуванням єдиного підходу.

Відсутність правового розмежування функцій і владних повноважень, здійснення яких є безпосереднім обов'язком органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, зокрема пов'язаних з наданням ними платних послуг, була однією з причин, що впливають на комерціалізацію їх діяльності. Недосконаліть та неузгодженість актів законодавства різної юридичної чинності та безперервне запровадження нових платних послуг призводили до зростання корупції у відповідній сфері державного управління і невиправданого стягнення коштів з фізичних та юридичних осіб.

Правова невизначеність у царині надання послуг створювала низку недоліків у роботі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також у роботі підприємств, установ і організацій, що належать до сфери їх управління.

Ухвалення Закону України «Про адміністративні послуги» покликане сприяти становленню, впорядкуванню та подальшому розвитку системи надання адміністративних послуг на чітко визначених правових засадах і дасть змогу задовольнити потреби споживачів адміністративних послуг, забезпечить захист їх прав та інтересів, гарантованих законом.

Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI «Про адміністративні послуги»[2] визначає правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг.

Адміністративна послуга цим законом визначається, як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону.

Суб'єкт звернення – фізична чи юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг.

Суб'єкт надання адміністративної послуги – орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування та їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги.

Відповідно до частини третьої статті 16 Закону України «Про адміністративні послуги» Кабінетом Міністрів України Постановою від 30 січня 2013 року № 57 затверджено Порядок ведення Реєстру адміністративних послуг, де визначено механізм ведення Реєстру адміністративних послуг як єдиної інформаційної комп'ютерної бази даних про адміністративні послуги, що надаються відповідно до закону суб'єктами надання адміністративних послуг.

Стаття 14 Закону України «Про адміністративні послуги» визначає здійснення організаційного забезпечення надання адміністративних послуг шляхом:

1) забезпечення безоплатного автоматизованого віддаленого доступу адміністраторів у режимі реального часу до інформації в інформаційних системах суб'єктів надання адміністративних послуг, підприємств, установ та організацій, які належать до сфери їх управління, в яких міститься інформація, необхідна для надання адміністративних послуг, якщо інше не передбачено законом;

2) надання на підставі запитів адміністраторів інформації, необхідної для виконання покладених на них завдань;

3) забезпечення надання адміністративних послуг суб'єктам звернень у строки, встановлені законом, на підставі відповідних документів, одержаних від адміністраторів.

Відповідно до статті 18 фінансове та інше забезпечення діяльності системи державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з надання адміністративних послуг здійснюється виключно за рахунок Державного бюджету України та відповідних місцевих бюджетів.

Стаття 17 передбачає з 1 січня 2014 року:

— можливість отримання суб'єктами звернення інформації про хід розгляду їхніх заяв;

— можливість отримання суб'єктами звернення за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку результатів надання адміністративних послуг;

— можливість здійснення суб'єктами звернення оплати за надання адміністративної послуги дистанційно, в електронній формі.

Тому існує необхідність на державному рівні звернути увагу на висхідну позицію надання адміністративних послуг, а саме, оснащення робочих місць суб'єктів надання адміністративних послуг, що автоматично на порядок підвищить якість надання адміністративних послуг.

Якщо розглянути надання адміністративних послуг в Україні з позицій архетипів справжньої перлини китайської мудрості «Дао-Де цзин»: «Здійснення Великого починається з малого», можна відзначити нагальну необхідність належного забезпечення матеріально-технічної складової виконання Закону «Про адміністративні послуги».

Висновки.

1. У цьому дослідженні зроблено спробу обґрунтування необхідності збереження вітчизняних наукових кадрів у процесі вдосконалення механізмів державного управління, що дасть можливість більш творчого підходу до виконання посадових обов'язків, а також можливість систематизації та аналізування як виконуваних завдань, так і своєї трудової діяльності в цілому.

Ураховуючи, що рушійною силою наукового підходу до виконуваних завдань є фактори, які проявляються як виконання покладених на посадову особу обов'язків, у наявності творчого підходу до повноважень та з метою припинення «вимивання» наукового потенціалу з державного управління, враховуючи проведене наукове дослідження та досвід передових країн світу, існує необхідність закріпити на законодавчому рівні підвищення ролі моральних і матеріальних мотиваційних чинників для вдосконалення рівня освіти державних службовців, а саме – розділ VI статті 46 Закону України від 17.11.2011 № 4050-VI «Про державну службу», що має набрати чинності, доповнити пунктом: «державним службовцям, що мають науковий ступінь кандидата або доктора наук, встановлюється щомісячна надбавка у розмірі відповідно 100 і 150 відсотків посадового окладу».

2. Одним із першочергових завдань України у русі до приведення системи державного управління у відповідність до європейських стандартів визначається розмежування політичних та адміністративних посад. Політична складова у системі державного управління має встановлювати стратегічні напрямки розвитку суспільства,

а адміністративна щодо надання адміністративних послуг забезпечувати тактичну реалізацію та впровадження окресленої стратегії, професійне, надійне, політико-нейтральне й неупереджене здійснення завдань держави та здатність ефективно діяти в умовах політичних змін. Оскільки виконання поставлених завдань вимагає адекватного та такого, що відповідає вимогам часу оснащення робочих місць суб'єктів надання адміністративних послуг, необхідно законодавчо закріпити цю вимогу, а саме: пункт 1 статті 18 Закону України від 06.09.2012 № 5203-VI «Про адміністративні послуги» сформулювати так: «Фінансове, (доповнити: сучасне матеріально-технічне облаштування робочих місць суб'єктів надання адміністративних послуг) та інше забезпечення діяльності системи державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з надання адміністративних послуг здійснюється виключно за рахунок Державного бюджету України, відповідних місцевих бюджетів».

Список літератури:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про адміністративні послуги : Закон України : від 06.09.2012 р., № 5203-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 184.

3. Про державну службу : Закон України : від 17.11.2011 р., № 4050-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 8.

4. Афонін Е.А. Експортоорієнтована сфера послуг – новий вектор економічного зростання України / Е.А. Афонін, С.Л. Благодєтєлєва-Вовк // Український соціум. – 2012. – № 4 (43). – С. 141–160.

5. Василенко И.А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия : учебное пособие / И.А. Василенко. – Изд. 2-е , перераб. и доп. – М. : Изд. корп. «Логос». – 2001. – 200 с.

6. Державна служба статистики України. Кількість державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування на 31 грудня 2011 року // Статистичний бюлетень. – Київ, 2012. – 35 с.

7. Державний комітет статистики України. Кількість державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування на 31 грудня 2010 року // Статистичний бюлетень. – Київ, 2011. – 45 с.

8. Енциклопедія державного управління : у 8 т. : Т. 1. Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В.М. Князєв (співголова), І.В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – С. 157.

9. Оболенський О.Ю. Державна служба : навчальний посібник / О.Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2003. – 344 с.

10. Пірен М.І. Конфліктологія : підручник / М.І. Пірен. – К. : МАУП, 2003. – 360 с.

11. Райт Г. Державне управління / Г. Райт ; пер. з англ. В. Івашка та ін. – К. : Основи, 1994. – 109 с.

12. Стратегія реформування системи державної служби в Україні // Офіційний вісник України. – 2000. – № 16. – С. 63. – Ст. 665.

Тетяна НОВАЧЕНКО

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ПРИНЦИП І ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Перехідний етап розвитку сучасного українського суспільства зумовлює необхідність у професіоналах з високим рівнем компетентності у будь-якій сфері життєдіяльності, особливо в галузі державного управління. Дотримання імперативу цінності людини є важливим не тільки у налагодженні взаємодії органів влади з громадськістю, а в для кадрової політики, що здійснюється в контексті реформування владно-управлінських інститутів.

Кадрова ситуація потребує якісного оновлення підготовки молодих керівників, які усвідомлюють необхідність здійснення суспільних реформ, що відповідають сучасним вимогам та європейським стандартам. Однак, для того щоб бути провідниками реформ, керівники-початківці повинні мати відповідну підтримку. Йдеться про інститут наставництва для молодих керівників – створення умов для їх розвитку, забезпечення можливостей обмінюватися досвідом та підвищувати свою кваліфікацію відповідно до вимог часу. Таким чином, окреслюються нові чинники становлення їх авторитету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що до проблеми наставництва, як у теоретичному так і в практичному плані була звернена увага науковців у всі часи. Теорія наставництва бере свій початок з епохи античності (Сократ, Платон, Аристотель, Сенека) та Середніх віки (Вінсент із Бове, П. Абеляр, Ф. Аквінський, Еразм Роттердамський, Н. Макіавеллі). Найбільш активно проблема наставництва, виховательства, учительства розвивалася в теорії педагогічної науки, як зарубіжної так і вітчизняної (митрополит Іларіон, В. Мономах, Ж.Ж. Руссо, Й. Песталоцци, Я. Коменський, К. Ставровецький, К.Д. Ушинський В.О. Сухомлинський, В.С. Макаренко, Н. Гаврилів та ін.).

Дослідження проблеми самоактуалізації особистості (А. Маслоу, К.Г. Юнг) обумовлює її кореляцію з феноменом наставництва. У теперішній час система наставництва активно досліджується зарубіжними науковцями, однак здебільшого у бізнесі (менторство і коучинг). Учені описують етапи становлення й розвитку наставництва, його переваги, недоліки та труднощі (Джой-Меттьюз, Д. Меггинсон, М. Сюрте, Д. Дюбуа, Д. Клаттербак, Е. Парслоу, Е. Стокдейл, Л. Тілман та ін).

Визначення не вирішених раніше завдань загальної проблеми. Феномен наставництва, інтегрований у різні сфери людської діяльності, є однією з найменш досліджених проблем відносин керівника і підопічного. Дослідження цього аспекту в українській науковій думці спостерігається здебільшого у педагогіці. Проте існуючі форми взаємодії між старшим і молодшим поколінням потребують дослідження і впровадження інструментарію наставництва у практику державного управління як метод підготовки молодих керівників до вирішення завдань у багатоваріантній управлінській діяльності.

Метою статті є дослідити архетипну природу феномену наставництва та його ініціювання у формуванні авторитету молодого керівника.

НОВАЧЕНКО Тетяна,

NOVACHENKO Tetyana,

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України м. Київ.

Анотація: *у статті обґрунтовується архетипна природа наставництва. Керівник-наставник – це довірена особа, друг, фасилітатор, партнер, натхненник, учитель, компетентна, впевнена особистість, сила якої акумулюється в архетипі Самість. Реальний приклад авторитетного керівника-наставника коригує й зміцнює ціннісно-мотиваційну сферу молодого управлінця. Наставництво є значущим фактором у формуванні авторитету молодого керівника.*

Ключові слова: *наставник, молодий керівник, авторитет, архетипи.*

УДК 35.01; 159.964

Виклад основного матеріалу. Наставництво як процес передачі досвіду і знань від старших до молодших членів суспільства і форма взаємовідносин між вчителем і учнем існувало вже в первісному суспільстві під виглядом обряду ініціації (від лат. initiatio – початок, посвячення). Цей обряд був поширений у первісних суспільствах народів світу, а його суть полягає у переведенні молоді в ранг дорослості. Ініціація мала на меті підготовку підростаючого покоління до суспільного, виробничого, шлюбного і духовного життя. Підготовкою до цього обряду опікувалися спеціальні наставники, які навчали молодих людей певних ритуальних правил і вмінь [10, с. 162].

Поняття «наставник» (анг. «mentor») уперше було вжите у давньогрецькій міфології. Воно приписувалося Ментору – мудрому пораднику, що користувався не тільки довірою Одіссея, який на час своєї тривалої відсутності доручав виховання сина, а і загалу. Історичні записи свідчать, що культура, цінності й навички здобувалися саме через наставництво. З плином часу теорія наставництва набувала розголосу і позитивної репутації. Тож, крім міфу, ідея наставництва укорінюється і веде свій відлік з античності.

Давні філософи намагалися визначити основні завдання у діяльності наставника і співвідносили його з навчанням і вихованням [2]. Відомо, що бесіди Сократа як метод філософствування майевтика (греч. maieutike – «повивальне мистецтво») базувалися на тому, що діалектичний спір підводить до істини за допомогою продуманих наставником питань. Це зумовлювало відкриття потенціалу учня й допомагало «самозародженню» істини у його свідомості. Важливо, що у пошуках істини наставник та учень, перебуваючи у рівному становищі, керувалися тезою «я знаю тільки те, що нічого не знаю». Платон наголошував, що здійснювати виховання, здатен насамперед наставник поважного віку, який має забезпечити поступове сходження учня до світу ідей [2]. Прикладом зазначеного є відомий факт, що Аристотель був наставником Олександра Македонського.

Таким чином, головним інструментарієм наставництва були власний життєвий приклад і зразкова моральна поведінка, проте головним завданням наставника є пробудження потужних душевних сил учня. Тож, бути наставником у давніх суспільствах – велика честь і відповідальність.

Значущість ролі наставництва підсилюється традицією християнства. Так, вічні основи наставництва у своєму подвигу і навчаннях надав Ісус Христос. У Священному Писанні наведено приклади ранньохристиянського навчання і виховання, що проявляються у стосунках Христа та його учнів-апостолів, які не були обмежені у спілкуванні зі своїм наставником. Христос наставляв Апостолів та інших віруючих стосовно того, як необхідно вести земне життя, щоб потрапити до Царства Боже. Пізніше цю роль узяли на себе священики, які стали «духовними наставниками» прихожан. Таким чином, ідея наставництва як методу навчання і виховання дорослих уперше реалізувалася у християнстві.

Вінсент із Бове бачив особливу цінність у гідному прикладі, який може дати мудрий, зрілий учитель своїм учням. Від наставника вимагалися п’ять якостей: талановитий розум, чесне життя, смиренність знання, природні ораторські здібності та досвід [1, с. 113].

До вкорінення наставництва у ремісничих спеціальностях призвів розвиток середньовічного міста, де воно втілилося у формі стосунків «майстер – учень». Наставник приймав здібного учня і розкривав йому всі таємниці свого мистецтва. Практика наставництва тривала і в епоху Відродження; зокрема, в Італії авторитетом користувалися керівники, які намагалися гармонійно виховувати своїх підопічних. Традиційно такий підхід спостерігається у вихованні майбутніх правителів. Наприклад, гуманіст Гуаріно з Верони викладав у Флоренції, Венеції та рідний Вероні і завжди був зразком для наслідування. Так, у 1429 р. він був запрошений вихователем до спадкоємця феррарского престолу Леонелло Д’єсте.

Особливою заслугою Гуаріно у справі навчання і виховання було те, що він започаткував практичне застосування знань наставника, що виводить цей феномен за рамки теорії.

У творі «Виховання Християнського государя» Еразм Роттердамський детально розглядає цілу низку питань, пов'язаних з духовно-моральним наставництвом правителя, а також зі суспільною значущістю цієї справи. Істотну частину твору присвячено роздумам про місце і роль у вихованні самого наставника. «Хто б не взяв на себе завдання бути наставником государя, той нехай подумає і про те, що його чекає надзвичайно важлива, проте і надзвичайно небезпечна справа... Подумай, наставнику, якою мірою ти зобов'язаний вітчизні, яка довірила тобі все своє благополуччя» [12, с. 17]. У творі Н. Макіавеллі «Государ» та Мартіна Лютера «Про світську владу, й якою мірою їй слід підкорятися» визначається роль наставника у вихованні ідеального правителя [7; 6].

Ж.-Ж. Руссо вважав, що головне і найбільш складне мистецтво наставника – вміти нічого не робити зі своїм підопічним, вважаючи, що на нього впливають три фактори: природа, люди і суспільство. Кожен з цих факторів виконує свою роль: природа розвиває здібності і почуття; люди навчають, як ними користуватися, суспільство збільшує досвід, що разом забезпечує природний розвиток учня. Отже, завдання наставника – привести в гармонію вплив цих сил.

Найдавнішою вітчизняною літературною пам'яткою, в якій порушуються питання наставництва, є філософсько-педагогічний трактат морально-патріотичного спрямування «Слово про закон і благодать», написаний київським митрополитом Іларіоном між 1037 і 1050 рр. У середньовічній Європі «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1096 або 1117 р.) було першим твором, який написала світська особа і в якому, також уперше, було обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до наставництва, і пов'язувалося це з практичними потребами людини. Мономах вважав, що запорукою всіх успіхів людини є праця й особистий прикладом наставника.

Інститут наставництва був розвинений у Запорізькій Січі і ґрунтувався на народно-християнських принципах дружби, любові, взаємоповаги й демократизму. Послідовність і системність цього процесу досягалися завдяки піклуванню досвідчених козаків, їх товариській підтримки молодих лицарів.

Таким чином, починаючи з античності, велика увага приділяється ролі наставника в підготовці молодого покоління до тієї чи іншої діяльності. Так, наставництво впроваджується і в управлінську сферу, у становленні і розвитку майбутнього правителя особливу роль відіграє особистість наставника.

В останній третині XX століття у США актуалізується роль наставництва як спонсорства і захисту кар'єрного росту молодшого партнера, котрим наставник опікувався. Тож, за такого підходу молодшого партнера в процесі часто називали протеже (з фр. protégé), тобто особою, яка повинна бути захищеною. В Європі концепція наставництва втілюється у практику, не передбачаючи передачі накопичених знань і досвіду наставника, а створює лише фундамент, на якому підопічний має вибудовувати власний багаж знань теорії і практики.

У 30-ті роки минулого століття в СССР також застосовується такий метод навчання, як наставництво. По всій державі досвідчені працівники брали під патронаж молодих працівників з метою навчити їх своїм методам праці. Смислом такого руху було те, що навчання відбувалося безпосередньо на робочому місці. Згодом наставницький рух зосередився у системі професійно-технічної освіти та виробничого навчання, однак передбачав уже не лише навчання спеціальності, а і моральне та культурне виховання молодого робітника.

Відповідно до вищезазначеного актуалізується одне з визначень поняття «наставництво» – це форма професійної підготовки і цілеспрямованого виховання висококваліфікованих робітників, здійснювана робітниками-наставниками. На-

ставник поряд із навчанням професії вводить нового робітника у сферу соціально-психологічних стосунків, через які відбувається реалізація професійної ролі робітника [4, с. 227]. Актуальними є роздуми про проблеми наставництва К.Д. Ушинського, який наголошував на співпраці наставника й підопічного, а також на необхідності безперервного самовдосконалення особистості вчителя. Л. Тілман називає наставництво «навчальним партнерством між двома або більше особами, які мають бажання ділитися досвідом або розвивати спільний інтерес» [15, с. 609].

Таким чином, зміст наставництва постійно еволюціонує, а його процес відбувається в будь-якій сфері – соціальній, релігійній чи професійній, проте вимоги до особистості наставника є незмінними, у будь-який час він має бути мудрим, досвідченим і моральним. Наставник надає консультативну допомогу своєму підопічному; у таких стосунках спостерігається позитивний емоційний зв'язок, який проявляється у повазі й довірі один до одного.

З огляду на той факт, що в органах державної влади нині співпрацюють люди декількох поколінь, цілком логічним здається відновлення в нових умовах інституту наставництва. Це має сприяти актуалізації потенціалу молодих кадрів, культивації інноваційного, сильного й авторитетного управлінця. Як відомо, становлення демократії сучасного українського суспільства передбачає гуманність, сенс якої визначає цінність людини і є тим постулатом, на якому має будуватися вся система державного управління. Тож, пріоритетним уявляється не рівень посади, а ступінь впливовості керівника, діяльність якого передбачає вміння вести працівників за собою до спільної мети, орієнтуючись на сучасні цінності. Указуючи на безумовну важливість того, у що людина вірить, заради чого вона живе, до чого прагне і чим керується у своїх виборах, і цінностей, якими керується у своєму житті людина, – це своєрідний індикатор її якості.

Однією з істотних ціннісних засад управлінського загалу сучасного суспільства є його орієнтація на образ (ідеал) успішної людини, що здатна реалізовувати себе на рівні високих досягнень. Відомий американський психолог Абрахам Маслоу, який досліджував процеси самоактуалізації, відніс таких людей до особистостей, які самоактуалізуються. Їм зазвичай 60 чи більше років, але є люди, котрі рухаються в цьому напрямі, в напрямі зрілості. Процес актуалізації передбачає розвиток чи відкриття свого істинного «Я» і розвиток наявного чи латентного потенціалу. Конкретизуючи шлях до самоактуалізації, А. Маслоу описує типи реальної поведінки людини у її досягненні так.

1. Самоактуалізація означає переживання повне, живе, самовіддане, зосереджене і заглиблене, тобто переживання без підліткової сором'язливості. У момент самоактуалізації індивід є цілком і повністю людиною. Це момент, коли «Я» реалізує саме себе... Ключем до цього є безкорисливість.

2. Якщо розуміти життя як процес виборів, то самоактуалізація означає у кожному виборі вирішувати на користь зростання. Вибирати розвиток замість страху десять разів на день – значить десять разів просунутися до самоактуалізації, що є безперервним процесом та означає багаторазові окремі вибори: брехати чи залишатися чесним, красти або не красти. Отже, самоактуалізація означає вибір з цих можливостей для зростання.

3. Актуалізуватися – значить ставати реальним, існувати фактично, а не тільки в потенційності, оскільки Самість – серцевина або природа індивідуума, що охоплює темперамент, унікальні смаки та цінності. Тож, самоактуалізуватися – це бути у злагоді зі своєю внутрішньою природою.

4. Чесність і взяття відповідальності за свої дії – суттєві моменти самоактуалізації. Щоразу, коли людина бере на себе відповідальність, вона самоактуалізується.

5. Процес розвитку своїх можливостей і потенціалу – це також самоактуалізація. Це означає використання своїх здібностей і розуму заради того, щоб добре робити те, що ти хочеш робити.

6. Учитися вірити у свої судження та інстинкти і діяти відповідно до них – і це є самоактуалізацією. Це призводить до кращих виборів у житті, зокрема у виборі професії.

А. Маслоу окреслює перехідні моменти самоактуалізації і називає їх «пік-переживання», стверджуючи, що у ці моменти людина є більш цілісною, більш інтегрованою й краще усвідомлює себе. У такі моменти вона думає, діє і відчуває найбільш чітко і точно. Людина більше любить, більшою мірою приймає інших, вона більш вільна від внутрішнього конфлікту і тривожності, більш здатна конструктивно використовувати свою енергію.

Важливий крок самоактуалізації – це виявлення своїх «захистів». Знайти самого себе, розкрити свою істинність, що для тебе добре, а що погано, якою є мета твого життя – все це вимагає розкриття власної психопатології. Людині потрібно краще усвідомлювати, як вона спотворює образи себе й образи зовнішнього світу за допомогою репресій, проекцій та інших механізмів захисту [8].

Таким чином, на думку А. Маслоу, кожна людина володіє вродженим прагненням до самоактуалізації, що є найвищою людською потребою. Проте не всі люди прагнуть досягти життєвого успіху, побоюючись повною мірою використати свій потенціал.

Небажання людини реалізовувати свої природні здібності, уникаючи відповідальності, А. Маслоу називає комплексом Іони (від лат. complexus – поєднання та імені біблейського персонажу, який вважав себе недостойним бути пророком).

Відомо, що термін «самоактуалізація використовувався» К.Г. Юнгом. На його переконання, самоактуалізації можна досягти лише в середньому віці (між 35 і 40 роками). К. Юнг розглядав цей вік як критичний для особистісного розвитку рубіж, на якому особистість зазнає глибоких психічних перетворень у досягненні цілісності свого «Я». Очевидно, що для Юнга саме зрілі роки у житті людини є найбільш важливим етапом особистісного розвитку, а не дитинство, як у З. Фрейда. Проте досягнути індивідуалізації є дуже не простим процесом, тому кінцева стадія розвитку особистості стає доступною тільки здібним і високоосвіченим людям, які мають для цього певний час. Тому з цих міркувань самоактуалізації не досягає переважна більшість людей. «Хоча об'єктивно психічне означає ту ж саму передумову для всіх людей, але воно має індивідуалізуватися. Тож, шлях людини у цьому напрямку є унікальним, тому лише той, хто свідомо може сказати „так" силі внутрішнього призначення, той стає особистістю» [13, с. 385].

Поняття «особистість» К.Г. Юнг визначає як результат найвищої життєвої стійкості, абсолютного прийняття індивідуального й успішної його адаптації при великій можливості вибору. Інакше кажучи, це – впевнена, здатна до спротиву і наділена силою душевна цілісність, що акумулюється в архетипі Самість, який вчений вважав найбільш важливим. Архетип Самість – цілісний і регулюючий центр особистості, що охоплює не тільки свідоме, а і несвідоме психічне буття. К.Г. Юнг порівнював його з прагненням людини до самоактуалізації, що означає гармонійність і цілісність, стабільність та найбільш повне розкриття можливостей особистості.

Однак К.Г. Юнг зауважує, що людська особистість є доволі консервативною і навіть інертною, тому тільки гостра потреба може її активізувати. Слова «є багато покликаних, але небагато обраних» насамперед стосуються саме цього, бо розвиток особистості від первісних завдатків до повної свідомості – це харизма і водночас прокляття. Результатом цього розвитку є свідоме і несвідоме, де Самість як архетип – «ірраціональний» фактор, що забезпечує відчуття своєї приналежності, і як центр особистості – виробляється психікою та є індивідуальним проектом, що і призводить до розкриття вродженої цілісності особистості.

Однак учений вважає, що стати особистістю – це зовсім не прерогатива геніальної людини. Так, людина може бути геніальною, проте вона не обов'язково буде особистістю, оскільки кожний індивід має свою особистісний, даний йому від народ-

ження закон життя, й у кожного є теоретична можливість дотримуватись, насамперед, цьому закону і таким чином самоактуалізуватися. Так, доросла людина має бути твердо впевненою у своїй компетентності, щоб зуміти вистояти у боротьбі за своє існування. Сумніви і почуття невпевненості впливали б паралізуючи, вони поховали б таку необхідну людині віру у свій особистісний авторитет і зробили б її нездатною до професійного життя. Отже, особистість «дійшла до розуміння нового і мимоволі стала лідером» [13, с. 377].

Таким чином, внутрішня впевненість у собі як особистості – це розуміння свого покликання і призначення у житті як професіонала. Дотримання цього імперативу є важливим у контексті державно-інституційних змін, що відбуваються у сучасному суспільстві, і не тільки у налагодженні взаємодії органів влади з громадськістю, а і в кадровій політиці, оскільки процес такого реформування складають люди. З огляду на це, від керівника в органах державної влади очікується відповідальність не лише за результати діяльності по наданню послуг населенню, а і за персонал. Тож, керівник органу державної влади – наставник для молодих працівників і новопризначених керівників.

Поняття «наставник» інколи визначається як «той, хто надає поради, навчає; учитель; наглядач» [10, с. 315]. Очевидно, що таке розуміння наставництва є доволі обмеженим, не характеризує цей феномен об'ємно і не відповідає потребам сучасності. Суттєво доповнює його смисл англійський учений Девід Меггінсон який стверджує, що наставництво – суттєва допомога персоналу, який вимагає бачення перспективи, бачення майбутніх можливостей [3].

Е. Стокдейл визначає наставництво як робочі стосунки між старшими і молодшими членами організації. Наставник, який має досвід і владу в організації, є для молодого вчителя особистим радником, інструктором і тренером, що сприяє кар'єрному зростанню свого протеже [16].

Загалом, наставництво є складним та багатогранним процесом, в якому наставник може брати на себе наступні ролі: тренер, довірена особа, друг, провідник, слухач, партнер, натхненник, учитель [14]. Додати до цього визначення необхідно те, що наставництво вимагає певного рівня довіри й авторитету, втраченого у відносинах лінійного управління, орієнтуючись на суттєві зміни сучасного суспільства. Зазначене добре ілюструє відоме висловлювання А.С. Макаренка, перифразування якого зберігає його сенс: не лише орган державного управління – це уламок суспільства, а і суспільство – це уламок органу державного управління.

Таким чином, наставництво можна визначити як тандем людей, де одні особистості самоактуалізувалися, інші ж у прагненні цього проявляють готовність до повного використання своїх талантів, здібностей і можливостей. Отже, сучасні керівники мають створити систему підтримки, яка базується на двосторонній комунікації між наставником і молодим працівником. Ці умовиводи знаходять своє підтвердження у визначенні поняття «керівник», у якому робиться акцент на тому, що це «той, хто спрямовує чию-небудь діяльність; наставник, вихователь», і вже тільки потім – «той, хто очолює установу, організацію тощо; посада особистості, яка завідує чимось, або особа, що займає таку посаду» [5].

Отже, наставник – це авторитетна особистість. Тому, особливе місце в структурі особистості керівника органів державного управління мають посідати індивідуальні норми і цінності, які зазвичай не до кінця відповідають стереотипам, тому такий керівник зобов'язаний внутрішньо бути новатором, «злочинцем» у буквальному значенні слова – людиною, що переступає старі, звичні норми й цінності. Інакше кажучи, керівник-наставник зобов'язаний суміщати важко сумісне. З погляду емоційного схвалення людей він не повинен ламати нічого звичного, оскільки будь-які зміни обертаються втратою чогось, а люди ніколи не люблять втрат. Тож, керівник має розглядати світ як контекст власної діяльності і, виконуючи роль наставника для молодих керівників, бути готовим до творчої взаємодії з ними.

У такому процесі напевно встановлюються відносини партнерства, де авторитет керівника-наставника гармонізує взаємодію протилежностей. Отже, для утвердження нових стандартів у керівництві органами державної влади сучасний керівник-наставник зобов'язаний бути піонером – уміти ставити і досягати нові цілі, але за допомогою змін у стилях керівництва. У нижченаведеному рисунку представлено зміст змін керівництва – від авторитарного до авторитетного.

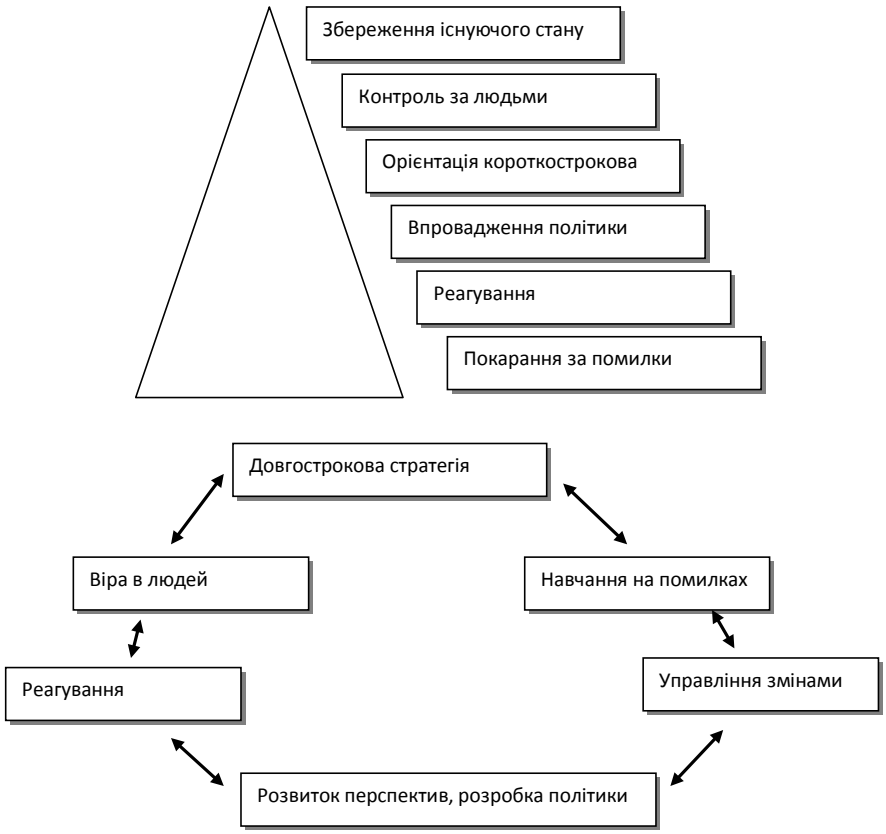

Рис. 1. Зміст змін керівництва – від авторитарного до авторитетного.

На рисунку представлено характеристику авторитарного (фр. autoritaire, лат. auctoritas – влада, вплив) стилю керівництва, який характеризується об'єктивним (посадовим) авторитетом, лінійністю, директивністю. Такий стиль характеризує керівника, який покладається на жорсткі накази і розпорядження, що не допускає яких-небудь заперечень або особистої думки підлеглих. Проте авторитарний стиль управління має небезпеку перерости в командно-адміністративне керівництво, що призводить до різних зловживань владою. (Зазначу, що історія знає випадки, коли авторитарний стиль керівництва – в екстремальних ситуаціях – може бути ефективним). При авторитетному стилі керівництва поряд з об'єктивною складовою (посадовий авторитет) існують його суб'єктивні складові – професійна і моральна. Однак навіть якщо керівник не прагне до завоювання авторитету, не думає про нього, то все одно той у нього чи є, чи ні. Ця обставина обумовлюється тим, що авторитет це – невід'ємний атрибут, символ спільності кожного колективу, обов'язкова умова його соціально-психологічної характеристики. Інакше кажучи, авторитет як архетип – соціально-психологічний феномен – є рухливим, динамічним, може розвиватися, підсилюватися і, навпаки, знижуватися, втрачати силу. Очевидним є і те, що посада керівника в органах державної влади – це певний соціальний статус особистості,

який, надаючи владу, зобов'язує його не тільки виконувати посадові функції, а і мати певні моральні обов'язки, одним з яким є наставництво, що зміцнює авторитет керівника.

Головними риси, які має проявляти керівник-наставник в управлінській діяльності, можуть бути визначені такі:

– посилення авторитету шляхом уособлення цінностей в сучасному державному управлінні, відкритість до людей, до їх думок;

– уміння формувати та передавати іншим бачення майбутнього;

– вчити на власному прикладі вмінню аналізувати, адаптуватися, бути активним, безперервно збагачувати себе різноманітним досвідом;

– демонструвати гнучкість;

– сприймати множинність в освоєнні цінностей і командного духу, залучаючи етичні важелі часто в суперечливих умовах управлінської діяльності.

Висновки та подальші напрями наукових досліджень. Таким чином, наставництво є складним і багатогранним процесом, в якому наставник – це довірена особа, друг, фасилітатор, провідник, партнер, натхненник і вчитель, що відповідає людині, яка самоактуалізувалася – досягла стану Самості. Реальний приклад авторитетного керівника-наставника коригує і зміцнює ціннісно-мотиваційну сферу молодого керівника. Так, самоповага, почуття власної гідності, внутрішня віра у себе – особисті відчуття схвалення або засудження – співвідносяться з особистими можливостями молодого управлінця.

Як зворотний зв'язок для наставника можна очікувати також підвищення його мотивації й самоповаги, адже мати статус наставника – означає бути визнаним авторитетом, удостоєним такої честі за особисті й професійні заслуги. Високоякісне наставництво пов'язується з високим рівнем компетентності, досвідом і чітким визначенням амплуа наставника – підтримувати, сприяти, відкривати перспективи, а не інструктувати, наказувати й обмежувати. Отже, наставництво – це спосіб дії людини, що акумулюється в її авторитеті. Сила сучасного наставника – в його вмінні утвердити у молодого керівника стратегічне мислення та нелінійне бачення вирішення професійних проблем. Інакше кажучи, це процес «відкриття карт», що не є абсолютною істиною, а виступає тільки імпульсами до дії, що передає фокус і спрямовує до розуміння, усвідомлення й застосування того, що треба робити в управлінської діяльності. Такий спосіб дозволить молодому керівнику закласти фундамент формування свого авторитету. Отже, задля формування авторитету молодих керівників та їх спроможність дієво очолювати органи державної влади, потрібна ефективна діяльність наставників, що відповідає сучасним вимогам. Доцільним уявляється вивчення процесу наставництва керівником у конкретній інституції державного управління.

Рекомендації органам законодавчої та виконавчої влади. Наставник не повинен призначатися, а має бути вибраним і відповідати цій місії «за покликанням серця»; співпрацю між наставником і підопічним необхідно формувати на основі взаємної довіри, відкритості та поваги; дотримання наставником стилю життя, що відповідає образу сучасного керівника в органах державної влади, сприятиме розвитку професіоналізму, ціннісних засад та особистісних якостей молодого керівника, а отже, і формуванню його авторитету; слід пам'ятати про те, що ефективне наставництво здатне суттєво вплинути не лише на молодого керівника, але і на владний орган, який втілює інститут наставництва.

Список літератури:

1. Винсент из Бове. О наставлении детей знатных граждан / Винсент из Бове // Антология педагогической мысли христианского средневековья : Т. 2: Мир переломился в книге. Воспитание в средневековом мире глазами ученых наставников и их современников. – М., 1994.

2. Гладкий В.Д. Древний мир. Энциклопедический словарь : в 2-х томах : Т.1 / В.Д. Гладкий. – М. : Центрполиграф, 1998. – 510 с.

3. Джой-Меттьюз Д. Развитие человеческих ресурсов / Д. Джой-Меттьюз, Д. Мегинсон, М. Сюрте ; пер. с англ. Р.Л. Ткачука. – 3-е изд. – М. : Эксмо, 2006. – 432 с.

4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 375 с.

5. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000.

6. Лютер Мартин. Время молчания прошло: Избранные произведения 1520-1526 гг. / Мартин Лютер ; пер. с нем // О светской власти, в какой мере мы обязаны ей подчиняться.– Харьков, 1994.

7. Макиавелли Никколо. Государь / Никколо Макиавелли ; пер. с ит. – М. : Планета, 1990. – 84 с.

8. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы [Електронний ресурс] / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – Режим доступу : http://www.psylib.ukrweb.net/books/masla03/txt26.htm.

9. Модзалевский Л.Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен : учеб. пособие для вузов и сред. спец. учеб. заведений. Часть первая / Л.Н. Модзалевский – СПб. : Алетейя, 2000. – 429 с.

10. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. : Т. 2 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999. – 912 с.

11. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад ; Редкол.: М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 2002. – 528 с.

12. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя / Эразм Роттердамский ; пер. з лат. Маркиш С.П. // Знакомство с Эразмом из Роттердама / С.П. Маркиш. – М. : Мысль, 2010. – 223 с.

13. Юнг К.Г. Психология бессознательного / К.Г. Юнг. – М., 2001. – 397 с.

14. DuBois D. Handbook of Youth Mentoring / D. DuBois, M. Karcher. – Sage Publications, Inc, 2005. – 624 p.

15. Tillman L.C. Mentoring new teachers: Implications for leadership practice in an urban school / Linda Tillman // Educational Administration Quarterly. – 2005. – № 45 (4).

16. The coaching and mentoring network [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coachingnetwork.org.uk/resourcecentre/articles/ViewArticle.asp.

ОМЕЛЬЯНЕНКО Віталій,

OMELYANENKO Vitaliy,

аспірант кафедри економічної теорії Сумського державного університету, м. Суми.

Анотація: *у статті розглянуто особливості формування інноваційної екосистеми на регіональному рівні в контексті архетипової парадигми. Запропонована концепція регіонального розвитку на основі архетипів відкритих інновацій і мотиваційної складової інноваційно-інвестиційних процесів.*

Ключові слова: *архетип, інноваційна екосистема, інститут, регіон.*

УДК 332.122.62

Віталій ОМЕЛЬЯНЕНКО

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОСИСТЕМИ ІННОВАЦІЙ З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНСТИТУЦІЙНИХ АРХЕТИПІВ

Постановка проблеми. Побудова ефективної національної інноваційної системи як системи інститутів дозволила високорозвинутим країнам реалізувати технологічні прориви і забезпечує підтримку конкурентоспроможності економік. Інноваційні процеси найуспішніше здійснюються у сприятливому середовищі – екосистемі, яка забезпечує необхідними ресурсами, встановлює зв'язки між окремими елементами і формується під впливом багатьох чинників, у т.ч. суспільних архетипів.

Питання формування екосистем інновацій на регіональному рівні є досить розробленим за кордоном, але в Україні, однак, переважно превалює елементний підхід, який передбачає розгляд формування окремих інституційних елементів інноваційної системи, тоді як відсутність системного підходу до їх формування зводить нанівець усі зусилля. Красномовним є той факт, що Україна, будучи лідером з патентування винаходів, перебуває «в хвості» за рівнем практичного використання розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування регіональних інноваційних систем присвячено роботи таких учених, як С. Боррас, Х. Брачик, Г. Етцкович, Л. Лідесдорф, Ф. Кук, К. Сейбл та А. Скотт. Серед вітчизняних учених слід відзначити В.П. Александрову, И.В. Брікову, З.С. Варналій, М.П. Данилович, А.М. Поручника, В.Е. Реутова, Д.М. Стеченко, О.В. Христенко та інших. Дослідження архетипів у контексті управління взагалі й інноваціями зокрема проводили В.К. Захаров, В.Г. Єгоркін, В.Б. Кондратьев, Е.В. Фрейдіна, Р.Н. Юсупов та інші, проте системного аналізу питань формування регіональної інноваційної системи з погляду архетипів не здійснювалося.

Виділення невирішеної частини проблеми. Саме аналіз і врахування архетипів в управлінні інноваційною сферою як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, дозволить істотно підвищити ефективність цих процесів і створить підґрунтя для розвитку ефективної національної інноваційної системи, яка не в останню чергу базується на соціокультурному базисі.

Метою статті є аналіз особливостей формування регіональної системи інновацій на основі визначення архетипів (стимулюючих і стримуючих) та розробка рекомендацій щодо оптимізації процесів на основі архетипової парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність питання розвитку регіональних інноваційних екосистем обумовлюється новою роллю регіонів. У розвинених країнах світу, особливо в ЄС, останнім часом спостерігаються дві провідні тенденції: зростання політичної ваги регіонів і збільшення кількості регіональних ініціатив, спрямованих на стимулювання економічного розвитку. Вагомість регіональної компоненти у побудові ЄС підкреслюється гаслом співтовариства – «Європа регіонів». Теоретичним підґрунтям сучасних підходів є концепція «нового регіоналізму»,

заснована на об'єднанні централізованих («униз») і децентралізованих («угору») підходів. При цьому зусилля спрямовуються на стимулювання внутрішніх резервів саморозвитку регіонів, і значна увага приділяється міжрегіональним і міжнародним формам співпраці. Модель регіонального економічного розвитку ЄС ґрунтується на стратегічному партнерстві між місцевими органами влади, державним і приватними секторами та громадськими організаціями [10, с. 6-7].

Управління інноваційною екосистемою базується на її аналізі як сукупності взаємозалежних структур, діяльність яких спрямована на продукування і комерціалізацію наукових знань і технологій і забезпечення інноваційних процесів, які мають могутню національну основу, культурні традиції, політичні і культурні особливості.

Згідно з традиційним підходом екосистема інновацій базується на п'яти основних елементах:

1) наука, інженерно-технічні співтовариства, вищі навчальні заклади, які відіграють роль основних постачальників інноваційних ідей для комерціалізації;

2) індустрія венчурних інвестицій, яка забезпечує приток в екосистему фінансових ресурсів і бізнес-компетенцій;

3) інфраструктура, яка забезпечує функціонування інноваційних компаній;

4) стійкий попит на високотехнологічну продукцію, технології і стартапи;

5) законодавче правове поле, яке забезпечує комфортні умови для інноваторів.

В Україні ж переходу до інноваційної моделі розвитку перешкоджають такі проблеми:

– компанії і підприємства регіону недостатньо поінформовані про існування нових технологій і можливості доступу до них за допомогою інноваційної інфраструктури;

– слабко розвинені механізми стимулювання підприємств регіону до розвитку технологічної кооперації і використання інновацій;

– науковий потенціал регіону слабко залучений у процеси регіональної економіки;

– інноваційна інфраструктура є фрагментарною, в ній слабко розвинені зв'язки між організаціями інноваційної інфраструктури регіону;

– недостатньо розвинений системний механізм фінансової підтримки послуг інноваційної інфраструктури для регіональних компаній і наукових організацій;

– слабке використання кращих практик розвитку інноваційної інфраструктури.

Однією з головних причин цього є те, що часто на рівні практичного управління інноваційними процесами в регіоні використовуються або досить обмежений досвід, або найбільш загальні методологічні підходи, або закордонні рекомендації, розроблені для вирішення схожих завдань, але в інших економічних і соціально-культурних умовах. Указані умови підвищують імовірність системних помилок під час ухвалення управлінських рішень на регіональному рівні. Тому ми пропонуємо розглянути архетипи, що впливають на процес управління регіональною інноваційною екосистемою, які доцільно класифікувати за джерелами виникнення й об'єктами впливу відповідно на архетипи державного управління й архетипи учасників інноваційної системи, представлених переважно приватним сектором.

Згідно з К.Г. Юнгом, архетипи не є жорсткою програмою, яка моделює поведінку людини, це скоріше «розпорядження загального плану», які не регулюють форму, а задають певний напрямок діяльності». Певну конкретику вони знаходять лише у рамках того чи іншого культурного середовища. Найбільш явно архетипи проявляються в економічному менталітеті, який, на думку Р.Н. Юсупова, є «стійкою й органічною єдністю неусвідомлюваних архетипів і свідомих стереотипів, які забезпечують національну специфіку сприйняття й осмислення економічної інформації, а також будь-яких явищ і процесів соціально-економічної дійсності в цілому» [12].

У відомій моделі «тропічного лісу» (підхід, який використовується в Кремнієвій Долині) інноваційна екосистема розглядається як така, що складається з двох частин – «заліза» і «софта». Під «залізом» розуміється створена на території фізична

інфраструктура інновацій, а як «софт» розглядається культура інновацій, в якій з'являються нові типи поведінки і соціальної взаємодії, що сприяють інноваційному розвитку.

Побудову регіональної інноваційної екосистеми не можна розглядати поза загальнодержавним управлінням і системою національної ідентичності, за якою ховається провідний чинник самодостатності соціокультурної системи (геополітичної, економічної і релігійно-духовної). Проте наявність регіональної асиметрії і низки успішних і провальних прикладів поза межами первісних чинників (які не формувалися цілеспрямовано) у рамках однієї країни дає привід говорити про наявність певних специфічних умов на регіональному рівні.

Розглянемо інноваційні архетипи на рівні приватних економічних суб'єктів.

Спільне дослідження IBM Institute for Business Value і компанії Innosight «Innovating on your own terms» узагальнило досвід провідних експертів з IBM і 700 топ-менеджерів із 90 найбільших компаній світу з 14 областей. У підсумковому звіті були описані «інноваційні архетипи», до яких можна віднести будь-яку компанію. Загалом, на думку авторів, інноваційний архетип визначає підхід до інновацій, притаманну їм інноваційну стратегію і найбільш типові способи реалізації цієї стратегії. Відповідно до підходу інноваційний архетип визначає:

– організаційний формат розвитку інновацій, який є найбільш природним і продуктивним (найчастіше — вибір між самостійним генеруванням, трансфером з наукової сфери, копіюванням або модифікацією існуючих технологій);

– джерела і способи пошуку і збору інформації;

– внутрішні механізми впровадження інновацій;

– пріоритетні підходи до пошуку інновацій.

У таблиці 1 наведено розширену класифікацію архетипів залежно від виду інноваційного архетипу [4] і запропоновано авторський підхід до ролі регіональної влади залежно від типу і за умов активної політики.

Інноваційна екосистема має забезпечувати мотиваційний ефект, тобто слабкі інноватори повинні прагнути до активізації інноваційних процесів, а підприємства, які не запроваджують інновації, повинні зрозуміти, що це – доступний і потенційно ефективний вид діяльності.

Для того щоб потоки ідей поширювалися в системі і реалізовувалися у виробництві, необхідно перейти від економіки і менеджменту конкретних проектів і людей до менеджменту екосистем у цілому. Так, аналіз інноваційно-інвестиційних проектів у Сумській області показав переважання саме точкового підходу, коли зусилля органів влади спрямовуються лише на розробку і реалізацію кількох окремих проектів за відсутності уваги до системних методів.

Одним з ключових процесів у створенні «тропічного лісу», на думку Хоровіта [11], є перехід від ЕГОсистеми, коли вирішальну роль відіграють окремі люди, до ЕКОсистеми, коли всі рівні діють у рамках довірчих стосунків.

Важливим чинником деструктивної архетипізації є принципи механізму державних закупівель, оскільки добре відомо, що інноваційна продукція в більшості випадків є дорожчою, ніж традиційна, проте вона приносить відчутні вигоди в разі експлуатації, і цей факт необхідно враховувати під час укладання держконтрактів.

У контексті попереднього необхідно розглянути базовий архетип інноваційного розвитку – амортизацію, тобто подолання вимирання «старих» штучних об'єктів (матеріальних або ідеальних).

Оскільки без цього процесу життєдіяльність людства в її взаємозв'язку з штучними системами стала цілком неможливою, його можна вважати природним. Процес комплексної прискореної загальної амортизації зазвичай зв'язується з модернізацією як системним процесом. Для боротьби з руйнуванням об'єктів штучного середовища люди використовували спосіб, аналогічний природному, — заміну застарілих штучних об'єктів новими.

Таблиця 1

Інноваційні архетипи і роль регіонального управління

Інноваційний архетип	Підготовка інновацій	Акценти і співпраця	Бізнес-модель	Тип регіональної політики	Роль органів влади
Творці брендів	Продуктові інновації, орієнтовані на створення брендів; середні обсяги виробництва; орієнтація на елітного кінцевого споживача	Висока спеціалізація, сильна кооперація з постачальниками, аутсорсинг НДДКР	Орієнтація на бренді преміального сегменту; сильний захист інтелектуальної власності	Кластери, бізнес-інкубатори	Висока
Швидкі імітатори	Удосконалення інновацій і доведення їх до масового ринку	Середній рівень спеціалізації, вибіркова кооперація, інтенсивний ауатсорсинг НДДКР	Орієнтація на низькі витрати, порівняно низький ступінь захисту інтелектуальної власності	Кластери	Висока
Пристосуванці до масового ринку	Адаптують і покращують існуючі продуктові інновації	Широкий фокус виробництва, інтенсивний аутсорсинг НДДКР, обмежена участь в підприємницьких мережах із постачальниками	Орієнтація на низькі витрати, слабкий захист інтелектуальної власності, орієнтація на бренді	Усі можливі форми трансферу технологій	Низька
Революціонери дизайну	Орієнтація переважно на технологічні інновації, перехід від масового виробництва до пошуку вузьких ринкових ніш	Ініціатори побудови виробничих мереж, модульний принцип проектування, обмежений аутсорсинг НДДКР	Інновації, орієнтовані на зниження витрат, відносно сильний захист інтелектуальної власності	Технопарк	Висока
Оптимізатори кінцевого виробничого циклу	Преміальні продуктові інновації на основі використання нових систем і компонентів	Вузька спеціалізація, дуже обмежений аутсорсинг НДДКР	Контроль над інтелектуальною власністю	Технопарк	Висока
Фахівці з оптимізації витрат	Інновації на основі нових технологій виробництва, орієнтація на споживача	Широкий фокус, середній рівень аутсорсинга НДДКР, формальне партнерство	Продукти з низькими витратами, відносно сильний захист інтелектуальної власності	Усі можливі форми трансферу технологій	Висока

Проте у 90-х рр. XX ст. унаслідок скорочення виробництва відновлення засобів праці виявилося непотрібним. Більш того, скорочення виробництва і масове безробіття призвели до того, що створена в СРСР система професійної підготовки була повністю зруйнована. Унаслідок перебудови базовий «інноваційний» архетип – архетип загальної амортизації — перестав відтворюватися [1, с. 7].

Пріоритетне значення має розвиток процесів взаємодії і комунікацій. Згідно з провідними концепціями інновації активно розвиваються переважно у відкритих і гнучких спільнотах разом із дистанцією влади. У випадку вітчизняної практики зберігаються високі соціальні бар'єри і формалізований характер системи, які ускладнюють комунікацію і знижують потенціал спільної дії.

Згідно з викладеним вище можна виділити деструктивні архетипи зовнішнього чинника («хтось зацікавлений має сам прийти до нас») та архетип директивного управління, який проявляється, зокрема, у логіці індустріального розвитку і засновується переважно на вертикальних командно-адміністративних зв'язках центру і великих компаній, в якому наука й університети займали підлегле положення.

У контексті управління доцільно використовувати архетипи систем управління, ґрунтуючись на роботах С. Біра і А. Поспелова [10].

Розглянемо два архетипи.

Перший – загальний архетип з елементами «об'єкт управління – система управління – зовнішнє середовище». У моделі реалізуються такі принципи управління, як «чорний ящик», зворотний зв'язок, взаємодія системи із зовнішнім середовищем. Особливості моделей управління відображають часткові архетипи:

1) архетип жорсткого управління – система з розімкненим контуром управління (система управління лише з прямим зв'язком), яка реалізує закладений алгоритм управління, не цікавлячись результатами роботи; механізм здійснює управління вхідними потоками відповідно до норм, стандартів і правил; це механізм, придатний для початкового етапу формування регіональної інноваційної системи;

2) система управління із замкненим контуром управління, що створюється за допомогою зворотного зв'язку, який реалізує алгоритм «жорсткого» управління і алгоритм коригуючих дій, обумовлених силою зворотного зв'язку, яка залежить від ступеня невідповідності отриманих результатів плановим; це механізм, придатний для управління екосистемою у випадку інновацій у державному секторі;

3) система управління з адаптацією: створення в системі з замкненим контуром управління нового блоку – блоку адаптації, головне призначення якого пов'язане з вибором способу управління з множини допустимих варіантів, які сприяють наближенню системи до планованої траєкторії; це механізм, придатний для управління і розвитку існуючої екосистеми.

Щодо інноваційної системи автори осмислили роль людського чинника. При цьому найважливішою є порівняно нова для нашої країни роль (keystone), яка є не підприємцем, не дослідником, не інженером, а постаттю, здатною об'єднати різнорідні елементи екосистеми. Поява такої постаті є випадковістю, яка дозволяє виживати екосистемі і забезпечує її стійкість.

Соціальний контракт точно описує взаємні зобов'язання і виражає стан, до якого ми завжди прагнемо, займаючись інноваціями. Але спочатку в цей контракт треба повірити.

У рекомендаціях проекту Europe Aid «Наука і комерціалізація технологій» [5] розглядається досвід створення регіонального центру комерціалізації технологій на прикладі Росії і Німеччини.

У Росії (регіональна практика в Україні нічим не відрізняється) місія центру була сформульована як державна функція й орієнтувала діяльність центру у формат агента регіональної адміністрації, проте як основні клієнти розглядалися місцеві науково-дослідні організації і промислові підприємства, у яких не було і, власне, не повинно було бути потреби в здійсненні моніторингу або збиранні регіонального портфеля інноваційних проектів.

Потенційна можливість для залучення коштів державних програм у сфері інноваційного розвитку існувала, але вимагала інших компетенцій центру. Спеціальної регіональної програми, пов'язаної з завданнями сприяння комерціалізації технологій,

в регіоні не існувало. Залучений персонал мав красивий досвід у галузі викладання, проте не володів компетенціями, потрібними для надання конкурентоспроможних послуг. Таким чином, вибрана стратегія створення центру не могла забезпечити ефективний організаційний розвиток.

У протилежність цьому в Германії агенція PVA-MV AG (м. Росток, Померанія) була створена у формі консорціуму для отримання прибутку. Консорціум діє на основі угоди про взаємодію й одержує цільове державне фінансування з коштів Програми по комерціалізації Федерального міністерства освіти і науки Німеччини (BMBF) і регіонального бюджету (50 % на 50 %).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Важливо розуміти, що в основі функціонування екосистеми не повинна лежати ідея «примусовості взаємодії» – в ідеалі, кожен з учасників інноваційного процесу має власні цілі, що одночасно сприяє формуванню зв'язків у екосистемі й інноваційному розвитку економіки в глобальнішому масштабі.

За умови створення екосистем слоган «сила України — в самобутності її регіонів, завдяки чому в ній є все!» знайде не тільки культурний, але й інноваційний зміст. Наприклад, основна частка (за деякими оцінками — до 80 %) іноземних інвестицій в економіку східноєвропейських держав була залучена за ініціативою і при безпосередньому сприянні територіальних органів влади і місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Захаров В.К. Модернизация и внегосударственное управление / В.К. Захаров // Public Administration in the 21st Century: Traditions and Innovations. 9th International Conference (May 25–27, 2011) : Part 2. – M. : Moscow University Press, 2011. – 688 p. – pp. 5-12.

2. Егоркин В.Г. Философия инноваций / В.Г. Егоркин // Общество. Среда. Развитие («TERRA HUMANA»). – 2006. – № 1. – С. 14–25.

3. Катуков Д.Д. Институциональная середа глобализированной экономики: развитие сетевых взаимодействий : научный доклад / Д.Д. Катуков, В.Е. Малыгин, Н.В. Смородинская ; под ред. Н.В. Смородинской. – М. : Институт экономики РАН, 2012. – 45 с.

4. Кондратьев В.Б. Автомобильная промышленность: перспективы развития после кризиса [Электронный ресурс] / В.Б. Кондратьев // Перспективы. – 01.10.2010. – Режим доступа : http://perspektivy.info/rus/ekob/avtomobilnaja_promyshlennost_perspektivy_razvitija_posle_krizisa_2010-10-01.htm.

5. Лукша О. Центр коммерциализации технологий – организационное развитие: как создать, управлять, организовать мониторинг и оценку деятельности / О. Лукша, П. Сушков, А. Яновский // Проект Europe Aid «Наука и коммерциализация технологий». – 2006. – 124 с.

6. Марк М. Герой и бунтарь. Создание бренда с помощью архетипов / М. Марк, К. Пирсон ; пер. с англ. ; под ред. В. Домнина, А. Сухенко. – СПб : Питер, 2005. – 336 с.

7. Методи та механізми фінансування місцевого економічного розвитку [Электронный ресурс]. – К., 2012. – Режим доступа : http://www.mled.org.ua/media/docs/Financial_Methods_and_Mechanisms_Report__Kyiv_2012.pdf.

8. Місцевий економічний розвиток: моделі для успіху / під кер. М. Дацишина. – К. : Інститут реформ, 2003. – 41 с.

9. Розенберг Н. Как Запад стал богатым. Экономическое преобразование индустриального мира / Н. Розенберг, Л. Бирдцелл ; пер. с англ. под ред. Б. Пинскера. Новосибирск : Экор, 1995. – 352 с.

10. Фрейдина Е.В. Исследование систем управления / Е.В. Фрейдина. – М. : Омега-Л, 2008. – 367 с.

11. Хван В. Тропический лес. Секрет создания следующей Силиконовой долины /

Виктор Хван, Грег Хоровитт ; пер. с англ. под ред. А.Ф. Уварова. – Томск : Издательство Томск. гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2012. – 332 с.

12. Юсупов Р.Н. Формирование инновационного менталитета [Электронный ресурс] / Р.Н. Юсупов // матер. V Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум-2013». – Режим доступа : http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/7496.pdf.

Олена ШИБАНОВА-РОЄНКО, Сергій КОТОВ-ДАРТІ

ПРОБЛЕМНІ ДОМІНАНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В АСПЕКТАХ АНТИКРИЗОВОГО ЗНАННЯ

Постановка проблеми. Закономірності реформування державного управління не можна уявити поза основними об'єктами цієї сфери. Процеси фундаментальних змін породили на гносеологічному рівні стан невизначеності критеріїв оцінки поведінки керівної і керованої підсистем, людей в цілому і господарюючих суб'єктів зокрема, а також розмитість публічних і приватних цілей, створивши умови непередбачуваності і нестійкості розвитку соціально-економічних систем.

Цей процес вимагає наукового осмислення як традиційних, уже існуючих понять, що набувають під впливом змін іншого змістовного наповнення, так і нових явищ, що виникають.

На думку авторів статті, ідея відмови від простої загальної моделі є принциповою; необхідно створити декілька менших, але складніших моделей регулювання. Звичайно, не можна стверджувати, що ВСЯ система цих криз економіки, що піддаються моніторингу, моделювання регулювання й антициклічної нівеляції – це свідчення непрацездатності існуючих способів регуляції соціально-економічних систем. Тим не менш, автори статті згодні з окремими висновками відомого російського дослідника проблем публічного управління М.П. Петрова. Здійснений ученим ретроспективний аналіз реформ у Росії виявив низку стійких негативних тенденцій, для яких є характерними | наступні: режим самореформування влади, недостатній рівень об'єктивності соціально-економічних, політичних та адміністративних передумов, загальний зміст без чіткої і явної взаємопов'язаної причинно-наслідкової прогностичної моделі [10].

Уявляється, що з позицій проблематизації суспільних явищ домінантою інформаційного простору нерідко виступає криза. Це зовсім не означає, що в економічному зростанні або депресії як у фазах циклу суспільного відтворення стало менше проблемних ситуацій. Багатопланові російські реформи державного управління і мляві постреформенні стани системи управління відносно легко об'єднуються кризовим знанням, зокрема – змістовним конструктом кризи та її ескалації. У свою чергу, взаємозв'язок змісту і форм прояву криз завжди перебуває в межах взаємодії кризи і суспільства, держави і суспільства.

Перехід від однієї форми до іншої у форматі еволюції – це поступові і поступальні зміни. Іноді процесу змін набуває стрибкоподібного характеру, тобто революційного формату. Це може виражатися в проміжних станах системи, модернізації, зміні реформ, що призводить зрештою до зміни рівня функціонування і розвитку системи. До того ж потрібен матричний підхід до впливу з урахуванням трьох його видів: запобіжні впливи, коригувальні впливи, що діють на причину, і вплив-реакція, що діє на невідповідну властивість об'єкту впливу.

І те, що з переходом до інформаційного суспільства мас-медіа подеколи позбавляють людину необхідності думати – це не метафора і

ШИБАНОВА-РОЄНКО Олена,

SHIBANOVA-ROENKO Elena,

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства і підприємництва Російського університету дружби народів, м. Москва.

Анотація: *багатовимірність і багатоваріантність публічного управлінського процесу в усіх його іпостасях, включно з антикризовим спектром, складність вибору оптимальних управлінських рішень, у тому числі і в умовах кризових ситуацій, неодмінно передбачає знання закономірностей, притаманних публічним і приватним стосункам, а також наявність здатності передбачати, випереджувати і навіть використовувати ентропійні відхилення від загальних закономірностей, що виникають. Уявляється, що з позицій проблематизації суспільних явищ домінантою інформаційного простору нерідко виступає криза.*

Ключові слова: *публічне управління, корпоративна влада, проблеми реформування, антикризові аспекти.*

УДК 332.012.2

КОТОВ-ДАРТІ Сергій,

KOTOV-DARTI Sergii,

доктор юридичних наук, професор, президент Британської академії освіти, м. Лондон, Валикобританія.

Анотація:
багатовимірність і багатоваріантність публічного управлінського процесу в усіх його іпостасях, включно з антикризовим спектром, складність вибору оптимальних управлінських рішень, у тому числі і в умовах кризових ситуацій, неодмінно передбачає знання закономірностей, притаманних публічним і приватним стосункам, а також наявність здатності передбачати, випереджувати і навіть використовувати ентропійні відхилення від загальних закономірностей, що виникають. Уявляється, що з позицій проблематизації суспільних явищ домінантою інформаційного простору нерідко виступає криза.

Ключові слова:
публічне управління, корпоративна влада, проблеми реформування, антикризові аспекти.

УДК 332.012.2

не погрішність наукоподібних міркувань. Думка дійсно формується, нею свідомо і реально маніпулюють. З таких позицій криза, кризові ситуації є особливим для вивчення соціально-економічним феноменом, наслідки якого стосуються переважної більшості членів суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Указаним проблемам (йдеться про питання публічного управління із застосуванням мультидисциплінарних і, зокрема, економічних інструментів) присвячено роботи цілої низки сучасних вітчизняних дослідників, які почали їх вивчати головним чином на початку XXI ст. Дослідження належать Н.Ю. Беляєвій [3], М.А. Васильєву [4], А.Т. Зубу [5], Е.М. Короткову [6], М.П. Петрову [10] та ін. У зарубіжній теорії і практиці дослідження цих проблем починаються в кінці 90-х рр. XX ст. Непересічне і багатопланове системне бачення презентується в роботах Ю. Хабермаса [16; 17; 18; 19; 20], М. Ріттера [11], Р. Роудса [12], Е. Гиденса, Н. Лумана, У. Бека, Х. Йоаса, В. Кнебеля та ін.

Мета статті. Головною метою автори вважають розгляд особливостей публічного управління через призму антикризового управління як галузі управлінського знання, що активно розвивається. Опосередкованою метою статті є ініціація дискусії з цього питання.

Основний матеріал дослідження. Більшість дослідників одностайно дотримується думки, що держава є продуктом природно-історичного розвитку, свого роду арбітром, координатором і регулювальником у співтоваристві людей, визначає спільне благо і втілює загальну волю всіх його членів. Через мережу спеціальних інститутів, установ і за допомогою управлінців-професіоналів держава формує основні «правила гри» і стежить за їх виконання, отримуючи в своє розпорядження відповідні ресурси і можливості впливу на суспільні процеси і поведінку людей.

У західних країнах, перш за все в США, власність, економіка й управління спочатку проголошувалися майже виключно приватною, неполітичною справою. Публічна ж (суспільна) сфера життя належала до політико-державної, але повністю до такої не зводилася, що призвело до багатозначності стосунків політики й управління. Уже наприкінці XIX ст. наука публічного управління (public administration) повністю відокремилася від приватного управління (private administration) й управління бізнесом (business administration).

Проте у міру розвитку суспільства, створення інститутів його самоорганізації (партії, громадські об'єднання й організації, ЗМІ та інші інститути громадянського суспільства), а також демократичних процедур і механізмів реалізації влади (вибори, референдуми) становище в державній сфері істотно змінюється. Держава поступово втрачає значення єдиного інструменту впливу. Об'єднання її з розвиненим громадянським суспільством забезпечує демократичний характер державної влади.

Свого часу В. Вільсон, президент США, в класичній праці «Дослідження управління» (1887 р.), спираючись на ідеї західноєвропейських учених (перш за все М. Вебера), запропонував наступне бачення можливостей поєднання демократичного уряду й ефективного публічного управління. Для цього, на його думку, необхідно створити ефективну професійну державну службу, здат-

ну використовувати досягнення соціальних наук (не в останню чергу – політичної науки), а також відокремити публічне управління від політики з її корупцією і скандалами.

В. Вільсон та його послідовники розглядали управління – публічне і приватне – передусім як технічний процес. Звідси – прагнення застосувати до публічного управління технологію наукового менеджменту, що виникла у сфері бізнесу, і тим самим професіоналізувати процес цього управління і самих держслужбовців. Тому ідеалом публічного управління в ті роки оголошувалося не партійне і не політичне управління, а менеджмент у дусі Ф. Тейлора.

В.І. Малиновський [7], агрегуючи в сучасних реаліях процес розвитку публічного управління, відзначає, що пізніше, вже в XX ст., прагнення професіоналізувати процес публічного управління і самих державних службовців на основі технологій наукового менеджменту призвело до виникнення в рамках публічного управління нової наукової галузі public policy, що в перекладі українською мовою означає розумний, доцільний курс (принцип, план, стратегія) дій уряду, організації або окремої офіційної особи.

Нині ця галузь публічного управління називається policy science, тобто наука про вироблення і реалізацію курсу дій (рішень) у публічній сфері (наука про курси політики). Вона іноді поділяється на policy analisis (сфокусований і математичний аналіз спрямованої назовні діяльності публічних органів управління та її впливу на суспільство) і на policy making (вироблення і формулювання рішень, курсу цих органів).

Багатовимірність і багатоваріантність управлінського процесу в усіх його іпостасях, включно з антикризовим спектром, складність вибору оптимальних управлінських рішень, у тому числі і в умовах кризових ситуацій, неодмінно передбачає знання закономірностей, властивих публічним і приватним стосункам, а також наявність здатності передбачати, випереджувати і навіть використовувати ентропійні відхилення від загальних закономірностей, що виникають.

На думку низки дослідників [1, с. 613–614; 10; 13], російська практика державного (публічного) реформування глибоко ввібрала порочні традиції, що протистоять самій суті реформи. Стратегічно це виражалося в суто адміністративних перетвореннях і вдосконаленнях, що не зачіпають сутності системи державного управління, в проведенні реформ без урахування сприятливої суспільно-політичної обстановки і за відсутності прагнення реформаторів до максимально органічного об'єднання традицій і новаторства.

Такий підхід співвідноситься з антиципативним кризовим форматом і, як правило, з інструментами антикризового стратегічного управління і системи криза-прогнозування. Тактично реформування супроводжувалося інститутом фаворитів і фавориток (фаворитизм) і гальмувалося або навіть повністю дискредитувалося відсутністю добре продуманої і спланованої, виразної концепції адміністративних реформ. Такий підхід співвідноситься з превентивним кризовим форматом і загальним алгоритмом технологічного рівня антикризового управління, а також з інструментами антикризового планування, урахуванням людського чинника.

Оперативний рівень державного реформування насичено проблемами корупції, бюрократизації і бюрократизму (так звані адміністративні бар'єри – див. далі), слабким зворотним зв'язком із суспільством і, що найголовніше, відсутністю експериментальної апробації й адаптації нововведень. У кризовому форматі це відповідає реактивному рівню проявів і впливу на них.

Відверта і надмірна асиметричність реформаторських стосунків влади і суспільств «використовується» здебільшого тією ж владою, а саме: більшість реформаторських антикризових ініціатив походять зверху, а актуальність і меню заходів протистояння кризам має, як правило, характеристики державного регулювання без урахування елементів ринкового (приватного) регулювання. Врешті-решт, таке реформування

само по собі не тільки не досягає своїх цілей, але і додатково викликає побічні ефекти негативної якості – фрагментарну і спорадичну зміну публічної влади, подвійні стандарти стосовно різних суб'єктів господарювання і соціально-політичні дисбаланси, підвищення рівня невизначеності і непередбачуваності бізнес-середовища.

Особливої уваги вимагає сучасний стан регулювання кризових ситуацій і передусім неспроможності (банкрутства) як піку кризового зразка розвитку. До того ж антикризове регулювання чітко вписується в систему державного регулювання, бо воно полягає у виробленні й реалізації урядом відповідного рівня економічної політики, заснованої на застосуванні автоматичних або вбудованих стабілізаторів (прибутковий податок, податок на прибуток, допомога з безробіття, субсидії на підтримку цін на сільськогосподарську продукцію тощо).

Отже, пильна цікавість російського наукового співтовариства і представників органів влади всіх рівнів прямо чи опосередковано обумовлюється загостренням внутрішньосистемних суперечностей | економічного, правового і соціального характеру. Суперечність же між функціонуванням системи та її розвитком є базовою, генетичною основою кризи.

Більшість дослідників сходиться на думці, що «криза – це тяжкий перехідний стан, що загрожує життєстійкості системи» [6]. Проте необхідність і важливість публічності і публічних дискусій не зникає.

По-перше, криза-орієнтоване конструювання публічного простору є вкрай ускладненим, оскільки окремі економічні кризи через свої масштаби і глибину зачіпають значну частину соціуму і впливають на більшість населення тієї або іншої держави.

По-друге, публічність пов'язується з рівнем кожної конкретної проблемної ситуації. Найбільш значущими в питаннях якості вирішення проблеми є такі чинники, як категорія проблеми (стандартна, типова евристична) і масштаби проблеми (глобальна, локальна, мікролокальна). І вже з неодмінним урахуванням цих чинників і, по суті, під них створюється своя публіка.

Публікою зазвичай вважається достатньо вузький круг громадян порівняно зі усім населенням держави. найрозповсюдженіше, буденне розуміння публіки пропонує «Вікіпедія»: «Публіка – сукупність людей, що є об'єктом впливу мистецтва, пропаганди, реклами, літератури, розважальних заходів, освіти. Дії (наприклад, виступи), розраховані на публіку, називаються публічними». Проте само розділення приватної і публічної сфери плюс можливості великих дискусійних майданчиків у засобах масової інформації призвели до розширення розуміння публіки і публічної сфери.

Більш того, останнім часом інформаційне суспільство має тенденції створювати нові формати синтезу приватної і публічної сфер: відбувається сегментація публічних просторів, які можуть перетинатися, що цілком співвідноситься з логікою неоднорідності складних систем. М. Ріттер відносить поняття «Публічна сфера» і «приватна сфера» до важливих наукових категорій, за допомогою яких учені прагнуть пояснити зв'язок політичного й економічного розвитку та соціальної інтеграції, з одного боку, і нормативних концепцій демократії – з іншого. Центральним поняттям, що допомагає усвідомити і описати публічну сферу, дослідник вважає саме «демократію участі» або «партиципаторну» демократію [11].

Таким чином, тенденціям масовізації протистоїть тенденція так званої рефеодалізації, коли «нові феодали» створюють публіку навколо свого місця або проблеми на основі особових зв'язків. Німецький філософ Ю. Хабермас [19; 20] прямо вказує, що ці тенденції співвідносяться із сучасними буржуазними демократіями; більш того, це відбувається в тих країнах, де «вже була створена і функціонує "Welfare state", тобто "соціальна держава", яка багато в чому бере на себе турботи про соціальні потреби громадян і здатна їх здебільшого забезпечити».

До такого розуміння Ю. Хабермас «ішов» понад 20 років, ставши разом з Е. Гідденсом, Н. Луманом та У. Беком біля витоків остаточного формування в 60–80-х рр. XX століття соціально-політичного підходу до дослідження казуальності криз.

Разом з висновками згаданих учених, дослідники кризової проблематики в межах указаного підходу проводять континуум від ідей К. Маркса, М.І. Туган-Барановського, Н.Д. Кондратьєва, Е. Слуцького, через теоретичні положення Дж. М. Кларка, А. Афтальона, А. Шпітгофа до узагальнень Дж. М. Кейнса, С. Коваля, Й. Шумпетера і з урахуванням розробок Л. Ерхарда та Л. фон Мізеса, А. Лейнхувіда і Р. Клауера, І.Р. Пригожина й І. Стенгерс.

І сьогодні будь-якому просунутому спеціалісту-антикризовику| абсолютно ясно і зрозуміло, що необхідним і жаданим є мультидисциплінарний підхід до антикризового управління, що знаходить віддзеркалення у вигляді вивчення суперечностей між функціонуванням соціально-економічної системи та її розвитком у таких галузях знань, як економіка, юриспруденція, соціологія, менеджмент, психологія, конфліктологія, політологія і, звісно, філософія. Формування системного мультидисциплінарного характеру кризового управління вимагає знань і використання інструментів та методик різних підходів до вивчення кризи як об'єкту економічної статики і динаміки і до розробки необхідних антикризових заходів. Авторами статті виділяються такі підходи, як філософський, культурно-цивілізаційний, економіко-правовий, соціологічний, психологічний, техніко-технологічний, згаданий соціально-політичний і низка інших.

Проаналізувавши ринкову економічну систему, Ю. Хабермас зробив висновок, що криза співвідноситься із сферою культури організації і корпоративною ідеологією [16; 17; 18]. Формування джерела кризи, тобто її причин, відбувається тоді, коли топ-менеджмент організації, що ухвалює ключові економічні рішення й управляє економічним зростанням, є неефективним. Один з авторів статті, будучи професійним антикризовим керівником, відзначає, що на мові економістів-антикризовиків така криза називається економічною, тобто такою, за якої залучені в достатній кількості та якості матеріальні ресурси використовуються неефективно. Ю. Хабермас як справжній філософ позначив його як криза раціональності (лексикографічне авторство належить B. Turner /1990 г./), тобто у ключових співробітників виникає суперечність між уявленнями про цілі організації і засоби їх досягнення.

Ю. Хабермас як дослідник розвивав свої висновки далі: зокрема, у разі невирішеності, тривалості економічна криза переходить у кризу легітимності, що виражається у втраті прибічників курсу, що провадиться, зниженню авторитету керівництва організації. На антикризовій мові авторів статті, це – організаційна криза, яка виникає за наявності принаймні двох умов: по-перше, несприятливі чинники мають впливати на всю організацію як цілісну систему; по-друге, домінуючий в організації світогляд виявляється нездатним правильно відобразити причинно-наслідкові стосунки, що породжує загрозу кризи або створює захисний механізм, який перешкоджає усвідомленню справжніх причин кризи. Далі, за Ю. Хабермасом, у разі потурання або професійної непридатності ключових співробітників може вибухнути мотиваційна криза, що виражається в розбіжності індивідуальних цінностей і, головне, тягне дуже грізний наслідок, – антагоністичні очікування стейкхолдерів як об'єднаних соціальних груп. «Маси» стають важко керованими, саботують управлінські рішення; посилення контролю не дає бажаного ефекту; дедалі важче стає уникати соціальних конфліктів. Мотиваційна криза – зародок усіх соціально-орієнтованих криз (соціальних криз), що закінчуються політичними кризами, піком яких є ті або інші соціальні протести: страйки працівників, молодіжне вуличне безладдя, селянські заворушення і повстання, заколоти ув'язнених, путчі, а також злочини проти особи і, нарешті, війни.

За аналогічними ознаками, наприклад, W.-R. Bretzke [15] розділив динаміку кризи на стадії потенційна криза, латентна криза, переборна і непереборна криза; В.Г. Белоліпецький [2] – на кризу стратегії, кризу результатів, кризу ліквідності і банкрутство. Насправді мають рацію і Ю. Хабермас, і представники антикризового економічного знання. Це твердження 1і відповідальність за надання застосування

місцевій праці і капіталу, а також залучення інвестицій. Це і є, по суті, економічним перекладом публічної політики.

Багатовимірність концепту «публічна політика» знаходить нове розуміння як система спільного управління (governance), яка сьогодні активно розвивається в практичній діяльності міжнародних і наднаціональних інститутів Європейського Союзу.

Існує декілька підходів до концептуалізації поняття governance, втручання держави, що розуміється «щонайменше як корпоративне управління, як новий державний менеджмент, як "гарне управління", як соціо-кібернетична система, як мережа, що самоорганізується» [12].

Цікавість спеціалістів-антикризовиків до governance є закономірною і цілком зрозумілою, адже порочність корпоративної моделі управління (максимізація прибутку в короткостроковому періоді, прибуток за будь-яку ціну) набула глобальних масштабів і найяскравіше проявилася в останній світовій фінансово-економічній кризі 2007–2010 рр. Якщо вдуматися, як справедливо відзначає В.Е. Чиркін [14], «за своєю суттю публічне управління є проявом громадської влади, яка охоплює управління державне, владу територіальних публічних колективів суб'єктів Федерації, автономій і муніципальних утворень і, нарешті, ВЛАДУ КОРПОРАТИВНУ (виділено автором статті)».

Сучасна корпоративна влада представлена інститутом корпоративного управління, в якому наявні декілька особливих «постатей»: менеджер-виконавець, міноритарій, рейтингове агентство, фондовий ринок, структура власності і контролю.

Менеджерам-виконавцям потрібні преміальні грошові бонуси, які розраховуються від приросту поточної капіталізації. Міноритарного акціонера непокоїть головним чином вартість його пакету акцій у коротко- або середньостроковому періоді, і класичному міноритарию у разі виникнення проблем завжди значно простіше «проголосувати ногами», тобто продати свій пакет на ринку (у результаті його інтереси не сильно відрізняються від інтересів менеджера). Рейтинговими агентствами й аудиторами як незалежними інститутами здійснюється первинна оцінка ризиків компанії-емітента.

Подальша оцінка компанії здійснюється самим фондовим ринком за поточними показниками діяльності, узятими з публічної звітності, і з урахуванням нових висновків аудиторів/рейтингових агентств. Нарешті, варто згадати про розростання масштабів та ускладнення організаційної структури «глобальних компаній» (з їх «10–15-поверховою» структурою дочірніх й афільованих фірм), що призвело до того, що у багатьох випадках не тільки акціонери, але і вищі менеджери напередодні останньої кризи не мали реальної інформації про стан свого бізнесу. Через це у «глобальних компаніях» з розпорошеною структурою власності виникають потужні стимули до ухвалення рішень, що обіцяють короткострокову віддачу, але породжують ризики і здатні створити для бізнесу проблеми в довгостроковому майбутньому. До цього додається відсутність реальної відповідальності як топ-менеджерів, так і незалежних аудиторів, плюс явна неповнота оцінок аудиторів (адже реально вони мають доступ лише до тієї інформації, яку їм надають менеджери) [9]. Підсумок: сукупна сума деріватівів (похідних фінансових інструментів), що перебували в обігу до кінця 2006 р., складала $370 трлн, а вже через півроку, в середині 2007 р. – $516 трлн (для порівняння – світовий ВВП в 2007 р. становив трохи більше $65 трлн).

Вищеописана схема «працювала» доти, доки всі учасники і користувачі схематичного процесу ВІРИЛИ в те, що рейтинг ААА означає вищу надійність і менші ризики, і тому компаніям з таким рейтингом можна давати гроші під менший відсоток і з вимогою менших гарантій. У 2007 р. остаточно з'ясувалося, що це не так. Криза, що неминуче настала, виявила серйозні ризики наявної глобальної моделі корпоративного управління й неефективність «глобальних компаній, що накопичувалася роками».

Що з цього випливає? Фахівцям стає дедалі зрозумілішим, що остаточний вихід з кризи і, врешті-решт, економічне зростання залежать не від темпів інфляції, динаміки валютного курсу і рівня процентних ставок, а від мотивів, якими на своєму мікрорівні керуються конкретні економічні агенти (фірми, банки, споживачі та інвестори). Коло замкнулося: публічне управління є проявом суспільної влади, яка охоплює і... владу корпоративну.

Подальші спроби посилення регламентації діяльності компаній з боку лише державних регуляторів не є вирішенням проблеми. На думку фахівців, саме на тлі governance відбувається розмивання меж між публічним і приватним секторами, і затребуваними виявляються нові механізми управління, засновані на інших ресурсах, ніж урядовий авторитет і санкції.

Наостанку відзначимо, що огляд сучасного стану концепту «публічна політика» в аспектах антикризового управління був би неповним без висвітлення таких понять, як фіктивна і надмірна публічні послуги. Відразу додамо, що пропонований зріз використовується в загальнонауковому обігу не часто. Під фіктивною публічною послугою розуміється послуга, встановлена в нормативному правовому акті, але така, що не здійснюється в реальності органами виконавчої влади. Надмірна публічна послуга (або адміністративний бар'єр) – це послуга, витрати від введення якої перевищують як приватні вигоди для господарюючого суб'єкта, що підпадає під її вплив, так і суспільні вигоди з урахуванням ефекту доходу [8]. Тут однозначно не можна не визнати, що публічне управління в деяких своїх функціях дійсно є фіктивним і надмірним, надто забюрократизованим і вимагає спрощення. Зокрема, це стосується російських процедур банкрутства відсутнього боржника, реалізації можливостей розширення функцій організацій арбітражних керівників, що саморегулюються, проведення незалежних перевірок на наявність ознак навмисного і фіктивного банкрутства, відповідальності керівників боржника тощо.

Головні висновки і перспективи подальших наукових пошуків. Розвиток і функціонування соціально-економічних систем підкоряється закону необхідної різноманітності, який зводиться до того, що різноманітність керівної підсистеми має бути більшою або принаймні дорівнювати різноманітності керованого об'єкту. Якщо ця умова не виконується, то керований об'єкт може вийти з-під контролю. З метою забезпечення збалансованого розвитку активна взаємодія керуючої і керованої підсистем об'єктивно вимагає регулювання. Йдеться про науку, освіту, інновації, потоки інвестицій, доходи і видатки, ціноутворення, податки, попит і пропозицію тощо.

Між тим, сьогодні зарано говорити про готовність російської системи органів публічного управління до управління на якісно новому рівні. Таким чином, можна і треба говорити про структурну і функціональну суперечність, закладену в необхідних змінах. Нагадаємо, що суперечність між функціонуванням системи та її розвитком є базовою, генетичною основою кризи, бо вона породжує нерівномірність і непередбачуваність руху елементів підсистем, виникнення дисбалансів у загальній системі.

У взятому Росією курсі на модернізацію, метою якої залишається подолання відставання від світових лідерів і підвищення якості життя росіян, провідну роль відведено системі органів публічного управління. Позиція і наполегливість центру є незмінними – для системи є необхідним установлення такого устрою, який перешкоджатиме ентропійним процесам.

Головною рисою і дотепер є збереження концепту публічного простору як майданчика, арени, на якій відбувається узгодження інтересів, і публіки як сукупності незалежних, вільних і зацікавлених громадян, здатних до участі у виробленні і реалізації політичних рішень [3]. Залучення публіки до активної політичної практики закріплює цю практику у вигляді інституту цивільної участі. Найактивніші представники публіки своїми діями підтримують публічні інститути або трансформують їх, але і руйнують застарілі інститути і створюють нові.

Нагадаємо ще раз про порочну модель корпоративного управління, коли відсутність необхідних компетенцій публіки призводить до збитковості і манипулятивності публічної політики й імітаційного характеру всього демократичного управління. Ситуація стає схожою на «замкнене коло з елементами доміно», коли публічної політики немає, тому що немає публіки, і тому у результаті не може функціонувати демократія, не розвивається демократичне управління. До того ж низка дослідників [3; 4; 10] вважає, що рівень соціальної активності може розвиватися стрибкоподібно: від апатії – до швидкої, подеколи лавиноподібної консолідації, від високих очікувань й активності – до розчарування і пасивності (наприклад, в історії сучасної Росії громадянська активність мала період підйому в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр., що змінився періодом спаду участі в 2000-і рр.).

У будь-якому разі, для виходу з кризової ситуації ключовим чинником є процес повернення від імітації формування публіки і публічної політики до реальності. Формування публіки є жаданим саме тому, що вона має здатність до консолідації і мобілізації на конкретні соціальні дії і часто реалізує себе за допомогою солідарності.

Список літератури:

1. Административные реформы в России: история и современность / под общ. ред. докт. экон. наук, проф. Р.Н. Байгузина. – М., 2006.

2. Белолипецкий В.Г. Проблемы разрешения основного финансового противоречия: теоретические возможности и реальная практика / В.Г. Белолипецкий // Финансы. – 1999. – № 11. – С. 20–31.

3. Беляева Н.Ю. Развитие концепта публичной политики: внимание «движущим силам» и управляющим субъектам / Н.Ю. Беляева // Полис. 2011. – №4. – С. 72–87.

4. Васильев М.А. Азбука публичного управления : электронное учебно-методическое пособие для муниципальных служащих [Электронный ресурс] / М.А. Васильев. – 2-ое изд. – Режим доступа : http://emsu.ru/lm/shop/Cd-vas1/default.HTM.

5. Зуб А.Т. Антикризисное управление / А.Т. Зуб. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 319 с.

6. Коротков Э.М. Антикризисное управление : учебник. – М.: ИНФРА-М, 2008. 432с.

7. Малиновский В.И. Политическое управление : курс лекций [Электронный ресурс] / В.И. Малиновский. – Режим доступа : http://all-politologija.ru/knigi/politicheskoe-upravlenie-kurs-lekcij-malinovskogo/vzaimosvyaz-politiki-i-upravleniya-sushnost-politicheskogo-upravleniya.

8. Нарышкин С.Е. Административная реформа в России: некоторые итоги и задачи юридической науки / С.Е. Нарышкин, Т.Я. Хабриева // Журнал российского права. – 2006. – № 11. – С. 9–15.

9. «Общенародная собственность» в глобальном контексте [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.slon.ru.

10. Петров М.П. Опыт эволюции публичного управления в России и актуальные задачи административной реформы на современном этапе [Электронный ресурс] / М.П. Петров. – Режим доступа : http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=25&art=889.

11. Риттер М. Публичная сфера как идеал политической культуры / М. Риттер // Граждане и власть: проблемы и подходы. – М., 1998.

12. Роудс Р. Новый метод управления: управление без правительства / Р. Роудс // Публичная политика: от теории к практике / сост. и науч. ред. Н.Ю. Данилова, О.Ю. Гурова, Н.Г. Жидкова. – СПб : Алетея, 2008.

13. Чернышев Б.В. Традиции авторитаризма в системе государственных учреждений России / Б.В. Чернышев // Правовая культура. – 2007. – № 1. – С. 25.

14. Чиркин В.Е. Об изучении основ публичного управления / В.Е. Чиркин // Конституционное и муниципальное право. – 2005. – № 3. – С. 6–8.

15. Bretzke W.-R. Der Problembezum von Entsch-eidungsmodellen / W.-R. Bretzke. – Tbingen, 1980. – 382 s.

16. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society / J. Habermas. – Cambridge, 1962 : trans. 1989.

17. Habermas J. «The Public Sphere» / J. Habermas // Jurgen Habermas on Society and Politics / Seidman, S. (ed.). – Boston : Beacon Press, 1973.

18. Habermas J. Legitimating crisis / J. Habermas. – Boston, 1975.

19. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society / J. Habermas. – Cambridge, Mas. : The MIT Press, 1993.

20. Habermas J. The Public Sphere / J. Habermas // Contemporary Philosophy / ed. by E.Goodin and Philip Pettit. – Oxford : Blackwell, 1997.

ШИПУНОВА Ольга,
SHIPUNOVA Olga,
доктор філософських наук, професор кафедри філософії Санкт-Петербурзького політехнічного університету, м. Санкт-Петербург.

Анотація: *у статті виділено екзистенціально-ціннісний аспект публічної політики, що припускає органічне поєднання принципу свободи вибору й архетипу соціального устрою. Аналізуються механізми суспільної злагоди, єднання спільноти і довіри інститутам влади, що стихійно виникають. У центрі уваги – ефективність сакралізації як способу тотального контролю дій і думок індивіда, яка визначається об'єднанням архетипічних сенсів особистого і колективного несвідомого.*

Ключові слова: *архетип соціального устрою, сакралізація, публічна сфера, соціальний контроль, життєвий світ, перетворення сенсів, ірраціональний діалог.*

УДК 159.964

Ольга ШИПУНОВА, Алла САФОНОВА

КОЛЕКТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. Завдання державного управління в публічній сфері визначаються проблемою ефективного соціального контролю. Головні складнощі рішення цих завдань пов'язуються із феноменальною динамікою особистості і презумпцією особистої свободи вибору, закладеної в ідеології громадянського суспільства. Пошук відповіді на питання, як органічно сумістити контрастні спонукання принципу свободи і принципу соціального устрою в практиці державного управління, змушує звертатися до аналізу культурних механізмів єднання спільноти і довіри інститутам влади, що історично склалися.

На сучасному етапі механізми самозбереження цілісності і впорядкованості громадського життя є далеко не зрозумілими. Чинниками, що забезпечують глибинну єдність суспільства, називаються або духовна культура, або економічна, господарська діяльність. Виробництво й обмін матеріальними благами, безсумнівно, є необхідною передумовою суспільного життя.

Але в реальному житті люди поводяться, виходячи найрізноманітніших спонукань, і далеко не завжди їх вчинки мотивуються економічною доцільністю.

Зовнішні соціальні стосунки у сфері економіки і політики, а також в інших соціальних сферах і буденному житті передбачають наявність деякого внутрішнього зв'язку між людьми, про існування якого вони можуть навіть не віддавати собі ясного звіту.

Цей невловимий духовний зв'язок є суттєвим для суспільного життя. Його відсутність робить усі соціальні зв'язки, зокрема державно-політичні, нестійкими, швидкоплинними. Сучасні політологи підкреслюють необхідність прогнозування готовності населення до розвитку стійких соціальних інститутів громадянського суспільства і держави, й, отже, актуальність аналізу суб'єктивних, психосоціальних і культурних чинників динаміки публічної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з другої половини XX ст., найбільш гострі питання соціальної теорії і практики групуються навколо політичних технологій, націлених на руйнування групового і приватного життя індивіда і залучення його в тотальне публічне існування (Х. Арендт, Е. Канетті, К. Мангейм). Історичні реалії цього часу – руйнування традиційного устрою, створення нового тоталітарного режиму, пов'язаного з формуванням ідеологій і міфів, покликаних легітимувати цей устрій і не чужих апеляції до сакрального виміру соціальної реальності.

Інтенсивно розробляються теорії масової комунікації, в яких аналізуються можливості насадження певних стереотипів поведінки, виявляються механізми вербального і невербального маніпулювання масовою свідомістю (Р. Барт, В. Беньямін, Ж. Бодрійяр, М. Маклюен, М.М. Назаров, А. Тоффлер, Е. Юнгер). Комунікативно-технологічний підхід до людини в теоріях масової комунікації визначається уявленням про середньостатистичний усереднений об'єкт впливу з метою формування соціального суб'єкта, певним чином зорієнтованого в своїх глибинних спонуканнях.

Проте не менш значущим у публічній політиці виявляється аксіологічний аспект, звернений до екзистенціально-ціннісного боку дій індивіда. Кожна людина встановлює ціннісні і смислові зв'язки із зовнішнім світом – соціальним і природним середовищем, активно використовуючи ресурси культури: концепти, ідеї, дискурси і світоглядні універсалії. Разом тим, відзначає Е.В. Суший, під час вивчення комунікативних стратегій державного управління, практики повсякденності переконують у тому, що цінності слід розглядати не як автономні ідеальні утворення, які когось на щось можуть мобілізувати, тим більш породжувати владу й інституції, а як специфічні символи – медіатори в складних ритуальних стосунках індивідів і груп [3].

Пильна увага до ціннісно-орієнтованої комунікації в публічній сфері державного управління неминуче пов'язується з питанням про глибинні (сакральні) механізми комунікативних практик. У зв'язку з цим теоретичний і практичний інтерес має розгляд соціальної й екзистенціальної ролі процесу сакралізації в історії і сучасності.

Термін сакральне підкреслює певне сутнісне ядро життя, що визначає світогляд, цінності і поведінку людини. Таке ядро, указуючи на аспекти соціальної реальності, що виходять за межі звичного, буденного, завжди присутнє в життя людини і суспільства, змінюючи лише форми прояву. Сакральне закріплюється в архетипах, символіці і міфологемах, вписується в суб'єктивний образ світу, відбивається в різних формах діяльності людини, в її свідомості та волі [6].

Невирішені завдання загальної проблеми. Загальна установка в трактуванні соціальної реальності, характерна для сучасного соціогуманітарного знання, підкреслює ключове значення комунікативного і смислового простору в проблемі соціального регулювання, багатоаспектну онтологію інформаційних і культурних середовищ сучасного соціуму, неясність феноменології впливу. Неявна смислова динаміка публічної сфери, її джерела і механізми складають складне завдання соціального контролю, що не має однозначного вирішення.

Мета статті. Ми маємо намір показати ефективність сакралізації як засобу публічної політики, що спирається на природну технологію єднання спільноти, безмежну довіру і тотальний контроль на рівні мотивації, що дозволяє говорити про природну для людини архетипічну форму соціального контролю і трансформації архетипу соціального устрою в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У публічній практиці сакральне явно не виражається, але завжди має відношення до стійкого патерну інформації, сприяючому збереженню цілісності соціуму. До неявних феноменів, які існують в семантичному просторі ніби самостійно і незалежно від людей, можна віднести архетипи колективного несвідомого, сенс, дискурс, контекст тощо, специфіка яких визначається ставленням до прихованих форм соціальної пам'яті.

Публічна сфера скріпляє непрямою і часто невербальною комунікацією на рівні емоційного діалогу. Взаємозв'язок сакральних та екзистенціально-ціннісних боків життєвого світу створює прихована основа непрямої комунікації в спільноті, завдяки якій індивід знаходить значущі для розуміння світу сенси. У контексті нашого дослідження важливо підкреслити, що життя індивіда і

САФОНОВА Алла,

SAFONOVA Alla,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Санкт-Петербурзького політехнічного університету, м. Санкт-Петербург.

Анотація: *у статті виділено екзистенціально-ціннісний аспект публічної політики, що припускає органічне поєднання принципу свободи вибору й архетипу соціального устрою. Аналізуються механізми суспільної злагоди, єднання спільноти і довіри інститутам влади, що стихійно виникають. У центрі уваги – ефективність сакралізації як способу тотального контролю дій і думок індивіда, яка визначається об'єднанням архетипічних сенсів особистого і колективного несвідомого.*

Ключові слова: *архетип соціального устрою, сакралізація, публічна сфера, соціальний контроль, життєвий світ, перетворення сенсів, ірраціональний діалог.*

УДК 159.964

соціуму супроводжується досить високим екзистенціальним напруженням, яке не є чимось похідним від конкретних типів громадської організації, а обумовлюється самою природою людських відносин й, отже, зберігається в будь-якому суспільстві.

Суспільству і державі потрібні мета, що мобілізує його зусилля, якийсь образ майбутнього або щасливого минулого, який, викликаючи інтуїтивну довіру, ідейно і емоційно об'єднував би людей. Такий образ завжди сакралізований, бо він не повинен викликати сумнівів. Сакральний образ, містячи в собі актуальні цінності, завжди є близьким до існуючих настроїв і викликає емоційний сплеск.

У різні історичні епохи ступінь розповсюдження сакральних сенсів і характер сакралізації є неоднаковими. Це обумовлено різницею в способі життя людей. Проте аж до Нового часу сакралізація виступає як найефективніший засіб організації соціального життя, надання йому внутрішньої (смислової і ціннісної) впорядкованості. І сучасну суспільну свідомість насичено різними, у тому числі і сакральними, міфологемами, які задають якісь ідеальні взірці поведінки.

Міфи, що несуть сакральні сенси, складають частину того соціального механізму, який змушує маси рухатись, породжує і закріплює соціальні інновації. Комунікативна роль соціальної міфології пов'язана з адаптацією людини до наявного соціального ладу. У XX ст. виникла ціла мережа мифологій, звернених до формування архетипу соціального ладу, покликаних гарантувати відтворення існуючого ладу з указуванням індивідові місця в ньому.

Ефективність сакралізації як способу контролю і регулювання публічної сфери проявляється в альтернативних тенденціях персоніфікації соціального контролю і деперсоніфікації суб'єкта соціального управління. Перша тенденція, найяскравіше представлена наділенням влади однієї людини сакральним значенням, співвідноситься з архетипом вождя або царя.

У глибокій давнині складається традиція освячувати соціальний устрій, передусім соціальні функції суб'єкта, що стоїть над усіма членами спільноти. Сакралізація суб'єкта управління (вождя, жерця, шамана, князя, царя), супроводжувалася беззастережним визнанням авторитету володарюючої персони і підпорядкуванням кожного її наказам. На найранніших етапах людської історії і в східній, і в західній традиції сакральною персоною виступав правитель, який був в той же час і верховним жерцем. Пізніше в Західній Європі відбулося розділення світської і духовної (церковної) влади з підпорядкуванням першої з них другій, оскільки саме глава церкви вважався сакральною персоною, зважаючи на його безпосередню близькість до Бога. У новітній історії сакралізація глави держави або державного ладу здійснюється вже без традиційних релігійних інтерпретацій. Традиційний архетип соціального устрою стає не тільки проблемним, але і недієвим.

Відзначимо, що вже давня архетипічна форма соціального контролю – тотем – є неоднозначною. З одного боку, сакральним значенням наділяється мати як центр кровного зв'язку, з іншого – табу, яке можна тлумачити не лише в сенсі зовнішнього (соціального) обмеження і фізичного покарання, але і в сенсі самообмеження, яке співвідноситься з появою моральності [1].

У давній історії деперсоніфікований соціальний контроль в організації спільноти представлено архетипом роду і тотема. За ним стоїть сакральний патерн, відповідно до якого кожен індивід визначає власні правила дій і думок. Прикладом такого патерну виступає табу або заповідь.

Таким чином, архетип соціального устрою представлений і в персоніфікованому архетипі вождя, і в архетипі матері, і в деперсоніфікованому архетипі табу і родинного зв'язку (рід, сім'я). І в тому, і в іншому випадку передбачається якась норма, що вимагає певного рівня активності не тільки стосовно фізичної дії і поведінки, але і щодо внутрішнього психоемоційного стану. Сакральний патерн, забезпечуючи чутливість до спільних цілей і вірувань, запускає роботу підсвідомості в певному напрямі, завдяки чому стає можливою природна узгодженість у соціальній дії.

У сучасній інтерпретації сакральний патерн, окрім архетипу, співвідноситься з такими смисловими конструкціями, як культурген, соціокод, міфологема, доктрина. Завдяки неявній формі смислового контролю в процесі сакралізації, самоорганізація спільноти відбувається природним чином за рахунок несвідомої орієнтації на архетип і віру в священне знання (його походження не обговорюється і не ставиться під сумнів). Така форма контролю публічної сфери представлена релігійною практикою переконання і обґрунтування влади. Особливість сакральної форми обґрунтування влади – символіка, що не вимагає мовного пояснення, адресована до емоційного інтуїтивного сприйняття.

Взаємовідношення сакрального і соціального характеризує не лише динаміку культурних форм духовного життя, але і несвідому структуру психіки, закономірно визначаючи феноменологію суб'єктивності і щодо мотивації дії, і щодо сприйняття, і щодо мислення. Ефективність сакралізації як способу тотального контролю дій і думок індивіда визначається об'єднанням архетипічних сенсів особистого і колективного несвідомого.

Символ виступає посередником стосовно людини до сакрального рівня реальності. З вираженням знання про сакральне в символах пов'язані і персонологічна (екзистенціальна), і соціально-комунікативна динаміка, яку можна кваліфікувати як природну технологію організації культурної спільноти, в якій не тільки символ, але і персона, що інтерпретує його значення, відіграє роль медіума.

Будь-яка ситуація уявної і практичної дії вимагає від людини вступу до своєрідного діалогу з позаперсональними інваріантами і нормами: знаковими системами, загальними значеннями, загальноприйнятими асоціаціями, характерними для епохи установками (світоглядними й етичними). Життєва подія, яка здійснюється індивідуально, завжди має культурний зміст. У концепції комунікативної раціональності Ю. Хабермас підкреслює трояке ставлення суб'єкта до світу: істинність (ставлення до буття), правильність (ставлення до соціальної норми) й інтенціональність (ставлення до цінностей). І кожен з виділених стосунків може нести сакральні сенси. З розкриттям, пізнаванням цих сенсів пов'язані форми неявної комунікації, в якій суб'єктами виступають підсвідомість і знакова система, що приховує в символах деяке знання. Такий ірраціональний діалог завжди орієнтується на безпосереднє розуміння, яке спирається на архетипи, що містяться в підсвідомості.

Практика ірраціонального діалогу культивується в магічних і релігійних культах, а також у психотерапії і психосоціальних технологіях впливу на масову свідомість з метою корекції системи цінностей і сенсів. Структурою, що запускає ментальну активність в ірраціональному діалозі, виступає сакральний знак, який активізує контекстну систему значимостей. Історія релігії і містицизму демонструє езотеричність знакової системи, яка передбачає активну взаємодію на рівні архетипів, – її вибирають і встановлюють з нею зворотний зв'язок. Людина, що вибрала храм, автоматично залучається в певну знакову систему, де кожен елемент відіграє самостійну роль, але водночас доповнює інші елементи. У результаті соціальне середовище – будівля, приміщення, елементи, одяг, речі, люди – набувають ритуально-символічного значення (храм, вівтар, жрець). Наприклад, якщо прибрати ікони з храму, він втрачає свою функцію. Кожна людина формує свою екзистенціальну систему значимостей, беручи ту або іншу знакову систему за орієнтир, який дозволяє їй структурувати потік інформації, перетворюючи його на свій життєвий світ, в якому вона відчуває певний комфорт, власну значущість і захищеність. Сучасна людина відчуває потребу в цьому, так само як і давня. Прагнучи знайти упевненість, вона апелює до архетипу соціального устрою, прихованому в символах держави, церкви, сім'ї і приватної власності [4, с. 60–61, 63–64].

Непряма комунікація у формі ірраціонального діалогу утворює приховану основу зміни станів свідомості. Кожна людина є зануреною в стихію несвідомої діяльності, неявним чином організованої. Її глибинні інтуїтивні рухи запускаються емоційним

зв'язком із символікою, що містить сакральні сенси. Трансформація сакральних сенсів і дискурсивних формацій у семантичному просторі соціуму визначає специфіку сучасного інформаційного суспільства, еволюцію архетипу свободи і руйнування архетипу соціального ладу (устрою).

Сучасна людина прагне одночасно і відрізнити себе від інших, і водночас утвердити свою приналежність до тієї чи іншої групи. Примітно, що в примітивних суспільствах, що характеризуються максимальною соціальною однорідністю, було відсутнє прагнення виділитися із загальної маси. Універсальність взаємозв'язку розширення групи з посиленням індивідуальності відзначає Г. Зіммель [2, с. 349–375]. У міру збільшення групи її члени стають дедалі менше схожими один на одного. Посилення індивідуальності супроводжується деградацією групи. І навпаки, чим меншою, своє ріднішою є група, тим менш індивідуальними є її представники. Історичний процес розвивається у бік посилення індивідуальності за рахунок втрати індивідами їх універсальних соціальних характеристик. Розширена сім'я (архетип роду) змінилася самостійними повноправними індивідами і нуклеарною сім'єю. Цехова і кровноспоріднена організація змінилася громадянським суспільством з характерними для нього високою індивідуальною свободою і відповідальністю.

Руйнування архетипу соціального устрою як зникнення соціального, яке супроводжує процес глобалізації, обумовлюється дедалі зростаючою диференціацією соціальної структури суспільства, причому окрема людина ідентифікує себе не з однією-двома, а з великою кількістю різноманітних соціальних груп, які між собою можуть перебувати в конфлікті. Через це конкретна людина розчиняється в безлічі соціальних спільнот і виявляється не в змозі збудувати життєву стратегію. Вона змушена наново визначати своє місце в світі, знаходити або самостійно формувати адекватні комунікативні структури.

Незважаючи на кризу традиційних зв'язків у сучасному суспільстві і втрату традиційної міфологічної свідомості, готовність інтерпретувати екзистенціальне значуще як прояв сакральний, не зникає, підкреслює М. Еліаде [5]. Сучасна західна людина створює сакральні світи, архетипічний підгрунтям яких виступають перетворені базисні структури релігійності. Кріпторелігійний і криптомифологічний світи існують порядз профанними сферами життя як складова частина сучасної цивілізації.

Висновки і перспективи. Соціальна і культурна роль сакрального найадекватніше розкривається в уявленні про перетворені форми, яке фіксує здатність людини наділяти речі і відносини сенсом, змінюючи й об'єктивуючи його в символіці фетишів. Цей рівень сакралізації речей має безпосередній стосунок до традиційних і сучасних комунікативних практик публічної сфери державного управління.

Перетворена форма, виступаючи каналом непрямої комунікації, об'єднує сакральний зміст особистого досвіду із соціальними нормами і сенсами в цінності, що приймається індивідом. Уявлення про буття і соціальний устрій в індивідуальній свідомості співвідносяться з екзистенціальними значущими сакральними сенсами, що дозволяє говорити про сакралізацію не тільки як про традиційну магічну і релігійну практику, але і як про прихований механізм емоційно навантаженого смислового соціального контролю, що ефективно діє вже на рівні спонукань і неусвідомлюваних дій.

Рекомендації органам законодавчої і старанної влади. Ціннісна орієнтація сучасної публічної сфери на готовність населення до розвитку стійких соціальних інститутів громадянського суспільства і держави передбачає органічне поєднання принципу свободи вибору і архетипу соціального устрою. Таке поєднання в єднанні спільноти досягається через формування в семантичному просторі соціуму сакрального патерну, що спрямовує волю і ціннісні орієнтації індивіда.

Сакралізація (наділення предметів священним змістом) – спосіб соціального контролю, що природно сприймається й в основі якого лежить непрямий соціальний

вплив через символізування й активізацію архетипів, перетворення сенсів і предметних форм. Сакральний контроль такого штибу не може відмінити жодна форма державного режиму, її можна лише враховувати або не враховувати в ідеології і політичній практиці публічного управління.

Список літератури:

1. Бородай Ю.М. От фантазии к реальности (происхождение нравственности) / Ю.М. Бородай. – М., 1995.

2. Зиммель Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования / Г. Зиммель. – М., 2005.

3. Суший Е.В. Публичная сфера государственного управления: ценностно-ориентированная коммуникация / Е.В. Суший // Ценности и коммуникация в современном обществе. – СПб, 2012. – С. 135–144.

4. Цветков Э. Мастер самопознания, или Погружение в «Я» / Э. Цветков. – СПб, 1999.

5. Элиаде М. Священное и мирское / М. Элиаде. – М., 1994.

6. Сафонова А.С. Сакральное как социокультурный феномен : диссертация на соискание степени кандидата философских наук / А.С. Сафонова. – СПб, 2007.

БЕРЕЗОВСЬКА Ірина,
BEREZOVSKAYA Irina,
кандидат філософських наук, доцент кафедри «Прикладна психологія» Санкт-Петербурзького Державного Університету Шляхів Сполучення, м. Санкт-Петербург.

Анотація: *образ політика багато в чому зумовлює соціальну і політичну напруженість у країні. Для цього ЗМІ вдаються до створення образу політика, втілюючи в життя як очікування населення, так і наміри самого політика. Якість реалізації цього завдання засобами масової інформації багато в чому визначає успіх розвитку держави. Феноменологічний аналіз, який пропонується автором для дослідження художнього медіа-образу політика, багато в чому сприятиме вирішенню цієї завдання створення образу політика.*

Ключові слова: *імідж, художній образ, уява, феноменологічна редукція, медіа, феноменологічна установка, фантазм, симулякр, репутація.*

УДК 321(075) 130.3 (075)

Ірина БЕРЕЗОВСЬКА

ПРО СПЕЦИФІКУ ХУДОЖНЬОГО МЕДІА-ОБРАЗУ ПОЛІТИКА: ДОСВІД ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Постановка проблеми. Сучасна людина живе в медіатизованому просторі і черпає значну частину своїх естетичних і політичних уявлень саме з медіа-середовища. Уявлення про те, що це вплив є значно, досить поширеним, але має абстраговано-теоретичний характер, пов'язаний здебільшого з вивченням впливу медіа-середовища на формування громадської думки і світогляд окремих громадян. Питання ж специфіки художнього образу взагалі і художнього образу політика зокрема виявляється менш розробленим, оскільки все, що стосується естетичної складової людського життя, виявляється не таким вже важливим в епоху глобалізації, інформатизації і наукової експансії в усі сфери життєдіяльності.

Так, треба відзначити, що питання про специфіку художнього образу політика в світовій і вітчизняній науці піднімається в рамках політичної іміджелогії. Оскільки слово «імідж» є англійським еквівалентом російського слова «образ», то існує спокуса використання цих понять як синонімічних. Проте розділення цих понять і дослідження їх з різних позицій (іміджу з позиції іміджелогії, а художнього образу – з естетичної) багато в чому сприятиме прояснению не просто цих понять, а і механізму появи і формування образу на відміну від іміджу.

Образ політика багато в чому зумовлює соціальну і політичну напруженість у країні. З одного боку, самі люди хочуть відчувати себе захищеними, упевненими в завтрашньому дні, з іншого боку, основна комунікативна стратегія лідера – сподобатися своєму народу. Для цього ЗМІ вдаються до створення образу політика, втілюючи в життя як очікування населення, так і наміри самого політика. Якість реалізації цього завдання засобами масової інформації багато в чому визначає успіх розвитку держави. Феноменологічний аналіз, який пропонується автором для дослідження художнього медіа-образу політика, багато в чому сприятиме вирішенню цієї завдання, оскільки феноменологічний аналіз «передбачає <...> повне виключення яких би то не було допущень, встановлень і переконань» щодо об'єктивності предмету [1; 6], Цим обгрунтовується вибір теми та її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі існує дві точки зору на питання про співвідношення понять іміджу й образу. У зв'язку з цією відмінністю і утворюються два підходи до прояснення цих понять. Одна точка зору, як вже було вказано вище, розглядає поняття іміджу й образу як синоніми. Так, у новітньому словнику іноземних слів і висловів під іміджем розуміється: 1) сукупність уявлень що оточують цю людину, її видимий збоку психологічний портрет, пов'язаний із зовнішністю і манерами; 2) цілеспрямовано сформований образ особи, явища або предмету, покликаний чинити емоційно-психологічний вплив на кого-небудь ув цілях популяризації, реклами тощо[2, с. 330]. Цієї позиції дотримуються такі дослідники, як Ю.А. Селіверстова: імідж (або образ) – це не тільки стереотип, це ще і певна психологічна установка. [3, с. 71–

73], Е.В. Отц [4], В.В. Смолякова, М.Н. Шашлов та А.В. Загайнов. Можна відзначити роботу Г. Почепцова «Іміджелогия» [5], де висвітлюються технології створення образу політика з позиції іміджмейкера і порушується проблема його підвищеного впливу в сучасній цивілізації в ситуації можливої негативної невідповідності іміджу і реальної політичної особи.

Інша точка зору будується на розділенні цих понять.

Професор політології Принстонського університету Ф. Грінстайн у 2008 році провів цікаве дослідження образу американського президента Джорджа Буша. Розвивали цю тему політологи А. Цуладзе [6], Е. Шестопал [7] і Т. Піщева. До теми образу політика зверталися також деякі теоретики-журналісти, лінгвісти і психологи. Варто відзначити внесок В. Суздальцевої [8], С. Разворотневої [9] та А. Леонтьєва [10].

Поняття «імідж» в російську мову ввів О. Феофанов у 1974 році в своїй роботі «США: реклама і суспільство», де відразу ж підкреслив різницю в значеннях англійського слова «імідж» і російського слова «образ»: «Імідж – це таке відображення сприйманого явища, за якого ракурс сприйняття умисно зміщується, акцентується сприйняття певних сторін явища, (соціальних, психологічних, естетичних), що наділяє об'єкт додатковими цінностями, не обґрунтованими в реальних властивостях самого об'єкту, але такими що мають соціальну значущість для тих, що сприймають такий образ» [11, с. 149].

Інше тлумачення поняття «імідж» також підкреслює його відмінність від «образу», суб'єктивного сприйняття явища: «Імідж <...> цілеспрямовано формується, враховує особливості аудиторії. Імідж, властивий політикові є плодом спільної роботи з його іміджмейкерами, базується на деякому "вихідному матеріалі" (особистих якостях політика), заздалегідь спеціально обробленому з метою мінімізації його негативних і максимізації позитивних рис. Фундаментальною властивістю іміджу є його доцільність. В іміджі немає чогось випадкового» [12].

У розвитку політичного іміджу в дискурсі ЗМІ вагому роль відіграють і комунікативні інтенції автора, і категорії оцінки, а розуміння автора текстів цих засобів як найбільш яскравих способів для формування політичного іміджу належать до предметної галузі метамови публіцистики [13]. Або, інакше кажучи, образ – це калейдоскоп фрагментів особистого сприйняття журналістів та інших авторів, як усвідомлених, так і випадкових деталей і подробиць.

Образ створюється автором тексту і є проявом не виробленого іміджу політика, а інтенції автора.

Мас-медіа пропонують безперервний потік інформації, що містить ті або інші образи реальності.

Технологія створення образів грунтується на можливості існування асоціативних зв'язків між образом і потребою, що йому відповідає, устремлінням або мотиваційною установкою. Суть технології полягає в тому, що формуються певні образи, що відображають характеристики особи, які не зовсім відповідають реальності. Сформовані в свідомості віртуальні образи занурюються в принципово іншу мережу асоціативних стосунків порівняно з тією, яка визначає місце їх оригіналів у реальному світі. Так образи і мережа асоціативних стосунків, що пов'язує їх, стають основою для створення певної картини світу, викликають до життя потреби, що відповідають цілям і завданням маніпулятора, устремління і мотиваційні установки реципієнта в процесі індивідуалізації певних образів, що залучаються, у свою чергу, в певну мережу асоціативних стосунків, що дозволяють формувати необхідні потреби й устремління людини.

Образ стає певним ярликом, максимальним ступенем символізування, коли слово досягає апогею під час встановлення зв'язку зовнішнього і внутрішнього світів [14, с. 313–314], заснованого на частковій спільності сенсів, що використовує цивілізаційні архетипи й апелює до колективного несвідомого.

Мета цієї роботи – розглянути, яким чином медіа-середовище формує цей образ, удаючись до феноменологічного аналізу, який не схематизує художній образ, а через виключення різних присутніх у схематизаціях допущень, наближається до якнайповнішого й найоб'єктивнішого презентування предмету свого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Отже, естетичні уявлення з медіа-середовища мають специфічний характер сенсоутворення. Для того щоб описати відмітні особливості цього сенсоутворення, необхідно розглянути, як відбувається виникнення і зміна смислових структур в ході діяльності свідомості.

Прояснення цієї предметної діяльності свідомості відкриває певні перспективи для прояснення специфіки формування естетичних уявлень взагалі й естетичних уявлень, що формуються під впливом навколишнього середовища (зокрема, медіа-середовища).

Створення художнього образу ґрунтується на такому психічному процесі, як уява, суттю якої є створення нових образів, ідей і почуттів, яких не було в досвіді, або, інакше кажучи, за якого за допомогою уяви створюються нові уявні ситуації.

І. Кант указує в «Критиці чистого розуму», що «уява є складовою частиною самого сприйняття», оскільки синтезування чуттєво сприйнятого, відтвореного й усвідомленого здійснюється за допомогою здатності до уяви, тобто створення будь-якої розумової ситуації здійснюється продуктивною здатністю уяви.

У теорії Ф. Брентано уява бере участь у всіх актах свідомості, відносячи різноманітні значення до єдиної предметної діяльності і виконуючи роль своєрідних гальмувань у мінливому і нескінченному потоці сенсоутворень.

Е. Гуссерль у питанні про ролі уяви розходиться з Ф. Брентано, вказуючи, що сприйняття здійснюється без участі уяви. Фантазія є базовою основою предметної діяльності свідомості, оскільки вона пов'язана із «загальним поняттям можливості» [15, с. 44]. У трансцендентальній аналітиці Гуссерля предмети уяви, так само як і предмети думки, не існують без тих об'єктів, які осягнулися перцептивно, ці інтенційні об'єкти складають зміст свідомості. Уявлення про те, що чуттєве сприйняття дає об'єкти трансцендентні, а уява і думка – предмети іманентні свідомості, не узгоджуються з феноменологічною установкою. Усередині сфери свідомості створюється той зміст, який можна визначити як об'єктивні, або такі, що корелюють, і кореляти реального – не на боці речей, що формулюються в природній установці як об'єктивні даності, а в сенсоутворенні. І фантазія теж має свої кореляти.

У «Феноменології внутрішньої свідомості часу» Гуссерль указує, що фантазія представлена актами, які відтворюють об'єкт «ніби...» Відмінність об'єкту фантазії від об'єкту сприйняття полягає в тому, що в сприйнятті є безперервне опосередкування з точки «Тепер», а фантазія продукується в дискретних актах. Завдання виділення структури цієї свідомості (Тепер-свідомості) виявляється надзвичайно складним, оскільки в просто чуттєвому сприйнятті, в «нехитрому споглядані» немає уявного, але є постійне схоплювання мінливості. І якщо «витягувати» з потоку свідомості якийсь не схильний до модифікації зміст, найбільш пов'язаний із реальним, то доведеться визнати, що будь-яке «витягання», опис або вираз його пов'язуються «втручанням» в безпосередність явищ. Це «втручання» – безпосередній зв'язок з іншим сенсом свідомості – фантазмом, а фантазія виступає як одна з основних конституючих форм свідомості.

Отже, сенс власне безпосереднього сприйняття, будь-якого життєвого досвіду виявляється конституйованим за «безпосередньої участі» фантазії. Таким чином, виникнення і зміна смислових структур в ході діяльності свідомості обумовлюється уявою.

Феноменологія як наука трансцендентальної орієнтації, зосереджена на описі джерел будь-якого пізнання і свідомості, на проблематизації структур «чистого я» або «чистій суб'єктивності» спочатку відвертається від усіх форм конкретного в тому вигляді, як це має місце в традиційних природничонаукових і гуманітарних

дисциплінах. Гуссерль викриває уявлення про демонізацію уяви як тотальну спотворюючу об'єктивну силу і наполягає на конституюючій продуктивності уяви.

Художній образ, створений під впливом медіа- і навколишнього середовища свідомістю, яка перебуває в природній установці незредукованого щодо змісту свідомості світу, є «живим»: будь-який фантазм (образ), що виник, конституюється свідомістю не як фантазм, а як первинне враження, прояснити яке можна на підставі «голої» фактичності.

Що наділяє медіа-образ так званою «живістю»? У найзагальнішому вигляді медіа-образ формується як взаємодія автора і глядача у спільному інформаційному полі за допомогою медіа-матеріалу. Автор кодує певні сенси через певний символічний ряд, глядач же декодує ці образи через ті культурні значення, які резонують з його особистими сенсами, його внутрішнім станом. Комунікативний процес, який розгортається між автором і глядачем у своєму класичному варіанті, має наступну схему: повідомлення – комунікація – інтерпретація. Естетичний образ є якимось повідомленням, яке автор «надсилає» глядачеві. З появою «медіа» комунікація набуває якості не просто «посередництва» або транслюючого каналу, побудованого на ідеологічних, емоційних і навіть підсвідомих очікуваннях аудиторії, а середовища, в якому культурні коди продукуються. Що відрізняє образ, вироблений в медіа-середовищі? Специфіка образу, за Гегелеи, полягає в тому, що він презентує внутрішньому баченню предмет у повноті його реальної явленності і сутнісної субстанціальності, в цьому полягає його відмінність від абстрактного словесного позначення предмету або події, що апелює до розсудливої свідомості. У цілому під естетичним образом розуміється цілісність, що презентує якусь реальність у модусі більшого або меншого ізоморфізму (подібності форми) і що реалізовується (що має буття) в усій своїй повноті тільки в процесі сприйняття конкретного твору мистецтва конкретним реципієнтом.

У XX столітті Андре Бретон, французький письменник, основоположник сюрреалістичного руху, вказав, що художній образ – це перетворююча метафора реального світу, справжня реальність, забезпечена уявою, а не сприйняттям. Джерело образності – не реальність, а мова, в ньому ж – і джерело радикальної зміни життя.

У «Міфології» Барта використовується термін «сучасні міфи», відмітною особливістю яких є здатність маскувати ідеологію. Далі Барт розрізняє поняття «текст», «письмо» і «твір». Текст, за Бартом, – не стійкий знак, а не конструйована смислова множинність, що знаходить структурну впорядкованість лише на рівні реальності, середовище, в яке занурено твір.

Письмо – це «реле», яке відключає твір мистецтва від суспільства й історії. Письмо відіграє ту роль, яку виконує автор своїх творів; на зміну авторові приходить той, що пише, рука якого окреслює знакове поле, а письменник стає анонімним і безособовим «агентом впливу», певною рушійною силою процесу, яким виступає «письмо, що саморефлексує». «Письмо безперервно висуває якийсь сенс, але робить це для того, щоб тут же його випаровувати: воно зайняте систематичним позбавленням від сенсу», – так пише Барт про письмо. Це – техніка «випаровування» сенсу і створення якихось значень, що є ендогенними утвореннями. Твір – це «зримий» результат текстової роботи, певний механізм для навіювання стереотипів, закодованих на мові певної культури, а письмо – це переплетення і взаємообернений рух, «код», ідеологічна сітка, поміщена між індивідом і дійсністю, що примушує його мислити в певних категоріях, помічати й оцінювати лише ті аспекти дійсності, які визнаються в цій мережі значущими. Таким чином, через категорію «письмо» Барт виводить на розуміння медіа через його роль у здійсненні ідеологічної роботи.

Безсумнівно, що Маклюен уявляє медіа саме в такому руслі. Медіа, вважає він, прагнуло оволодіти свідомістю споживача, занурюючи його в ілюзорний світ марень; цей вплив може мати такий наслідок, як «ампутація» людської свідомості. У процесі отримання продуктів медіа-здатності людини виносяться за межі людини, знаходячи

власну логіку; перед обличчям цієї відчуженої логіки людина виявляється слабкою і залежною істотою, який не усвідомлює того, що з ним відбувається, радіючи широким можливостям, які йому надає технологічна інженерія, з оптимізмом втрачає себе, мов Нарцис, паралізований своїм віддзеркаленням у воді. У Славоя Жіжека, який вивчає медіа на різних прикладах, у статті «Кіберпростір, або "Нестерпна замкнутість буття"» медіатизація розглядається як процес перетворення реального об'єкту, реальної людини на штучний в образ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, вироблений у медіа-середовищі образ має свої характеристики і відрізняється неоднозначністю розуміння, тематичною багатоплановістю, багаторівневістю впливу на глядача (медіа-образ впливає і на зір, і на слух) та ефектом «імпульсу до дії».

У цьому полягає відмінність медіа-образу від образу, що виникає під впливом будь-якої інституційної системи. Прояснення такого образу є можливим тільки в конституюванні у думках уявлення про корелят феномену. Для «наївної» свідомості створена медіа-середовищем «жива» мінливість вражень змішується з «живою» мінливістю сприйняття. Її в принципі можна відокремити від первинної імпресії в разі послідовного здійснення феноменологічної установки, але наївна свідомість тому і є наївною, що утримується природною установкою, такою орієнтацією на об'єктивний світ, за якої досвід, що опосередковується свідомістю, сприймається як безпосередній.

Саме тому у феноменології з більшою очевидністю відкривається значущість конкретного змісту і складність (яка межує майже з неможливістю) виявлення первинного враження, тим більш, коли це враження виявляється більшою мірою схожим на первинність сприйняття, на трансцендентний світ культури, як це відбувається під час формування естетичного образу в інституційних системах. Тобто, в процесі формування естетичного досвіду в інституційних системах проблема трансцендентності цих образів стає очевидною навіть для «наївної» свідомості. Цьому сприяють наявність його авторитетної санкції, що визначає область гідності для естетичного зразка, а також його універсалістський характер, фундований вірою у вічні культурні й естетичні цінності.

Такий образ більшою мірою викликає необхідність у пошуку власних сенсоутворень. «Живість» естетичних уявлень, що формуються під впливом медіа- і навколишнього середовища, уявляється як безпосереднє сенсоутворення, але не є такою за суттю, сприймається «наївною» свідомістю як первинна імпресія.

Якщо ми розглянемо вироблений у медіа-середовищі образ політика, то відзначимо, що він має такі характеристики, як неоднозначність розуміння і його багатоплановість. Спроби структурувати цей образ робилися багатьма дослідниками. Наприклад, існують роботи таких дослідників, як Борис Макаренко [16], Катерина Егорова-Гатман [17] і Дональд Кіндер. Що для них є характерним? Те, що в структурі образу політичного лідера дослідники виділяють персональні, соціальні і символічні характеристики. Персональні дані охоплюють фізичні характеристики, такі як вік, зовнішність та одяг, психологічні характеристики, такі як уявний характер, манера розмовляти, хобі, захоплення, а також політичні орієнтири, професійні і ділові якості та наявність лідерського потенціалу. Соціальні характеристики є рухомою частиною образу і конструюються відповідно до вимог реальності, їх узагальнення в медіатекстах зустрічається рідше. А ось у створенні символічних характеристик, якими навантажено образ політика, можна відзначити, що символічні характеристики є найбільш стійкими і незмінними компонентами і пов'язуються із соціокультурними архетипами суспільства.

Найчастіше виділяють наступні архетипи, властиві російському народу: сила, владність, рішучість, доброта, щедрість.

Образ створюється авторами, він не є цілісним, оскільки автори цього образу можуть мати різні інтенції. І художній медіа-образ політика, і реальна людина можуть

мати різний ступінь стикань. Характеристики, що повторюються раз у раз, які презентують імідж політика, спрямовані на те, щоб сформувати його певні характеристики, але у формування цілісного образу політика, як показує феноменологічний аналіз, «втручаються» і досвід глядача, і його первинне враження, і його фантазії.

Глядачеві, що сприймає цей медіа-образ, здається, що «жива» мінливість його вражень, є його безпосередній досвід. Від того, наскільки враховуються ці особливості сприйняття, достатньо прояснені внаслідок феноменологічного аналізу, стає зрозуміло, чому, незважаючи на активну і навіть «синхронізовану» позицію журналістів та інших авторів, що презентують той або інший імідж політика, цей імідж не набуває «живучості» образу.

На відміну від художнього образу, виразність якого покликана адекватно оформити суть, іміджевим рішенням виявляється не що сутність що виникла або постає, а бажана, придатна для цієї ситуації квазісутність. Воно відсилає не тільки до реальних якостей об'єкту, але і до бажаних, будучи частково символом, а частково симулякром.

Ось ця подвійність іміджу має певну межу, яка найчастіше проявляється через репутацію.

Репутація як широко поширена оцінна думка, думка про особу політика пов'язується не тільки з його іміджем, але і з особистим досвідом глядача. Виникає вона як результат переосмислення вражень від сприйняття іміджу. Не можна розуміти репутацію і як думку суми індивідів, репутація – це швидше консолідована позиція, що виникає не тільки в результаті отриманої інформації та її обговорення. Репутація оперує раціональними фактами, доказами, прикладами та іншими засобами формування оцінки, через те формування іміджу політика розглядається як локальний тактичний прийом, тоді як побудова репутації визнається завданням стратегічно складнішим.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження художнього образу політика, не тільки були виявлені специфіка цього образу та його відмінність від поняття «імідж», тут визначено особливості сприйняття людиною художнього образу взагалі і політика зокрема, прояснено неспівпадіння репутації й іміджу політика. Образ, на відміну від іміджу, має більший ступінь рухливості, тому під час створення образу політика необхідно враховувати не тільки момент «правильного» його іміджу і репутації, що йому відповідає, але і те, що реципієнт будь-якої політичної комунікації під час сприйняття художнього образу конституює його за «безпосередньої участі» фантазії. Виникнення і зміна смислових структур у ході діяльності свідомості обумовлюється уявою. Ця уява і є межею, яку так і не перейти наймайстернішому іміджмейкерові.

Список літератури:

1. Гуссерль Э. Собрание сочинений : Т. 1. / Э. Гуссерль. – М. : Гнозис, 1994.

2. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 976 с.

3. Селиверстова Ю.А. (Шерстнева) Имидж политического лидера: создание, внедрение, актуализация / Ю.А. Селиверстова // Общенациональный научно-политический журнал «Власть». – М., 2011. – №1. – С. 71–73.

4. Отц Е.В. Имидж политического лидера и социально-психологические особенности его влияния на отношения электората / Е.В. Отц. – М. : ПроСофт, 2005. – 56 с.

5. Почепцов Г.Г. Имиджелогия. Инструментарий по управлению будущим / Г.Г. Почепцов. – М. : СмартБук, 2009. – 320 с.

6. Цуладзе А.М. Формирование имиджа политического лидера в условиях становления новой политической системы в России : дис. ... канд. политол. наук : 23.00.03 / А.М. Цуладзе. – Москва, 1997. – 141 с.

7. Шестопал Е.Б. Политическая психология : учебник для студентов вузов / Е.Б. Шестопал. – М., 2010.

8. Суздальцева В.Н. Деталь как имиджевый конструкт. Образ власти в СМИ / В.Н. Суздальцева // Вестник Моск. ун-та.– 2008. – №4. – (Сер. 10 : Журналистика).

9. Разворотнева С.В. Язык власти. Анализ исследований политической коммуникации в США / Светлана Разворотнева. – М., 1993.

10. Леонтьев А.А. Психолингвистические особенности языка СМИ / А.А. Леонтьев // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования / под ред. Володиной М.Н. – М. : Изд-во МГУ, 2003.

11. Феофанов О.А. Реклама и общество / О.А. Феофанов. – М, 1974. – С. 149.

12. Толковый словарь Вебстера [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http :// www.school.edu.ru/catalog.

13. Молчанова М. Метажурналистика и авторская модальность / М. Молчанова // Экономика. Право. Печать. – 2000. – № 1–3. – С. 54–70.

14. Мурашов А.А. Личность и речь: эпоха кризисов : учеб. пособие. / А.А. Мурашов. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2005. – 504 с. – (Серия : «Библиотека студента»).

15. Гуссерль Э. Феноменология внутреннего сознания времени / Э. Гуссерль. – М., 1994. – С. 44.

16. Макаренко Б. Феномен политического лидерства в восприятии общественного мнения / Б. Макаренко // Вестник РОПЦб. – 1996. – № 26.

17. Имидж лидера / пПод ред. Е.В. Егоровой-Гантман. – М., 1994. – С. 118–135.

18. Ромашкина Р.Ф. Формирование и функционирование имиджа политического лидера : авторефер. дис. ... канд. психолог. наук / Р.Ф. Ромашкина. – М., 2001.

Тетяна БЄЛЬСЬКА

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА І СИСТЕМА ВЛАДНО-СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД

Постановка проблеми. Влада в процесі історичного розвитку використовувала різноманітні ресурси та способи впливу на людину. Сьогодні важливого значення в науці набувають корінні питання природи людини, зокрема вивчення психологічних відмінностей, дослідження архетипних структурних елементів свідомості, спрямованості розвитку свідомості, маніпуляція свідомістю, формування ціннісних установок з метою використання в політології, соціології, психології та державному управлінні.

Архетип, відкритий ще К. Юнгом, є ключем для усвідомлення суспільно-культурних цінностей та особливостей людей. Архетипні образи в сучасних умовах є засобом управління людьми, тому цікавість до проблеми архетипів серед науковців в галузі державного управління та в суспільстві зростає. Їх мета – активувати мислення людей шляхом апелювання до універсальних архаїчних ідей, образів та мотивів вибору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало досліджень присвячено проблемі формування свідомості людини та вивченню прихованих механізмів маніпулювання свідомістю.

Аналіз психології натовпу, публіки, цивілізації представлений у роботах таких відомих вчених, як Г. Лебон [13] і З. Фройд [27]. Сутність маніпулятивного впливу на релігійну свідомість розглядає О. Коваль [12], вплив через ЗМІ, Інтернет – Г. Почепцов [21], Я. Зодерквист [10], технології впливу на маси в період передвиборчих кампаній – О. Радченко [24], М. Варій [4].

Питання прихованих механізмів маніпулювання свідомістю широко обговорюється в ході політичних, ідеологічних, методологічних та правових дискусій, що точаться в контексті відродження євгеніки – науки про контроль над спадковістю людини [3; 15]. Спроби впливати на людину за допомогою генної інженерії були зроблені вже в період „холодної війни” 60-х роках XX ст., коли СРСР і США розробили генетичну, чи етнічну зброю. Проблемою біотехнологій останнім часом зацікавилися американський політолог Ф. Фукуяма та німецький філософ і соціолог Ю. Хабермас, які говорять про необхідність створення „ліберальної євгеніки”, яка може отримати розвиток лише тільки в суспільстві ліберальної демократії.

Визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. Завданнями є, проаналізувавши можливість зміни архетипних структурних елементів свідомості в процесі історичного розвитку, визначити їх роль у зростанні свідомості та еволюції людства, проаналізувати їх вплив на владно-суспільні відносини на сучасному глобальному етапі розвитку цивілізації.

Мета статті – з’ясування засад еволюції свідомості людини, визначення впливу її архетипних структурних елементів на публічну політику і владно-суспільні відносини.

Виклад основного матеріалу. Архетипні структурні елементи свідомості є концентрованим вираженням різних параметрів суспільного життя людей упродовж тисячоліть. На основі архетипів у процесі історичного розвитку формувалися засади володарювання і підкорення.

БЄЛЬСЬКА Тетяна,

BELSKA Tatiana,

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті з’ясовано засади еволюції свідомості людини, встановлено, що на основі архетипів у процесі історичного розвитку формувалися засади володарювання і підкорення, визначено вплив архетипних структурних елементів на публічну політику і владно-суспільні відносини, проаналізовано особливості впливу планетарного рівня свідомості на владно-суспільні відносини на сучасному глобальному етапі розвитку цивілізації.*

Ключові слова: *архетип, публічна політика, владно-суспільні відносини, глобальне громадянське суспільство.*

УДК 352: 323.2

Так, іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет вважав, що "влада означає панування думок і поглядів [17, с. 117]". Водночас її трактують як здатність агентів влади шляхом домінування втілювати у життя чи нав'язувати певні політичні рішення. Серед сучасних науковців з'явилася думка про те, що природа влади – це тайна реальної, не стилізованої самовпевненості, що здатна створювати особливу ауру, поринаючи до якої одні рішуче керують (правлять), а інші самозабутньо підкоряються, виконуючи будь-які накази [5, с. 4] або "здатність і можливість здійснювати свою волю, чинити вирішальний вплив на діяльність, поведінку людей [19, с. 87]. Тобто, володарювання і підкорення коріняться в природі людини, в архетипних структурних елементах свідомості людини.

Як відомо, слово "архетип" походить від двох грецьких слів: arche – початок і typos – форма, зразок. У пізньоантичній філософії воно використовувалося для позначення прообразу, ідеї [9]. Грецькі філософи трактували ἀρχαί як начало або первинні принципи, наприклад вода, вогонь, тобто те, що вони називали αττειρον – "нескінченне". Таким чином, йдеться про первинні стани, які ніколи не старіють, ніколи не можуть бути перевершені й існують завжди [28, с. 18]. Водночас, за К. Юнгом, архетип – це образ загального колективного всеісторичного досвіду людства, це те, що об'єднує всіх людей, що живуть і ще будуть жити. Архетип – це, перш за все, результат творчої роботи людського мозку, і, можливо, але меншою мірою, на нього вплинули умови середовища.

Архетип є результатом свідомого, несвідомого і всіх чотирьох психічних функцій (мислення, почуття, відчуття й інтуїції). У складній ситуації, коли індивід відразу не в змозі оцінити ситуацію, спливають початкові образи, які найбільше годяться для аналогічних ситуацій. Відповідний стан несвідомого призводить, по-перше, до прояву архетипу, по-друге, до відповідної поведінки. У цьому полягає важливість архетипів [9].

Виникає питання, як архетип співвідноситься із свідомістю та ментальністю. Архетип є головним структурним елементом індивідуальної свідомості кожної людини. Ментальність значною мірою сягає у несвідоме та фіксує архетипові відмінності між соціальними суб'єктами [1, с. 112]. Архетип – поняття більш глибоке, а менталітет має колективний характер. Архетип є більш давнім, ніж культура, тому він не передається традицією, міграцією або мовою. Особистісні переживання тісно пов'язані з архетипами і здійснюються через певні архетипні образи, які є компонентами релігій, міфів, легенд і казок.

Менталітет – сукупність стереотипів мислення і поведінки, властивих людям певної соціально-історичної чи етнічної спільноти. Саме у менталітеті об'єднуються усвідомлені і неусвідомлені, раціональні та нераціональні уявлення людей про світ, про себе, про своє місце в світі, про ставлення до інших спільнот людей, про розумне і справедливе в мисленні і способі життя [26]. Менталітет історичної чи етнічної та національна свідомість (можна вживати термін "національний менталітет") є проявами колективної свідомості.

Філософ Тейяр де Шарден висловив думку, що "еволюція – це зростання свідомості" [17]. Звідси постає наступне важливе питання про напрямки (вектори) людської свідомості. І. Кант ще у XVIII ст. обґрунтував ідею закономірності руху людського суспільства до загальнопланетарного федеративного устрою й розвитку свідомості від індивідуальної до родової (загальнолюдської) у своїх працях, зокрема у трактаті "До вічного миру". Тейяр де Шарден визначає вектором спрямованості свідомості нескінченність, "точку Омеги"[17]. Вищою формою свідомості вчені визнають планетарний або планетарно-галактичний рівень [2].

Отже, йдеться про реструктуризацію буденної свідомості.

Аналізуючи тенденції розвитку свідомості вчені запропонували цілу низку понять, зокрема: "наднідивідуальна свідомість" (Е. Дюркгейм), "ноосферна свідомість" (В. Вернадський), "пневматосфера" (П. Флоренський), "техносфера" (А. Фьорсман),

“колективний загальнопланетарний розум” (М. Моїсєєв), “планетарна свідомість” або “планетарно-галактична свідомість” (Д. Беттельгейзе).

Е. Дюркгейм розуміє “наділндивідуальну свідомість” як рівень свідомості, властивий будь-якому колективу, відмінний від суми індивідуальних свідомостей людей. Продовжуючи думки Е. Дюркгейма про неідентичність колективного розуму сумі індивідуальних знань, М. Моїсєєв вводить поняття “колективний загальнопланетарний розум”, який є притаманним інформаційній епосі.

У ХХ ст., яке можна охарактеризувати як епоху колективізму, актуалізуються соціальні аспекти буття людини, популяризуються ідея колективної свідомості Е. Дюркгейма, концепція Ж. Піаже про визначальну роль соціального середовища в становленні людини й архетипи колективного несвідомого К. Юнга. Архетипи колективного несвідомого К. Юнга означають сферу глибинних шарів людської психіки, що мають стійкі риси давнього досвіду людини [2, с.13].

Глобалізація, перехід до інформаційного суспільства змінили буття сучасної людини. Відбувається перехід на планетарний рівень сприйняття дійсності, ідей глобального масштабу. Сьогодні стало зрозуміло, що без нового рівня свідомості, яка готова сприймати новий глобальний сучасний світ, зусилля людства виявляться неефективними. А подальший прогрес цивілізації без достатньої кількості людей, котрі мислять планетарно, є безперспективним.

Таким чином, ми представимо еволюцію природи людини у вигляді концентричних кіл свідомості (рис. 1). Основним елементом, або ядром свідомості є архетип. Поступово і нерівномірно відбувається зростання свідомості. Нерівномірність зростання свідомості породжує психологію володарювання і підкорення.

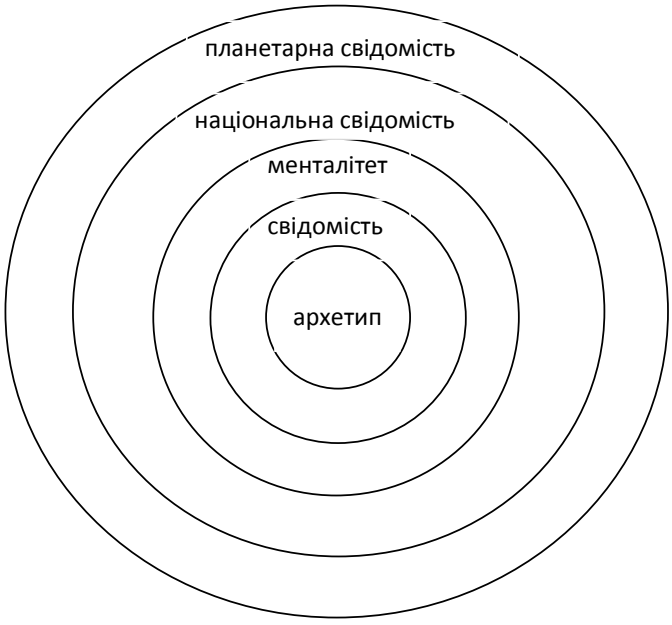

Рис. 1. Концентричні кола свідомості

Планетарна свідомість – новий, більш високий ступінь побудови архетипних структурних елементів свідомості, здатної до осмислення і сприйняття глобалізованого світу як єдиної планетарної спільноти; це свідомість, пов’язана з осмисленням глобалізаційних процесів, яка охоплює геополітичну, соціально-економічну та екологічну сфери діяльності людини, керується у своїх діях загальнолюдськими принципами й цінностями, що сприяють стабільному розвитку цивілізації.

Планетарна свідомість є найбільш продуктивним шляхом розвитку людини, актуалізації її здібностей, що передбачає абсолютну повагу до прав і свобод

інших людей та співучасть у долі всього людства, включно з транснаціональними, трансдержавними, екологічними, соціально-економічними й крос-культурними інтересами. Планетарна свідомість перебуває в процесі свого становлення, хоча джерела її сягають праць І. Канта, який обґрунтував думку про необхідність установлення всесвітнього громадянства; це породження нової епохи, яку характеризують глобалізаційні процеси [2, с. 6–7].

Можливо, саме планетарний щабель розвитку свідомості людства дав поштовх для появи феномену глобального громадянського суспільства. Водночас відбувається продукування нових технологій влади, трансформація владно-управлінських відносин.

Глобальне суспільство – це не особливий соціальний лад, а всепланетна система співпраці і співіснування різних соціумів і культур. Вона означає існування світової спільноти як глибоко диференційованого цілого [23, с. 1]. Уперше в історії у людей у всепланетарному масштабі поступово виробляється спільне розуміння основних принципів життєустрою, що становить ідеологію глобалізації [16, с. 44]. Глобалізація – процес взаємозв'язку, який означає, що наше життя все більше проходить під впливом подій, що відбуваються, але рішення ухвалюються на великій відстані від нас. Головною ознакою глобалізації є те, що географічна відстань є доцільністю, але зменшується, і що територіальні межі, наприклад між національними державами, стають менш важливими [8, с. 120].

У глобальному суспільстві політична влада не є втіленням вищої необхідності. "Політичне поле, – відзначає Л. Герасіна, – раптом втратило енергію, що забезпечувала можливість володарювати і готовність до покірності". У владних відносинах склалась незвична ситуація смислового вакууму [5, с.4].

Зміни у відносинах влади і суспільства, зумовлені науковим прогресом і глобалізацією суспільства, призвели до створення нової теорії публічного управління, яка ґрунтується на розширенні кола учасників ухвалення рішень. У цій теорії використовуються поняття "governance" "good governance" як управління за допомогою глобального громадянського суспільства, об'єднаного в мережу. Цю концепцію розробляють такі українські та зарубіжні вчені, як В. Нікітін, А. Колодій, Л. Сморгунов. Поняття "governance" в документах ООН розглядається як "практика економічної, політичної та адміністративної влади по управлінню справами держави на всіх рівнях". Це поняття об'єднує "механізми, процеси та інститути, через які громадяни та групи висловлюють свої інтереси, реалізують законні права, виконують обов'язки та балансують між розбіжностями" [22, с. 54].

Глобалізація характеризується волею сучасного суспільства до віртуальності, причому віртуалізується не тільки суспільство, але й породжена в ньому особистість. Інтернет виступає засобом трансформації особистості та суспільства в цілому. Управління в системах віртуальної масової комунікації в інформаційному суспільстві переходить на рівень демократичних відносин, тому Інтернет часто називають "вектором демократизації" і навіть "зоною анархії". Бурхливий розвиток Інтернету вселив у багатьох людей надію на ренесанс демократії. За допомогою нових форм соціальних взаємодій громадяни можуть миттєво висловити свою позицію з різних політичних питань. Мережа може стати "віртуальним парламентом". Парламентські вибори, звичайно, можуть проводитися через Інтернет, коли громадянин, який має виборче право, зможе просто вводити свій персональний код у комп'ютер, а не йти на виборчу дільницю, але тоді зникне сама основа демократії – широкі дебати, в яких всі зацікавлені сторони в межах географічної області проясняють позиції з певного питання. Будь-яка комунікація в мережі зрівнює учасників, і в цьому полягає її колосальна демократизуюча роль.

Доступність інформації, безумовно, зробить більш осмисленими наші громадянські обов'язки й пожвавить демократію [10]. Головна функція "демократії" в умовах глобалізації – виділення і відчуження суспільства від народу і держави,

розширення його до "глобального громадянського суспільства" та просування до глобального управління.

"Глобальне громадянське суспільство" є системою суспільних структур, відносин, свідомості і діяльності глобальної держави, що лише формується, але разом з тим має створити умови для самореалізації всього людства, окремих націй, соціальних груп та індивідів [7, с. 58]. "Глобальне громадянське суспільство" внесло зміни в розуміння поняття його членства або учасника, актора. Це відбулося у зв'язку з переосмисленням поняття громадянства, пов'язаного, зокрема, з інтеграцією зростаючих потоків мігрантів у громадянські суспільства розвинених багатих країн.

Ще один важливий аспект трансформації сучасної "громадянської ідентичності" в її міжнародному вимірі – ускладнення соціально-просторової структури. Якщо раніше членство в певному громадянському суспільстві прив'язувалось до національної держави, то зараз відбувається диференціація рівнів ідентичності – поряд з "національно-державною", що зберігається, дедалі більшої ваги набувають "регіональні" й "транснаціональні" ідентичності, а також різні форми наддержавної ідентичності [20].

Водночас слід назвати головні ознаки глобального громадянського суспільства, зокрема, це сукупність структур, яка складається з громадян, їх добровільних асоціацій та об'єднань, соціальних груп і націй, відокремлених від новостворюваної глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних утворень); дотримання громадянських прав і прав націй та народів вище за глобальні (наддержавні і міждержавні) угоди та державно-національні закони; забезпечення прав і свобод особистості, можливостей реалізації її інтересів і прагнень, політичного, ідеологічного, релігійного, етнічного та інших видів плюралізму; наявність приватної власності, вільної конкуренції, обміну діяльністю та її продуктами між учасниками ринку; саморегуляція відносин між людьми, їх асоціаціями і добровільними об'єднаннями на основі соціальних норм – регуляторів суспільного життя; розмаїття соціальних, інтелектуальних, наукових, культурних та інших ініціатив; збереження національних, соціальних та інших традицій, культури тощо [7, с. 58].

Глобальне громадянське суспільство може боротися за владу, впливати на певні рішення органів публічної влади і, таким чином, стати політичною силою. "Маючи в своєму розпорядженні щільну комунікаційну мережу, суспільство дихає і коливається, немов клубок електричної напруги, енергія якої готова у будь-який момент перетекти з одного місця в інше. Як і рух капіталів, рух суспільного інтересу чутливо реагує на будь-які подразники" [14].

Влада, залучаючись до глобального мережевого суспільства, змінює форми та методи управління. Мережева влада інформує, а не наказує. Вона не перешкоджає активності опозиції, критиці мас-медіа. Влада змінює стиль спілкування з впливу на діалог, з ієрархічного підпорядкування на горизонтальну комунікацію. Таким чином, встановлюються нові типи і моделі відносин. У багатьох країнах світу зроблено успішні спроби організувати населення в межах структур місцевого самоврядування. На Заході з'явилася професія соціального організатора (community organizers). Слід зазначити, що демократизація влади не означає ослаблення держави. Навпаки, інформаційне суспільство, що є зворотним боком мережевого, має можливості контролю над діями громадян. Тому пріоритетним напрямом державної політики багатьох країн світу став курс на побудову інформаційного суспільства, зокрема на розвиток національних і глобальних інформаційних інфраструктур.

Владні функції держав в умовах глобалізації не зменшуються, а навіть збільшуються завдяки вдосконаленню техніки й апаратів влади, але все ж таки контролювати соціально-економічні процеси і події державам практично неможливо. Формується глобальна політична система – глобальна держава, в якій національні держави є лише їх складовою. Її суб'єктами є транснаціональні структури та національні держави, об'єднані спільною ідеєю, умовами та факторами глобалізаційного розвитку.

Основним засобом функціонування такої держави є транснаціональне право, яке формується в результаті відповідних міждержавних домовленостей і спирається на спільність інтересів між державами та базові цінності всього світу.

Таким чином, особливістю публічної влади в умовах глобалізації є те, що вона не диктує умови суспільству, не діє як апарат примусу, а все тісніше кооперується, взаємодіє з ним, делегуючи частину своїх повноважень інститутам глобального громадянського суспільства.

Висновки та подальші напрями наукових досліджень. Вищвикладене служить достатньою підставою для висновку про те, що архетипічні структурні елементи свідомості людей формувалися під впливом низки чинників. Еволюція людства є наслідком зростання свідомості, яка в процесі свого розвитку змінила кілька рівнів. Нині відбувається перехід на планетарний рівень свідомості.

Сьогодні стало зрозуміло, що без свідомості, готової но-новому сприймати глобальний сучасний світ, зусилля людства виявляться неефективними. Влада і суспільство в умовах глобального управління змінюють форми та методи дії.

Рекомендації органам законодавчої та виконавчої влади. Архетипи як універсальна ідея використовуються нині політологами, соціологами та психологами як ключ до свідомості й підсвідомості громадян. Державним управлінцям необхідно більш глибоко ознайомитися з цією проблематикою з метою активізації мислення людей шляхом апелювання до універсальних архаїчних ідей, образів і мотивів вибору для формування ціннісних установок суспільства й об'єднання суспільства.

Список літератури:

1. Афонін Е.А. Соцієтальний чинник політичної модернізації / Е.А. Афонін, А.Ю. Мартинов // Український соціум : науковий журнал. – 2008. – № 3. – С. 110–123.

2. Беттельгейзе Д.Д. К Феномен планетарної свідомості: філософсько-антропологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 – "Філософська антропологія, філософія культури" / Д.Д. Беттельгейзе. – Х., 2007. – 34 с.

3. Белов Андрей. Генетическое оружие – это реальность [Электронный ресурс] / Андрей Белов // Сайт факультета молекулярной и биологический физики МФТИ. – Режим доступа : http://bio.fizteh.ru/student/biotech/2004/gen_oruzhie2004.html.

4. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології : навч.-метод. посіб./ М.Й. Варій – К. : Ельга ; Ніка-Центр, 2003. – С. 270.

5. Герасіна Л.М. Інститут публічної влади у модерному та постмодерному науковому вимірі [Електронний ресурс] / Л.М. Герасіна // Державне будівництво. – 2011. – № 1. – Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/1/07.pdf.

6. Грушевський М. Вступний виклад з історії України-Руси / М. Грушевський // М. Грушевський і Західна Україна. – Львів, 1995. – 432 с.

7. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації в глобальному світі : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. Бебіка – К. : ІКЦ "Леста", 2006. – 248 с.

8. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. колегія : І.А. Грицяк (співголова), Ю.П. Сурмін (співголова) та ін. – 2011. – 764 с.

9. Зеленский В. Словарь аналитической психологи [Электронный ресурс] / В. Зеленский. – Режим доступа : http://vocabulary.ru/dictionary/11/word/arhetipy.

10. Зодерквист Я. Netократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / Ян Зодерквист, Александр Бард ; [пер. со шведского]. – СПб : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 211 с.

11. Кабаченко Т.С. Психология управления / Т.С. Кабаченко. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 384 с.

12. Коваль О.А. Маніпулювання свідомістю у сфері релігійно-політичних відносин як теоретична і практична проблема / О.А. Коваль // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / гол. ред. В.В. Лях. – 2004. – Вип. 39. – С. 171–181.

13. Лебон Г. Психология народов и масс / Гюстав Лебон. – М.: Академический проект, 2011. – 238 с.

14. Назарчук А.В. Социальные сети и трансформация политического порядка [Електронний ресурс] / А.В. Назарчук // Вестник аналитики. – №30 (4-2007). – 2007. – Режим доступу : http://www.nazarchuk.com/p_16.html.

15. Овчинский В. "Человек будущего" и как с ним бороться [Електронний ресурс] / Владимир Овчинский // Россия в глобальной политике. – 2005. – № 1. – Режим доступу : http://www.globalaffairs.ru/number/n_4493.

16. Олійник О.М. Глобальне та локальне як чинники формування феномена глокалізації / О.М. Олійник // Україна наукова : п'ята всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Київ, 23–25 грудня 2008 р. : зб. матеріалів : [в 2-х ч.]. – К., 2008. – Ч. 2. – С. 51–52.

17. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 4. – С. 114–155.

18. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / [А.І. Кудряченко, В.М. Бебик, В.І. Бортніков, Ф.М. Рудич та ін.] ; за заг. ред. д. і. н., проф. А.І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.

19. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. В.Л. Горбатенко, ред. Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Генеза, 2004. – 735 с.

20. Полтораков О.Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин / О.Ю. Полтораков // Дослідження світової політики : зб. наук. пр. – К. : Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2008. – Вип. 44. – С. 149–156.

21. Почепцов Георгій. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіа комунікації / Георгій Почепцов. – К. : Спадщина, 2012. – 461 с.

22. Сморгунов Л.В. Сравнительный анализ политико-административных реформ от нового государственного менеджмента к концепции "Governance" / Л.В. Сморгунов // Полис. – 2003. – № 4. – С. 54–60.

23. Співак В.М. Глобальне громадянське суспільство: реалії та майбутнє [Електронний ресурс] / Віктор Миколайович Співак. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/34.pdf.

24. Сучасний виборчий PR : навчальний посібник / В. Лісничий, В. Грищенко, О. Радченко та ін. – К. : ВД "Професіонал", 2004. – 384 с.

25. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.

26. Философия : словарь основных понятий и тесты по курсу "Философия" : учебное пособие / под ред. З.А. Медведевой ; КемТИПП. – Кемерово, 2008.

27. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.

28. Юнг К.Г. Душа и миф : шесть архетипов / К.Г. Юнг ; [пер. с англ.]. – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.

ВАЛЕВСЬКИЙ Олексій,
VALEVSKYI Oleksii.

доктор наук з державного управління, провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, м. Київ.

Аннотація: *у статті аналізуються причини невдач модернізації українського суспільства, доводиться, що провал ліберальних реформ став наслідком того, що слабка культурна політика не змогла сформувати в громадській свідомості архетипи модернізації; дається визначення культурної політики як творення ціннісних установок, які детермінують поведінку людей і створюють символічні засади ідентичності; визначаються провідні напрями культурної політики, які спрямовані на розвиток інноваційного потенціалу українського суспільства.*

Ключові слова: *культурна політика, модернізація, реформи в Україні.*

УДК 321. 01

Олексій ВАЛЕВСЬКИЙ

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ЯК ТВОРЕННЯ АРХЕТИПІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Підбиваючи підсумки більш ніж 20-ти річного впровадження ліберальних і демократичних реформ в Україні, доводиться констатувати їх очевидний провал, позаяк не була досягнута жодна із цілей, проголошених наприкінці минулого століття тодішніми прихильниками модернізації тоталітарного режиму.

Реформатори періоду горбачовської «перебудови» вважали, що копіювання західної моделі автоматично виведе планову економіку і суспільство на новий рівень розвитку. Деструкція тоталітарного суспільства в їх уявленні обмежувалася завданнями впровадження інституту приватної власності, вільного ринку і плюралістичної демократії. Для України ці установки доповнювалися вимогами націонал-демократичних сил щодо побудови незалежної держави на етнічних засадах.

Однак результат цих реформаторських планів, точніше фантазій, виявився прямо протилежним. Модернізація радянського суспільства згідно із західними шаблонами призвела до формування адміністративно-олігархічної моделі, яка є економічно неефективною і такою, що не сприймає інновації [1; 2].

Сучасна капіталістична Україна за багатьма економічними і соціальними показниками поступається колишній УРСР. Так, в 2012 році українській економіці вдалося «досягти» близько 70 % від обсягів ВВП 1990 року. Посилюються тенденції деіндустріалізації економіки. Зокрема, скорочується питома вага середньо- та високотехнологічних сфер виробництва в загальному обсязі капітальних вкладень по промисловості з 29,3 % в 1990 р. до 6,8 % в 2011 р. Це призводить до поглиблення технологічної відсталості і закріплення сировинної спеціалізації української економіки. Зменшується виробництво готової продукції з високою доданою вартістю. У структурі валової доданої вартості переробна промисловість в 1990 р. займала 29,1 %, в 2011 р. – 12,8 %, відповідно, частка машинобудування знизилася з 14,4 % до 3,7 % [3]

Сформувалася стійка тенденція руйнування інтелектуального потенціалу нації. Так, чисельність працівників наукових організацій зменшилася з 449,8 тис. у 1991 р. до 134,7 тис. у 2011 р. Зменшується наукоємність економіки України (частка витрат на виконання наукових досліджень та розробок у ВВП) – з 0,96 % у 2000 р. до 0,73 % в 2011 р. Це – рівень країн третього світу. Для порівняння: цей показник для Японії становить 3,45 %, Південної Кореї – 3,36 %, США – 2,79 %.

Середній показник наукоємності економіки країн Європейського Союзу становить 2 %. Негативні тенденції спостерігаються у сфері інновацій. Зокрема, відбувається зменшення питомої ваги промислових підприємств, що впроваджують інновації у загальній кількості промислових підприємств з 14,8 % у 2000 р. до 12,8 % у 2011 р. [4].

В Україні так і не сформувалася ефективна система державного управління. Країна неодноразово опинялася перед загрозою дефолту і масштабної економічної кризи. Зокрема, така ситуація склалася в грудні 2012 року, коли дефіцит державного бюджету склав 12,16

млрд. грн. У цілому ж, дефіцит державного бюджету України за 2012 р. склав порядку 53,3 млрд. грн. Щоб профінансувати свої соціальні зобов'язання уряду довелося практично обнулити залишки гривневих коштів на єдиному казначейському рахунку – до 0,5 млрд. грн. Як стверджували експерти, це складає суму витрат держави лише на 12 годин [5].

В українській економіці сформувалася надзвичайно висока концентрація капіталу. Згідно з підрахункам співвідношення сумарних активів 100 найбільш багатих людей України до ВВП країни сягає 38 %, а в Росії – 20 %. У розвинутих країнах матеріальне багатство розподілене більш рівномірно. Для Німеччині цей показник складає близько 11 %, для Франції – 10 %. Навіть для США, які є цитаделлю капіталізму, цей показник становить 7 %. В Україні п'ятеро найбільш багатих людей сумарно володіють активами, що дорівнюють близько 20 % ВВП країни [6].

Ще одна красномовна ілюстрація результатів модернізації Журнал The Economist оприлюднив результати дослідження на тему, в якій країні світу було найкраще родитися в 2013 році. Предметом дослідження були можливості для якісного, безпечного й заможного життя. Як з'ясувалося, в 2013 році в світовому рейтингу Україна посіла далеко не почесне 78 місце з 80 країн, котрі потрапили в сферу дослідження. Для порівняння The Economist оприлюднив результати аналогічного дослідження, проведеного в 1988 році, де СРСР посів 21 місце. Невтишна тенденція –як стверджують західні експерти, в об'єктивності яких важко сумніватися, краще було родитися за часів «темного радянського минулого», аніж у нинішні часи після реалізації ліберальних реформ [7].

Підтвердження економічної і соціальної деградації українського суспільства можна продовжити. Втім, висновки є очевидними. Більш ніж 20-ти річна модернізація дала негативні результати: замість прогресу – економічний і соціальний регрес, деградація політичної системи і корумпована система державного управління.

Виклад основного матеріалу. Переважна більшість дослідників справедливо вказує на інституційні чинники, котрі завадили успіху модернізації. Зокрема, стверджується, що ринкові новації без створення необхідних інститутів в умовах монополізованої планової економіки неодмінно призводять до негативних результатів. Водночас у дослідженнях причин модернізаційного колапсу явно не достатньо звертається увага на культурні чинники, які є більш значущими, аніж розвиток інститутів. Узагальнюючи драматичний досвід невдалої модернізації, доводиться робити висновок, що саме культурні чинники були основними в провалі реформ.

Отже, можна сформулювати припущення, що реформи українського суспільства виявилися невдалими через те, що слабка культурна політика не змогла сформувати в громадській свідомості архетипи модернізації.

Декілька важливих термінологічних уточнень. Під культурною політикою у вузькому сенсі пропонується розуміти діяльність по збереженню, розвитку та розповсюдженню культурного надбання, а також підтримку функціонування закладів та організацій, які належать до сфери культури. Простіше кажучи, поняття культурної політики у вузькому сенсі пов'язується із сферою компетенції Міністерства культури. У широкому сенсі під культурною політикою розуміється активність по створенню ціннісної та світоглядної матриці діяльності. У такому аспекті культурна політика виступає важливим чинником модернізації українського суспільства, позаяк вона задає орієнтири суспільної діяльності. Культурна політика створює ціннісні установки, котрі детермінують поведінку людей та орієнтації громадської думки. Саме за допомогою культурної політики цінності реформ і установки на позитивне сприйняття інновацій імплементуються в громадську свідомість. Таким чином, поняття культурної політики в широкому розумінні є творенням ціннісних орієнтирів діяльності й архетипів модернізації суспільства.

Модернізація пострадянського суспільства пов'язується із переходом від застарілої ресурсної економіки до інноваційно-інвестиційної моделі, а також із формуванням

держави, в якій функціонують демократичні інститути. Такий перехід потребує змін архетипів свідомості та ціннісних установок суспільної поведінки, тобто змін культурних практик. Без цього модернізація призводить до драматичних соціальних втрат і до формування контрреформаторських установок, що, власне, і доводиться нині спостерігати.

Отже, культурна політика як творення архетипів модернізації – це формування нових соціальних та ціннісних установок, які сприятимуть розвитку творчого середовища і розкриттю інноваційного потенціалу суспільства. Таким чином, є підстави стверджувати, що саме від культурної політики залежить успіх або провал модернізації.

Після визначення вихідних понять і суті проблеми з'являється можливість указати на світоглядні і ціннісні причини деструкції модернізації.

Успіху реформаторські проекти зможуть досягти у тому випадку, якщо їх реалізує політична та економічна еліта, котра уособлює модель майбутнього. Такі елітні групи пропонують суспільству не тільки суто технократичний план розвитку, але й нову привабливу цивілізаційну модель. Пасіонарність цих елітних груп забезпечує привабливість реформаторської політики і сприяє формуванню нових соціально та економічно активних прошарків, які сприяють успіху модернізації.

Натомість у середовищі правлячих груп, починаючи з часів горбачовської «перебудови», домінували мотиви особистого збагачення, перерозподілу державного майна і зміцнення персональної влади. Власне реформатори, котрі б обстоювали цінності прогресу, завжди були у меншості і не визначали стратегію державної політики. Це – перша причина, яка призвела до провалу модернізації.

Про масштаби наслідків домінування мотивів споживання, зокрема свідчить неухильне «старіння» української економіки. Ступінь зношеності основних фондів в 2010 р. досяг 74,9 %, тоді як в 2000 складав 43,7 % [8]. Ця тенденція вказує на те, що отриманий прибуток бізнес спрямовував передусім на споживання, а не на розвиток та інновації. Збереження тенденції збільшення зношеності основних фондів впродовж останнього десятиріччя свідчить про банальне проїдання економічного потенціалу на шкоду майбутнім поколінням.

Наступна причина пов'язується із відсутністю громадської підтримки модернізації. Неприйняття населенням ідеології реформ пояснюється тим, що переважна більшість населення відчувала суттєві матеріальні і соціальні втрати від їх реалізації. Натомість від реформ вигравали обмежені соціальні прошарки представників бізнесу і чиновництва. У результаті з поняттям «реформи» населення пов'язувало передусім проблеми споживання або перерозподілу ресурсів. Усі інші сенси залишались поза увагою масової свідомості. Громадська думка фактично не враховувалася реформаторами.

Більш того, часто робилися дії, які відверто не підтримувалися громадською думкою. Наприклад, приватизація стратегічних підприємств української економіки.

Третьою причиною невдач була драматична невідповідність проголошених програм із реальною політикою, яку реалізовували державні органи влади. Як правило, тексти реформаторських програм виконували суто рекламні функції з метою залучення електорату, або забезпечували конституційний імунітет Кабінету Міністрів проти відставки впродовж першого року після затвердження його складу парламентом. Водночас реальна політика мало пов'язувалася із проголошеними цілями. Наприклад, в жодній програмі не визначалася мета створення фінансово-промислових олігархічних груп, які монопольно контролюють певні сектора економіки. Із заявленого у програмах переліку реформ без затримок реалізовувалися тільки ті напрями, що відповідали інтересам великого капіталу.

По-четверте, суттєвою вадою планів української модернізації була концептуальна залежність від зовнішнього впливу. Фактично всі системні реформаторські проекти були підготовлені в умовах впливу зовнішніх суб'єктів, зокрема, міжнародних фінансових та політичних інститутів.

Подекуди Україні пропонувалося впроваджувати ліберальні реформи, від яких часто відмовлялися західні країни. Зокрема, це стосувалося вимог спрямованих на позбавлення держави від необхідності виконання соціальних гарантій, обмеження впливу держави на економічні процеси тощо.

Наступною причиною були корупція і прагнення великого капіталу приватизувати державні органи влади. Суспільство бачило, що державні інституції не були здатними поставити заслон агресії інтересам великого бізнесу і корумпованого чиновництва. Якщо олігархічний капітал був зацікавлений провести рішення органів влади, що йому були вигідні, то для цього не існувало жодної перешкоди.

Насамкінець, плани модернізації складалися без системних уявлень про загальноприйняті стандарти реформ. Поняття стандартів реформ активно обговорюється в науковій літературі і пов'язується із формуванням певних вимог до реформаторських проектів [9]. Воно вказує, що реформаторські проекти повинні враховувати весь комплекс економічних, соціальних, історичних та технологічних чинників, котрі сприятимуть або заважатимуть їх реалізації. Активність українських реформаторів не відповідала означеним вимогам. У середовищі правлячої верхівки були поширені моделі поведінки, які не пов'язувалися із уявленнями про загальноприйняті стандарти реформ. Здебільшого зусилля по модернізації зводилися до перерозподілу власності, владних повноважень і прагнення отримання корупційної бюрократичної ренти. Під виглядом реформ часто здійснювалася діяльність, яка призводила до деструктивних соціальних наслідків (наприклад, закриття приватизованих підприємств).

Зазначені чинники сприяли деструкції модернізації України після отримання державної незалежності. Деструктивні процеси набули таких масштабів, що доводиться констатувати загрозу колапсу реформаторського потенціалу. Українське суспільство постало перед перспективою втрати здатності проводити реформи, які б сприяли прогресу.

Водночас було б неправильно зводити причини невдач модернізації лише до того, що були розроблені неякісні реформаторські програми або до відсутності політичної волі в реалізації реформ. Вплив зазначених чинників був відчутним, але не вирішальним. Головною причиною виникнення реформаторського колапсу була слабка розповсюдженість цінностей реформ у громадській свідомості.

Динамічний розвиток культури має ключове значення для успішної модернізації України. Потрібно якомога швидше відмовитися від хибної точки зору, що успіх реформ лежить тільки в економічній та соціальній площині. Успішними реформи можуть бути тільки тоді, коли вони супроводжуються ефективною політикою держави в духовній сфері. Саме цих культурних установок бракувало українським реформаторам, які помилково пов'язувати завдання реформ тільки із збільшенням матеріального споживання. Водночас такі завдання, як сприяння розвитку креативного потенціалу нації, створення умов для формування творчого середовища та нових форм суспільної організації ніколи не бралися реформаторами до уваги.

Стратегічні орієнтири культурної політики. Провальні результати двох десятиріч модернізації актуалізують завдання формування нової культурної політики, яка могла б стати надійним фундаментом реалізації реформ. Визначимо стратегічні орієнтири для такої культурної політики.

Проект нової культурної політики є необхідним як відповідь на посилення дезінтеграційних процесів, які почали розвиватися в результаті зміцнення адміністративно-олігархічної моделі, зокрема загрози деструктивних тенденцій, пов'язаних із втратою владою легітимності. Доводиться констатувати, що на тлі невдалих ліберальних реформ і посилення олігархізації суспільства після президентських виборів 2010 року постала реальна загроза втрати владою легітимності.

Очевидно, що будь-які плани реформ не зможуть бути реалізовані, якщо населення не довіряє інститутам влади і вороже ставиться до їх діяльності. Надзвичайно

низький рівень довіри населення України до влади – проблема, яка набула фундаментального значення. Як показують соціологічні опитування, Україна за показниками довіри до владних інституцій перебуває на останніх позиціях у порівнянні з іншими європейськими країнами. Соціологи справедливо стверджують, що така «негативна динаміка ставить під питання не тільки ефективність реформ в Україні, а й загальну перспективу позитивного соціально-економічного та політичного поступу країни» [10].

Досягнення взаєморозуміння між владою і населенням – це багато в чому завдання культурної політики, яке можна вирішити через формування культури громадянства. Втрата владою легітимності загрожує вкрай деструктивними наслідками, тому зусилля політичних сил, громадських організацій та органів влади слід спрямовувати в напрямку зміцнення легітимності державних інститутів.

Важливим чинником, якій має стимулювати створення культурної політики як базису модернізації, має стати усвідомлення загрози того, що Україна опинилась перед перспективою перетворення на засіб маніпуляції двох конкуруючих геополітичних суб'єктів – Європейського Союзу і Митного союзу (в перспективі – Євразійського союзу). У цьому плані завданням культурної політики є необхідність ідентифікації України в контексті нових геополітичних реалій на пострадянському просторі.

Слід указати на ще одну фундаментальну проблему, яка зберігає актуальність впродовж всіх років державної незалежності і виступає предметом культурної політики – це необхідність виходу із кризи ідентичності. В інформаційному просторі циркулює чимало політичних та культурологічних доктрин, які претендують на визначення ідентичності сучасного українського суспільства. Ідейна палітра цих доктрин є вельми багатою – від ліберальних і посткомуністичних концепцій до націоналістичних. Однак ці доктрини, як правило, є цікавими для вузького кола їхніх прихильників. Жодна із них не є загальновизнаною.

До того ж, часто концепції ідентичності обтяжені політичною та націоналістичною міфологією. Натомість завдання ставиться таким чином, щоб проект культурної політики був здатний інтегрувати широке коло ментальних феноменів – етичні установки, культурологічні погляди, політичні цілі та релігійну апологетику.

Як ідеал оновлена концепція ідентичності повинна інтегрувати в єдине ціле такі суперечливі соціокультурні реалії, як Київська Русь, Запорізька січ, УНР, УРСР і сучасна Україна.

Наступним напрямом культурної політики є завдання зміни ціннісних установок суспільної свідомості. Упродовж 20-ти років в суспільній свідомості українського суспільства стверджувалися споживацькі цінності та комерціалізація світосприйняття. Це стало наслідком декількох причин. Після руйнації комуністичної ідеології в громадській свідомості виник так званий вакуум цінностей, коли старі установки зникли, а нові не сформувалися. Згодом цей вакуум був заповнений меркантильними цінностями споживання.

Становлення ринкової економіки супроводжувалося поглибленням матеріального розшаруванням. В українському суспільстві поширювалися бідність і невпевненість у майбутньому. У таких умовах споживацькі цінності, спрямовані на задоволення повсякденних потреб, стали домінуючими. В умовах незавершеності національно-державної ідентичності в масовій свідомості набувають популярності установки, привнесені ззовні засобами масової комунікації. Як правило, ці установки створюються зарубіжною індустрією масової культури і спрямовуються на підтримку споживацького світогляду.

Існуюча до цих пір культурна і гуманітарна практика не змогли поставити ефективний заслон зазначеним негативним тенденціям домінування споживацьких цінностей і комерціалізації світосприйняття. Ідеологія споживання призвела до поширення викривлених мотивів економічної та громадської діяльності, коли її мета обмежується отриманням суто матеріальної вигоди.

Під впливом комерціалізації світосприйняття деформується державна політика, задоволення особистих та корпоративних інтересів стає домінуючою ціллю функціонування органів влади.

Провал модернізації став результатом нездатності до створення креативного середовища і відсутності підтримки орієнтацій на творчій розвиток. Звідси висновок – без кардинальних змін у сфері цінностей українське суспільство не має шансів на успішний розвиток. Зокрема, необхідним є формування нової парадигми гуманітарного розвитку, яка полягає у відмові від ідеології споживання й утвердженні нових цінностей гармонії індивідуального та державного. Створення нових гуманітарних та культурних орієнтирів є умовою успішної модернізації України.

Установка на прогрес, відкритість до інновацій, готовність до критичного осмислення усталених суспільних відносин – це культурні установки, які є базисом успіху модернізації.

У контексті сказаного розвиток етичної та екологічної свідомості необхідно розглядати як альтернативу домінування споживацьких цінностей і комерціалізованого світосприйняття. Екологічні цінності цілком могли б стали чинником, здатним консолідувати українське суспільство перед загрозою екологічної кризи. Нагальна потреба в екологізації громадської свідомості, тобто у піднесенні ролі екологічних цінностей в реалізації державної політики, продиктована загрозою руйнування навколишнього середовища, в якому існує українське суспільство.

Водночас на порядку денному стоїть завдання поєднання екологізації свідомості із етизацією, коли завдання збереження природного та історико-культурного довкілля для майбутніх поколінь набуває ціннісного виміру. На рубежі XXI століття стає очевидним, що збереження довкілля та забезпечення гармонії між людиною і природою є більш значущим, аніж отримання прибутку. Екологізація світогляду, спрямована на переосмислення людиною свого ставлення до середовища проживання, змушує відмовитись від містечковості мислення й усвідомити власне буття в глобальному історико-культурному контексті.

Висновки. Отже, визначимо напрями культурної політики як творення архетипів модернізації:

– зміст культурної політики має стати інтегральною складовою загальної стратегії реформ українського суспільства; культурна політика повинна стати засобом розвитку інноваційного потенціалу суспільства та його консолідації навколо цінностей прогресу;

– культурна політика має стати засадничим чинником у формуванні політики реформ й перетворення України на самодостатнього суб'єкта європейського геополітичного простору;

– необхідно, щоб проект культурної політики забезпечив нейтралізацію дезінтеграційних процесів у суспільстві, сприяв підвищенню легітимності державних інститутів і формуванню ідентичності українського суспільства;

– установки культурної політики мають стати невід'ємною частиною у формуванні стандарту реформ, зокрема, через вимогу дотримуватися прийнятих для суспільства моральних принципів; суспільство повинно бачити, що реформи не ототожнюються із поширенням корупції і збагаченням вузького кола владної еліти за рахунок зубожіння населення, місія культурної політики – поставити перешкоду поширенню споживацьких цінностей та комерціалізації світосприйняття;

– насамкінець, культурна політика як ціннісна складова модернізації повинна забезпечити створення засад суспільного діалогу, який дозволив би враховувати альтернативні позиції щодо запропонованих реформаторських проектів; це дозволить залучити представників різних соціальних верств і політичних сил до модернізації і збільшить її соціальну базу.

Список літератури:

1. Валевський О. Архетипи українських реформ: від адміністративно-командної до адміністративно-олігархічної моделі / О. Валевський // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спеціальний випуск. – Х. : Вид-во "ДокНаукДержУпр", 2012. – 312 с.

2. Валевський О. Аналіз причин невдач реалізації реформ в Україні [Електронний ресурс] / О. Валевський // Державне управління: теорія та практика, 2011/2. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Valevskiy.pdf.

3. Доповідь Прем'єр-міністра України М. Азарова на розширеному засіданні Уряду 27 лютого 2013 року [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246096783.

3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : Статистичний збірник. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.

4. Бюджет лишился запаса. Для финансирования расходов правительство потратило все сбережения [Електронний ресурс] // «Коммерсант» : газета. – 11.02.2013. – Режим доступу : http://www.kommersant.ua/doc/2124721.

5. Сто самых богатых украинцев: в списке появились изменения [Електронний ресурс] // Donbass.UA. – 30.11.2012. – Режим доступу : http://donbass.ua/news/economy/2012/11/30/sto-samyh-bogatyh-ukraincev-v-spiske-pojavilis-izmenenija.html.

6. The lottery of life. Where to be born in 2013 [Електронний ресурс] // The Economist. – 2012. – Режим доступу : http://www.economist.com/news/21566430-where-be-born-2013-lottery-life.

7. Вартість основних засобів у 2000–2010 рр. [Електронний ресурс] /Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/ibd/voz/voz_u/voz06_u.htm.

8. Полтерович В. Почему не идут реформы. Необходим государственный стандарт на их проектирование [Електронний ресурс] / В. Полтерович // Политический журнал. – 2005. – № 13. – Режим доступу : http://www.politjournal.ru/index.php?POLITSID=a7fcf67d22022a03c8e6f5b954cce3c0&action=Articles&dirid=73&tek=3250&issue=97.

9. Круглий стіл «Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості», 11 лютого 2013 року [Електронний ресурс] / Інститут соціології НАН України. – Режим доступу : http://i-soc.com.ua/institute/press_relis.pdf.

Володимир ВАСІЛЬЄВ

КОМУНІЗМ ЯК СПОКУШАННЯ[1]

ВАСІЛЬЄВ Володимир,
VASILIEV Vladimir,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської і зарубіжної літератури Інституту філології і мовної комунікації Сибірського федерального університету, м. Красноярськ.

Анотація: *у статті досліджений архетипический зріз творів Чернишевського, Тургенева і Достоєвського в аспекті описів процесу спокушання «російських хлопчиків» ідеєю комунізму.*

Ключові слова: *архетип, психоаналіз, російська література XIX століття.*

УДК 82

Постановка проблеми. Становлення гуманітарної наукової методології – процес складний і суперечливий. Зокрема, ті ідеї і теорії, які зароджувалися і розвивалися в просторі європейської науки, могли бути прийняті, а потім знехтувані в СРСР (так сталося з психоаналізом, «епідемія» якого була зупинена в нашій країні на початку 30-х років минулого століття). У свою чергу, радянська наука породила не тільки метод марксизму, що претендує на самодостатність і «життя вічне», але, зокрема, такий фантом, як «семіотичний структуралізм», в якому «наука про знаки» вступала в складний симбіоз з методологією, яка стверджує, що на предмет слід дивитися як на сукупність функціонально пов'язаних елементів, структуру.

Остання теза є більш ніж прийнятною. Питання виникає з приводу семіотики: який стосунок вона має до методології структуралізму? Відповідь ми б сформулювали таким чином: такий само, який має будь-яка наукова дисципліна – можна поставити завдання описати її предмет як структуру, не більше. Якщо ж допускається ототожнення семіотики (треба відмітити, наукової дисципліни з її вельми обмеженим статусом) із структуралізмом (методологією), то здійснюється помилка, яку рано чи пізно доведеться визнати і осмислити [10, с. 5–51].

Мета статті полягає в пошуку відповіді на питання, як співвідносяться одна з одною ті самі проблеми, про які йдеться, – психоаналіз і структуралізм? (Нас цікавить галузь психоаналізу, пов'язана з юнгіанством і архетипікою).

Виклад основного матеріалу. К.Г. Юнг, розуміючи «психічну матерію», «колективне несвідоме» як структуру, грибницю, систему кристала і кажучи про те, що архетипічні ідеї, мотиви, образи і схеми при всіх «незліченних варіаціях» зберігають сутнісне семантичне ядро, мислить як класичний структураліст (те ж саме слід сказати і про його послідовників). Проте навряд чи кому-небудь вдасться довести, що Юнг користується формально-логічним інструментарієм структуралізму під час опису конкретних архетипів. Його описи швидше аморфні, ніж чіткі. Багато що в них читач повинен прийняти без доказів, так би мовити, на віру. (Це аніскільки не зменшує значення фундаментальних наукових відкриттів Юнга.) Використання інструментарію структуралізму (без штучного зв'язку з семіотикою) для аналізу архетипічного, на наше переконання, здатне вивести дослідження важковловимої проблематики несвідомого на якісно новий рівень. Це – один бік проблеми, власне методологічний. Він є вельми істотним, оскільки аморфний виклад може не бути або бути точним, науковим, а формально-логічне (якщо не трапилося помилки) таким є апріорі. Тут відкриваються перспективи і для верифікації отриманого знання.

Другий бік проблеми пов'язується з якістю предмету дослідження, яким, в нашому випадку, є літературний текст. Література в своєму історичному русі фіксує щонайменші відтінки суспільних настроїв.

[1]Роботу виконано у рамках інтеграційного проекту СО РАН «Литература и история: сферы взаимодействия и типы повествования»

У цьому плані літературний текст – безцінне джерело для вивчення колективної ментальності, у тому числі й на глибинному рівні. У цій статті ми спиратимемося на модель описаного нами раніше архетипічного сюжету про Христа й Антихриста [2]. Робота з ним дозволяє реалізувати задум створення «Духовної / ментальної історії нації». Зайве казати, що історія російської літератури як ментальна / архетипічна історія – поки що ніким не здійснений проект. Значущість його здійснення, ймовірно, теж не потребує особливого обґрунтування. У цьому проекті ми звернемося до невеликого часового відрізка – 60–70-х років XIX століття. Тексти, створені письменниками у вказаний період (і дещо раніше), фіксують тектонічне зрушення в глибинах національної психіки. Це зрушення пов'язується з процесом формування «нової людини» / «російської людини більшості» (Ф.М. Достоєвський), спокушеної «новими» ідеями, найглобальніша з яких – ідея «зміни декорацій», звершення революції і побудови «небаченого» суспільного устрою – комуністичного. Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати (наскільки це можливо у вельми обмежених рамках) архетипічний зріз «національного тексту», в якому різними авторами і з різних точок зору описано спокушання «російських хлопчиків» ідеєю комунізму і пояснена суть ситуації.

«О, карикатура! Помилуй, кричу ему, да неужто ты себя такого, как есть, людям взамен Христа предложить желаешь?» [4, с. 204]. Це слова з роману Достоєвського «Біси» (1871, 1872), обернені Степаном Верховенським до сина Петра. Розуміючи соціалізм / комунізм як релігію («соціалізм – це ж те саме християнство…» [5, с. 776]), Достоєвський підкреслює їх протилежність: «Моя идея в том, что социализм и христианство – антитезы» [5, с. 497]. Але якого роду ця протилежність: комунізм як система поглядів є небувалим, знаменним проривом людської свідомості за рамки традиційного мислення і життєбудови або ж щось таке, що залишається у межах християнської бінарної картини світу?

У першому випадку розрив з християнством відкривав би людству те, чому не було зразків, прецедентів, прикладів… У випадку другому ми залишаємося у межах прецеденту й неминуче стикаємося з тим, що десакралізація християнського, апостольство «нової віри», – все, що позначається словами Достоєвського «замість Христа», означає підміну образу Боголюдини фальшивою личиною, під якою ховається Антихрист («анти» – «на заміну» / «замість», «проти»). Маскою Христа прикривається «людина гріха», «син погибелі». Обличчя і маска («карикатура») дуже схожі і вимагають уміння їх розрізняти, інакше вони стануть рівно привабливими, і істина, втілена в обличчі, може бути знехтувана ради брехні, що маскується під істину. Такою є архетипічна підоснова сюжету про Христа й Антихриста (в якому головними дійовими особами є і спостерігачі-учасники – «російські хлопчики» в іпостасі: 1) або спокушених / тих, що прийняли природу Антихриста і що спокушають інших образами антисвіту, 2) або тих, що відкидають спокусу). Важливою є внутрішня боротьба «свідомості-розуму» з «несвідомим» / «свідомості» з архетипом Христа, що здійснюється в «новій людині». Наведена вище фраза Достоєвського повністю звучить так: «Социализм – это то же христианство, но оно полагает, что может достигнуть разумом» (курсивом в цитатах виділено нами. – В.В.).

Відповіді на вказані проблеми дав сам Достоєвський, для якого «нові люди» були головним об'єктом вивчення. (Не варто забувати, що в 1840-і роки письменник примикав до майбутніх «нечаєвців», «прогресистів», за що поплатився чотирма роками каторги. Титанічну боротьбу із спокусою Ідеєю, через яку він пройшов, змодельовано в романі «Злочин і покарання».) Відповіді дали сучасники Достоєвського – І.С. Тургенєв, І.А. Гончаров, Н.Г. Чернишевський і багато інших. Останній цікавий тим, що сам, будучи «новим», займався презентацією образів «нових людей» в їх «сакральній іпостасі» і неминуче – самопрезентацією.

У романі «Що робити?» (1863) Чернишевський маніфестує цілу систему сакрального. Особливе місце в ній належить образу і життєпису Рахметова, збудова-

ному за агіографічним каноном. К. Кларк пише, що «життя Рахметова дуже точно співвідноситься з одним із найпопулярніших у Росії життєписів святих – "Життям Олексія, Божої людини"». «У тому й іншому тексті молодий чепурун із вищих класів пережив духовну перебудову, роздав майно жебракам, покинув свій дім, після чого починає жити в утриманні від слави і плотського кохання, присвячує себе вірі, використовує різні способи умертвіння плоті, щоб досягти самовдосконалення (Рахметов, скажімо, лежить на цвяхах)» [7].

Звернення загального характеру до конкретних житіїв, як правило, ускладнене, оскільки канон – структура, що синтезує безліч агіографічних текстів. Ніщо не заважає співвіднести життєпис Рахметова, наприклад, із «Житієм Феодосія Печерського». До того ж варто відзначити, що Олексій не був молодим чепуруном, і про його «духовну перебудову» в тексті нічого не сказано. Аскеза ж Феодосія, носіння залізних вериг ще в період його життя у миру, як уявляється, більшою мірою співвідноситься з цвяхами Рахметова, ніж аскеза Олексія.

Втім, важливий саме як такий факт презентації «оточеної сяйвом» «нової» людини – того, хто є «цвет лучших людей <…> соль соли земли» [8, с. 175], – святого, покликаного служити взірцем для неофітів релігії влаштування «світлого і прекрасного» майбутнього.

Земна релігія вимагала вирішення і суто земних нагальних питань. Одним із них було питання про жіночу емансипацію. Тому в «Що робити?» замість месії-нареченого («чоловіка») до учнів і тих, що потребують ідеологічного підживлення, порятунку-звільнення з'являються «фантастична наречена» та її сестра – «цариця-богиня»; їх образи продукують в долі героїв мотиви весілля-визволення і перспективи, вираженої тезою «чим далі, тим краще буде». «Ключовий символ роману – весілля – сходить до новозаповітного символу – союзу нареченого і нареченої. У романі весілля має значення визволення в його різних аспектах – негайне звільнення жінки, Віри Павлівни, від гноблення сім'ї і суспільства завдяки її шлюбу з Лопуховим і повне визволення людства внаслідок соціальної революції. Євангельське коріння цих символів є очевидним – Царство Боже в Євангелії уподібнюється женихові ("От, наречений гряде"). У романі, проте, прихід нового світу асоціюється з пришестям месії-жінки; гряде не жених, а наречена» [8, с. 176].

Зцілення і порятунок Віри Павлівни в її першому сні – диво, створене «нареченою», подібне до того, що творив Христос [8, с. 176-177]. Обличчя «нареченої» вбирає в себе «багато імен» та облич. «А вот идет по полю девушка, – как странно! – и лицо, и походка, все меняется, беспрестанно меняется в ней; вот она англичанка, француженка, вот она уж немка, полячка, вот стала и русская, опять англичанка, опять немка, опять русская, – как же это у ней все одно лицо?» [12, с. 81]. Порівн. у вірші «Христос» Тургенева: «Именно такое лицо – лицо, похожее на все человеческие лица, – оно и есть лицо Христа». «Любов до людей» – справжнє ім'я «нареченої» [12, с. 82]. Порівн.: «Людинолюб» – «людиноненависник» – стійкі іменування Христа і його супротивників. Образ Віри Павлівни сакралізується в її першому сні: «наречена» дарує їй здатність лікувати (Христос і будь-який святий як втілення його подоби – лікарі); і вона сама творить дива – воскрешає / виліковує від паралічу і випускає з підвалу таких же, як вона, дівчат. Тому не дивно, що образ чарівної «цариці-богині», оточений ореолом сяйва, трансформується і зливається з образом Віри Павлівни в її четвертому сні («Да, Вера Павловна видела: это она сама, это она сама, но богиня» [12, с. 281]). Місце Боголюдини в утопічній картині світу займає людина, (само)піднесена до бога. «Нет ничего выше человека, нет ничего выше женщины» (там же). «Нова Росія» / «кришталевий палац» майбутнього / «рай на землі», де «нет опасений нужды и горя», де «всем и каждому – полная воля, вольная воля» змодельований в романі в просторі біблійного Едему. «А возвышенность, с которой Вера Павловна и "царица" осматривают окрестности, – это гора Синай, где Моисей получил скрижали с Десятью заповедями» [8, с. 177].

Релігійна проблематика роману «Що робити?» далеко не вичерпується розглянутими мотивами. «Християнські принципи пронизують роман, від його наукових алегорій до оповідної стратегії і риторичних прийомів» [8, с. 183], – стверджує дослідниця, яка детально їх розглянула. Проте вважаємо, що сказаного достатньо для того, щоб пояснити силу надзвичайного впливу твору Чернишевського на російських юнаків, до того ж зовсім не позбавлених екзальтації, шукаючих справи і схильних фанатично увірувати в неї.

Чернишевський не просто виправдовував революційну ідею і революційну справу, він зводив їх у вищий ідеал – святості. Читання його твору було для читачів зустріччю не просто з іпостасями «нової» людини і «нового» царства, а з енергією архетипу, явленого образом нового бога, – «замість Христа».

Чернишевський в «Що робити?» не описує процес психологічного перероблянння «російських хлопчиків» у «нових». Його герої просто ввібрали «аромат з полів» / нові ідеї і постали перед читачем перетвореними. Процес перетворення описує і Достоєвський – найдетальніше в «Злочині і покаранні», романі, структура якого повністю визначається твором Чернишевського. По суті, ці два твори – єдиний текст, який можна видавати під однією обкладинкою.

Варто підкреслити, що роман Миколи Гавриловича для сучасного читача – чтиво надзвичайно нудне і неактуальне; тому ж, у кого вистачить сил здолати твір, воно може показатися досить милим – ані людини з сокирою, ані з рушницею, ані відповідних закликів там просто немає. А ось наполеглива думка, що будувати майбутнє треба працею, є (істотно, що чесна самостійна праця / російський бізнес постає у философа-«пророка» повною утопією). Цілком імовірно, що Чернишевському абсолютно марно приписали заклик «До сокири кличте Русь» («К топору зовите Русь!») [1, с. 6—12; 3, с. 223—277]. «Але теоретично Рахметов, безумовно, є носієм ідеї звільнення людства за допомогою меча» (курсив в оригіналі. – В.В.) [9, с. 70], – пише В. Сердюченко. І це цілком слушно. Відомо, куди ведуть розумні розрахунки, коли вони дорівнюють благим намірам. Достоєвський, чудово розуміючи справжню природу «нової» людини, вилучає цей образ з простору утопії і пробудовує його сутнісні складові: ідея плюс сокира = злочин. Ті думки, які «гасають у повітрі» у Чернишевського, у Достоєвського теж гасають у повітрі, – просоченому «нестерпним смородом розпивочних» і клоак Петербургу: Розкольников не сам сформулював теорію, йому допомогли – студент і офіцер, якраз з розпивочної. І нові ідеї у Достоєвського не «аромати», а «новые трихины <…> духи, одаренные умом и волей». «Люди, принявшие их в себя, становились тотчас же бесноватыми и сумасшедшими. Но никогда, никогда люди не считали себя так умными и непоколебимыми в истине, как считали зараженные» – це теж про Чернишевського і К°. Доля заражених – «всі мали загинути» [6, с. 516]. Там, де Микола Гаврилович намагався побачити зайнятих життєбудовою, Достоєвський бачив «мертвонароджених» / народжених не «від живих батьків», а «від ідеї».

Письменник дуже детально розглядає роботу «духу, обдарованого розумом та волею» (архетипу демона, міг би сказати Юнг), якого прийняв у свою свідомість герой. Проте несвідома природа Раскольникова є абсолютно іншою. Він єдиний, хто не сміється над розповіддю п'яного Мармеладова. Він допоміг йому – довів до будинку. Уражений убогістю, в якій живе сімейство, він «уходя <…> успел просунуть руку в карман, загреб сколько пришлось медных денег, доставшихся ему с разменянного в распивочной рубля, и неприметно положил на окошко» [6, с. 282]. Ці гроші – залишки одного рубля п'ятнадцяти копійок, отриманих від старої–лихварки. Він віддає останнє, у нього немає нічого, «второй день как уж он совсем почти ничего не ел» [6, с. 6].

Вчинок Раскольникова – таємна, нелицемірна християнська жертва, адже він щойно ходив програти сценарій вбивства старої Хлопчик, що готується підняти сокиру, постає перед нами як людина діяльного християнського добра і нелицемірної любові

до ближнього – кращий з християн... Письменник неодноразово покаже, що вчинок Раскольникова не випадковий (у епізоді з п'яною дівчинкою, роздавленим Мармеладовим, його похоронами і ін.).

Князь Мишкін (у чернетках «Князь-Христос») в романі «Ідіот» вимовляє одну єдину фразу, яка співзвучна заповідям Христа: «Сострадание есть главнейший и, может быть, единственный закон бытия всего человечества». Розкольников утілює саме цей закон. Перший несвідомий порух його душі під час зіткнення з чужою бідою, – допомога, активна дія, народжена співчуттям / співпричетністю добровільним мукам Христа.

Тоді звідки узялася ця душа? Пульхерія Олександрівна пише синові: «Вспомни, милый, как еще в детстве своем, при жизни твоего отца, ты лепетал молитвы свои у меня на коленях, и как мы все тогда были счастливы!» [6, с. 40–41]. Душа Родіка народилася з дитячої молитви. Але дитинство скінчилося. У Достоєвського символічно християнство як дитинство російської людини скінчилося. Настали інші, «новітні» – грізні, ідейні часи. «Боюсь, я в сердце своем, не посетило ли тебя новейшее модное безверие??» [6, с. 40], – питає в тому ж листі матір. Відвідало. Не дитина, а дорослий, уражений ідеєю, Розкольників дивиться з моста на панораму, в центрі якої купол Ісаакіївського собору. «Необъяснимым холодом веяло на него всегда от этой великолепной панорамы; духом немым и глухим полна была для него эта пышная картина…» [6, с. 110]. А тому, вийшовши від Мармеладових, Розкольників «одумався», хотів повернутися і забрати гроші. «Ну что это за вздор такой я сделал <…> мне самому надо» [6, с. 28]. Порівн.: те ж саме в епізоді з п'яною дівчинкою [6, с. 50, 51].

Герої Достоєвського – це не стільки люди, скільки глибинна психічна сутність, субстанції духу. Вони мають символічні імена. Розкольников утілює розпад, розкол цілісності «внутрішньої людини» – душі / несвідомого і свідомості. Душа залишається вмістилищем Бога, у свідомість же вселився біс. Його завдання – вбити душу. Сьогодні ясно, що психологічні студії письменника моделюють кризу християнської цивілізації, вектор її руху в цілому. Розпад і небуття – домінантний напрям.

Чернишевський – соціаліст. Достоєвський – почвенник. Художні світи того і іншого відповідають їх переконанням. Але більш ніж несподіваною і надзвичайно показовою є позиція ліберала Тургенева. Закінчуючи кар'єру романіста, бажаючи недвозначно роз'яснити своє ставлення до «нових» / нігілістів, він пише роман «Новь». У ньому проявляється чи не в кристально чистому вигляді архетипічний сюжет про Антихриста. Як і «Біси» Достоєвського, роман ґрунтується на «нечаївській справі».

Тургенєв дав головному героєві ім'я-міфологему – Нежданов, що робить його двійником керівника «Народної розправи». Сенс у тому, що Тургенєв «не чекав» і «не сподівався», щоб Росія пішла шляхом нігілізму. Ім'я також несе семантику незаконнонародженості. Виблядок (так Нежданова називає соратник по справі і суперник у любові Маркелов), незаконнонароджений герой (ср.: народжений від блудниці Антихрист) для письменника – символ незаконності ідеології революції, що постає у романі ідеологією вироку, вбивства («Кто не с нами, тот права жить не имеет…» [11, с. 363]).

Проповідь псевдовчення, зваблювання ним, вбивство, прагнення до влади – мотиви, закріплені за членами революційного кружка (вони ж закріплені за Антихристом). Усі соратники Нежданова (не дивлячись на те, що вони чесні і навіть добрі) зображені недолугими, сам же він хворий на нездоланний потяг до смерті і в свої 23 роки кінчає самогубством (порівн.: Антихриста дожинає «відплата Божа» за створене зло – він кидається вниз головою зі скелі).

Лібералізм – міжумочна позиція і з погляду соціаліста, і з погляду почвенника. Проте в «Нові» Тургенєв стоїть не на позиції лібералізму, він судить «нових» людей з позиції… Христа, з тієї ж, що і Достоєвський. Обидва письменники зривають маску з псевдосвятих, лжемучеников революційної ідеї.

Висновки. Збіг психоаналітичних процедур і висновків Тургенєва і Достоєвського вельми вражає. Він дозволяє зробити цікавий висновок. Прихід релігії комунізму на зміну християнству, не був «оновленням», подібним до зміни античних богів або слов'янського язичницького пантеону на триєдиного християнського Бога. Достоєвський має рацію: це було «те ж саме християнство» – пробудження його темного боку, антисвіту – житла сатани і його посланця Антихриста. Некеровану і страшну енергію тьми збудила посилена робота свідомості, що повстала проти Христа. Не можна сказати, що результати відомі. Поки що вони відомі не всі. Спокушання комунізмом знаменувало різкий стрибок у простір, який Достоєвський визначав як «хворобу», «цивілізацію», «розвиток особистої свідомості» і заперечення «законів мас». Європа не спокушалася комунізмом настільки, наскільки Росія, але своїми шляхами вона прийшла до тих самих духовних результатів, а сьогодні в чомусь і обігнала нас. Процес триває. Кінцеві відповіді попереду.

Історико-літературний процес, розкладений психоаналітично, відкриває чудову перспективу написати цікаві розділи в «підручнику по самопізнанню». Це величезна, ледве розпочата робота. Вона виявляє глибину світу, дві безодні, про які сучасна людина, пересічна або вершитель доль, швидше за все, не підозрює. Заглянувши в ці безодні, ми із здивуванням виявимо там образи й енергії, які правлять і особистістю, і масами, відповідають за «сценарії доль». Людині ж дано дуже відповідальне право обирати.

Список літератури:

1. Антонов В.Ф. Звал ли Чернышевский народ к топору? / В.Ф. Антонов // Преподавание истории в школе. – 1995. – № 5.

2. Васильев В.К. Сюжетная типология русской литературы XI–XX веков. Архетипы русской культуры. От Средневековья к Новому времени / В.К. Васильев. – Красноярск, 2009.

3. Демченко А.А. Н.Г. Чернышевский: научная биография : Т. 3 / А.А. Демченко. – Саратов, 1992.

4. Достоевский Ф.М. Бесы / Ф.М. Достоевский // Собр. соч. : в 15 т. – Л., 1990. – Т. 7.

5. Достоевский Ф.М. Письма. 1834–1881 / Ф.М. Достоевский // Собр. соч. : в 15 т. – СПб., 1996. – Т. 15.

6. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание / Ф.М. Достоевский // Собр. соч. : в 15 т. – Л., 1990. – Т. 5.

7. Кларк К. Советский роман: история как ритуал [Электронный ресурс] / К. Кларк. – Режим доступа : http://www.fedy-diary.ru/?p=2661.

8. Паперно И. Семиотика поведения: Николай Чернышевский – человек эпохи реализма / И. Паперно. – М., 1996.

9. Сердюченко В. Футурология Достоевского и Чернышевского / В. Сердюченко // Вопросы литературы. – 2001. – № 3.

10. Соболев Д. Лотман и структурализм: опыт невозвращения / Д. Соболев // Вопросы литературы. – 2008. – № 3.

11. Тургенев И.С. Новь / И.С. Тургенев // Полн. собр. соч. : в 30 т. – 2-е изд. – М., 1982. – Т. 9.

12. Чернышевский Н.Г. Что делать? Из рассказов о новых людях. Л., 1975.

Тетяна КАДЛУБОВИЧ

АРХЕТИПІЧНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

КАДЛУБОВИЧ Тетяна,

KADLUBOVICH Tatiana,

кандидат політичних наук, доцент Київського національного університету технологій та дизайну, м. Київ.

Анотація: *у статті зроблено спробу розглянути несвідомі основи політичної поведінки, якими вступає архетипічна спадщина людини, визначаючи її досвід та спонукаючи до участі у політиці.*

Ключові слова: *політична поведінка, архетип, архетипічний образ, несвідоме.*

УДК 316 .62:32-027.21

Постановка проблеми. Демократизація українського суспільства відбувається в складних, суперечливих і конфліктних умовах, що зумовлюється багатоманітністю соціальних і політичних інтересів, альтернативністю політичних поглядів і дій сучасних політичних суб'єктів.

Багатоманітність і динамізм людських потреб, конкуренція різноманітних варіантів вирішення політичних проблем потребують інтенсивного реформування державного управління як соціального та політичного явища, виду суспільної діяльності, головними завданнями якого є контроль за політичною поведінкою, її регулювання та вплив на неї з метою раціонального формування й ефективної реалізації цілей, завдань, функцій, інтересів держави та її суб'єктів, забезпечення конституційних прав і законних інтересів громадян в умовах взаємодії. «Управляючи діями інших, – зауважував Н. Вінер, – треба слідкувати за будь-якими сигналами… Необхідною умовою взаємодії між людьми є безперервне отримання інформації кожним із його учасників про різноманітні сторони та компоненти процесу взаємодії» [4]. Такими сигналами для державного управління є, зокрема, політична поведінка окремих особистостей, груп і соціальних спільнот, оскільки «об'єктивний світ… стає все більше залежним від суб'єкта» [8, с. 198]. Завдання глибокого та різнобічного вивчення політичної поведінки, можливостей та оптимізації державного управління нею в складних соціально-економічних і політичних умовах розвитку сучасного українського суспільства вимагають пошуку нових підходів та парадигм і зумовлюють актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи осмислення проблем політичної поведінки закладено класиками політичної теорії – М. Вебером, Д. Істоном, П. Лазарсфельдом, Г. Лассуеллом, Ч. Мерріамом, с. Рокканом та іншими. У різні роки вивчалась соціальна обумовленість політичної поведінки, її залежність від положення індивіда в соціальному просторі, від політичних установок, від здатності політичного актора раціонально оцінювати вигоди та втрати від дії, яка передбачається.

Наприкінці XX ст. постала проблема розмежування понять «політична участь», «активність», «діяльність» та «поведінка», а також необхідність вивчення їх суб'єктивних аспектів, які недооцінювались або ігнорувались (В. Бортніков, О. Мелешкіна, Д. Ольшанський, О. Радченко, О. Шестопал та ін.). У роботах М. Алєксандрової [1], Е. Афоніна [2], В. Буданова [3], О. Донченко [5], О. Радченка [12] та інших піднімається проблема взаємозв'язку політичного буття з глибинними суб'єктивними феноменами (архетипами).

Невирішеною раніше частиною загальної проблеми є розкриття змісту підходів до вивчення політичної поведінки, що існують в сучасному вітчизняному і зарубіжному соціально-гуманітарному знанні, зокрема холокомного, який дозволяє розглянути політичну поведінку через призму її архетипічних основ.

Метою статті є спроба розглянути внутрішні чинники політичної поведінки, зокрема її архетипічні основи.

Виклад основного матеріалу. Поведінка взагалі, за визначенням с. Рубінштейна, є особливою формою діяльності. Вона стає поведінкою тоді, коли мотивація дій із предметного плану переходить у план особистісно-суспільних відносин. Своєрідність поведінки індивіда залежить від характеру його взаємовідносин з групами, членом яких він є, від групових норм, ціннісних орієнтацій і рольових очікувань. Політична поведінка – це сукупність людських дій (вчинків), які спостерігаються ззовні в сфері розподілу та здійснення влади; це суб'єктивно мотивований процес, в якому втілюється той чи інший вид політичної діяльності [10].

За визначенням П. Шляхтуна, політична поведінка – це сукупність реакцій соціальних суб'єктів на діяльність політичної системи, це будь-яка форма участі у здійсненні влади (впливу на владу) або протидія її здійсненню [15, с. 414]. Це вчинки та дії суб'єктів політики, що характеризують їх взаємодію із соціальним середовищем, з різноманітними суспільно-політичними силами. Це сукупність вчинків, свідомих дій, спрямованих на досягнення певної соціально значимої мети, дій, які породжуються традиціями й ціннісними орієнтирами, а також несвідомих дій, викликаних емоційним станом індивіда. У політичній поведінці усвідомлені та неусвідомлені, раціональні й емоційні компоненти перебувають у складній взаємодії, тому деякі аспекти політичної поведінки неможливо пояснити без залучення категорій, які описують елементи структури особистості, її потреби, мотиви, установки, цінності, орієнтації, переконання, цілі, особливості особистісної ролі, стиль ухвалення рішень, міжособистісних стосунків, когнітивний стиль і внутрішній світ людини. До таких категорій належить і категорія несвідомого, яке, на думку К. Юнга, є творчим, розумним принципом, що пов'язує людину з усім людством, природою та космосом.

Аналізуючи різноманітні прояви людського життя, К. Юнг зробив висновок про існування всезагальної його основи – колективного несвідомого, яке притаманне цілим народам та епохам: воно як повітря, яким дихають усі, але яке нікому не належить. Воно успадковується та складається з архетипів, надособистісних патернів формування різноманітних способів матеріальної і духовної діяльності в соціумі, які певною мірою відображають елементи людського досвіду. За К. Юнгом, архетипи є суто формальними, категоріальними, понятійними потенціями, які мають актуалізуватися у досвіді. Вони є «вродженими можливостями ідей» [17, с. 60]. Цей феномен можна вважати своєрідним «мотиваційним геном», який передає з покоління в покоління досвід, накопичений людством [5].

К. Юнг вважав, що існує стільки ж само архетипів, скільки типових життєвих ситуацій, причому вчений підкреслював, що будь-яка соціальна зміна базується на змінах у психіці особистості, які ініціюються з несвідомого, а свідомі установки зумовлюють лише вибір форми їх реалізації.

Політичне життя суспільства та зміни в ньому описуються за допомогою категорії «політичний процес», який є відображенням багатоманітної політичної реальності, сукупністю взаємопов'язаних послідовних явищ та подій, проявів політичної поведінки та діяльності суб'єктів різних рівнів (індивідів, структур державного управління тощо). Політичний процес складається з дій та взаємодій акторів політики, які можна трактувати як форми політичної поведінки.

Термін «політична поведінка» описує сукупність проявів зовнішньої та внутрішньої активності інституційних та неінституційних, індивідуальних та колективних акторів, різноманітні ставлення індивідів та груп до політичної реальності й багатоманітні способи їх вираження.

У науковій літературі можна знайти класифікації політичної поведінки за різними критеріями. Так, за мотивами виокремлюють усвідомлену, неусвідомлену, довільну, цілеспрямовану та стихійну політичну поведінку; за суб'єктами – індивідуальну, групову та масову; за ситуаційними особливостями – нестабільну, стабільну, кризову, неочікувану тощо; за терміном – довготривалу та короткочасну; за спрямуванням – конструктивну, солідарну, руйнівну, деструктивну, екстремістську, лояльну (підтримка системи) та протестну, нормативну та девіантну; за керованістю – контрольовану й неконтрольовану, легітимну та нелегітимну, добровільну і при-

мусову, автономну і мобілізаційну, традиційну й інноваційну. Польські дослідники розрізняють відкритий (політична дія) і закритий (політична бездіяльність) [15, с. 415] типи політичної поведінки. О. Радченко розглядає інтровертовану та екстравертовану політичну поведінку [12, с. 97].

Політичну поведінку, таким чином, можна розглядати як «універсальний соціальний феномен», який існує у суспільстві «незалежно від форм його організації». Таке завдання до снаги лише синтетичному підходу, започаткованому К. Манхеймом, К. Ясперсом, К. Юнгом, К. Гаджиєвим, С. Гроффом та ін. Для вивчення відносин між соціумом та особистістю, між усвідомлюваним і несвідомим у житті спільнот, між психологічними, фізичними і загально-соціальними феноменами, між символами, знаками і структурами, які вони презентують, нарешті, між інформацією і поведінкою сучасною наукою використовується холономна парадигма [5].

Першоджерелом, першоосновою культури, менталітету, становлення і розвитку культурних і соціальних моделей, що оформлюють людське буття, є архетип або архетипна спадщина – загальнолюдські прообрази індивідуального досвіду. Архетип – це колективне успадкування загальних, абстрактних форм, які структурують конкретні змісти, це фактор, який неможливо уявити, певна диспозиція, що в певний момент розвитку людського духу починає впорядковувати та вибудовувати психічні елементи в архетипічні образи, розуміння та розшифровка яких стають можливими лише за допомогою певних образів і символів. Саме вони визначають поведінку і досвід людини.

Коли індивід контактує з цими прообразами-архетипами, він починає говорити «немов би тисячами голосів» і завдяки цьому «підносить особисту долю до долі людства», вважає К. Юнг [18, с. 355]. Е. Фромм також зазначає, що «в одному індивіді представлений весь людський рід… Він – це „він", і він – це „всі"; …він є носієм усіх характерних властивостей людського роду» [13, с. 55].Таким чином К. Юнг розглядає архетипічні образи, відшліфовані досвідом людства, усією людською історією. Е. Фромм називає їх універсальними символами, в яких відображено фундаментальні закономірності мислення та уяви людини, її внутрішній стан [13, с. 56].

О. Нойбергер та Й. Штайрер трактують «могутні прообрази…, в яких багатоманітні форми дійсності перетворюються на дещо принципове та типове, а їх основою є всі існуючі базисні форми управління» [16] як архетипи управління. О. Донченко пропонує концепцію архетипів як факторів еволюційних процесів у суспільстві та зазначає, що соціальні інститути є проекцією колективної психіки і соціальної психології в ньому [5].

Здатність людського мозку «мислити образами, гештальтами, ірраціональними художньо-почуттєвими уявленнями, – пише О. Донченко, – є генетично та історично первинною, а інформація, що утворюється за її допомогою, залишається в так званій родовій пам'яті, в пам'яті поколінь, в пам'яті соціуму та всього людства… Те, що знаходиться в ірраціональних образах, інтегрується в деякі цілісні картини, народжуючи цілісні оцінки … моральності, краси, порядку, справедливості, добра, небезпеки, організації життя» [5]. Дж. Хіллман вважає, що «архетипічне» – це «рух, який здійснюється кимось». Архетипова форма, на переконання О. Донченко [5], достатньо явно й дієво проявляється в житті спільноти, зумовлює схильність суспільної поведінки і свідомості до певного типу.

Головними особливостями архетипічних образів є їх неусвідомлюваність, автономність, номенозність (нечувана сила, роковий сенс), емоційність та амбівалентність (поєднання позитивного та негативного). Вони одночасно проявляються як образи та як емоції, поєднуючи в собі захоплення та жах, благоговіння та страх.

За переконанням К. Юнга, «сучасна людина переживає збудження головним чином від політичних пристрастей» [18], тому можна стверджувати, що архетипічні образи колективного несвідомого є латентними рушійними силами поведінки особистості, зокрема, політичної. Аналізуючи роботи К. Юнга [17; 18] та сучасних дослідників [1; 2; 3; 5; 9; 11; 12], можна помітити, що єдина система архетипічних символів відсутня,

тому у статті робиться спроба виокремити архетипічні образи, які є провідними для розуміння політичної поведінки. Зокрема, одним з актуальних є архетипічний образ Антропосу як такий, що об'єднує внутрішнє «Я» особистості з «Я» людства як цілого. Він є образом цілісності, а тому зумовлює колективні форми політичної поведінки, як правило, активної, цілеспрямованої, легітимної. Можна припустити, що цей архетипічний образ спонукає до консолідації суспільства, викликаючи до життя колективне «Ми». У своїх негативних проявах архетипічний образ Антропосу може викликати деструктивні масові форми політичної поведінки, такі як бунт, заколот тощо.

Архетипам хаосу (війна всіх проти всіх), порядку (рівноважні відносини нейтралітету або співпраці всіх з усіма) та гармонії (відносини любові, дружби, взаєморозуміння та згоди всіх з усіма) підкоряється все існування людства, вважають сучасні дослідники. Хаос – сукупність матерії та простору, яка не має форми, – підсвідомо розуміється людиною як щось динамічне, рухливе, випадкове. А тому саме цей архетипічний образ спонукає людину до стихійної, руйнівної, протестної, девіантної, часто нелегітимної політичної поведінки. У таких випадках будуть переважати ірраціональні та інстинктивні тяжіння і почуття, дії стануть більш ризикованими та безвідповідальними. Формами політичної поведінки, зумовленої архетипом Хаосу, будуть бунт, заколот, революція. Наслідками бунту стають захоплення чогось або когось, вбивства, побиття, знищення інтелектуального надбання, загибель людей тощо. Хаос та безлад вступають у свої права. Революція – ідеальна стихія панування архетипічного образу Хаосу, оскільки відбувається змішання всіх соціальних ролей, «верхів та низів», використовується символіка, характерна для цього архетипу: вогонь, яскраві кольори (червоний, жовтогарячий), ритмічні лозунги тощо. Усе це передає динамізм події, відтворює активне начало буття, є певним поштовхом до розвитку. Переважання цього архетипу змушує людину звертатися до більш архаїчних форм поведінки з відтінком містицизму: факельна хода, використання архаїчної символіки, спалення опудал «сил зла» тощо. У разі домінування такого архетипу є загроза використання екстремістських форм поведінки, тероризму, асоціальної поведінки. Вибухи, підпали, організація катастроф, насилля, вандалізм та хуліганство викликають почуття страху, паніки, відчуття тривоги, небезпеки, недовіри до влади та є проявами домінування архетипічного образу Хаосу. З іншого боку, архетип Хаосу викликає до життя героїчну поведінку з усіма її атрибутами. Через архетип Хаосу суспільство усвідомлює свій критичний стан та починає шлях до гармонійного порядку. «Хаос завжди існує як внутрішня сторона порядку, адже він постійно прагне до переструктурування, що є незмінним законом творення соціального світу» [2, с. 29].

Архетипи Порядку та Гармонії співвідносяться з потребою суспільства в знаходженні ідеального устрою. Вони зумовлюють переважання стабільності, впевненості в завтрашньому дні, дотримання пропорцій, допомагають створювати могутні системи, наприклад, систему державного управління. У разі домінування таких архетипів переважно спостерігатиметься усвідомлена, цілеспрямована, керована, стабільна, лояльна, легітимна політична поведінка. У суспільствах з панівною ідеологією (як правило, тоталітарних) можна спостерігати мобілізаційний тип організованої політичної поведінки (як це було в Радянському Союзі).

Базовими протилежними началами світоустрою завжди виступали «чоловік» та «жінка», «ян» та «інь», «високе» та «низьке», «духовне» та «матеріальне», «вертикальне» та «горизонтальне». У К. Юнга ці начала втілюються в архетипах Аніма та Анімус, які, на його думку, виконують роль посередника між свідомістю та несвідомим. Аніма відрізняється одержимістю та неприборканістю емоцій, робить поведінку природною та невимушеною. Анімус виступає творчим джерелом життя, визначає ставлення до чоловіка, закону та держави.

Архетип Аніма відображається в жіночих образах Матері, Землі, Батьківщини.

Архетипічний образ Землі втілює ноосферне передчуття українців, що підтверджують наукові розробки С. Подолинського та В. Вернадського. Під впливом цього образу відбувається становлення світоглядної толерантності.

Архетипічний образ Матері позбавляє агресивності в світогляді, є концентрованим вираженням національної самості та постає як рефлексія національної свідомості. Пов'язані з поняттям «управління» судження відображають його патріархальний характер. Так, Г. Морган виокремлює архетипи, які, на його думку, впливають на становлення зразків жіночої політичної поведінки (наприклад, «матір», «амазонка», «дочка», «Жанна Д'Арк») [9, с. 222–223]. Д

омінування жіночого архетипу в ситуаціях управління допомагає поєднувати раціонально-аналітичний стиль керівництва з цінностями, які надають особливого значення співпереживанню, інтуїції, більш органічній, природній поведінці, викликає потребу в піклуванні про інших, вважає Г. Морган [9, с. 156–157]. У такому випадку на зміну принципу ієрархії приходить принцип залучення, коли головним стає виконання загальної справи, взаємна підтримка, взаємоповага. Таким чином, політична поведінка в разі домінування жіночих архетипічних образів починає відповідати принципам демократичного розвитку суспільства, стає лояльною, добровільною, можливо, інноваційною, метою якої є консолідація та інтеграція суспільства, встановлення принципів толерантності та плюралізму. Суб'єкти такої політичної поведінки будуть відрізнятися неворожим ставленням один до одного, поважати думки та переконання інших, що дозволить конструктивно підходити до вирішення нагальних завдань. Негативні прояви цього архетипу проявлятимуться в разі ідентифікації з ним чоловіка, роблячи його невпевненим та надчутливим.

Анімус втілюється в образах Логоса, Духу, Мудрого старця, Батька, Героя тощо.

Архетипічний образ Батька [12, с. 37] викликає до життя патріархальні настрої, «батько» розуміється як необмежений правитель, який створив та встановив певний образ життя. Він наділяється такими рисами, як раціональність, сила, велич, всемогутність, стабільність, надійність, непорушність, здатність до організації та контролю. Його стиль управління може бути поблажливим і дбайливим, він може ставитися до підлеглих з розумінням, пробачаючи помилки, або, навпаки, суворо, вимогливо, проявляючи владу та караючи неслухняних. Цей архетипічний образ вказує на домінування чоловіків у ситуаціях, де потрібні агресивність і рішучість. Він втілюється переважно в якостях лідера, якими він наділений у традиційній громадській думці. Лідер-чоловік відрізняється стійкістю, сміливістю, героїзмом, «з присмаком нарцистичної самозакоханості» [9, с. 251–252], які відображають патріархальні цінності.

Цей архетипічний образ – носій авторитету, законності, обов'язку, відповідальності, символ держави та державної влади. В індивідуальній свідомості з віком місце реального батька посідає всемогутній «батько» – людське суспільство. «Батько» вимагає від «дітей» відданості та розвинутих почуттів обов'язку. У діаді «батько – діти» можуть переважати почуття любові, довіри, подяки або протилежні – ненависті, страху та обурення. Домінування цього архетипічного образу відтворюється у жорсткій ієрархічній структурі, централізованому управлінні, можливій етатизації суспільства. Створюється образ сильної влади, яка в змозі вирішити всі питання, а незадоволених обов'язково покарає. Але у «підлеглих» така структура на підсвідомому рівні розвиває почуття безпомічності, страху та залежності від влади [9, с. 252]. Тому політична поведінка буде переважно контрольованою, нормативною, мобілізаційною.

Архетипічний образ Героя, за О. Нойбергером, наділений рисами мужності, загартованості, стійкості, самодостатності, могутності та сили. Він самотній, має надлюдські здібності, уявлення про ідеальний шлях розвитку, викликає захоплення та визнання, нікому не підкоряється, реалізує колективні мрії про владу та свободу, грандіозний. У політичному житті Герой реалізує потреби у перемозі, професіоналізмі та прагне зробити світ кращим. Ідентифікація з таким прообразом робить людину дисциплінованою, зосередженою, рішучою та цілеспрямованою. Як правило, такий архетипічний образ спонукає індивідуальну політичну поведінку лідера, що проявляється в його честолюбності, готовності до рішучих дій. Вони надихаються новими ідеями, прагнуть встановити ідеальний устрій, захищають не-

винних, вразливих і тих, хто нездатний допомогти собі сам, керуючись при цьому високими, сильними прагненнями. В уявленнях прибічників і послідовників така людина наділена величчю та харизмою. Негативними проявами домінування цього образу є зарозумілість, гордовитість, жорстокість. Провідним мотивом стає пошук ворога (уявного або реального), домінує потреба у ворожнечі, агресії, антагонізмі, спостерігаються маніакальні політичні упередження тощо.

У роботах Г. Лассуелла аналізується несвідома складова «агітатора» [7, с. 274], що є різновидом архетипічного образу Героя. Автор концентрує увагу на негативних проявах несвідомого. Зокрема, він указує на те, що «агітатор» вимагає від аудиторії «відгуку», що є ознакою його прагнення терміново отримати широке визнання. «Деякі „агітатори", – пише Г. Лассуелл, – зайняті осудом інших. Осуджувати – значить використовувати норми відповідальності… та проголошувати й осуджувати голослівну непокору» [7, с. 274]. Рушійною силою агітатора, який звинувачує, є почуття провини, яке вони намагаються компенсувати за допомогою проекції неприємливих характеристик на інших людей або групи. І тоді Герой здатен стати на чолі протестних форм поведінки з використанням нелегітимних її форм. Така поведінка може стати неконтрольованою, спонтанною, деструктивною.

Архетипічний образ Рятівника, за О. Нойбергером, проявляється в поведінці оновлення, перетворення, яка спонукає до пошуку істинного шляху та робить маси слухняним інструментом. Момент «порятунку» виражається за допомогою понять «передбачення», «перетворення» і є «ескізом» майбутнього устрою, до якого прагне суспільство (стратегії ухвалення політичних рішень, подолання кризових ситуацій тощо) [16]. Управлінець проявляє такі якості, як натхненність, амбіційність, віра у власні сили, відданість справі, екстраверсія, розрахунок на ефект.

Архетипічний образ «царя» або «правителя» вже в роботах К. Юнга символізує собою мудрість колективного підсвідомого [18]. Метафорична фігура царя співвідноситься із соціальною первісною формою управління в сенсі величності, спокою, розсудливості та мудрості, інтроверсії та непорушності, які протиставляються формам соціальної драматизації [16]. Політична поведінка зумовлюється цим архетипом, наприклад, у тому випадку, коли управлінець проявляє готовність до кооперації, тонкість почуттів, виключність і незалежність. Його головними потребами є влада, статус і контроль, а тому він із задоволенням бере на себе керівну роль, намагається максимально контролювати все, що відбувається. Елементи іміджу, статусу та престижу лише підсилюють владні позиції. Позитивними наслідками домінування цього образу є бажання допомогти світу, негативними – авторитаризм і тиранія.

За переконанням Й. Штайрера, з архетипічними образами «батька», «героя», «спасителя» співвідносяться управлінські архетипи, структуровані тим або іншим чином. При цьому образ управлінця, керівника наділяється в такому випадку патерналістською, героїчною, місіонерською або величною харизмою [16]. Якщо ж Анімус керує поведінкою жінки, то спостерігається жорсткість, твердість, самовпевненість, безкомпромісність. Прикладом домінування цього архетипу у поведінці є образи жінок-політиків сучасного політичного дискурсу. Загалом, цей несвідомий образ викликає дискусії (як конструктивні, так і деструктивні), в яких людина гаряче доводить власну думку.

Гендерні архетипічні образи, таким чином, відіграють помітну роль у формуванні політичної поведінки. Переважання «ян» призводять до домінування чоловічого начала у масовій свідомості, авторитаризму, конкурентності в соціумі, до превалювання екстраверсії, логіки, волі, агресивності, екстернальності, фізичної (матеріальної) сили, формальних стосунків тощо [5]. Домінування «інь» викликає ідеї патерналізму, конфуціанства, поваги до влади, пріоритету особистісних стосунків і взаємозобов'язань, рівноправного партнерства тощо. Тотальне підкорення жіночого начала чоловічому в сучасному політичному житті призводить до нездатності до злагодженої діяльності й партнерства, які є запорукою розвитку громадянського суспільства.

Архетип Самості, за К. Юнгом, виражає співвіднесеність із світовим цілим і є архетипом цілісності. Це символ інтеграції, покликаний поєднувати всі суперечності, встановлювати рівновагу, яка сприяє гармонійному розвитку суспільства та окремої особистості. Він – втілення зрілості та виваженості, а тому є важливим для оптимізації державного управління, оскільки надає можливість управлінським структурам дотримуватися ієрархічності, ретельно та якісно виконувати свої обов'язки, спонукає до впорядкованої діяльності. Символом Самості, духовного порядку виступає мандала, покликана протистояти руйнівним тенденціям, зокрема в суспільстві. Мандала зумовлює нормативну, конструктивну політичну поведінку у її індивідуальних та колективних формах. Можна припустити, що політична поведінка в такому сенсі належатиме до автономного типу, оскільки вона передбачає вільний виважений вибір політичних ідей та методів їх досягнення, які мають за мету консолідацію суспільства, досягнення спільних цілей, об'єднання та встановлення цілісності та єдності. Прикладами прояву архетипічного образу мандали в політичній поведінці може бути поведінка організованих політичних груп, партій і громадських організацій, де є чітка система поділу ролей між лідерами та послідовниками, функціональний розподіл праці, ієрархічні відносини між членами. Зокрема, поведінка учасників інституалізованих партій та рухів підкорюється певним правилам, зафіксованим у програмах та статутах.

Архетип Персони частіше за все визначає рольову поведінку людини в соціумі, є «маскою колективної психіки» [18]. Він «змушує інших та його носія думати, що він індивідуальний, тоді як це всього лише роль, яка відіграється, відтворюється колективною психікою» [18]. Персона спонукає людину виглядати так, як того вимагає громадська думка. Цей образ сприяє знищенню, стиранню різниць між індивідами, позбавленню їх індивідуальних особливостей, формуванню маси. Тому політична поведінка, зумовлена дією цього архетипу, залежатиме від громадської думки, сформованої у певному суспільстві, проявлятиметься в найрізноманітніших її видах та формах.

Архетипічні образи Тіні є важливими для розуміння природи відмінностей між нормативною та девіантною політичною поведінкою. Вони проявляються як прагнення людини до забороненого, злочинного. К. Юнг використовує термін «Тінь» для позначення прихованих або відторгнених тяжінь і бажань. Це – зворотній бік свідомого, його придушена протилежність. Результатом нездатності визнати та прийняти імпульси Тіні призводять, на думку Г. Моргана, до неможливості пристосуватися до актуальної політичної ситуації [9, с. 264]. Тінь, як і інші архетипічні образи, наділена як конструктивними, так і деструктивними силами. Деструктивні, ірраціональні якості Тіні породжують цинічну брехню, обман, потоки політичної демагогії, призводять до саботажів, страйків і заколотів як проявів протестної поведінки. Наслідком домінування цього архетипу стають також непродумані управлінські рішення. Позитивними властивостями цього архетипу є інтелектуальність і раціоналістичність, які зумовлюються витисненням емоцій та жорстким контролем розуму. Архетип Тіні постає у мотиві гри з нечистою силою та долею. Він проявляється як пристрасна, невпинна, навіть аморальна поведінка, яка не є очікуваною в певному суспільстві.

Особливо яскраво проявляються архетипи на рівні ідеології як вираження і збереження інтересів групи, смислова детермінація поведінки. У такому сенсі у політичній поведінці починають домінувати архетипічні образи Софійності та Слова як образи колективного несвідомого. Архетипічний образ Софійності викликає до життя політичну поведінку з використанням слова як духовної зброї, розглядається як входження до спільного символічного світу мудрості, причому Слово виступає як модель світу (Г. Сковорода), «меч духовний» (І. Вишенський), «гострая криця» (Л. Українка), тобто дієвою зброєю побудови, наприклад, ідеального політичного ладу.

У демократичних суспільствах домінують архетипічні образи Свободи та Блага. Історично архетип Свободи реалізується в бойових діях гайдамацького бунтарства, в козацьких республіканських структурах, у досвіді місцевого самоврядування, у військовій практиці затвердження незалежного існування.

Благо виступає одним із найдавніших архетипічних образів або прообразів колективного несвідомого. Т. Бутирська [11, с. 14–15] вважає, що людське буття завжди «мислилося в категоріях блага», підтвердженням чого є відповідна лексика. Залежно від розташування у ставленні до блага відбувається стратифікація суспільства, залежно від досягнення «загального блага» формуються соціальні, політичні та інші відносини в суспільстві. Благо визначає соціальну згоду, спокій, впевненість у завтрашньому дні (соціальний оптимізм).

Таким чином, архетипи політичної поведінки структуруються за тими або іншими міфічними або культурними образами.

Архетипи соціального мислення та поведінки вивчено недостатньо, хоча сучасні науковці роблять спроби виокремити певні їх групи та пояснити їх вплив на політичну поведінку.

Так, у державно-управлінській та політичній сферах вирізняють чотири найбільш узагальнені архетипи: тоталітарний, заснований на традиціях, авторитарний, де провідною стає воля вождя, ліберальний, головною цінністю якого виступає свобода, та демократичний [12, с. 33].

Б. Коваль [6] виокремлює морально-політичні та психологічні архетипи соціальної поведінки, серед яких називає «брутальний фанатизм з його глибокою пошаною до ідей-символів», «розумний реформізм, що залучає гуманістичні цінності та всезагальне благо», «прагматичний консерватизм з опорою на традиції та обережність», «стихійний колективний активізм» та «пасивний обивательський аполітизм, відчуження». При цьому неучасть у політичному житті суспільства, на думку Б. Коваля, може бути формою свідомої політичної поведінки.

В. Буданов [3], застосовуючи синергетичний підхід до розуміння історії людства, розглядає соціально-історичні архетипи та поділяє їх на такі групи: владні, ресурсні, структурні та метасистемні. Владні (або управлінські) архетипи, за його класифікацією, відповідають типам управління в суспільстві й визначаються як корпоративний, авторитарний та ідеологічний. Ресурсні архетипи втілюються через «типи соціальної енергії». Ними є релігійний, пасіонарний, соборний. Структурні архетипи виражають себе через типи організації. На цій підставі виокремлюються індивідуально-ліберальний, общинно-колективістський, елітно-бюрократичний архетипи. Метасистемні архетипи являють собою комплексний архетип зовнішніх впливів і, в свою чергу, формують синтетичні архетипи – адаптивні й ціннісно-цільові. Окрім виділення цих груп архетипів, В. Буданов робить спробу поділити їх на трансформаційні й архетипи регіонального напруження.

На сьогодні стає незаперечним той факт, що «у побудові структури суспільства і самоідентифікації людей в ній вирішальну роль відіграє детермінована домінуючими архетипами соцієтальна та колективна психіка» [12, с. 136].

Висновки. Політична поведінка та її форми є індикаторами розвитку політичної системи суспільства, його політичної культури. Українське суспільство дедалі більше відповідає критеріям «інформаційного», відкритого, демократичного, злагода в якому «формується за індивідуальнісним принципом, на творчій основі; усі організації є адекватними власним функціям, а люди вільно орієнтуються в доцільній та злагодженій соціальній структурі, реальна влада належить інституціям громадянського суспільства» [5], втілюються засади публічної політики тощо. Суспільство стає раціональним і вільним тією мірою, якою воно «організовується, підтримується та відтворюється суттєво новим історичним Суб'єктом», особистостями, «які здатні розуміти факти та оцінювати альтернативи» [8, с. 325]. Розвиток суспільства відбувається під впливом соціального управління, від якого складність і суперечливість сучасного політичного процесу вимагає врахування як раціональних, усвідомлених, так і суб'єктивних, ірраціональних, архетипічних основ політичної поведінки, індивідуальних відмінностей особистостей, які є первинними суб'єктами політичних відносин. Уявлення сучасних управлінців слід кардинально змінити, а розкриття ролі несвідомого в політиці сприятиме творчим перетворенням, гармонійним політичним відносинам, оптимізації державного управління.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі та класифікації несвідомих основ політичної поведінки з можливим вивченням їх за допомогою емпіричних методів дослідження. Це допоможе створити якісно інші форми державного управління, виробити ефективні стратегії управління та розвитку суспільства.

Список літератури:

1. Александрова М.А. Проблемы социального поведения и самореализация личности : монография [Электронный ресурс] / Марина Александровна Александрова. – Режим доступа : http://samlib.ru/m/marina_a_a/tesis.shtml.

2. Афонін Е. Проблема психологічного феномену проекції в політиці / Е. Афонін, О.Донченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4 (37) – С. 28–43.

3. Буданов В.Г. Ритмокаскады истории и модель будущего России [Электронный ресурс] / В.Г. Буданов // Материалы Международного форума «Проекты будущего: междисциплинарный подход» (16–19 октября 2006, г. Звенигород). – Режим доступа : http://spkurdyumov.narod.ru/BudanovRitm.htm.

4. Винер Н. Кибернетика и общество / Норберт Винер ; [пер. с англ. Панфилова Е.Г. ; предисл. и примеч. Поспелова И.Г.]. – М. : Тайдекс Ко ООО, 2002. – 182 с.

5. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психо-політичного повсякдення) : монографія / О.А. Донченко, Ю.В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.

6. Коваль Б. Морально-политические и психологические архетипы социального поведения людей [Электронный ресурс] / Борис Коваль. – Режим доступа : http://www.lawinrussia.ru/moralno-politicheskie-i-psikhologicheskie-arkhetipy-sotsialnogo-povedeniya-lyudei.

7. Лассуэлл Г.Д. Психопатология и политика : монография / Гарольд Д. Лассуэлл ; [пер. с англ. Т.Н. Самсоновой, Н.В. Коротковой] – М. : Издательство РАГС, 2005. – 352 с. – (Серия : «Антология зарубежной и отечественной мысли»).

8. Маркузе Г. Одномерный человек / Герберт Маркузе ; [пер. с англ. А.А. Юдина] – М. : ООО «Издательство АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 331 с. – (Сер. : Философия, Психология).

9. Морган Г. Имиджи организации: восемь моделей организационного развития / Гарет Морган ; [пер. с англ. под ред. И. Лапиной] – М. : Вершина, 2006. – 416 с.

10. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа : сборник учебных материалов / под ред. Мелешкиной Е.Ю. – М. : Издательский Дом «Инфра-М» ; Весь мир, 2001. – 302 с.

11. Публичное управление: теория и практика : сборник научных трудов Ассоциации докторов государственного управления : Специальный выпуск. – Харьков : Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2011. – 354 с.

12. Радченко О. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / Олександр Радченко. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 380 с.

13. Фромм Э. Человек для себя / Эрих Фромм ; [пер. с англ.. Л.А. Чернышовой] – М. : АСТ Москва ; Хранитель, 2006. – 314 с. – (Сер. : Философия, Психология).

14. Шестопал Е.Б. Личность и политика: критический очерк современных западных концепций политической социализации / Е.Б. Шестопал. – М. : Мысль, 1988. – 203 с.

15. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник для студ. вузів / П.П. Шляхтун. – К. : Либьдь, 2002. – 573 с.

16. Штайрер Й. Харизма руководителя и управленческие архетипы [Электронный ресурс] / Йоханнес Штайрер. – Режим доступа : http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/17_4_01.htm.

17. Юнг К. Архетип и символ / Карл Густав Юнг. – М. : Ренесанс, 1991. – 390 с. – (Серия : Страницы мировой философии).

18. Юнг К. Очерки по психологии бессознательного / Карл Густав Юнг ; [пер. с англ. под общ ред. В.В. Зеленского] – М. : Когито-Центр, 2010. – 352 с.

КУНИЦЬКИЙ Василь,

KUNITSKIY Vasiliy,

аспірант кафедри державного управління і менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті аналізуються основні проблеми, що виникають під час проведення інститутами громадянського суспільства громадської експертизи діяльності органів влади. Висвітлюються основні етапи становлення громадської експертизи як різновиду громадського контролю в Україні. Порушується коло проблем щодо забезпечення ефективності взаємодії влади та громадянського суспільства. Надаються рекомендації з подальшого вдосконалення громадської експертизи як інструменту ефективного та конструктивного діалогу між владою та громадськістю.*

Ключові слова: *громадська експертиза, громадський контроль, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.*

УДК 351.9:351.823.1:061.2

Василь КУНИЦЬКИЙ

ГРОМАДСЬКА ЕКСПЕРТИЗА ЯК АРХЕТИП ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ОРГАНІВ ВЛАДИ

Постановка проблеми. Ефективність державного управління в сучасних умовах будується на принципах поєднання інтересів держави та громадськості, що передбачає добробут громадян, зміцнення їх довіри до владних інститутів та розвиток громадянського суспільства.

Сьогодні досить широка частина громадськості та налаштовані «по реформаторськи» представники влади усвідомлюють, що питання формування системи зовнішнього громадського контролю, прозорості політичних рішень, необхідності незалежних громадянських експертиз та підзвітності влади громадськості є основними критеріями для демократизації державного управління. Якщо громадяни отримують можливість впливати на процеси державного управління на регулярній основі, то вони зможуть краще реалізувати свою обізнаність чи досвід у певній сфері для взаємної вигоди «держава - суспільство» (авт.).

Однак, з жалем приходиться констатувати, що на сьогодні Україна ще немає власного досвіду демократії, побудованого на європейських традиціях. І тут важко не погодитися з думкою відомого експерта та політолога О. Шморгуна, який в журналі «Віче» висловив думку, що на превеликий жаль у нашому так званому державотворенні, останніми роками переважає лише імітація справді демократичних реформ, за якої досвід європейської традиції побудови справжнього народовладдя не просто враховано недостатньо, а свідомо або несвідомо проігноровано взагалі. Ми копіюємо Європу, так би мовити, з точністю до навпаки, насправді багато в чому рухаючись не вперед - до сучасної Європи, а назад - до граничної антидемократії [1].

Значною мірою, на нашу думку, така ситуація зумовлена тим, що зазначена проблема не дістала теоретичного розвитку європейської моделі демократії в Україні та належного науково-теоретичного обґрунтування з боку науки державного управління. Саме поверховий характер демократичних перетворень в Україні та незадіяний потенціал широкої громадянської коаліції може звести нанівець перші паростки громадської експертизи як однієї з умов демократизації державного управління, що передбачає громадський контроль за владою.

Виходячи з цього, актуальність нашого дослідження полягає у забезпеченні державою реальних умов щодо ефективного функціонування Інституту громадської експертизи в Україні. Реальна демократія (демократія, що досягнута та закріплена дієвим громадянським суспільством) винайшла єдиний ефективний та найбільш дієвий механізм проти зловживань влади – це системи «баластів» та противаг на всіх рівнях; незалежний суд і прокурорський нагляд, інститут незалежних та різноманітних мас - медіа і, головне - системи громадянських аудитів, експертиз та контролю, активні громадянські незалежні неурядові організації. Роль останніх в становленні громадянського суспільства величезна і цей фактор самодіяльної громадянської самоорганізації “знизу” може і повинен бути використаний самою громадськістю.

У цьому контексті доречно буде процитувати думку доктора наук з державного управління, професора кафедри державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Тетяни Бутирської, яка, аналізуючи державні якості як архетипи державного будівництва, вважає, що «і духовне, і матеріальне благополуччя як окремих людей, так і суспільства загалом, залежить від перспективного стану держави.

Останнє може бути досягнуте не приватними - сімейними, а колективними формами діяльності в державі — державним будівництвом. При цьому державне будівництво свідомо орієнтоване на деякі ідеальні образи, історично обумовлені і більш-менш чітко зафіксовані в колективній свідомості сучасного соціуму. У такому розумінні державне будівництво виступає як невід'ємний бік життя соціуму в цілому і кожної людини окремо» [2, с.11].

Таким чином, громадська експертиза є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття ними рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам аналізу впливу громадськості на вироблення державної політики, визначенню змісту взаємовідносин держави та суспільства, дослідженню архетипіки в державному управлінні присвячені праці таких науковців, як О. Антонова, Т. Брус, О. Валевського, О. Кілієвич, О. Кучеренка, В. Ребкала, В. Романова, О. Рудік, В. Тертички, В. Шахова, Е. Афоніна, О. Донченко, С. Кримського, Ю. Романенка, та ін.

Визначення невирішених раніше завдань. Теоретичні та прикладні аспекти проведення громадської експертизи діяльності органів влади інститутами громадянського суспільства вже були предметом досліджень вітчизняних науковців.

Однак незначна кількість проведених на сьогоднішній день експертиз, починаючи з 2008 року (саме в цьому році постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Порядок проведення громадської експертизи), обумовила відсутність наукових досліджень типових проблем, що заважають розвитку Інституту громадської експертизи в Україні. Згідно з доступними даними наприкінці 2010 р. в Україні було ініційовано понад 50 громадських експертиз. Однак, станом на початок лютого 2013 року в електронному реєстрі громадських експертиз, розміщеного на урядовому порталі «Громадянське суспільство і влада», (http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/civex/lst/7) в наявності є інформація лише про результати 22 громадських експертиз [3].

Тому, для розвитку демократичного контролю за діяльністю влади необхідно прийняти нові закони та вдосконалити існуючу нормативно-правову базу стосовно діяльності недержавних громадських організацій, свободи доступу до інформації, закону про державну таємницю, положення про незалежні громадянські експертизи та відкриті громадські слухання, розширити повноваження самоврядних громадських організацій, тощо.

Мета статті. Метою цієї статті є з'ясування природи громадського контролю, розкриття його архетипіки, обґрунтування необхідності розвитку громадянського суспільства як потужного засобу захисту прав громадян на участь в управлінні державою і вироблення на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо формування ефективної державної політики в усіх галузях народного господарства, підвищення ефективності діяльності органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Ще в античні часи визначальну роль в існуванні античної державності становив її общинний характер. Порівняно у невеликих за розмірами античних містах, що виникли внаслідок охорони від сусідів власних земельних угідь, вже існувала ціла система взаємних прав і обов'язків між общиною і особистістю. Найважливішими серед цих «взаємопов'язаних» прав та обов'язків

були декларація про земельну власність та участь у політичному житті, тобто у управлінні суспільством. Людина, яка володіла цими правами, вважався громадянином.

Античний громадянин був єдиний у трьох іпостасях: власник, воїн і носій політичних прав. Кожен громадянин мав відповідний цивільний статус, що було одним з найвищих досягнень античної цивілізації, яке згодом повторилося у західноєвропейському суспільстві нової доби. У античному цивільному колективі саме суспільства виступало у ролі апарату управління, де при винесенні рішення всі члени громади були рівними.

Так за правління Солона, знаменитого афінського державного діяча й законодавця, бере початок демократія. Він був першим, хто збагнув, що демократія - це відповідальність усіх громадян за стан справ у державі. Звідси вельми цікавим уявляється виданий ним закон: «Хто під час смути в державі не стане зі зброєю в руках ні за тих, ні за інших, той піддається безчестю і позбавляється громадянських прав» [4, с.364].

Маючи всю повноту влади і контролю за своїми членами і ресурсами у своїй території, античний цивільний колектив виступав у ролі суверена. Тому невід'ємною ознакою античного політичного життя були народні збори. У Афінах вони називалася экклесія, в Спарті – апелла, у Римі – коміції. Збори громадян виступали носієм громадянського суверенітету. Громадяни - індивідуальні власники були зацікавлені брати участь у громадському управлінні, оскільки тоді не існувало особливого класу управлінців, спеціалістів-адміністраторів.

Найважливіші функцій управління виконували самі громадяни зазвичай на виборній основі. Це складало уявлення про суспільне життя як загальну турботу або спільну справу (римське слово республіка буквально означає «спільна справа»). Участь в управлінні розглядалася як служіння суспільству. «Слуги народу» повинні були мати авторитет та повагу у членів суспільства і бути гідними людьми, здатними виконувати покладені на них повноваження. Афінські громадяни обговорювали поведінку кожного кандидата: шанує він батьків, чи відвідує військову службу, виконує фінансові обов'язки перед державою і т.д. Вважалося похвальним, щоб кандидат давав звіт на виборах про свої статки та біографію (приватне життя). Поширений був і віковий ценз щодо участі в управлінні.

Так, у Римі існував певний порядок заняття посад - "драбина магістратур". На нижчу посаду квестора кандидат міг претендувати лише тоді, коли йому виповнилося 27 років, а консулом можна було стати після 40-42 років. В управлінні мали приймати участь лише зрілі люди. Спартанці, наприклад, знаходили повні політичні права після 30 років. Античне суспільство засуджувало перевищення повноважень і особливо прагнення до «єдиновладдя». Однією з найбільш сильних обвинувачень, що використовувалися (і майже завжди успішно) у боротьбі з політичними опонентами, було звинувачення у прагненні до тиранії у Греції і до царської влади у Римі.

Щоб запобігти такому прагненню, в Афінах було засновано спеціальний "суд черепків" – остракізм. Коло повноважень магістратів було чітко окреслено. Засобом запобігання їх самоправності зазвичай виступала звітність магістрату громаді. У Римі після складання магістратом повноважень, кожен громадянин міг ознайомитися з його звітом та привернути увагу суду, якщо було порушено закон або діяльністю магістрату завдано збитків римському народу.

Проводячи паралель з нашою добою, ми розуміємо, що держава, здійснюючи політичну владу в громадянському суспільстві, повинна підпорядковувати свою діяльність служінню цьому суспільству, забезпечувати рівні можливості для всіх людей у всіх сферах їхньої життєдіяльності на засадах соціальної справедливості, гуманізму та милосердя, не втручаєтися в особисте життя людини й громадянина, регулювати соціальні відносини в межах чинної конституції, законів та інших нормативно-правових актів.

Між державою і суспільством має бути певна дистанція - такий собі «кордон демократії» (авт.), перетинання якого веде до одержавлення суспільства, що з позиції демократії та гуманізму недопустимо. У межах такого «кордону» держава є суттєво необхідною базою для розвитку громадянського суспільства, яке без неї не зможе не тільки розвиватися, а й існувати.

Тут варто погодитися з Гегелем, який не вважав державу чимось зовнішнім стосовно до громадянського суспільства й пояснював їхній органічний взаємозв'язок надзвичайно просто. Громадянське суспільство, за його баченням, являє собою поєднання відмінних одна від одної осіб, які його утворюють. Але за внутрішньою природою дії внутрішніх, характерних для нього сил, громадянське суспільство характеризується домінуванням роз'єднання, а тому, щоб його зв'язати, перебороти це роз'єднання, і необхідна держава як загальний зв'язок.

Вразливість позиції Гегеля полягає не в тому, що він в такий спосіб підкреслював об'єктивну необхідність держави для громадянського суспільства, а в тому, що держава з одного з важливих засобів його формування і розвитку в уяві філософа перетворилася на абсолютну мету, на одну з незаперечних основ світового порядку.

Громадянське суспільство, на думку Гегеля, характеризується трьома основними моментами: системою потреб, відправленням правосуддя, діяльністю поліції та корпорацій. У такій конструкції відчувається змішування функцій громадянського суспільства і держави, що привело Гегеля до їх ототожнення [5, с. 236].

Отже, Гегель у питаннях, свободи, й недоторканності особи стояв на позиціях, формальної рівності всіх суб'єктів громадянського суспільства. Держава і право є засобами визначення і забезпечення формальної рівності людини і громадянина. Увесь новітній час, починаючи від Реформації, Гегель присвятив німецькій нації, вважаючи, що США і Росія ще «не проявили» себе у всесвітній історії.

Щодо нинішньої України, то формування в державі громадянського суспільства є завданням доволі важким і довготривалим. Протягом значного часу Україна перебуває у глибокому кризовому стані. Початкова орієнтація на політику «шокової терапії», лібералізацію цін, форсування ринкових відносин, заміна карбованця купоном, пропаганда і фактичне здійснення ідеї невтручання держави у господарську діяльність призвели до обвального падіння товарного виробництва і розкрадання державних ресурсів, вибухового зростання цін та емісії, розвалу грошово-фінансової системи, формування мафіозно-спекулятивної структури з бурхливими темпами особистого збагачення.

Сучасне розуміння співвідношення правової держави та громадянського суспільства пов'язане з усвідомленням аксіології їхнього взаємозв'язку. Саме ціннісний підхід до розуміння взаємозв'язку і взаємодії права і держави, правової держави і громадянського суспільства можуть дати нам усвідомлення місця й ролі правової держави у громадянському суспільстві.

Відповідно, громадянське суспільство і правова держава можуть співвідноситись як необхідні одна одній та «взаємодоповнювальні» системи. Правова держава підпорядковує свою діяльність громадянському суспільству і конкретній людині, відповідає перед ними за свою діяльність. Формування в Україні громадянського суспільства і правової держави є нагальною проблемою.

Метою створення правової держави в Україні є забезпечення цивілізованого функціонування і розвитку громадянського суспільства.

Концепція правової держави в сучасних умовах це не лише проголошення основних принципів і рис, що складають теорію такої держави, а й необхідність реального формування нових соціально-політичних інститутів, котрі замінили б існування закритої авторитарної політичної системи відкритою демократичною системою, яка діяла б на засадах панування права (правового закону) в суспільстві.

Правову державу, на нашу думку, нині слід розглядати як державу, в якій виключно юридичними засобами забезпечуються: верховенство права, реально здійснюється

демократичне управління, охорона, захист і поновлення порушених прав громадян, юридично врегульована взаємна відповідальність держави та особи, законодавчо закріплено право здійснювати контроль громадськості за владою та реальна участь громадян в державному управлінні (авт.).

Для досягнення цих цілей метою створення правової держави в Україні повинно стати забезпечення цивілізованого функціонування і розвитку громадянського суспільства.

Отже, правова держава може розглядатись як політико-юридична форма організації суспільного життя, що належить до таких фундаментальних соціальних цінностей, як права людини і громадянина, конституціоналізм, демократія тощо.

Основні риси правової держави:

1) зверхність і панування правового закону;

2) постійне утвердження суверенітету народу як єдиного джерела державної влади;

3) здійснення поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову;

4) забезпечення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, виконання ними своїх обов'язків перед іншими людьми, державою і громадянським суспільством;

5) врегулювання взаємовідносин між особою та державою на засадах дозволеності особі робити все, що прямо не заборонено законом, а державним органам - тільки те, що прямо дозволено законом;

6) взаємну відповідальність між особою та державою, відповідальність держави перед особою і громадянським суспільством за свою діяльність;

7) ефективну організацію контролю й нагляду за здійсненням законів і режиму законності [6, с.297].

Конституція та закони, як відомо, - це нормативні акти вищої юридичної сили. Але таке визначення законів є формальним. Дуже важливе значення має зміст законів, який повинен бути демократичним, тобто захищати права і свободи людини, оскільки в противному разі законність як така може виявитися притаманною антидемократичним режимам.

Демократизм змісту законів і утвердження суверенітету народу як єдиного джерела влади знаходить відображення в концепції зверхності парламенту. Тільки парламент, як представницький орган, обраний народом, має право приймати закони й контролювати їх виконання, а також є єдиним державним органом, що має право виступати й діяти від імені всього народу.

Важливе значення для утвердження правової держави має принцип поділу влади. Чітке розмежування законодавчих і виконавчих функцій в Україні здійснюється на основі чинної Конституції України (ст. 6). Усі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України, тобто в Україні діє принцип верховенства правового закону (ст. 8). Зміст і спрямованість діяльності держави визначають права людини та гарантії їх здійснення, а забезпечення та утвердження прав людини є головним обов'язком держави (ст. 3). Права людини проголошуються як невідчужувані й непорушні (ст. 21). Конституція закріплює правовий порядок арештів і тримання під вартою за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановлених законом (ст. 29). Людині забезпечується відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб під час здійснення ними своїх повноважень, коштом цих органів (ст. 56). Нормативні акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в установленому законом порядку (ст. 57). У разі невідповідності будь-якого закону, указу Президента чи постанови Кабінету Міністрів України Конституційний Суд України зобов'язаний визнати названі акти неконституційними, що тягне за собою втрату ними юридичної сили [7].

Основні висновки. Спираючись на норми, закріплені в Конституції України, можна зробити висновок, що Україна задекларувала себе як правова держава. Але чи можна говорити про те, що вона є такою, якщо не забезпечує гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина, не сповна реалізує принципи взаємної відповідальності держави та особи, можливості особи робити все, що прямо не заборонено законом, а державних і самоврядних органів і посадових осіб тільки те, що передбачається їхньою компетенцією?

Слід також констатувати, що в Україні не в повному обсязі вирішено питання боротьби з правопорушеннями, зміцнення законності, правопорядку і дисципліни. Ці та деякі інші проблеми дають нам право говорити про необхідність формування правової держави в Україні. До основних напрямків формування правової держави в Україні слід віднести:

1) необхідність зв'язати правом (загальносоціальним, що характеризується правами людини, народу, людства) діяльність держави та її органів;

2) формування правового механізму, з допомогою якого можна було б подолати відчуження людини і громадянина від засобів виробництва, власності, від безпосередньої та представницької форм демократії;

3) чітку роботу законодавчої влади на основі Конституції України і конституційних законів;

4) створення системи незалежних загальних і арбітражних судів та інших ланок судової системи України. Поки що в нашій державі в повному обсязі не створено судової системи, передбаченої Конституцією України;

5) формування у людей (народу України) нового правового мислення, високого рівня правової культури, знань про життєво необхідні закони та вміння використовувати ці закони в повсякденному житті.

Ось чому дуже важливо визначити принципові заходи з формування громадянського суспільства в Україні. Але передусім слід зазначити, що багато дослідників обминають ці питання, а роль держави в цьому процесі залишається незначною.

Основою кожного громадянського суспільства є, поза сумнівом, приватна власність, яка може існувати і розвиватись у різних формах. Упродовж століть визначні філософи та громадські діячі відзначали велику користь власності як основи суспільства. Ще в середині XIX ст. М. І. Костомаров писав у своїй праці «Дві руські народності», що в Україні кожен хлібороб є самостійним власником свого добра, яке дає йому необхідні переваги в суспільному житті. Російський просвітитель І. П. Пнін на початку того ж століття зазначав, що тільки власність громадянина є душею громадянського співжиття та безпеки особистості. Щодо знаного російського філософа В. С. Соловйова, то він взагалі підкреслював, що, згідно із загальноприйнятим філософським визначенням, власність це не що інше, як ідеальне продовження особистості в речах чи її перенесення на речі.

Наявна теоретична спадщина та деякі наукові розробки дозволяють сформулювати основні риси формування громадянського суспільства:

1) забезпечення свободи та ініціативності людини, що спрямовані на задоволення її розумних потреб і не шкодять загальним інтересам;

2) такий розвиток суспільних відносин, за якого людина розглядається як мета, а не як засіб;

3) ліквідація відчуженості людини від соціально-економічних структур і політичних інститутів та реальне забезпечення здійснення принципу рівних для всіх можливостей;

4) забезпечення прав і свобод людини і громадянина державою, її органами та соціальними структурами громадянського суспільства;

5) багатоманітність різних форм власності, серед яких приватна власність в її різних формах посідає домінуюче місце як основа ініціативної, творчої підприємницької діяльності;

6) здійснення справедливого твердження, що лише у і власності особа виступає як розум і тільки володіючи власністю людина може бути справді вільною та ініціативною в усіх її починаннях;

7) реалізація багатоманітності духовного життя суспільства, в основі якого — визнання гуманістичних і демократичних за сутністю загальнолюдських цінностей;

8) наявність "середнього класу" як соціальної бази громадянського суспільства;

9) відсутність жорсткої регламентації з боку держави приватного життя членів суспільства;

10) існування розвиненої соціальної структури, яка гарантує задоволення інтересів різних груп і верств населення;

11) активна участь у суспільному житті недержавних самоврядних спільностей людей (сім'я, корпорації, громадські організації, трудові колективи, етнічні, конфесійні та інші об'єднання людей);

12) визнання і матеріалізація ідей зверхності права, особливістю якого має бути поділ права на публічне і приватне, основними ознаками останнього є орієнтація на людину-власника;

13) рівний правовий статус у цивільних відносинах, поєднання інтересів державних, громадських структур і громадянина;

14) детальне регулювання різноманітних видів відносин у сфері підприємництва, ринкового господарювання;

15) розвиток орієнтованих на регулювання підприємницької діяльності нових галузей права (комерційного, банківського, вексельного та ін.) [6, с 286].

Таким чином, проводячи паралель з античних часів до сьогодення, стає очевидним, що сильна правова держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, яке є дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу громадян з державою.

За своїм призначенням громадянське суспільство повинно активно сприяти процесам політичної демократизації, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей.

Разом з тим, має бути зворотний зв'язок державних інститутів з громадськістю, оскільки правова держава повинна реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідкувати за їх виконанням. Іншими словами, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформувати сприятливе правове поле для діяльності створюваних ними громадських інститутів.

Адже не секрет, що сьогодні відсутність реальних реформ у різних сферах суспільства, особливо в економіці, традиційна "закритість" влади та процесу прийняття політичних рішень, недовіра, апатія та цинізм - це повернення до автократії. Характерною ознакою української соціально-політичної реальності є також відсутність (або, принаймні, «недорозвиненість») реальних практичних механізмів та можливостей реалізації та захисту громадянських прав і свобод, формально закріплених в Конституції.

Тому особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України. Сьогодні ця взаємодія повинна відбуватися у таких правових формах:

1. Участь громадян через Інститути громадянського суспільства (ОГС) у нормотворчій діяльності держави. Громадське обговорення проектів нормативних актів має стати обов'язковим етапом нормотворчого процесу в системі органів виконавчої влади. Консультації з громадськістю при прийнятті того чи іншого закону необхідно проводити на стадії обговорення законопроекту з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання їм можливості для вільного доступу до інформації, забезпечення гласності, відкритості та прозорості.

2. Участь ІГС у правозастосовчій діяльності держави, яка повинна передбачати повну або часткову передачу громадській організації функцій, що їх виконує відповідний державний орган, або передачу лише окремих функцій державних органів громадським організаціям, які діють паралельно або спільно з відповідними органами держави.

Формою громадського моніторингу діяльності органів державного управління, компетентності прийняття ними рішень, експертизи їх діяльності можуть стати утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп.

Зі своєї сторони з метою підвищення ефективності державного управління органами державної влади теж необхідно проводити моніторинг та аналіз громадської думки, забезпечувати своєчасне публічне реагування на пропозиції та зауваження громадськості, інформувати широкі верстви населення щодо можливості його участі у формуванні та реалізації державної політики.

За останні роки Верховною Радою України прийнято ряд важливих законів, які розширили предмет, зміст і межі громадського контролю за діяльністю держави. Проте чи готові інститути громадянського суспільства до взаємодії з державою? Тут теж важлива роль відводиться органам державної виконавчої влади, які повинні приділяти увагу правоосвітній роботі з інститутами громадянського суспільства, щоб навчити їх використовувати створені державою механізмів їх залучення проведення громадської експертизи.

Така робота органів державної влади повинна бути спрямована на довгострокову перспективу та налагодження паритетних відносин з представниками громадських структур.

Таким чином, з усього сказаного можна зробити висновок, що сьогодні в Україні існує проблема, яка полягає в тому, що громадська думка недостатньо враховується органами державного управління, а державно-управлінські рішення не завжди відповідають проблемам та задоволенням суспільних потреб. Нерідко громадяни намагаються впливати на процес державного управління, але більшість таких спроб є невдалими. Під впливом доволі негативного стереотипу складається оцінка громадянами України діяльності органів державної влади. Від якості управлінських рішень, що приймають державні службовці, часто залежить не тільки ефективність та результативність відповідної державної політики, але й, найголовніше, рівень життя населення, здоров'я і добробут громадян. Це ще раз підтверджує нашу гіпотезу про те, що взаємодія державних інститутів з інститутами громадянського суспільства, є необхідною умовою існування правової демократичної держави, а паростки розвитку Інституту громадської експертизи за своєю природою можна вважати архетипом демократії, де на прикладі античних держав доведено, що взаємна довіра між владою та суспільством, відкритість та прозорість діяльності влади є передумовою вироблення ефективної державної політики.

Список літератури:

1.Європейський досвід розвитку сучасної демократії в Україні. Олександр Шморгун, К. Віче №16, 2009.

2. Т. Бутирська. Державні якості як архетипи державного будівництва. Публічне управління : теорія та практика : збірник наукових праць асоціації докторів наук з державного управління : Спеціальний випуск. – Х. : вид-во "ДокНаукДержУпр", 2011. – 354 с.

3. Електронний реєстр громадських експертиз «Громадянське суспільство і влада». – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/civex/lst/7.

4. Політологія : Підручник для вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації / Федір Кирилюк, Микола Обушний, Микола Хилько та ін.; За ред. Федіра Кирилюка,. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К. : Здоров'я, 2004. - 775 с.

5. Основи держави і права. С.Д. Гусарєв, Р.А. Калюжний, А.М. Колодій. - К.: Либідь, 1997. – 430 с.

6. Шляхтун П. Політологія: Теорія та історія політичної науки: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ Петро Шляхтун,; Ред. В. М. Куценко. - К.: Либідь, 2002. – 573 с.

7. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 рік. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

8. Н.М. Літвінова. Проблеми становлення громадської експертизи діяльності органів влади як інструмент громадського контролю в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2013_2/29.pdf

9. Політологія: Академічний курс: Підручник/ Л. М. Герасіна, В. С. Журавський, М. І. Панов та ін.; М-тво освіти і науки України. - 2-ге вид., перероб. і доп.. - К.: ВД «Ін Юре», 2006. - 519 с.

10. Алмонд Г., Пауел Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. – М.: 2002. – 537 с.

11. Разделение властей. – М.: 2004. – 428 с.

12. Шморгун О. Інноваційна стратегія побудови політичної влади в Україні. – В кн.: Феномен інновації: освіта, суспільство, культура. – К.: 2008. – 472 с.

13. Дмитренко О., Громадська думка як вираження суспільно-політичного стереотипу// Вісник держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв.-2007.-№ 4-С.156-161.

14. Почепцов Г.Г., Паблик рилейшнз или как успешно управлять общественным мнением// 2 изд., испр. и дополн.- М., 2003., С-317.

15. Халтобін В.О., Соціальне право та громадська думка// Держава і право: Юрид. і політ.науки: зб. наук. пр.-2001.- Вип.11.-С.18-22.

16. Айгістова М., Практика забезпечення прозорості державного управління в Європейському Союзі»// Вісник державної служби України К.: “УкрНДІСВД”, 2007. – № 3. – С. 48-51.

17. Латишева В., Громадянські ради як один з механізмів суспільного контролю за діяльністю публічної влади// Вісник державної служби України К.: “УкрНДІСВД”, 2008. – № 3. – С. 71-75.

18. Попроцький О., Роль громадської думки у прийнятті державно-управлінських рішень щодо суспільних проблем// Вісник державної служби України К.: “УкрНДІСВД”, 2009. – № 1. – С. 72-76.

19. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: розпорядження Кабміну України: від 21.11.2007 р.: № 1035-р// Офіційник вісник України.-2007.-№ 89.-С.-89-92.

20. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України: від 15.10.2004 року.: № 1378// Офіційник вісник України.-2004.-№ 42.-С.-71-78.

Катерина МЕРКОТАН

«АРХЕТИПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ» ЯК ЗАСІБ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ ВИБОРЦІВ

МЕРКОТАН Катерина,
MERKOTAN Kateryna,
кандидат політичних наук, незалежний дослідник, м. Борне Суліново, Республіка Польща.

Анотація: *статтю присвячено проблемам використання архетипів у написанні передвиборчих програм, а також для створення іміджу політичного лідера у виборчих кампаніях. Розглядається маніпулятивний потенціал архетипів трансформації з метою перемоги на виборах. Проаналізовано передвиборчі програми політичних партій-переможниць парламентських виборів 2012 року в Україні з точки зору використання архетипових образів Героя і Трікстера. Проілюстровано маніпулятивні можливості застосування архетипів під час формулювання програмових положень кандидатів у народні депутати України.*

Ключові слова: *архетип, архетип трансформації, виборча кампанія, політичне лідерство, маніпулятивний вплив, масова свідомість.*

УДК 32.019.51

Постановка проблеми. Ускладнення політичних процесів, використання нових політичних технологій є своєрідною ознакою сучасності. Це означає, що створюється нова система політичних символів, а вже існуючі набувають нового значення або ж потребують оновленого тлумачення. Водночас дедалі більшого символічного забарвлення набувають політична діяльність і політична участь.

За таких умов актуалізується проблема архетипності політики, зважаючи на те, що архетип – це певний образ, що символізує модель поведінки чи способу життя. При цьому використання архетипів у політиці є виправданим з огляду міцності та усталеності цього конструкту, що успадковується з досвідом попередніх поколінь [1, с. 312]. До того ж політика є чи не найяскравішим прикладом використання окремих архетипів з маніпулятивною метою. Переконливим свідченням цього стають виборчі кампанії, під час яких архетипи героя, мудреця чи злого генія персоніфікуються, а запропоновані виборцям ідеальні образи та моделі поведінки віддзеркалюють сформовані в далекому минулому схеми колективного несвідомого. Саме тому метою цієї статті є з'ясування маніпулятивного потенціалу «архетипів трансформації» у виборчих кампаніях, зокрема парламентських, на українських теренах. У цьому контексті головну увагу буде зосереджено на двох аспектах: маніпулятивному потенціалі політичного лідерства та маніпулятивному потенціалі передвиборчих програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє окреслити теоретичне підґрунтя цього викладу, а саме роботи науковців різних країн, у тому числі з проблем вивчення архетипів (К. Юнг, К. Керен'ї, П. Радін, М. Марк, К. Пірсон, П. Хеджес та ін.), політичного лідерства (М. Вебер, Ж. Блондель, В. Парето, М. Бернс, Г. Пейдж, Р. Такер, Р. Лінтон та ін.), маніпулювання масовою свідомістю (Е. Шостром, Г. Почепцов, С. Кара-Мурза, А. Цуладзе, М. Кошелюк та ін.). Окремо слід відзначити праці представників Української школи архетипіки (Е. Афонін, О. Донченко, М. Пірен, О. Крюков та ін.).

Натомість відправним пунктом цього дослідження стають два поняття юнгівської аналітичної психології. Перше, засадниче – це архетип, тобто колективне несвідоме, яке, на відміну від особистісного несвідомого, має всезагальну, надособистісну природу і в якому за допомогою певних символічних форм сформульовано певні ідеальні образи [2, с. 97–98]. Друге, те що К. Юнг називає «архетипом трансформації» відображає вже не сам ідеальний образ, а радше процес створення того чи іншого образу за допомогою певних подій, ситуацій, явищ тощо. Не зважаючи на те, що «архетипи трансформації» теж виступають певними символами, їх цінність полягає у відтворенні багатозначності та невичерпності моделей людської поведінки.

Політична діяльність у певному сенсі є неможливою без використання архетипових образів. Політичні лідери зазвичай вибирають архетип Героя і навколо нього намагаються вибудовувати свою «дорогу до владного Олімпу». Однак більш яскравим видається архетип Трікстера. Останній, на мою думку, і є уособленням архе-

типу трансформації. Для міфології, для казки і взагалі для традиційного способу світосприйняття Трікстер – це звичайний символ розвитку, наділений, на відміну від Героя, переважно негативними рисами.

Сучасна інформаційна доба з особливою ретельністю актуалізує значення символів у житті окремої особистості та суспільства в цілому. На часі символи багатозначні, багатообразні, динамічні. Створення такого символу – це кропіткий процес. Політична практика оперує на сьогодні значним арсеналом технологічного інструментарію для створення образу політичного лідера, у тому числі засобами впливу як на свідомість, так і на підсвідомість громадян. Йдеться про створення цілісного образу, який буде не лише Героєм, а й Трікстером одночасно. Саме у такий спосіб громадяни позитивно сприйматитуть створений образ, повірять у нього, «підуть за ним».

Нинішня політична ситуація вимагає суттєвих змін практично в усіх сферах суспільного життя. І тут стає у нагоді архетип Трікстера, який одночасно творець і руйнівник, обманщик і жертва обману. Але він живий, він свій, а тому досягає значних результатів, принаймні під час виборів. Не дивно, що образ лідера, запропонований у ході виборчої кампанії, здебільшого суперечить реальному політичному лідеру (президент, народний депутат, голова політичної партії та ін.).

Яскравим прикладом застосування архетипних образів під час виборчої кампанії може слугувати передвиборча кампанія В. Ющенка на виборах Президента України 2004 року. На початку – безсумнівний Герой, наприкінці президентського строку – «простак», якого «обдурюють», «обводять навколо пальця», тобто класичний Трікстер.

Трікстер завжди використовує якусь непевну (нестабільну) ситуацію, якто, наприклад, економічна криза, криза влади тощо. За таких обставин масова свідомість є досить вразливою щодо різних проектів спасіння держави, суспільства, країни. Трікстер, який виступає проти існуючої влади, перетворюється на Героя і користується підтримкою переважної більшості громадян. Однак на те він і Трікстер, бо одразу ж починає маніпулювати масовою свідомістю, обіцяючи «державу, яка захищає інтереси простих громадян, а не прислуговує купці олігархів; зменшення податків, стимулювання виробництва; обмежене втручання держави в життя громадян; незалежний суд, що надійно захищає права простих людей...» Звертається до людей, переконуючи, що йому відомо, «які проблеми хвилюють кожного громадянина України. Я знаю, як ці проблеми вирішувати − і я вмію їх вирішувати. Всі мої дії на посаді Президента будуть законними, прозорими і зрозумілими. Мої дії будуть рішучими, послідовними і ефективними. Вже з наступного року ми всі відчуємо, що живемо в зовсім іншій державі – яка дбає про всіх громадян, а не лише про чиновників і олігархів» [3].

На жаль, обіцяного вирішення проблем громадськість ні 2005-го, ані 2010 року так і не дочекалася. Трікстер залишився Трікстером, бо колективне несвідоме не вийшло з тіні і продовжує підтримувати образ спасителя, який час від часу змінює обличчя та засоби маніпулятивного впливу на суспільство.

Парламентські вибори 2012 року дещо змінили конфігурацію політичних сил в Україні. Але, на жаль, не змінилися моделі поведінки як з боку політиків, так і з боку громадян. Політики продовжують (як не збільшують масштаби) маніпулювати свідомістю виборців для досягнення своїх приватних цілей – отримання місць у парламенті, громадяни продовжують вірити (може дещо менше) в передвиборчі обіцянки. У такий спосіб відбувається своєрідний взаємообмін. Виборці вкотре намагаються повірити в краще майбутнє. Натомість кандидати у народні депутати «малюють» для громадян певну ідеальну картину світу, шляхи досягнення цього ідеалу, вирішення проблем, задоволення суспільних потреб тощо.

Відтак колективне несвідоме залишається несвідомим і знову потребує месії, який знову з'являється в образі Трікстера. Цього разу він є уособленням праворадикальної

ідеології. Зрозуміло, що йдеться про Всеукраїнське об'єднання «Свобода» і його лідера О. Тягнибока. Радикальна націоналістична риторика «Свободи» – це своєрідний «архетип трансформації», а точніше певною мірою пошук нових шляхів вирішення кризових проблем в Україні. Щоправда, складність ситуації полягає в тому, що протестна поведінка свободівців не є конструктивною. Натомість чітко спрацьовує формула К. Юнга, «якщо свідомість потрапляє в критичну ситуацію, одразу стає зрозумілим, що тінь не зникла безслідно, вона лише чекає свого часу, щоб знову заявити про себе у вигляді проекції на іншого. Якщо такий трюк виявляється вдалим, то між ними негайно створюється світ первісної темряви, де і трапляється все, що характерно для Трікстера...» [4].

Теорія архетипів К. Юнга на сьогодні є надзвичайно актуальною. Читаючи «Про психологію образа Трікстера», складається враження, що аналізується поведінка сучасників. Зокрема, описуючи «так звану цивілізовану людину», Юнг зазначає, що вона (людина) «згадує про Трікстера лише метафорично, коли, роздратована своїми невдачами, говорить що доля зіграла з нею злий жарт... Вона і не підозрює, що її власна прихована і на перший погляд невинна тінь наділена такими рисами, що не насниться і в найстрашнішому сні». І далі власне про колективну поведінку: «Тільки-но люди збираються в масу і підпорядковують їй індивідуальне, тінь мобілізується і, як свідчить історія, може навіть втілитися в конкретну людину» [4].

Видається, що таке докладне цитування К. Юнга є виправданим, зважаючи на розгортання подій у політичному просторі України після минулорічних парламентських виборів. На жаль, останнім часом політики зловживають маніпулятивними технологіями, створюючи і поширюючи в масовій свідомості ситуації, коли пересічний громадянин почувається захищеним (це особливо актуально за сучасних кризових умов), перетворюючись вкотре на знеособлену частку колективу, на складову натовпу. А натовпом, як відомо, легше управляти, тим паче, маючи численний арсенал засобів маніпулятивного впливу.

Наприклад, передвиборча програма. На перший погляд, важлива і необхідна річ для знайомства виборців з ідеологічними засадами кандидата-законотворця. Однак за допомогою передвиборчих програм кандидати у народні депутати України пропонують своїм виборцям ілюзію щасливого майбутнього. Отже, знову маємо справу з використанням «архетипів трансформації».

І знову доцільно звернутися до юнгівського «Архетипу і символу». Справа в тому, що передвиборчі програми – не що інше, як відображення символічного процесу втрат і набутків, «боротьби світла з темрявою». У Юнга читаємо: «Його початок майже завжди характеризується як глухий кут або безвихідна ситуація; метою (символічного) процесу є просвітлення чи вища свідомість. Завдяки них первісна ситуація переходить на більш високий рівень. Цей процес <...> може тривати місяцями і роками залежно від вихідної ситуації <...> і тих цілей, до яких повинен привести цей процес. Хоча все переживається образно-символічно, неминучим є досить реальний ризик, оскільки доля людини часто залежить від пережитої трансформації. Головна небезпека полягає у спокусі піддатися чарівливому впливу архетипів» [4].

Здебільшого так і відбувається, коли архетипові образи використовуються з маніпулятивною метою, тобто незалежно від свідомості, поза свідомістю людини. Водночас «мозаїчна свідомість» громадян вихоплює з політичного контексту лише привабливу інформацію. На таких засадах сформульовано всі без винятку передвиборчі програми політичних партій, представлених у діючому парламенті України. Зрештою, можна пообіцяти неможливе, зважаючи на слабкість громадянського суспільства. Власне таке відчуття не покидає під час знайомства з передвиборчими програмами, незалежно від того, чи це програма пропрезиденської Партії регіонів, чи опозиційних – «Батьківщини», «Свободи», «УДАРу».

Створені за класичною схемою «герой – антигерой» політичні (передвиборчі) програми більше нагадують навчальний матеріал з предмету «піар-технології», ніж

ідеологічну платформу політичної партії. Більш того, сучасні передвиборчі програми асоціюються радше з утопічними есе. Це, за влучним виразом Дж. Кемпбелла, своєрідна подорож героя в міфічному світі, де на його шляху зустрічаються перешкоди і проблемні ситуації, трапляються друзі-союзники і вороги, які заважають його головній місії [5, с. 256].

У результаті маємо змагання політиків, а точніше конкурс політтехнологів на написання найкращої роботи з великою кількістю нездійснених обіцянок. Герой і Трікстер об'єдналися, щоб перемогти, а відтак приспати свідомість виборців...

Наразі останнє відбувається досить результативно, бо знайомство з програмними засадами кожної з парламентських партій обіцяє нам «світле майбутнє». Отже, архетипи і цього разу виявилися дієвішими, ніж здоровий глузд громадян України. Мабуть тому, що «впали» на плодючий ґрунт багаторічних очікувань на краще життя.

Втім, народні обранці особливо не переймаються моральними тонкощами своїх обіцянок. Вкотре і Партія регіонів, і «Батьківщина», і Комуністична партія України пропонують виборцям «якісну освіту сьогодні» (Партія регіонів), «освіта стане доступною і сучасною» («Батьківщина»), «доступність якісної освіти» (КПУ). Партія регіонів обіцяє збільшення аж до 75 % держзамовлення у ВНЗ, а КПУ – повернення до державної безкоштовної вищої освіти (це при зростанні кількості безробітних серед випускників!). І вже майже традиційно – доступне житло для молоді, комп'ютеризацію шкіл, підвищення зарплат, пенсій тощо.

Зокрема, найхимернішою обіцянкою Партії регіонів видається розділ програми під назвою «Нове життя українського села»[1]. Типовий приклад використання «архетипів трансформації». За допомогою певних словесних ілюстрацій виборцю пропонується привабливий образ «суспільства достатку». Зрештою, як інакше можна то витлумачити, якщо стверджується, що за п'ять років «Україна повністю забезпечить себе вітчизняними продуктами харчування, стане потужним експортером продовольства завдяки: створенню 1500 сільськогосподарських кооперативів; будівництву нових елеваторів, овоче- та фруктосховищ; встановленню ціни на земельний пай не менше 20000 грн за гектар і оренди не нижче 1000 грн за гектар; розбудові соціальної інфраструктури сільської місцевості (автодоріг, лікарень та шкіл, газифікації сіл)»?

Аналізуючи передвиборчу програму Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», одразу кидається в очі архетипове коріння програмових засад. Можна навіть стверджувати, що ця програма була створена за класичною схемою використання архетипу Трікстера. Останній готовий прийти будь-якої миті для вирішення суспільних проблем. Це стає зрозуміло вже з перших рядків програми: «У Вас низька зарплата? Мізерна пенсія? Ви взагалі не маєте роботи? У Вас відбирають бізнес? Прокурор і суддя захищають бандитів? Без хабара − нікуди, а справедливості нема ніде? Нищать Вашу мову, історію, культуру? Хочуть відгородити від Європи залізною завісою?» Подальший виклад не важко домислити – запропоновано шляхи вирішення зазначених проблем. І, на жаль, вже не так важливо, що обіцянки залишаться обіцянками. Головне, що Трікстер зробив свою справу – у виборця зажевріла надія...

Маніпулятивний потенціал передвиборчої програми Всеукраїнського об'єднання «Свобода» несе в собі найбільшу загрозу, беручи до уваги масштаби «чарівливого впливу архетипів», тут представлених. Маємо справу з абсолютизацією шляхів вирішення проблем, а будь-яка абсолютизація є небезпечною, особливо для розвитку держави та громадянського суспільства. Відчуваючи великі можливості свого маніпулятивного впливу, свободівці роздають найгучніші обіцянки. Чого лише вартий «План всеосяжних докорінних перетворень»! Жаль, що виборці здебільшого не читають програм, бо мали б можливість ще до виборів переконатися у суперечливості запропонованого плану. Навряд чи поліпшить ситуацію в країні так звана «своя

[1]Передвиборчі програми партій-переможниць парламентських виборів-2012 узято з офіційного веб-серверу Центральної виборчої комісії – www.cvk.gov.ua

влада», націлена «захищати українців» у багатонаціональній державі. До того ж люстрація ще не означає вдосконалення державного управління, скасування податку на додану вартість – ще не гарантія економічного зростання, так само, як «скасування оподаткування на україномовне книговидання, аудіо- та відеопродукцію, програмне забезпечення» не є достатньою умовою для того, щоб нарешті в Україні запанувала українська мова.

Не обов'язково аналізувати програми всіх політичних партій, що входять до складу Верховної Ради України VII скликання. Зрештою, всі вони прагнуть лише одного – у період виборів вибороти найбільшу кількість голосів українських громадян. А далі – далі символи залишаються символами, чари розвіюються, герої зникають, а трікстери вкотре скаржаться, що їх ошукано...

Висновки та подальші напрями наукових досліджень. Підсумовуючи викладене, варто ще раз відзначити важливість розуміння архетипів трансформації для аналізу політичних процесів взагалі і виборчих зокрема.

Зважаючи на проблеми функціонування багатопартійності та парламентаризму в Україні, перспективним напрямком наукових досліджень стає вивчення не власне політичних аспектів, а комплексу психологічних, філософських, історичних, соціологічних та інших чинників політичних взаємодій, політичної поведінки громадян.

У площині практичної політики щодо мінімізації негативного (маніпулятивного) впливу передвиборчих обіцянок головну роль має відіграти громадянське суспільство. Лише воно здатне протистояти псевдочарівному туману передвиборчих обіцянок партійних лідерів. Лише воно має виробити звичку контролювати владу до і після виборів. Лише громадянське суспільство може виховати нову генерацію політиків, які зменшуватимуть рівень маніпуляцій у суспільстві завдяки своїй розвинутій громадянській позиції. Лише тоді «архетипи трансформації» набудуть нового звучання і нестимуть у собі позитивний заряд політичної активності та громадянської відповідальності.

Список літератури:

1. Меркотан К. Архетипи політичного лідерства як підґрунтя маніпулятивних технологій / Л. Кочубей, К. Меркотан // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : спеціальний випуск. – Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2010. – № 3–4. – С. 312–317.

2. Юнг К.Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг ; [сост. и вступ. ст. А.М. Руткевича]. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с. – (Серия : «Страницы мировой философии).

3. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України В. Ющенка : 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011.

4. Юнг К. О психологии образа Трикстера [Електронний ресурс] / К. Юнг. – Режим доступу : http://ec-dejavu.ru/t-2/Trickster-2.html.

5. Кэмпбелл Дж. Герой с тысячью лицами. Миф, архетип, бессознательное / Дж. Кэмпбелл. – Киев, 1997.

ПІРЕН
Марія,

PIREN
Maria,

доктор соціологічних наук, професор, засл. діяч науки і техніки України, професор кафедри державного політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті осмислено роль архетипових засад у становленні національної ідеї, досліджено сутність та роль національної ідеї для державотворення в Україні.*

Ключові слова: *національна ідея, національний ідеал, національна символіка, національний інтерес, національна загроза, національна безпека, національні почуття, націоналізм, національні цінності.*

УДК 351.84:33

Марія ПІРЕН

АРХЕТИПОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

«Нещасна доля тієї країни, в якій нема здорового консерватизму, закладеного в самому народі, немає вірності, немає зв'язку з пращурами»
М. Бердяєв

Постановка проблеми. Дослідження концепції національної ідеї у вітчизняній науці в контексті архетипових підходів є надзвичайно важливим для реалізації проблем модернізації сучасного українського суспільства на шляху до демократії.

Архетип (грец.) – спосіб зв'язку образів, які переходять від покоління до покоління. За К. Юнгом, архетипи являють собою структурні елементи людської психіки, приховані в колективному несвідомому, спільному для всього людства. Вони успадковуються подібно до того, як успадковується будова життя. Архетипи задають загальну структуру особистості і послідовності образів, які проявляються у свідомості під час пробудження творчої активності, тому духовне життя особистості несе на собі архетипічний відбиток.

Для сучасного поліетнічного українського суспільства доцільним є пошук тих вихідних позицій, які сприятимуть науково-практичній розробці та обґрунтуванню суті національної ідеї, яка поєднала б у собі основні засади демократичного державотворення, сформовані історичною практикою народу України та видатними мислителями, сучасними науковцями та представниками політико-управлінської еліти України. У робочому варіанті національна ідея – це суспільний продукт загальнонаціонального масштабу, духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини, соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій і рухів, джерело суспільного поступу етносу та його державотворчої енергії, механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю й орієнтацію на майбутнє [11, с. 187].

Арехетиповий підхід до національної ідеї вимагає історичного знання. На думку деяких дослідників, замислюватися про національну ідею почали у XVI–XVIII ст. Так, вважають, що у працях відомого українського філософа Г. Сковороди ідея про «сродну працю» розглядається як перші нариси національної ідеї України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе місце для формування концепції національної ідеї в Україні посідають напрацювання таких видатних діячів України, як М. Максимович, М. Драгоманов, Д. Донцов, М. Павлик, С. Подолинський, В. Антонович, М. Чубинський, М. Костомаров, Ф. Вовк, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, М. Міхновський, В. Винниченко, В. Липинський та ін.

Географія їх народження та діяльності засвідчує соборницький характер основних засад національної ідеї в історичному та етнічному контексті. В українській націології вперше теоретичні основи для формування української національної ідеї були закладені в середині XIX ст. Початок цьому покладено Кирило-Мефодіївським

товариством, мистецько-історичним надбанням народу, що закладалися ще з періоду хрещення Київської Русі, коли Володимир Великий у 988 р. хрестив Київ, а після інші території та створив Київську державу, де ідеологія християнства стала з часом духовною основою єдності Київської Русі як великої держави, куди входило багато племен (народів).

Певні думки про українську національну ідею виклав Т. Шевченко у багатьох своїх творах, зокрема у творі «І мертвим і живим і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє». М. Костомаров теж осмислює основні засади національної ідеї у «Книзі буття українського народу» та «Дві руські народності». П. Куліш у багатьох своїх творах таких, як «Хутірна філософія», «Українська душа», «Зазивний міст до української інтелігенції» та ін. виділяв, до речі, архетипові складові основ національної ідеї, тож осмислення архетипових складових сьогодні засвідчує взаємовплив та взаємозв'язок минулого і сьогодення як закономірність розвитку соціуму.

Михайло Грушевський, видатний історик і державний діяч, наголошував, що серцевиною української ідеї стає визнання невід'ємного права українського народу на самовизначення і пошук його оптимальних норм.

На сучасному етапі державотворення проблеми української національної ідеї знайшли своє осмислення у працях В. Солдатенка, Ю. Канигіна, З. Ткачука, В. Бебика, С. Вовканича, О. Довженка, О. Гончара, М. Гриня, М. Косіва, Ю. Шилова, П. Кононенка, О. Шкляра, М. Михальченко, В. Сергійчука, І. Кресиної, О. Забужко, Л. Лук'янченка та ін.

Невирішені складові загальної проблеми. Національна ідея – багатоаспектний суспільний феномен, у ній концентруються відповіді на найскладніші питання: задля чого живе нація, як вона реалізує себе в оточенні інших спільнот. Національна ідея є продуктом історичного розвитку, впливу великої кількості чинників суспільного буття, саме тому архетиповий підхід має вихід на сьогодення суспільно-побутових відносин і на проблемний характер демократичного державотворення в Україні.

Метою статті є показати важливість архетипових складових у реалізації реформ у сучасному українському суспільстві у контексті суттєвих сторін, базових засад національної ідеї – побудувати демократичне суспільство, основою якого були б європейські цінності, та віднайдення Україною як європейською державою свого гідного місця серед розвинутих держав Європи та світу.

Виклад основного матеріалу. Національна ідея – явище інтернаціональне. Вона притаманна всім націям у період їх утворення, особливо в часи творення національної держави.

Німецький філософ і поет Йоганн Готфрід Гердер (1744–1803) у VIII столітті висунув ідею приналежності людини до нації, яка має свій народний національний дух, звернувши цим самим увагу на архетипові складові людини.

Інший німецький філософ і громадський діяч Йоганн Готліб Фіхте (1726–1814) у період боротьби з Наполеоном розробив ідею національності як колективної особистості, що має особливе покликання у суспільстві та якого ніяка особистість не позбавлена.

Серцевиною української національної ідеї у розумінні М. Грушевського стає визнання невід'ємного права українського народу на самовизначення і його пошук оптимальних норм свого місця у цивілізаційному розвитку. Від часів Переяславської Ради такою формою є вимога автономії України, яка поступово, особливо у XIX ст., доповнюється ідеями «перестороги людства на загальнолюдських засадах й справедливості» і, нарешті, на початку XX ст. перетворюється на гасло «Вільна Україна в складі демократичної федерації вільних народів Росії» – це за Грушевським. Але коли федерація, утворена в 1922 р. – Союз Радянських Соціалістичних Республік, перетворилася на імперію, гаслом стало «Вільна, суверенна, незалежна, соборна Україна».

У контексті архетипіки українська національна ідея вбирає в себе ідеї, спрямовані на формування української народності, а потім нації, на формування національного характеру, національної самосвідомості і національного світогляду, історичного буття. Це боротьба за збереження національної мови за рахунок національної культури й літератури, за створення національної школи, у тому числі і вищої школи, за створення національної інтелігенції та еліти, за національне відродження і державність.

Втіленням української ідеї є любов до свого народу, турбота про його добробут і його гідність. Сьогодні національна ідея – це, насамперед, творення держави, назва якій – «Україна».

Українська національна ідея – це теоретичне обґрунтування й усвідомлення економічних, політичних, культурних і релігійних заповітів, засад самоврядування українства, а також форм спілкування з іншими народами на основі національно-правової рівності та толерантності.

Національну ідею інколи уявляють як своєрідний національний ідеал, що витлумачується в літературі у вигляді сукупностей народних прагнень до кращої організації життя, розвитку суспільства відповідно до тих соціальних стандартів, в яких історичні традиції, уявлення про добре і щасливе у житті народу поєднуються із сучасними завданнями, які він має вирішувати на шляху своєї життєтворчості, щоб докласти зусиль внести гідний внесок у цивілізаційний розвиток.

Національна ідея уточнюється, змінюється і розвивається з розвитком суспільних відносин та світовим розвитком взагалі через розвиток загальнолюдських цінностей. Вона повинна визрівати в суспільстві поступово [11, с. 188].

У структурі національної ідеї важливе місце належить національному почуттю. Національне почуття – похідне від національної самосвідомості, почуття стійкої прив'язаності до своєї нації, традицій, звичаїв, культури, побуту та національних духовних цінностей. Національні почуття формуються всередині етнічної спільноти людей, що займають спільну територію, ведуть схожий спосіб життя, розмовляють однією мовою [12].

Національна ідея має стати головною об'єднавчою ідеєю української політичної нації сьогодні. Лише за цієї умові можна досягти національної злагоди у поліетнічному українському суспільстві.

Свого часу великий педагог К. Ушинський зазначав, що як немає людини взагалі (абстрактної, безликої, без національної належності), а є українець, росіянин, так і є «російське виховання», «французьке виховання» тощо. Кожен народ має свою систему виховання. Ми повинні ввійти в світову цивілізацію не безрідними, а з гордим ім'ям громадянина України.

Становлення української національної ідеї в цілому відповідає загальній європейській схемі. Для України це засіб прилучення до загальноєвропейської спільноти, утвердивши у собі європейські цінності та конкурентноздатність.

Українська національна ідея сформувалася на основі розвитку української історичної думки. Історична свідомість передбачає вирішення питання про концепцію істини. Саме тому національна ідея підлягає оцінці з позицій як інтересів конкретного народу, так і загальнолюдських цінностей, форм моралі, духовності, інноваційності, толерантності.

Виявляючи архетипові складові, ми ілюструємо світові свою працьовитість, моральні складові національних традицій і способу життя. Як ми зазначали, національна ідея українського народу почала формуватися на межі кінця XVIII ст. – початку XX ст. Від легенд, міфології через осмислення козацьких часів наукова думка наших суспільно-політичних діячів прямувала до раціональних форм мислення та до усвідомлення мети власного народу перебувати у прогресивному цивілізаційному руслі.

Остаточного завершення національна ідея набуває в 1917–20 рр. Визначну роль у цьому процесі відіграв історик Д. Дорошенко, який зосереджував свої погляди у

національній ідеї на побудові держави. Продовжив ідеї Д. Дорошенко історик О. Субтельний.

Національна ідея – це духовна субстанція, моральна енергія, покликана виконувати роль «оберегу», застерігати від національного знеособлення, цьому вчать нас історія й архетипіка. До них повинна звертатися кожна нація, яка прагне прогресу і поваги до себе у народів світу [4].

Консолідувати наше суспільство на державотворчі процеси, зокрема на реалізацію реформ, може тільки національна ідея.

На цьому етапі реалізації реформ партії влади не можна виділити головних завдань саме української національної ідеї державотворення, як це зробити свого часу французи, поляки й росіяни, натомість є багато обіцянок і протистоянь. Національна ідея – це спільний продукт влади і суспільства [6]. У поліетнічній, поліконфесійній, соціально розрізненій Україні необхідно осмислити базову систему цінностей, які були б сприйняті та підтримані всіма суспільними групами. На наш погляд, такими цінностями могли б бути наступні: професіоналізм, громадянська позиція, духовність, відповідальність, толерантність, консолідація суспільства, повага до кожної людини, соціальна захищеність людини, налагодження хороших ділових стосунків з іншими народами у загальноцивілізаційному контексті, чого вимагають сучасні виклики (глобалізація, екологія, боротьба з бідністю тощо).

Ідея – явище усвідомленого теоретичного порядку, через це і захист існування нації відбувається в площині теоретично осмислених ідей для реалізації їх у практиці буття. У Святому Письмі написано: «Спочатку було слово…» Слово виступає матеріалізованою формою ідей.

Суть національної ідеї полягає в осягненні вічних, глибинних прагнень народу, особливостей його характеру, менталітету, мови, традицій, звичаїв, цінностей та уподобань, його соціокультурних і політичних пріоритетів, а також оптимальних засобів досягнення цілей соціального розвитку. Національна ідея – це поняття, яке охоплює своїм змістом різні чинники – історичні, політичні та державотворчі в цілому. Головною функцією національної ідеї є консолідувально-інтегративна, бо суспільство завжди є політичним, завжди потребує внутрішньої єдності, що слугує гарантом політичної стабільності та громадянського миру в суспільстві.

Національна ідея покликана консолідувати українську політичну націю не як єдина надпартійна ідеологія і не шляхом примусу, а як спільна платформа всіх тих політичних, громадських і культурних сил, що визнають конституційні засади нашого буття. Національна ідея належить до довготривалої загальнонаціональної стратегії розвитку суспільства, тому осмислення її змін і потреб – завжди актуальна тема, тим більш, з позицій архетипів. Саме тому і присвячено нашу конференцію.

Національна ідея – це і дух нації, який утворює ядро суспільної та індивідуальної свідомості, чітко визначаючи ментально зумовлений спектр світоглядних позицій народного загалу і національної еліти, їх самосприйняття і домагання, настановлення і мрії, ціннісні орієнтації і смислові форми.

Слід зауважити, що архетипічний підхід є важливим тому, що національна ідея формується залежно від традицій, культури, соціальних структур нації, усього середовища буття людини і водночас сама впливає на них як джерело культурно-історичної динаміки розвитку суспільного загалу, свідомості та самосвідомості кожного громадянина й суспільства в цілому [1].

До української національної ідеї слід ставитися так, як до «американської мрії», навколо якої об'єдналися всі верстви населення і яка народилася саме завдяки бажанню американського народу мати мету свого розвитку. Аналогічно підійшли до цього феномену росіяни в праці «Современная Русская Идея и Государство», яка була відпрацьована і затверджена Державною Думою Росії ще у 1995 р.

В. Липинський ще свого часу мудро і далекоглядно писав, що національна ідея повинна вміщувати процес психологічного хотіння наукової, політико-управлінської

еліти та її народу бути достойною нацією, окрім складових політики та економіки державотворення, але так само нема нації, коли це хотіння не реалізується у матеріальних формах держави. Саме це на сьогодні в Україні є проблемою, бо національна ідея формується і реалізується у процесі трансформації українського суспільства – це розгляд нації, держави й особи через чітку програму у новій парадигмі їх життєдіяльності у процесі входження України у європейське та світове співтовариство [13]. Національна ідея з цієї позиції має відповідати концепції гуманізації суспільства, органічно поєднувати національні та вселюдські цінності, мати людинотворчу, націєзберігальну та державотворчу спрямованість, яка відповідала б не тільки потребам народу України, але і потребам світового прогресу людства [10].

Ми маємо зрозуміти, що нашій інтеграції до Європейської спільноти заважають не стільки політичні чинники, скільки чинники ментальні. Правовий нігілізм, що панує зараз в українській політиці по обидва боки протистояння, ще більше віддаляє нас від євроінтеграційної перспективи. Усі європейські демократичні держави створювалися шляхом компромісів, переговорів, угод. Стає зрозуміло, що європейська перспектива для нас є цілком пов'язаною з «розбудовою Європи у собі», усередині держави, у свідомості нової еліти для держави [14].

Сконцентрувати дієздатну модель державного будівництва можна лише спираючись на національну ідею, що органічно поєднує у собі спадщину національної духовної культури й елементи загальнолюдського, політичних та державних традицій.

Серед найголовніших суспільних цінностей духовного відродження України можна назвати повне очищення від корупції, створення таких умов для законодавчої бази, що сприятимуть детінізації та швидкому розвитку виробництва. Серед таких цінностей – підкріплене дієвими механізмами право простої людини на захист від адміністративного свавілля та маніпулювання, практична реалізація гасла «Закон єдиний для всіх!»

Національна ідея як матриця державного будівництва відбиває реальну історію народу України, його мрії та перспективи розвитку. Вона формується одночасно з його формуванням і на найбільш високому рівні свого розвитку перетворюється на українську державницьку ідею, яка вбирає у себе очікування й енергію всіх народів, що складають сьогодні українську політичну націю (136 національностей).

Для того щоб національна ідея стала дієвою основою успішного модернізаційного проекту, вона мусить відповідати певним вимогам. Першою з них є її відповідність таким цінностям, як національний інтерес та національний менталітет. Національна ідея зароджується та виникає в масовій свідомості як певна потреба, необхідність. Необхідність породжується чинниками життя народу і країни – економічними і політичними відносинами в суспільстві, культурою та історією народу, його прагненням до певного сценарію свого майбутнього, які стають своєрідним емпіричним підґрунтям формування національної ідеї. Спроби довільного конструювання національної ідеї приречені на провал.

Генератором національної ідеї виступає еліта. Яскравим прикладом ефективного вирішення духовно-елітного творення національної ідеї є історія США, Німеччини, Італії та інших країн. Українцям сьогодні теж потрібна «українська мрія». Вона народжується у глибинах народного духу і є уособленням цього духу, втіленням уявлень народу про життєво-важливі цінності, сенс буття, себе самого як про особливий світ, носія своєї мови, культури, традицій і понять. Змістом національної мрії можуть бути патріотизм та справедливість – у суспільстві, чесність та відповідальність – у політиці, збереження традицій та відкритість до всього кращого – у культурі, авторитет сумлінної чесної праці та свободи підприємництва – в економіці, безпека, добросусідство, незалежність – у відносинах з іншими народами та державами. Усе це відображає теоретико-науковий рівень практичної потреби в українській національній ідеї сьогодні.

Практичним рівнем відображення національної ідеї є мети, здатна задовольнити амбіції й матеріальні потреби значної частини населення та гідний рівень життя. Наприклад, здійснити економічну модернізацію відповідно до реалій постіндустріального інформаційного суспільства, позбутися економічної боргової залежності, досягти економічної та фінансової самостійності, створити потужну матеріально-технічну базу стійкого і збалансованого розвитку українського суспільства, побудувати конкурентноздатну економіку, яка базується на знаннях і забезпечує інноваційний розвиток країни, накопичити необхідні ресурси для забезпечення високого рівня життя народу та зміцнення обороноздатності держави.

Національна ідея є передусім певним стратегічним проектом, який нація прагне втілити в життя, що виражається в її національному ідеалі, котрий конкретизується в національних цінностях і трансформується у національні інтереси.

Національна ідея – не тільки етнічна, але і державно-політична категорія, яка консолідує увесь народ України на будівництво нового демократичного суспільного устрою. Правильним буде зауважити, що поняття національної ідеї необхідно перемістити в практичну площину життєтворчості української політичної нації. Національна ідея сьогодення повинна стати ідеєю, дороговказом єдності української політичної нації та реформування суспільства на демократичних засадах, утвердити гармонійні стосунки людей між собою, з довкіллям, утвердити демократичні та духовні цінності в усіх сферах буття українського народу. Національна ідея – основа осмислення сутності свого народу й національного буття у контексті української політичної нації, національне покликання, ідеал, духовність, інтерес, стратегії, державність, безпека. Саме тому ми повинні осмислювати національну ідею в контексті архетипів і сьогодення.

Висновки та подальші напрями наукових досліджень. Отже, національна ідея – це ідеологічна концепція, яка визначає основні принципи консолідації представників політичної нації, ставлення до її історичного минулого й провідні напрями її розвитку в майбутньому, ставлення до інших націй і характер взаємодії з ними в державі-нації. Основою національної ідеї є уявлення про націю як самостійний суб'єкт суспільної дії, який має власну історію і самостійно визначає своє майбутнє. Разом з тим, це не означає, що нація є ізольованою у своєму розвитку від глобальних процесів, вона перебуває під їх впливом, залучається в ці процеси і сама теж чинить вплив на них. Для того щоб бути сприйнятою представниками інших етносів, національна ідея має спиратися на загальнолюдські цінності, враховуючи при цьому національний історичний досвід, і не суперечити загальноцивілізаційним тенденціям прогресивного розвитку людства (у цьому разі – шляху до демократії).

Національна ідея має визначати шлях, яким нація прямує у руслі загальноцивілізаційного розвитку в плані встановлення хороших, ділових стосунків з іншими державами-націями.

До основоположних принципів, на яких має ґрунтуватися національна ідея, можна зарахувати такі: принцип гуманізму, принцип демократизму, принцип політичності, принцип толерантності, принцип взаємної відповідальності за мир та злагоду між народами, екологічну безпеку, чистоту довкілля тощо.

Протягом останнього часу з'явилася нова тенденція – розглядати національну ідею не в її етнічному чи громадсько-політичному, а в технократичному аспекті. Національний дискурс тут відбувається не в рамках традиційних категорій політології та етнології, а в річищі категорій економічного розвитку, ресурсної бази національної економіки та потенціалу інноваційного проектування тощо.

Рекомендації органам законодавчої та виконавчої влади. Стратегічним пріоритетом для створення та реалізації національної ідеї має бути просвітницька робота науковців, партій і громадянських рухів щодо досягнення єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, міжконфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характе-

ру на основі безумовного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина, що сприятиме світоглядним засадам формування та дієвості національної ідеї.

Національна ідея сьогодні повинна бути сформована науковцями, провідними політичними силами, елітою держави та підтримана на державному рівні народом, усіма громадянами України.

Ідеологічною основою її має стати державницька ідеологія толерантності, єдності української нації для демократизації суспільства.

Важливо наголосити, що утвердження національної ідеї вимагає переходу до домінування громадянських, політичних і духовних цінностей, інтересів людини і суспільства, принципів моральної, відкритої та відповідальної політики, високого професіоналізму та відповідальності служінням народу і Батьківщині, послідовну, виважену й відкриту політику, чесні, стабільні й прозорі правила в бізнесі, свободу слова і гарантований судовий захист конституційних прав людини і громадянина, необхідні умови для саморозвитку та самореалізації особистості.

Відповідальній політичній еліті, незалежно від того, при владі вона зараз чи в опозиції, слід відмовитись від використання соціальних політичних технологій, побудованих на «пошуках ворога», перейти до модернізаційних, інтегративних політичних технологій об'єднавчого характеру, культивації справжнього патріотизму, національної гордості, єдності цілей і подальшого розвитку демократії. Дуже важливо завжди бути на сторожі національних інтересів та запобігати національним загрозам.

Таким чином, тільки паралельно із розробленням програмового документу сучасної національної ідеї, системи ціннісних координат і регуляцій може відбуватися нормальний процес структурування суспільства, стримування противаг і сепаратистських настроїв, перетворення політичного процесу з безжалісної боротьби за владу на пошук оптимальних шляхів розвитку суспільства, що відзначаються високою відповідальністю за долю народу, за долю України як Європейської держави.

Список літератури:

1. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості : [монографія] / М.Й. Боришевський. – Суми : Видавничий будинок «Еллада», 2012. – 608 с.

2. Гринів О. Українська національна ідея як засіб національного самоусвідомлення / О. Гринів. – Львів : Інститут народознавства Національної академії наук України, 1999. – 234 с.

3. Донцов Д. Історія розвитку української ідеї / Д. Донцов. – К., 1991.

4. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення) : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.

5. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – 154 с.

6. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс] / Комітет з економічних реформ при Президентові України. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/ Programa_reform_FINAL_1.pdf. – Назва з екрану.

7. Ильин И.А. О грядущей России / И.А. Ильин // Избранные статьи / ред. А. Полторацкого. – М., 1993. – 256 с.

8. Кресіна І.О. Українська національна самосвідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітичний аналіз) : монографія / І.О. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998 – 392 с.

9. Лук'яненко Л. Національна ідея та національна воля / Л. Лук'яненко. – К. : МАУП, 2003. – 296 с.

10. Маринович М. Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису / М. Маринович. – К., 2003.

11. Пірен М.І. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз : навч. посібник

/ М.І. Пірен. – К.: Університет «Україна», 2007. – 408 с.

12. Пірен М.І. Етнопсихологія : підруч. / М.І. Пірен. – К. : Університет «Україна», 2011. – 526с.

13. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : щорічне посилання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.

14. Про Президентський кадровий резерв «Нова еліта нації» : Указ Президента України : № 246/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/p_k_r.html. – Назва з екрану.

15. Современная Русская Идея и Государство. – М. : Обозреватель, 1995. – 181 с.

16. Фартушний А.А. Українська національна ідея як підстава державотворення / А.А. Фартушний. – Л., 2000.

17. Фурман А.В. Національна ідея – щит і меч українства // Психологія і суспільство / А.В. Фурман. – №3. – 2012. – С. 6–11.

ПЛАХТІЙ
Тарас,
PLAKHTIY
Taras,
незалежний дослідник,
м. Львів.

Анотація: *у статті проведено аналіз сукупної дії групових ефектів та процесів у самоорганізаційних та організаційних елітних групах і на його основі, в результаті застосування системного підходу, виявлено чинники, що обумовлюють вибір агресивних стратегій взаємодії з однотипними групами в рамках національної еліти. Виявлено умови вибору стратегій співробітництва в умовах конкурентної взаємодії організацій елітних груп та запропоновано відповідні алгоритми колективної діяльності їх членів.*

Ключові слова: *архетипіка, системний підхід, групові ефекти, групові процеси, елітні групи, динамічні мережі.*

УДК 329.001 (100)

Тарас ПЛАХТІЙ

СТРАТЕГІЇ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Постановка проблеми. Протягом усього періоду після відновлення незалежності в Україні посилювалися процеси обмеження доступу до влади професіоналів, майстрів та інтелектуалів, що обумовлювало гальмування розвитку та поширення знань у суспільстві, та відбувалося їх відторгнення владними інституціями й малокомпетентною більшістю людей з активною громадською позицією [1]. Одним з можливих шляхів зупинення цих процесів є формування якісно нових організацій елітних груп, здатних до інтелектуальної колективної діяльності – творення інновацій, генерування нових змістів та смислів, поширення нових ідеї безвідносно до їх сприйняття більшістю тощо.

Проте всі спроби створити такі організації закінчувалися виробленням та реалізацією ними агресивних стратегій взаємодії щодо існуючих організацій елітних груп у рамках національної еліти, що призводило до деморалізації налаштованого на розвиток держави електорату, його розчарування, сепарації та, як наслідок, каналізації виділеної соціальної енергії.

Такий стан справ породжує необхідність дослідити природу процесу формування елітних груп та встановити чинники, що призводять до вироблення і реалізації агресивних стратегій під час взаємодії з конкуруючими такими само групами й установити умови вироблення і реалізації стратегій кооперації між ними.

Актуальність дослідження. Створення якісно нових організацій елітних груп і створення ними та втілення інновацій потребують генерування достатньої кількості соціальної енергії, а також застосування ефективних механізмів згуртування та координації діяльності учасників таких організацій, які, за визначенням, не можуть бути маніпулятивними та функціонувати у відповідності до закономірностей психології натовпів. Тобто, усвідомлені в тому, що відбувається, представники елітних груп мають об'єднатися в дієздатні організації, які була б спроможні чисельно зростати без втрати своїх якостей і діяти в раціональній площині, нарощуючи обсяг виділеної соціальної енергії для вирішення поставлених перед ними завдань і пропонуючи конструктивні безконфліктні стратегії щодо існуючих організацій елітних груп. Забезпечення перелічених якостей організацій елітних груп є актуальним завданням, і його вирішення має міждисциплінарний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У публікації «Життєвий цикл організацій елітних груп соціальних систем» [2] було показано, що в період стагнації внаслідок несприятливих умов існування, репресій і тиску зі сторони державної влади та силових органів, духовної кризи та падіння суспільної моралі у соціумі з'являється певна кількість людей, які починають замислюватися над причинами своїх поневірянь і, відповідно, над причинами морального і соціального занепаду всього суспільства. Частина з них виробляє власне бачення причин, винуватців та способів виходу із стагнації, частина звертається до робіт відомих мислителів, а частина запозичує відповідне бачення ззовні. Отримані таким чином нові смисли і змісти потрапляють і поширюються у суспільстві у вигляді політичних міфів, які містять у собі у різному співвідношенні

раціональну та ірраціональну компоненти і мають структуротворну властивість – вони притягують один до одного й об'єднують у самоорганізаційні групи їх авторів, носіїв та прихильників. Тобто, автори або активні носії нових політичних міфів [3] (далі – структуротворних ідей) є центрами кристалізації, навколо яких у суспільстві утворюються самоорганізаційні групи однодумців, що об'єднуються для колективної діяльності з метою досягнення вироблених на основі цих ідей спільних цілей. Найпершими, хто отримує і сприймає нові смисли і змісти у суспільстві, є освічені представники елітних груп – вони найкраще усвідомлюють свої інтереси і шукають у нових ідеях ефективний інструмент для досягнення власних цілей. Тому формування самоорганізаційних груп зазвичай починається в середовищах національної еліти. Посилення стагнації призводить до прискореного творення і/або імпорту нових ідей і, відповідно, структурування їх носіїв у самоорганізаційні групи. Також у публікації було описано природу процесів повного і неповного метаморфозу (перетворення) самоорганізаційних структур в організаційні, що є важливим фактором під час здійснення ними вибору стратегій взаємодії на міжгруповому рівні.

Існує низка методів аналізу соціальних систем на основі архетипів. Едуард Афонін протягом багатьох років у своїх дослідженнях [4] використовує бінарні шкали-опозиції для спостереження і аналізу зміни психосоціальної культури України, спроможні відобразити як стійку, історично незмінну складову психології українського соціуму, так і складову мінливу, динамічну. Наведена в [5] діаграма флуктуаційних змін коду культури України в 1992–2012 роках свідчить про несуттєве переважання авторитарного тренду над ліберальним у всі роки, за винятком 2004 року, коли ліберальний тренд значно випередив авторитарний, що пов'язано з подіями Помаранчевої революції. Це вказує на сталу кореляцію якостей владної елітної групи та величини впливу того чи іншого тренду в культурному коді України, що дає підстави говорити про визначальне значення якостей організацій провідних елітних груп для напрямку змін соцієтальної психіки українського суспільства.

Результати аналізу стратегій взаємодії елітних груп у рамках національної еліти можна зіставляти з різними архетипами, що репрезентовані в політичній діяльності різних груп національної еліти як системотворні ідеї їх політичної діяльності. З точки зору виходу на практику дуже корисними можуть стати дані моніторингу загальносистемних змін [6], зокрема різні за своєю природою (модусами) ідентичності, що виштовхують ці стратегії на конкурентну ворожнечу чи на цивілізовану співпрацю, як це фактично мало місце у період Помаранчевої революції – ця поведінка була віддзеркалена в показниках 2002 р., кардинально змінилася після 2006 року та характеризує політичне сьогодення.

Визначення не вирішених раніше завдань загальної проблеми. Застосувавши системний підхід [7] для узагальнення основних положень згаданих вище публікацій, спробуємо окреслити та обгрунтувати умови вибору елітними групами стратегій співробітництва на противагу стратегіям конфронтації у процесі їх конкурентної взаємодії в рамках представницької демократії.

Покажемо, як генератор структуротворної ідеї – ідеолог або ж її вторинні носії - послідовники після утворення центру кристалізації – елітної групи втрачають контроль над перебігом у ній класичної групової динаміки, яка внаслідок синхронного комплексного розгортання у психіці учасників низки групових ефектів та процесів під впливом посилюючих зворотних зв'язків призводить до генерування і спалення в особистісних конфліктах соціальної енергії, сприяє формуванню і зміцненню групової рамки, приводить до утворення стійкої самоорганізаційної, а потім – організаційної групи й обумовлює вибір групою наперед визначених цією динамікою стратегій конфронтації під час взаємодії з однотипними групами на міжгруповому рівні.

Метою публікації є визначення умов вибору організованими елітними групами стратегій співробітництва на противагу стратегіям конфронтації у процесі їх конкурентної взаємодії для їх забезпечення під час побудови якісно нових суб'єктних суспільно-політичних організацій.

Виклад основного матеріалу. Системна взаємодія учасників елітної групи під впливом структуротворної ідеї запускає у психіці її учасників перебіг множини однотипних за результатами впливу групових ефектів, які окреслюють та фіксують групову рамку. Це ефекти приналежності до групи, групового фаворитизму, групового егоїзму, «ми і вони», наслідування (позиція 1, схема 1). Внаслідок їх сукупного впливу започатковується утворення групової ідентичності учасників взаємодії та формується чітке розділення оточуючих на «своїх» і «чужих», що активує відповідні архетипи структури несвідомого. Чим агресивнішою є структуротворна ідея, тим швидше формується та закріплюється окреслена нею групова рамка.

Системна взаємодія у колі «своїх» за реальної або уявної (заданої структуротворною ідеєю) ворожості зовнішнього середовища обумовлює перебіг у психіці учасників наступної сукупності групових ефектів: соціальної фасилітації, соціальної інгібіції, синергії та соціальної ліні (позиція 2, схема 1). Результатом сукупної дії перелічених групових ефектів є виділення учасниками групи певної кількості соціальної енергії, більша частина якої гаситься у внутрішніх конфліктах, що супроводжують процес рангування між претендентами на неформальне лідерство, а залишок спрямовується назовні – для утримання групової рамки і забезпечення взаємодії з однотипними групами на міжгруповому рівні.

Визначення неформальних лідерів та подальша діяльність групи під їх управлінням призводить до прояву наступної сукупності ефектів – групового мислення, впливу активної меншості та ефекту Деннінга – Крюгера [8] (позиція 3, схема 1). Дія останнього полягає у тому, що люди, які мають низький рівень кваліфікації, роблять помилкові висновки й ухвалюють невдалі рішення, але не здатні усвідомлювати свої помилки в силу свого низького рівня кваліфікації. Такі учасники групи, будучи впевненими у власній непомильності, схильні утворювати активну меншість, яка здатна швидко захопити лідерство, відсторонивши від процесів вироблення й ухвалення рішень найбільш компетентних, проте не впевнених у правильності своїх бачень, учасників. Це посилюється ефектом групового мислення [9], який проявляється в згуртованій групі в умовах, коли пошук згоди стає настільки домінуючим, що починає переважати реалістичну оцінку можливих альтернативних варіантів рішень чи дій.

Сукупна дія цієї множини ефектів за деякий час призводить до концентрації влади у руках активної, малокомпетентної, проте самовпевненої меншості, що обумовлює прояв і поступове посилення наступної сукупності ефектів – конформізму та підпорядкування, дія яких спричинює пасивацію загалу та його готовність виконувати рішення лідерів (позиція 4, схема 1).

Схема 1. Структура групових ефектів, що проявляються при системній взаємодії учасників малих елітних груп

Описані вище дві множини ефектів обумовлюють прояв ефекту «ореолу», який формує уявлення про непомильність лідерів та цілої групи, наділяє їх найкращими

якостями, ідеалізує (позиція 5, схема 1), активуючи відповідні архетипи структури несвідомого. Це створює передумови для вождізму у майбутньому, який передбачає свідоме використання лідерами власної харизми для маніпулятивного позасвідомого управління великими масами прихильників створеної під впливом структуротворної ідеї суспільно-політичної організації у випадку стрімкого зростання її чисельності.

Прояв ефекту «ореолу» призводить до посилення впливу множини групових ефектів, які зміцнюють окреслену групову рамку (позиція 1, схема 1), що, у свою чергу, згідно з описаною вище структурною схемою, послідовно посилює вплив усіх інших описаних множин групових ефектів.

Таким чином, ми виявили циклічний взаємозв'язок між множинами соціально-психологічних ефектів, сукупна дія яких призводить до посилення дії кожного з них зокрема. Згідно із системним підходом він являє собою позитивний або такий, що посилюється, зворотній зв'язок структури групових ефектів у психіці учасників елітної групи, яка утворилася внаслідок впливу певної структуротворної ідеї.

Основним результатом дії описаного зворотного зв'язку, що посилюється, є утворення згуртованої елітної групи з визначеними неформальними лідером і його близьким оточенням, наділеної суб'єктністю (здатністю виробляти, ухвалювати і виконувати рішення, спрямовані на реалізацію усвідомленого нею групового інтересу у контексті структуротворної ідеї) і проявляє ворожість, недовіру та агресію до інших членів та їх об'єднань материнської групи, як одного із середовищ національної еліти.

Негативним чи стабілізуючим зворотнім зв'язком у цьому випадку є консолідація материнської групи внаслідок конкуренції з іншими групами в рамках вищих групових рівнів. Тобто, чим більш агресивним є зовнішнє середовище щодо материнської групи, тим слабшою буде тенденція утворення у ній центрів кристалізації на базі альтернативних структуротворних ідей.

Як і у випадку торнадо з розподілом у ньому взаємопов'язаних різновекторних повітряних потоків, у психіці учасників елітної самоорганізаційної групи, що утворилася під впливом структуротворної ідеї, відбувається взаємообумовлений та синхронний із груповими ефектами перебіг сукупності групових процесів (схема 2).

Схема 2. Структура групових процесів, що протікають при системній взаємодії учасників малих елітних груп

Тобто, тривала взаємодія учасників елітної самоорганізаційної групи й обговорення тих самих ідей у відносно сталому колі призводить до запуску класичної групової динаміки, в основі якої лежать наша етологічна [10] природа й обумовлений нею процес рангування. Класична групова динаміка за деякий час призводить до встановлення стійких і визнаних усіма учасниками групових норм і правил взаємодії, формування відповідних стосунків між учасниками самоорганізаційної групи, конкуренції та конфронтації потенційних неформальних лідерів, конфлікту

за лідерство, стабілізації діяльності групи неформальним лідером, що визначився у результаті конфлікту, утворення та закріплення неформальної ієрархії та витіснення з групи незгідних з таким станом справ. Це створює передумови для повного метаморфозу самоорганізаційної групи у формальну організацію, лідери якої наділяються легітимними інструментами примусу загалу до колективної діяльності по досягнення групових цілей.

Потрапивши у самоорганізаційну групу і перебуваючи в ній у позиціях взаємодії «рівний з рівним», носії близьких різновидів однієї ідеї намагаються зайняти якомога вищі статусні позиції в групі і, як максимум, стати одноосібним лідером.

Тому поряд з потребою об'єднатися з однодумцями для колективної реалізації смислів і змістів структуротворної ідеї учасник самоорганізаційної групи під час перебування в ній реалізує свою базову біологічну потребу лідерства в процесі рангування з іншими учасниками, що зазвичай не рефлексується і відбувається неусвідомлено й автоматично.

Природна потреба лідерства в учасників групи, які конкурують у початкових позиціях «рівний з рівним» за наявності можливості прямого особистісного конфлікту, невідворотно ініціює процес вибору кожним з них агресивних стратегій конфронтації з метою отримати якомога вищий статус у групі – як максимум, статус неформального лідера (позиція 1 на схемі 2).

Це запускає процес рангування – прямий конфлікт між претендентами на лідерство, під час якого каналізується більша частина виділеної на нього учасниками взаємодії соціальної енергії (позиція 2 на схемі 2).

У результаті конфлікту визначаються неформальний лідер та його найближче оточення. Поява неформального лідера та закріплення його статусу обумовлює початок процесів концентрації в його руках всієї повноти влади і контролю над ресурсами групи (позиція 3 на схемі 2).

Процеси концентрації влади і ресурсів у лідерів посилюють взаємообумовлені процеси пасивації та підпорядкування їм усіх інших членів групи, що відповідає готовності останніх скинути із себе відповідальність за сприйняття, розпізнання й аналіз інформації, вироблення й ухвалення рішень у неоднозначних ситуаціях в обмін на визнання влади над собою тих, хто готовий це робити (позиція 4 на схемі 2).

Усе це ініціює процеси зміни уявлень про стратегії успіху та призводить до коригуючого зсуву ціннісної шкали у гіршу сторону, внаслідок чого формуються нові групові норми, згідно з якими агресивна поведінка стає допустимою і прийнятною як стосовно членів власної групи, так і стосовно інших учасників зовнішнього середовища та їх об'єднань (позиція 5 на схемі 2).

Зміна уявлень про успішні стратегії взаємодії та зсув ціннісної шкали призводять до інтенсифікації процесів вибору ще більш агресивних стратегій боротьби за неформальне лідерство як усередині групи, так і на міжгруповому рівні (позиція 1 на схемі 2). Це у сукупності утворює зворотний зв'язок, що посилюється, структури групових процесів, який є взаємообумовленим і реалізується синхронно з тотожним зворотним зв'язком, що посилюється, структури групових ефектів, який розглядався вище.

Отже, результатом перебігу множин описаних групових ефектів та процесів, взаємопов'язаних синхронними зворотними зв'язками, що посилюються, є обумовлене та сформоване ними прагнення лідерства в малої елітної групи як цілісної одиниці і, відповідно, її активація для участі в процесі міжгрупового рангування з іншими такими ж само групами в рамках великої групи наступного рівня.

Розгортання в часі описаних зворотних зв'язків, що посилюються, призводить до вибору дедалі агресивніших поведінкових стратегій учасниками взаємодії на внутрішньогруповому та міжгруповому рівнях, концентрації влади і ресурсів у руках лідерів, підпорядкування їм та пасивації загалу, руйнування поля довіри і моральної та духовної деградації учасників групи внаслідок зсуву їх глибинних цінностей та уявлень про успішні поведінкові схеми та стратегії.

Описаний зворотній зв'язок, що посилюється, структури групових процесів у малій елітній групі є складовою частиною більш широкого зворотного зв'язку, що посилюється, на міжгруповому рівні. Переростання в його рамках конкуренції у конфронтацію консолідує групу нижчого рівня, змушує її рядових членів підпорядковуватися лідерам, сприяючи концентрації влади у їх руках для подолання зовнішніх викликів та ефективного рангування на міжгруповому рівні.

Стабілізуючим зворотнім зв'язком за такого перебігу групових процесів є інертність соціокультурних, ціннісних і світоглядно-ідеологічних норм, які перешкоджають вибору конфронтуючими сторонами агресивних стратегій, що виходять за їх рамки.

Співвідношення величини впливу такого, що посилюється, і стабілізуючого зворотних зв'язків визначає напрямок дрейфу ціннісної шкали соціуму, рівень його деградації чи процвітання і, відповідно, кількість затраченої соціальної енергії на взаємопоборювання його членів та їх об'єднань. Можна стверджувати, що це співвідношення в цілому визначає ефективність того чи іншого суспільства.

На схемі 3 зображено модель взаємодії еліт на різних взаємовкладених рівнях людської цивілізації як багаторівневої соціосистеми, на кожному з яких відбувається перетікання конкуренції у конфронтацію у взаємостосунках груп, які їм належать, що набувають, усвідомлюють та реалізують прагнення лідерства в процесі міжгрупового рангування.

Схема 3. Петлі посилюючих та стабілізуючих зворотних зв'язків у соціальних системах – ієрархічно структурованих організаціях елітних груп

Як і в разі первинної малої елітної групи, посилюючі зворотні зв'язки структур групових ефектів і процесів якої було представлено на схемах 1 і 2, для елітних груп на кожному з вищих взаємовкладених рівнів можна виділити тотожні цикли таких само зворотних зв'язків, які разом охоплюють всі рівні елітних груп людської цивілізації.

У такий само спосіб можна представити і стабілізуючий зворотний зв'язок, який спричинює опір до змін внаслідок інертності соціосистеми, у цьому разі – до вибору агресивних стратегій учасниками внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії. При цьому вплив стабілізуючого зворотного зв'язку напряму залежить від кількісних та якісних параметрів громадянського суспільства – чим міцнішим є громадянське суспільство, тим важче викликати зміни у соціосистемі.

За допомогою представленої на схемі 4 моделі можна аналізувати та пояснювати різноманітні історичні події, ситуації та явища, зокрема трансформацію демократій в олігархії, перетворення олігархій на диктатури, формування тоталітарних режимів у демократіях, лавиноподібне наростання репресій в умовах тоталітаризму, відсутність відчутного суспільного опору до репресій, духовну і моральну деградацію суспільств тоталітарних держав тощо.

Кожна з елітних груп, що утворилися внаслідок дії структуротворних ідей, має на меті втілити в життя їх смисли і змісти, що потребує певної кількості соціальної

енергії. Розглянемо останнє поняття в загальному міждисциплінарному значенні – як енергію, необхідну для здійснення змін соціальної системи без жорсткої прив'язки до будь-якої з відомих її концепцій.

У цьому контексті відразу виникає питання про її джерела і способи отримання, акумулювання та ефективного використання.

Виділимо дві взаємопов'язані та взаємообумовлені складові соціальної енергії – етологічну та міфологічну. Вважатимемо, що перша з них є наслідком прагнення задовольнити потреби нижніх – базових рівнів піраміди Маслоу, а друга – потреби її верхніх рівнів. Через те що сам політичний міф є соціальною надбудовою над біологічною природою людини, і в його основі лежать її базові потреби забезпечення виживання та розмноження, поділ соціальної енергії на ці дві складові є умовним, і між ними неможливо встановити чітку межу. За такого підходу джерелом міфологічної енергії є структуротворні ідеї, що резонують зі структурами соцієтальної психіки і тому здатні захопити уми людей – стати домінантою у їх психіці, яка визначатиме вибір ними поведінкових схем і стратегій, активуватиме, гуртуватиме та спрямовуватиме їх діяльність на втілення смислів і змістів, які складають ці ідеї. Поняття «структуротворні ідеї» охоплює окремі історії, концепції, теорії, моделі, бачення та їх логічно структуровані сукупності – ідеології, релігії тощо.

Джерелом етологічної енергії є природна потреба живих організмів розмножуватися з метою продовження роду, видового розвитку і вдосконалення через природній відбір. Вона охоплює дві взаємопов'язані та взаємообумовлені складові – власне сексуальну енергію, яка задає домінанту поведінки у відповідні періоди розвитку людини як біологічної істоти з метою реалізації процесу розмноження, та енергію рангування, яка виділяється з метою забезпечення природного відбору найсильніших особин для розвитку і вдосконалення власного біологічного виду. Саме етологічна енергія лежить в основі групових ефектів, які вивчає соціальна психологія – соціальної фасилітації, коли присутність інших змушує нас до більш енергійної діяльності, та соціальної інгібіції, коли присутність інших пасивує нас. Очевидно, що перший ефект є характерним для самоорганізаційних груп, в яких почався і триває процес рангування, а другий – для груп, в яких цей процес завершився, причому визначені неформальні лідери залишаються активними і готовими до взаємодії на міжгруповому рівні як носії суб'єктності власних груп, а загал пасивується і без спеціальних заходів (прямого чи непрямого – маніпулятивного – примусу з боку лідерів) залишає групу. Тобто, завершення процесу рангування призводить до припинення виділення соціальної енергії, що змушує певних неформальних лідерів здійснювати радикалізацію самої структуротворної ідеї шляхом формування образу ворога і трансформувати самоорганізаційну групу у формальну організацію з метою легітимного застосовування ідеологічного і директивного інструментів примусу для активації загалу.

Такий підхід до розуміння джерел енергії визначає два взаємопов'язані та взаємообумовлені способи її отримання для здійснення соціальних змін. Перший спосіб полягає у генеруванні та привнесенні у середовище еліт структуротворної ідеї відповідного рівня, здатної згуртувати своїх носіїв для колективної діяльності по втіленню її змістів і смислів. Другий спосіб полягає в організації впорядкованої взаємодії носіїв структуротворної ідеї, що дозволяє виділити назовні та спрямувати на втілення її смислів та змістів найбільшу кількість енергії – тобто мінімізувати погашення останньої в міжособистісних та міжгрупових конфліктах під час рангування.

Виділена учасниками самоорганізаційної елітної групи соціальна енергія для реалізації вищих потреб піраміди Маслову, які актуалізуються структуротворною ідеєю, обумовлює явище самоіндукції – виділення ними етологічної енергії для забезпечення реалізації однієї з базових потреб цієї ж піраміди – рангування як невід'ємної складової потреби розмноження, що актуалізується взаємодією в рамках групи, цілісність якої забезпечує виділена на початку соціальна енергія.

Розглянемо самоіндукційну модель життєдіяльності елітної групи, зображену на схемі 4.

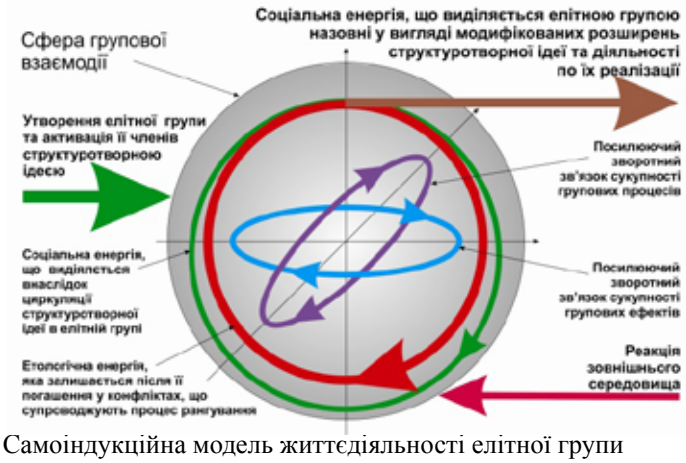

Схема 4. Самоіндукційна модель життєдіяльності елітної групи

Структуротворна ідея, захопивши учасників елітного середовища, обумовлює їх об'єднання в самоорганізаційні групи з метою втілення закладених у ній смислів і змістів. Інакше кажучи, вона активує їх шляхом актуалізації вищих потреб піраміди Маслоу, що призводить до виділення ними соціальної енергії, необхідної для задоволення цих потреб. Виділена енергія витрачається на утримання і збереження цілісності групи та на колективну діяльність її учасників. Їх системна взаємодія в рамках самоорганізаційної групи призводить до прояву послідовності групових ефектів, комплексна дія яких посилює кожен ефект зокрема. Це, в свою чергу, запускає перебіг структурованої множини групових процесів, комплексна і синхронізована з груповими ефектами дія яких послідовно посилює вплив кожного окремого процесу. Групові ефекти і процеси утворюють відповідні петлі посилюючих зворотних зв'язків, що циклічно відтворюються і лежать в основі групової динаміки, яка послідовно приводить групу в певні стани, забезпечуючи при цьому її формування, функціонування та розвиток. Водночас вони разом обумовлюють явище самоіндукції етологічної енергії, більша частина якої гаситься у внутрішньогрупових конфліктах під час рангування учасників, а залишок разом із частиною соціальної енергії, викликаною впливом структуротворної ідеї, спрямовується назовні у вигляді модифікованих її розширень та діяльності по їх втіленню. Частина виділеної назовні енергії витрачається на міжгрупове рангування, а частина – на подолання соціальної інертності та опору до змін.

Самоіндукція етологічної енергії в самоорганізаційних групах є короткочасним явищем і триває до завершення процесу рангування. Тобто, зміна під час рангування позицій взаємодії «рівний з рівним» на позиції підпорядкованості неформальним лідерам зупиняє виділення етологічної енергії учасниками групи та призводить до втрати глибинних смислів, що притягують їх один до одного, будучи важливим фактором утримання її цілісності. Втрата глибинних смислів взаємодії та тиск з боку неформальних лідерів без спеціальних заходів за короткий час призводять до її деградації та розпаду. З метою зберегти цілісність і, відповідно, дієздатність групи, а також для забезпечення подальшого генерування її учасниками етологічної енергії, яке припиняється після завершення рангування, проявлені неформальні лідери ініціюють процес її повного метаморфозу у формальну організацію для отримання легальних інструментів примусу всіх інших учасників до колективної діяльності. Крім того, модифікуючи структуротворну ідею шляхом її радикалізації та формуючи таким чином образ ворога, вони модерують уявлення учасників групи про реальні чи віртуальні реакції зовнішнього середовища на діяльність групи, чим досягають більшого рівня її згуртованості та інтенсифікують виділення міфологічної та етологічної складових соціальної енергії, яку спрямовують назовні у вигляді агресії.

Результатом такої модифікації є зміна відтінку початкової структуротворної ідеї із світлого на темніший, а також відповідний зсув актуальних суспільних цінностей, норм і правил поведінки. Це дозволяє неформальним, а пізніше – формальним лідерам поряд з прямим – директивним – управлінням ідеологічно управляти учасниками групи чи організації, координувати їх колективну діяльність та регулювати виділення ними етологічної та міфологічної енергій.

Ще одним зі способів маніпулятивного управління та активації рядових членів організації, до якого часто вдаються лідери, є використання і сакралізація [11] ними таких атрибутів, як ініціація, посвята, присяга, честь, священний обов'язок, братство, ритуали тощо. Усі перелічені заходи, які використовуються для збереження цілісності та збільшення ефективності організованих елітних груп, змушують їх лідерів вибирати агресивні стратегії взаємодії з однотипними групами на міжгруповому рівні, причому такий вибір видається їм природнім та раціонально обґрунтованим, хоча заздалегідь призводить до руйнування поля довіри всередині національної еліти, безперервного поділу і подрібнення існуючих у ній суспільно-політичних організацій, і в сукупності – до послаблення та деградації всього суспільства.

Метою системного підходу є виявлення у структурі її процесів місця прикладання «важеля» – обґрунтованих, вивірених і добре спрямованих дій, які можуть дати значне і стійке покращання стану системи.

На наш погляд, у випадку, що розглядається, місцем прикладання «важеля» у структурі групових процесів, представлених на схемах 3 і 4, є усунення на системному рівні можливості прямих особистісних та міжгрупових конфліктів з метою довготривалого утримання взаємодії учасників елітних середовищ у рамках суспільно-політичних організацій у позиціях «рівний з рівним», що призведе до активації відповідних архетипів структури несвідомого.

Це дозволить змінити перебіг класичної групової динаміки та забезпечить вибір стратегій кооперації та співробітництва учасниками взаємодії на внутрішньогруповому та міжгруповому рівнях. Поява організованої у такий спосіб ефективної елітної групи в середовищі національної еліти, яка грає за відмінними від існуючих (що визначають вибір політичними акторами агресивних стратегій конфронтації) правилами, за деякий час призведе до позитивних якісних змін усього суспільства.

Одним із найбільш ефективних способів подолання внутрішньогрупових та міжгрупових конфліктів є алгоритмізація та регламентація взаємодії членів організації шляхом запровадження змінних організаційних структур, а також використання в процесі їх життєдіяльності сучасних підходів проектного та процесного менеджменту. Прикладом змінної структури суспільно-політичних організацій є динамічна мережа [12], яка впорядковує й утримує у безконфліктному стані взаємодію всіх своїх членів шляхом їх циклічної реструктуризації у малі групи різного функціонального призначення за певним алгоритмом, що забезпечує вироблення й ухвалення колективних рішень цими членами у позиціях «рівний з рівним», а виконання – у множині тимчасових ієрархічних виконавчих, проектних та процесних груп з відповідальними виконавцями на чолі у позиціях тимчасової, свідомої і добровільної підпорядкованості.

За таких обставин особистісний конфлікт у підрозділах суспільно-політичної організації долається утриманням учасників на кожному кроці їх взаємодії у позиціях «рівний з рівним» шляхом надання їм статусу представників інших функціональних груп, в яких вони працювали на попередньому кроці – лише у такому статусі вони зможуть ефективно долати тиск неформальних лідерів. Указаний спосіб перехресної взаємодії членів організації дозволяє одночасно долати міжгрупові конфлікти малих елітних груп у рамках великої – цілої організації чи в її підрозділах.

Висновки та подальші напрями наукових досліджень. Отже, головною умовою вибору організованими елітними групами стратегій співробітництва на противагу стратегіям конфронтації в умовах їх конкурентної взаємодії в рамках національної

еліти є усунення на системному рівні можливості прямих особистісних та міжгрупових конфліктів з метою довготривалого утримання взаємодії учасників елітних середовищ в рамках суспільно-політичних організацій у позиціях «рівний з рівним». Іншою, не менш важливою і необхідною за замовчуванням умовою такого вибору є наявність відповідних співробітництву і кооперації гуманістичних смислів і змістів у структуротворних ідеях, під впливом яких були сформовані ці елітні групи.

Рекомендації органам законодавчої та виконавчої влади. Проведений аналіз доводить необхідність застосування нових прогресивних методик колективної роботи великих груп людей у рамках громадських рад, слухань, зборів, зустрічей з представниками влади, семінарів, конференцій, з'їздів тощо.

Список літератури:

1. Пацюк С. Пережити темні роки. Сіра Піраміда [Електронний ресурс] / С. Дацюк // Українська правда. – 2010. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2010/02/18/4777918.

2. Плахтій Т. Життєвий цикл організацій елітних груп соціальних систем [Електронний ресурс] / Т. Плахтій // «Західна аналітична група». – 2013. – Режим доступу : http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=5300

3. Ланюк Є. Феномен політичного міфу: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Є. Ланюк // «Західна аналітична група». – 2010. – Режим доступу : http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4516

4. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб. / авт. кол. : Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова ; Нац. академія державного управління при Президентові України. – К. : НАДУ, 2010. – С. 265–289. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf.

5. Афонін Е.А. Закономірності та особливості суспільно трансформаційних процесів в Україні / Е.А. Афонін, О.А. Суший, Л.М. Усаченко // Український соціум. – 2011. – № 4. – С. 7–30.

6. Афонін Е.А. Результати моніторингу соцієтальних змін українського суспільства (1992–2012): контекст управління та освіти : (тези доповіді на Міжн. наук.-практ. конф. «Управлінські компетенції викладача вищої школи» м. Київ, 14-15.03.2013) / Е.А. Афонін.

7. Сенге П. Пятая дисциплина. Искусство и практика самообучающейся организации = The Fifth Discipline. The Art and Practice of the Learning Organization / Питер Сенге. – М. : Олимп-Бизнес, 2003. – 408 с.

8. Kruger J. Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments / Justin Kruger, David Dunning // Journal of Personality and Social Psychology.– (1999). – (6) – Т. 77. – С. 1121–1134.

9. Семечкин Н. Феномен организационного группомыслия [Електронний ресурс] / Н. Семечкин // Eelitarium. – 2008. – Режим доступу : http://www.elitarium.ru/2008/11/14/fenomen_gruppomyslija.html.

10. Шереметьев И. Поведение человеческой группы: взгляд етолога [Електронний ресурс] / И. Шереметьев. – Режим доступу : http://ethology.ru/library/?id=329.

11. Джонс Р. Третья волна / Р. Джонс, Э. Пайнс, К. Маслач // Практикум по социальной психологии. – СПб : Пите», 2000. – С. 260–276.

12. Т. Плахтій. Побудова ефективних суспільно-політичних організацій в умовах інформаційного суспільства : методичний посібник [Електронний ресурс] / Т. Плахтій. – Режим доступу : http://tarasplakhtiy.wordpress.com/2012/10/25/metodychnyi_posibnyk.

ПРИХОДЧЕНКО Людмила,

PRYHODCHENKO Lyudmila,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Одеса.

Анотація: *у статті узагальнено історичні уроки впливу еліти та політичного лідерства на процеси державотворення. На цій основі визначено архетипні засади політико-адміністративного реформування системи державного управління незалежної України, охарактеризовано процес формування лідерів за масштабністю, рівнем завдань і джерелами фінансування та виявлено його специфіку (інституалізацію, конкретизацію, прагматизм та професіоналізацію).*

Ключові слова: *система державного управління, національна еліта, політичне лідерство, кадрове забезпечення, державотворення.*

УДК 351: [35.08:342.51] : 316.46

Людмила ПРИХОДЧЕНКО, Микола ІЖА

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ ЕЛІТИ ТА ЛІДЕРСТВА В ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНОМУ РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. Досвід цивілізації свідчить, що еліта та лідерство, особливо в трансформаційні періоди держави, відіграють надзвичайно важливу роль у політичному просторі. Їх формування відбувається в суспільстві незалежно від рівня його розвитку, форми державного правління, політичного режиму тощо. Динамічний розвиток будь-якого суспільства забезпечується наявністю самодостатньої, внутрішньо структурованої і дієвої політичної еліти, адже, без перебільшення, дієва і відповідальна еліта є утворенням, яке інституціонально не завжди фіксується, однак, попри це, відіграє суттєву реальну роль у суспільному житті, оскільки є «сукупним породженням усіх процесів політичної життєдіяльності суспільства» [7].

Безперечно, відсутність або наявність дієвої й активної еліти як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні є домінуючим фактором, який вирішує долю країни. Однак маємо зазначити, що за роки незалежності не сформувалася власна «національна аристократія», яка б стала провідником суспільної консолідації та духовного відродження України. Тому питання полягає в тому, а чи завжди проголошена еліта є «кращим», «вибраним», «відбірним»? Чи не зникає науковість цієї дефініції, чи не відбувається підміна понять, і за своєю сутністю вона є «квазіелітою» «псевдоелітою», нездатною сприймати й адекватно реагувати на виклики сьогодення, організовуючи суспільство на прогресивні перетворення?

Тому нині в науковій, політичній і суспільній думці України однією з найбільш гострих і дискусійних тем є формування національної еліти та лідерства, тим більш, що питання кадрового забезпечення в державному управлінні постає одним із пріоритетних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення політичної еліти та лідерства є предметом розгляду широкого спектра політичних, психологічних, історичних, соціологічних і соціально-філософських досліджень, що у свою чергу визначає багатоаспектний, міждисциплінарний характер аналізу політичного лідерства як інституту влади.

Стан розробки обраної теми показує, що теоретико-методологічні засади становлення та розвитку політичної еліти та лідерства перебуває в полі зору таких дослідників, як Е. Афонін, С. Вовканич, М. Головатий, О. Гринів, В. Карлова, А. Колодій, О. Крюков, А. Пахарєв, М. Пірен, Ф. Рудич, В.Танчер, М. Шульга та ін. Ґрунтуючись на здобутках відомих українських мислителів – В. Антоновича, Д. Донцова, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Липинського, М. Сосновського й Д. Чижевського – вони зробили вагомий внесок у теорію політичної еліти та лідерства, акцентуючи увагу на визначенні їх ролі у державотворчих процесах.

Що стосується проблемних питань кадрового забезпечення системи державного управління, то їх вивченням займаються В. Бакуменко, О. Воронько, В. Князєв, Н. Липовська, В. Луговий, П. Надолішній, Н. Нижник, Т. Мотренко, О. Оболенський, В. Олуйко, Г.

Опанасюк, Е. Охотський, Н. Протасова, А. Рачинський, С. Серьогін, А. Турчинов, Г. Щокін, С. Хаджирадєва, В. Яцуба та ін.

На підставі проведеного аналізу встановлено, що наявні наукові тлумачення понять «політична еліта», «політичне лідерство» та «вищі керівні кадри» є неоднозначними й такими, що змістовно перетинаються, а в деяких випадках навіть ототожнюються, що призводить до унеможливлення їх функціонального відокремлення. Крім того, чимало питань щодо формування і трансформації політичних еліт в Україні, перш за все в контексті науки державного управління, все ще залишаються мало дослідженими.

Тому мета статті полягає в узагальненні історичних уроків впливу еліти та політичного лідерства на процеси державотворення і визначення на цій основі архетипних засад політико-адміністративного реформування системи державного управління незалежної України, що і визначило логіку побудови дослідження.

Виклад основного матеріалу. З плином тисячоліть розуміння сутності процесу управління людьми та ролі особистості у змінах суспільного розвитку й творенні історії практично не змінилося. Не дивлячись на розмаїття наукових напрацювань і практичних здобутків, як і раніше, не втратили своєї актуальності погляди таких античних філософів, як Геракліт, Сократ, Платон і Аристотель, а також середньовічного Маккіавелі, які вважали, що управління є «царським мистецтвом», яке вимагає патріотизму (бажання та вміння покласти свою долю на вівтар Вітчизни), наявності ціннісних переконань (є наслідком належного виховання) та професіоналізму (ґрунтовної спеціальної підготовки), оскільки в державобудівничих процесах роль політичного, культурологічного та освітянського каталізатора виконувала «національна аристократія», або ж «провідна верства», перед якою поставало архіважливе і надскладне завдання: «Кожночасна національна аристократія мусить так об'єднувати і так організовувати свою націю, щоб під її проводом нація мала найкращі матеріяльні і моральні умови для перемоги в тяжкій боротьбі за існування. <…> Кожночасна національна аристократія мусить мати, крім матеріяльної сили, ще й моральний авторитет в очах своєї нації», адже «ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо» і «ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не захочемо бути». Забезпечити досягнення такої мети має саме національна аристократія – «група найкращих у даний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманичами нації» [5, с. 131]. Вони покликані не лише підвищувати свій політичний рівень, але і сприяти його піднесенню серед широкого загалу.

Слід зазначити, що політична сфера визначає формування правил і стереотипів поведінки, способи дії, ідеологію і психологію керівників різних рівнів, усієї політичної еліти. У процесі взаємовідносин виробляється нормативний кодекс, який не лише матеріалізується в інститутах і механізмах влади, але і відтворюється в адміністративно-управлінській, економічній, духовній та моральній сферах, у структурах суспільного життя.

Так, в українській політичній думці проблема формування еліти постає ще за часів Київської Русі – в діяльності Володимира Великого (Святого), «Руській Правді» Ярослава Мудрого, збірнику

ІЖА Микола,

доктор політичних наук, доцент, директор Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Одеса.

Анотація: *у статті узагальнено історичні уроки впливу еліти та політичного лідерства на процеси державотворення. На цій основі визначено архетипні засади політико-адміністративного реформування системи державного управління незалежної України, охарактеризовано процес формування лідерів за масштабністю, рівнем завдань і джерелами фінансування та виявлено його специфіку (інституалізацію, конкретизацію, прагматизм та професіоналізацію).*

Ключові слова: *система державного управління, національна еліта, політичне лідерство, кадрове забезпечення, державотворення.*

УДК 351: [35.08:342.51] : 316.46

законів феодального права, який мав величезне значення для подальшого розвитку українського, російського та білоруського, а почасти і литовського права, «Поученні синам» Володимира Мономаха, своєрідного заповіту урядовцям. Згодом вона знаходить своє продовження у Городельській Унії 1413 року, в «Пактах та Конституції прав та вольностей війська Запорізького» Пилипа Орлика (1710 рік), у роботах В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Липинського П. Чубинського й у конституційних проектах. Усі вони є свідченням високого рівня зрілості громадсько-політичних сил.

Ідея активної участі шляхетської верстви в Україні в політичному та національному відродженні української держави знаходить своє продовження в діяльності УНП – першої української політичної партії самостійницького характеру XX ст., що визначала програмним завданням (Проект Української конституції УНП М. Міхновського, 1905 р.) розбудову суверенної української держави.

Одним із головних чинників державотворення за часів Української Народної Республіки, Гетьманщини та Західноукраїнської Народної Республіки, безумовно, є національна політична еліта, яка всі свої зусилля та досвід, та навіть і життя, підпорядкувала досягненню єдиної мети – будівництво незалежної України. Простежуючи процес формування еліт в Україні крізь призму історії, слід взяти до уваги те, що завжди правляча верства була ідентифікованою (мала право бути елітою, бо була патріотом своєї землі) і пов'язаною з певною територією [1], на якій український народ завойовував для себе право на історичне буття.

Тобто, розвиток політико-правової думки досягає надзвичайно високого рівня, однак в реальності відчувається брак національної еліти. Наприклад, слабкість Козацької держави, за М. Костомаровим, була зумовлена внутрішнім розколом в українському суспільстві і в козацькій старшині, що призвело до збройної боротьби, а серед причин поразки реформування Центральної Ради науковці одностайно наголошують на відсутності національних управлінських кадрів, не здатних впроваджувати проголошені ідеї та цілі у практичну площину. При цьому спостерігається недооцінювання відсутності таких чиновників-професіоналів, які б були патріотами своєї держави. Тож, не випадково головною причиною краху Гетьманату називається неможливість забезпечити професійними кадрами ключові посади. Провідна верства переважно складалися з осіб, які не мали досвіду управління, оскільки серед них не було ні адміністраторів-фахівців, ні досвідчених організаторів виробництва, транспорту, фінансової системи чи армії. Навіть губернські староства очолювали не професіонали й не патріоти, що надавало змогу старостам перевищувати свою владу й звалювати потім усю провину на центральний уряд, дискредитуючи його. Тож, без завершення формування засад державної служби не могло бути й мови про розбудову системи спеціального навчання урядовців. Крім того, на ті часи політична еліта перервала зв'язки з бізнес-елітою, ставши поза виробництвом та ігноруючи реальне життя. А брак професіоналів, зменшення коефіцієнту елітарності суспільства не тільки зумовлюють приреченість започаткованих реформ, але і стають гальмом на шляху ринкових перетворень, демократичного розвитку суспільства.

Не важко провести аналогію з тими подіями, що відбувалися в Україні за роки становлення незалежності. Тим більш, що за роки перебування у складі Радянського Союзу поняття національної еліти в Україні не існувало ні в теорії (поняття «національний» з погляду партійної номенклатури передбачало «націоналістичний»), ні на практиці – через систематичне перетасування керівних кадрів, здійснюване єдиною правлячою партією [1].

Формування політичного лідерства відбувалося переважно двома шляхами: як наслідок добору та розстановки колишніх комуністів, незалежно від того, змінили вони свої погляди чи ні, та як результат входження в політику нових груп та окремих громадських діячів, наукової інтелігенції, безпосередньо не пов'язаних ні з комуністичним режимом, ні з опором йому. У своїй переважній більшості вони по-

чали задовольняти власні інтереси, не мали професійних умінь і навичок управління, і хоча робили спроби діяти адекватно до суспільно-політичних змін і колізій, однак проявляли безпорадність у вирішенні складних соціальних та економічних проблем, які постали перед суспільством.

Тяжіючи до історичного надбання, політичні лідери продовжували традицію боротьби проти когось, а не за щось. Дев'яності роки позначилися досить помітним червоним забарвленням, появою великої кількості політичних лідерів популістського характеру, на зміну яким через надто швидку трансформацію за політичними уподобаннями й орієнтаціями прийшла строката та мінлива еліта, що динамічно здійснювала перехід від одного політичного табору до іншого.

Як справедливо зазначає І. Дзюба, «відбувся раптовий викид у псевдоеліту, склалася „гримуча суміш", в якій змішались осколки радянської партійної номенклатури, політичні кар'єристи, демагоги, сумнівного походження скоробагатьки» [2, с. 36].

Здебільшого це відбувалося через те, що самоідентифікація та самоусвідомлення лідерами своєї ролі в процесах адміністративного реформування призвели до ситуації, коли прагнення знайти своє місце в політиці вступало у суперечність із звичним для них станом чиновництва. Пошук оптимальних форм самоорганізації та захисту власних інтересів зумовив вибір шляхів власної політичної реалізації: шляхом створення власних політичних партій чи організацій, комбінуючи складні схеми із загальнодержавними політично-економічними угрупуваннями чи просто зберігаючи нейтралітет.

Фактично, час був витрачений на боротьбу різних політичних сил за владу, яка диктувалася переважно економічними інтересами та точилася навколо питання про те, яка група політичної еліти контролюватиме доступ до розподілу економічних і фінансових ресурсів країни і здійснюватиме приватизацію національного надбання.

Безперечно, суперечливість умов формування і розвитку політичної еліти нашої держави породила суперечливі оцінки її характеру і можливостей. Щонайперше слід зазначити, що якщо донедавна політичною елітою вважали переважно закриту групу політичних лідерів, то нині цим терміном визначають соціальні суб'єкти, пов'язані з проблемами політичного розвитку, які суттєво впливають на соціально-політичні процеси й на розвиток суспільства.

Тому не применшуючи значної й активної ролі таких персон на початку становлення України як незалежної держави під час її формування, слід мати на увазі наявну соціальну поляризацію, корумпованість, відчуженість влади від суспільства, політичне марнославство, домінування психології тимчасовості через мотиви особистого збагачення значної кількості представників політичної еліти [4]. До того ж, ситуація ускладнюється тривалим, стійким протиборством між різними частинами елітних угруповань.

Державотворчі процеси в Україні уповільнює відсутність загальнодержавної національної ідеології, головних морально-духовних цінностей, на які має орієнтуватися нація у своєму поступі. У цілому це гальмує духовно-культурний розвиток української нації, не сприяє зміцненню національної самосвідомості і діє на користь силам, не зацікавленим у зміцненні української державності [3]. Заклики до духовного відродження, перебудови економіки, модернізації, євроінтеграції тощо, не підкріплюються реальними діями, поглиблюють у національній самосвідомості почуття втрати загальнонаціональної перспективи.

У зв'язку з цим питання формування та розвитку лідерських якостей і навичок у керівників всіх без винятку рівнів набуває надзвичайної ваги. Так, процес формування лідерів сучасної України за масштабністю, рівнем завдань та джерелами фінансування можна розглядати на чотирьох рівнях. Щонайперше, це підготовка державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування за державним замовленням. Мається на увазі не тільки магістратура за спеціальностями «державне управління» та «державна служба», а і Вища школа державного управління, створе-

на при Національній академії державного управління при Президентові України й Школа вищого корпусу державної служби, створена при Національному Агентстві України з питань державної служби, формування президентського кадрового резерву «Нова еліта нації».

По-друге, це розвиток лідерських якостей за допомогою отриманих грантів, фінансової підтримки міжнародних агенцій – неурядових, неприбуткових громадських організацій, що працюють за сприяння та підтримки міжнародних агенцій (зокрема, це Центр муніципального менеджменту й Українська Школа Лідерів) проведення регіональних тренінгів та семінарів, проектів, що реалізуються внаслідок отриманих грантів.

Указані дві групи орієнтуються на виявлення та формування потенційних політичних лідерів як для регіонального, так і для національного рівнів залежно від розвитку та прояву лідерських якостей, навичок адміністрування та ситуації, що склалася на цей момент у суспільстві.

Щодо наступних двох рівнів, то вони орієнтуються на власні потреби, тобто на місцевий і регіональний рівні. Сформовані на громадських засадах, ініціативі та прагненні місцевої влади залучати до управління містом чи регіоном управлінців-професіоналів, вони передбачають об'єднання: державних структур і громадських неприбуткових організацій для залучення молоді до державної служби, підвищення кваліфікації молодих державних службовців, виявлення і розвитку в них лідерських навичок (молодіжні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, які співпрацюють із школярами, громадські об'єднання) [6].

Разом з тим, маємо зазначити, що незацікавленість правлячих еліт в науковому обґрунтуванні своєї діяльності призводить до того, що зараз відсутнє соціальне замовлення на глибоке, всебічне вивчення зв'язків і принципів дії механізмів інституту політичного лідерства та формування національної еліти як неодмінних складових демократичного суспільства.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку. Історія вітчизняного державотворення переконливо свідчить про те, що питання формування національної еліти та лідерства, а отже, і високопрофесійних кадрів на вищих керівних посадах, завжди перебували на чільному місці, і саме з їх відсутністю пов'язуються невдачі щодо зміни існуючого стану на краще, адже політичне лідерство набуває змісту як фактор стабільності, інтеграції інтересів різних груп населення – лідери виступають ініціаторами перетворень, є ключовими фігурами успішного проведення адміністративної реформи на демократичних засадах, формують стратегію розвитку й визначають засоби її реалізації. Тому взаємодія політичного лідерства і державного управління розглядається як головна проблема підвищення управлінської здатності суспільства, що сприяє стабільному і поступальному розвитку нашої держави.

Історико-логічне відтворення процесу становлення та формування політичного лідерства в державному управління періоду утвердження незалежності держави та з'ясування факторів, що зумовили специфіку такого розвитку дають можливість виявити й узагальнити його провідні тенденції: інституалізацію, коли процес виявлення й відбору лідерів, їх просування до влади відбувається в межах певних інститутів; концентрацію активності лідерів на економічних та соціальних проблемах, оскільки ефективність діяльності, спрямованої на забезпечення економічної стабільності, соціальної справедливості, зростання рівня життя та добробуту найбільше сприяє зростанню авторитету та легітимності; тяжіння до прагматизму, що зумовлює необхідність виходу на політичну арену нового покоління лідерів-радикалів, прибічників рішучих заходів, і, звичайно ж, професіоналізацію. Управлінська діяльність потребує спеціальних знань, навичок і досвіду, тим більш – політична, коли від компетентності та професійності керівних кадрів залежить доля великих верств населення.

Динаміка суспільного розвитку перебуває в прямій залежності від здатності до інституціональних змін інституту політичного лідерства. Щонайперше, тісний і неопосередкований взаємозв'язок між ними проявляється у готовності до прийняття викликів сьогодення, креативності та гнучкості під час ухвалення управлінських рішень у поєднанні з продукуванням інновацій у різних сферах суспільного життя.

У країні не сформувалася еліта у новій якості – як носій національної ідеї, національної самосвідомості суспільства. Політичні лідери не виконують соціальної функції, не беруть як носії певних ідей на себе історичну відповідальність за долю держави і нації. Через це сучасна українська еліта не є чинником консолідації і мобілізації суспільства, оскільки вона неспроможна адекватно наявним потребам реагувати на глобалізаційні виклики сьогодення, вирішувати загальнодержавні завдання, забезпечуючи поступальний розвиток держави. Отже, нагальною потребою сьогодення є потреба в сильному лідерові, здатному взяти на себе відповідальність за долю країни, процеси формування нації, кристалізації колективної ідентичності й національної самосвідомості.

Список літератури:

1. Брюховецкий В. Ключ до формування української євроцентричної еліти – освіта / В. Брюховецький // Дзеркало тижня. – 2003. – № 44 (469).

2. Дзюба І. На еліту надійся, а сам не плошай / І. Дзюба // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 9. – С. 34–36

3. Карлова В.В. Національна еліта в незалежній Україні: проблеми становлення та функціонування / В.В. Карлова // Вісник Академії муніципального управління : збірник наук. праць. – 2010. – № 4. – (Серія : «управління»). – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_4/14.pdf. – Заголовок з екрана.

4. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України: особливості становлення та розвитку в умовах суспільної трансформації : автореф. дис. ... докт. дер. упр. : спец. 25.00.01– «Теорія та історія державного управління» / О.І. Крюков ; Національна академія держ. управління при Президентові України. – К., 2007. – 36 с.

5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В.Липинський. – Нью-Йорк, 1954. – 470 с.

6. Приходченко Л.Л. Регіональне політичне лідерство: становлення та вплив на державне управління : автореф. дис. ... канд. дер. упр. : спец. 25.00.01 – «Теорія та історія державного управління» / Л.Л. Приходченко. – Одеса, 2001. – 20 с.

7. Траверсе О. Політичне лідерство, національна еліта і практика модернізації суспільства / О. Траверсе // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 27–36.

САЛЬНІКОВ В’ячеслав,

SAL’NIKOV V’yacheslav,

кандидат історичних наук, доцент, Воронізька філія Російської академії народного господарства і державної служби при Президентові РФ, м. Воронеж.

Анотація: *у статті йдеться про необхідність і можливість розгляду міжнародних відносин, світової і регіональної політики через призму архетипики. Автор висвітлює особливості застосування архетипічного підходу до міжнародних і регіональних досліджень, його взаємозв’язок з антропологічним, соціокультурним і цивілізаційним підходами й основні відмінності, відзначає необхідність підвищення його наукової об’єктивності й удосконалення його інструментарію.*

Ключові слова: *антропологічний підхід, архетипи, габітус, геополітика, культурна географія, ідентичності, культурно-цивілізаційний код, менталітет, світова політика, парадигма, соціальні конструкти.*

УДК 327

В’ячеслав САЛЬНІКОВ

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, СВІТОВА І РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В АРХЕТИПІЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Постановка проблеми. Останнім часом у нас і за кордоном активізуються дослідження, де акцентується увага на антропологічних і соціокультурних чинниках міжнародних відносин, світової і регіональної політики. Це обумовлено тим, що внаслідок краху біполярного світу і під впливом процесів глобалізації «кінця історії», про який писали неоліберали [13], не сталося. Світ вступив у стан біфуркації, і щоб хоч якось передбачити тренди його розвитку і по змозі здійснювати управління ними, вчені звертаються до дослідження чинників, що впливають на механізм ухвалення рішень, на успіх втілення їх у життя, на успіх тих або інших міжнародних союзів. Через те, що учасниками міжнародних відносин, світової і регіональної політики є не тільки держави, міжнародні й неурядові організації, але і, перш за все, люди, що володіють національною, конфесійною, політичною та іншою ідентичністю, ухвалюють рішення не лише відповідно до установок тієї або іншої наукової школи чи референтної групи, але і спираючись на менталітет або габітус ідентичності, до якої належать, то відповідно зростає цікавість до наукових досліджень із застосуванням антропологічного, соціокультурного і цивілізаційного підходів, що дозволяють краще зрозуміти дії людей і відповісти не лише на питання «чому?», але і «навіщо?».

Проте поведінка людей (причому не лише мас, але і еліт) не завжди пояснюється раціонально, тому існує потреба у використанні підходів, що спеціально вживаються для дослідження ірраціональних механізмів поведінки людей. У підґрунті таких підходів, одним з яких є архетипічний підхід, лежить методологія психоаналізу, що досліджує вплив на людську свідомість структур індивідуального і колективного несвідомого, що дозволяє якщо не зрозуміти, то хоча б спробувати пояснити, чому «хочеться як краще, а виходить як завжди».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Що стосується останніх публікацій російських учених з цієї проблематики, то тут варто особливо відзначити Е.Я. Баталова та його «Антропологію міжнародних відносин», де автор говорить про необхідність доповнити державоцентричний і соціоцентричний підходи до міжнародних відносин і світової політики підходом антропологічним, що розглядає міжнародні відносини і світовий політичний процес з позицій людини і на користь людини [2]. Не можна оминути увагою П.А. Циганкова, що непогано проілюстрував «картини світу» представників «канонічних» і «неоканонічних» парадигм [15, с. 105–166], С.В. Чугрова, що дав поняття «зовнішньополітичний менталітет» і запропонував методологію його вивчення [16], І.А. Василенко, що ефективно застосовує цивілізаційну парадигму в аналізі сучасної геополітики [4]. Не можна також не згадати і позитивний досвід застосування цивілізаційного підходу під час аналізу чинників, що впливають на вибір зовнішньополітичної стратегії [6], під час обґрунтування стратегії міжнародної інтеграції [7], під

час побудови моделі «діалогу цивілізацій» як альтернативи їх зіткнення [12], під час оцінювання конфліктологічного потенціалу «прав людини» [1]. Уміле поєднання антропологічного, соціокультурного і цивілізаційного підходів спостерігається в роботах, присвячених аналізу впливу стратегії «м'якої сили», інформаційних технологій, соціальних мереж і публічної дипломатії на світову політику [3], деяких аспектів діяльності недержавних акторів міжнародних відносин [11] та ін.

Що стосується учасників теоретико-методологічного семінару «Архетипи і державне управління», то в своїх публікаціях вони досить успішно розглядають теоретичні, методологічні і науково-практичні аспекти теорії й історії державного управління, місцевого самоврядування, формування і функціонування механізмів державного управління, служби в органах державної влади і місцевого самоврядування з позицій архетипічного підходу [10]. На жаль, серед публікацій учасників цього семінару відносно мало робіт, присвячених міжнародній тематиці, але автор вважає, що це тимчасовий недолік.

Визначення невирішених завдань цієї проблеми. Що стосується невирішених завдань цієї проблеми, то найголовнішою з них є істотна відмінність в її баченні російськими й українськими вченими, викликана соціокультурним розколом пострадянського простору та експансією західної цивілізації, зокрема грантової, до України. Також залишається гострою проблема наукової верифікації досліджень, що використовують архетипічний підхід, як і подолання дослідницького суб'єктивізму в архетипіці. Не перешкодила б і гармонізація науково-методологічного апарату, що використовується представниками антропологічної, соціокультурної, цивілізаційної і архетипічної парадигм.

Звідси ***метою цієї статті*** є спроба такої гармонізації – спершу хоча б стосовно питань міжнародних відносин, міжнародної і регіональної політики.

Виклад основного матеріалу. Як сказав відомий антрополог К. Леві-Строс, «XXI століття буде століттям гуманітарних наук – або його не буде зовсім». І, дійсно, під впливом техногенної цивілізації з її дигіталізацією, віртуалізацією, технологізацією всього і вся і засиллям суспільства споживання життя людства дедалі більше деонтологізується, втрачає трансцендентні сенси. Навіть з'явився такий термін – «людське постсуспільство» [9]. Тому низка вчених, у тому числі і в галузі міжнародних відносин, говорить про необхідність «антропологічного повороту», що дозволяє побачити людину не як безліч індексних показників, але, перш за все, як суб'єкта Історії, що діє, і як «міру всіх речей».

Стосовно міжнародних відносин це означає доповнення державоцентричного й соціоцентричного підходів до їх інтерпретації і побудови підходом антропологічним, що розглядає ці стосунки відповідно до принципу ad hominem – тобто з позицій людини і на користь людини. Що тут мається на увазі?

По-перше, мається на увазі зв'язок природи людини з природою міжнародних відносин. Тут до цих пір «ламають списи» прибічники егоїстичної природи людини, що обумовлює анархізм міжнародних відносин (реалісти), і ті, хто вірить, що можна створити «справедливий світоустрій» або еволюційним шляхом – через досягнення «вічного миру» за допомогою міжнародних правових і політичних інститутів (ліберально-ідеалістична парадигма), або революційним шляхом прийти до торжества соціалізму і подолати поляризуючу логіку глобалізації (марксисти і неомарксисти). Тому комплексний розгляд цього взаємозв'язку в усіх його суперечностях має увійти до завдань теорії і філософії міжнародних відносин.

По-друге, свою роль відіграють особисті особливості, тих, хто ухвалює рішення в галузі міжнародних відносин, їх проектує і будує. Тут йдеться про різні еліти: політичні, адміністративні, інтелектуальні, бізнес-еліти тощо, які є тією чи іншою мірою безпосередніми учасниками міжнародних відносин. Тут недостатньо описати біографії їх представників і показати їх внесок у розвиток системи міжнародних відносин, світову і регіональну політику – важливо зрозуміти причини перетворен-

ня цих людей на історичних осіб і встановити ступінь зв'язку їх особистих особливостей з тими соціальними конструктами, які вони намагалися або намагаються реалізувати.

По-третє, важливими є людські якості мас людей, що не є безпосередніми учасниками міжнародних відносин, але були включені до складу їх макросуб'єктів (народів, держав, регіональних і локальних спільнот). Ці якості фіксують їх уявлення про себе, своє місце в світі та власну «історичну місію», схильність або несхильність до швидких змін, уміння уживатися з іншими спільнотами, готовність або неготовність до жертв або компромісів, ступінь войовничості та ін. [2]. Особливості розвитку цих якостей допомагають або заважають формуванню міжнародної суб'єктності співтовариства, сприяють або ж, навпаки, перешкоджають вибору того або іншого зовнішньополітичного курсу.

Варто звернути увагу і на зміну соціального контексту існування людини під впливом міжнародних відносин, світової і регіональної політики. Тут існує величезне поле роботи для етнічних і соціальних психологів, що досліджують національні характери, для соціологів і політологів, що вивчають процеси соціальної трансформації, що особливо посилилися в епоху глобалізації, для соціологів міжнародних відносин і не тільки для них.

Звідси виникає потреба в дослідженні «людини міжнародної» як самостійного соціального типу і вирощуванні самостійної гілки гуманітарного знання – антропології міжнародних відносин і світової політики, яка як наукова дисципліна досліджувала б детермінуючий вплив людини на міжнародні відносини, світову і регіональну політику, а також вплив світових стосунків, міжнародної і регіональної політики на людину. У теоретико-методологічному і практичному плані така дисципліна має орієнтувати на гуманізацію самих цих стосунків і сфер людського буття, що ними визначаються [2].

Але що таке людина? Адже вона розмовляє і мислить у просторі конкретної мови, має сформовану соціумом «картину світу», її характер формується під впливом не тільки генетики, але і соціального оточення. Тому антропологічний підхід необхідно доповнити соціокультурним і цивілізаційним підходами, що дозволило б вписати тих або інших індивідів у спільноти більш високого рівня організації – локальні, етнічні, національні, регіональні, цивілізаційні і глобальні, вливаючись в які, окремі індивіди стають їх частиною, залучаючись через їх інститути у тому числі і до системи міжнародних відносин.

Що стосується соціокультурного підходу, основи якого заклали М. Вебер, П.А. Сорокин і Н. Еліас, то:

1. він розглядає суспільство як єдність культури і соціальності, де людина є одиницею суспільства, творцем і водночас продуктом культури, що формує патерни соціальної поведінки людей і створює те «гравітаційне поле», яке допомагає суспільству об'єднувати людей, а людям – жити в суспільстві, розвиваючи його і себе;

2. він інтегрує такі виміри людського буття, як тип співвідношення особи і суспільства, характер культури і тип соціальності, що є «типами антропосоціетальної відповідності» [8, с. 28–30];

3. цей комплексний взаємозв'язок дозволяє розглядати соціальні, економічні, політичні та інші процеси в соціокультурній єдності, яка є підґрунтям для методології дослідження як різних соціокультурних констант (патерн, менталітет, національний характер, цивілізаційний тип тощо), так і для дослідження процесів соціокультурної динаміки, тісно пов'язаних з трансформаційними процесами;

4. застосування цього підходу до дослідження міжнародних відносин, світової і регіональної політики дозволило б проаналізувати зв'язок міжнародної системи, що підкоряється динаміці, та її соціокультурного середовища, що охоплює «типи антропосоціетальної відповідності», «зовнішньополітичний менталітет» тощо.

Особливістю цивілізаційного підходу, основи якого були закладені в працях Н.Я. Данілевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, Ф. Броделя і С. Хантінгтона, є те, що його прибічники роблять акцент на взаємозв'язку економіки, політики, права, культури і соціальних стосунків, через що розвиток цих сфер суспільного життя не може розглядатися окремо, але лише в комплексі. Цей підхід активно застосовується і під час дослідження міжнародних відносин, світової і регіональної політики, де існують різні трактування поняття «цивілізація» [10, с. 294–295].

Стосовно сучасної системи міжнародних відносин, світової і регіональної політики з позицій цього підходу ми можемо говорити і про те, що вона трансформується разом із становленням постіндустріальної цивілізації, і про те, що закінчилося протистояння капіталістичної і соціалістичної «Світ-систем» за збереження протистояння Півночі і Півдня, і про зіткнення локальних цивілізацій, і про необхідність протиставити антигуманному Новому Світовому Устрою, що формується й закріплює панування «золотого мільярда», більш справедливий світоустрій. Проте, незважаючи на концептуальну суперечливість і відсутність єдності в розумінні сутності сучасної цивілізації, обумовлені не тільки науковою, але і світоглядною позицією учених, застосування цього підходу значною мірою збагачує теорію міжнародних відносин, комплексно розглядаючи економіку, політику, право, культуру і соціальні стосунки і привносячи в неї ціннісний вимір.

Але, говорячи про високу місію людини як учасника міжнародних відносин, процесів світової і регіональної політики, ми не повинні забувати і про ірраціональну складову людської особистості, відкриту психоаналітиками (З. Фрейд, К.-Г. Юнг, Е. Фромм та ін.) і що має як деструктивне, так і конструктивне начало. Використання психоаналізу успішно здійснюється не тільки в психології, але і в інших соціально-гуманітарних дисциплінах. Стосовно нашої проблематики варто звернути особливу увагу на архетипіку – науковий напрям, що ставить наголос на дослідженні архетипів, – первісних уявлень про світ, зафіксованих у міфах, віруваннях, творах літератури і мистецтва, що є своєрідними матрицями мислення, сприйняттями світу і поведінки людей, які є носіями культури, що базується на цих архетипах. Архетипічну парадигму досить успішно використовують у своїх дослідженнях українські вчені (Е. Афонін, О. Донченко, О. Амосов та ін.), що заснували наукову школу, яка здобула визнання не лише на пострадянському просторі, але і в далекому зарубіжжі.

Що стосується застосування архетипіки в дослідженнях міжнародних відносин, світової і регіональної політики, то поле застосування цього напряму може бути величезним.

По-перше, воно може використовуватися для опису «картини світу» представників тієї або іншої парадигми, наукової школи, того або іншого ученого. Стосовно реалістів – це архетипи дому (суверенної держави), страху («хочеш миру – готуйся до війни»), хаосу (анархічна природа міжнародних відносин), воїна і жерця (забезпечення безпеки через стратегію і дипломатію). Для представників ліберально-ідеалістичного напряму характерним є використання архетипів деміурга (створення ідеального міжнародного ладу), єднання (підвищення ролі міжнародних структур), пророка (просування ліберальних цінностей), простору (підтримка глобалізації). Представникам марксистської (неомарксистської) парадигми властиві архетипи боротьби (протистояння класів, в ролі яких можуть виступати держави і регіони), революції (її витоки беруть початок у революції вождів, що повалили панування жерців), простору (Центр – Напівperiферія – Периферія), справедливості (прагнення створити найсправедливіший світоустрій). Спільними архетипами, що використовуються представниками цих парадигм, є «свій – чужий», «ми – вони», «чистий – нечистий», «хаос – космос» і не тільки. Ця тема ще чекає своїх дослідників.

По-друге, архетипи об'єднують маси й еліти, виконують роль «культурного ядра» під час формування ідентичностей, забезпечують позитивне або негативне сприйняття тих або інших образів, тієї або іншої політики.

Що стосується ролі архетипів в об'єднанні еліт та мас, то це відбувається подібно до того, як об'єднуються автор, створюючи свій твір, й аудиторія, здатна це твір оцінити. Згідно з юнгіанцями, кількість поклонників цього автора залежить від того, наскільки його творчість допомагає активізувати психоенергетику архетипів колективного несвідомого, тісно пов'язаних з культурними архетипами. Те ж саме відбувається і в комунікаціях еліт і мас: наскільки еліти володіють мистецтвом активізації психоенергетики архетипів – настільки вони популярні в народі.

Розглядаючи архетипи як «культурне ядро» під час формування ідентичностей, ми маємо на увазі їх зв'язок із культурно-цивілізаційним кодом, що лежить в основі тієї або іншої ідентичності, – локальної, національної, регіональної або цивілізаційної, і з національним (локальним, регіональним тощо) характером. Це дракон як символ китайської цивілізації, Англія як острів-корабель із «Self-made man» як щогла [5, с. 158], США як «Ноїв ковчег мікронародів, перша складена цивілізація – з тих, що висадилися на чужу планету, сильних – хижих і попервах вільних індивідів, що порвали зі своїми Матерями-Прабатьківщинами..., і що почали тотально нове життя» [5, с. 188], Росія як образ «зачарованого мандрівника» [10, с. 294–297], для якого найважче – зробити усвідомлений вибір. Звідси і неприйняття того, що не відповідає уявленням людей, на чий вибір впливають ті або інші архетипи. Тому китайців лякає хаос (через що вони ладні терпіти авторитарні режими), англійців та американців – авторитаризм, росіян – відсутність високого сенсу життя тощо.

По-третє, архетипи впливають на формування географічних образів – те, чим займаються культурна географія і геополітика: образи регіонів та країн – і на їх сприйняття. Це або архетипи культурного простору («центр – периферія», «столиця – провінція»), або архетипи тіла («Москва – серце Росії»), архетипи функціональності («сакральне – профанне», «кузня – здравниця – житниця», «форпост» тощо). Для геополітики – це «Хартленд» і «Рімленд», «Суша» і «Море», між якими точиться вічна боротьба. Значне місце в архетипіці культурної географії і геополітики належить образам «кордону», «варти», «фронтиру», що визначає межі «нашої землі», вказуючи місце подвигу.

По-четверте, дія архетипів слід ураховувати під час здійснення різних проектів соціального конструювання: регіональних, націєбудування, цивілізаційних, глобалізаційних та ін. Тут необхідно експлуатувати ідею спільної історії, спільної долі, або навпаки, – бажання змінити долю. Запозичення іноземних взірців також має бути проаналізоване з погляду їх сприйняття архетипічною матрицею народу, що піддається соціальній інженерії. Так, під час будівництва української держави використовувалися образ Київської Русі – розвиненої європейської держави з вічовим ладом, образ волелюбної Запорізької Січі, спогади, що збереглися в народній пам'яті, про боротьбу населення Південно-західної Русі проти іноземного й іншокультурного гноблення.

Що стосується Росії, то для її державної ідеї характерними є державно-імперська, просторова і духовна домінанти, що зумовлює обмеженість можливостей установлення в ній демократії в західному розумінні. А якщо говорити про різні варіанти інтеграції пострадянського простору, то значно більше шансів реалізувати проект інтеграції навколо «стрижневої держави», |якою є Росія [14, с. 238–280], ніж інтеграційні проекти навколо «серединних держав» [10, с. 89–101]. Ні народ Росії, ні її нинішні еліти сприйняти інші інтеграційні проекти не готові і навряд чи будуть готові найближчим часом.

І, по-п'яте, хотілося б надати архетипіці міжнародних і регіональних досліджень більшу наукову об'єктивність і конкретність, особливо в розумінні феноменології архетипу, взаємозв'язку архетипів з політичним, економічним, правовим і культурним життям суспільства, їх впливи на «реверсні процеси» – процеси, пов'язані з процесами повернення, «повороту назад», «відкоту», «варваризації» та іншими явищами такого штибу, що сприяють торжеству принципу «хотілося як краще, – вийш-

ло як завжди». Цей «реверсний аспект» є, на погляд автора, найціннішим, що є в архетипіці соціальних процесів, і це вигідно відрізняє архетипіку від цивілізаційного, соціокультурного і антропологічного підходів.

Основні висновки та перспективи подальших наукових пошуків.

1. Через ускладнення трендів світового розвитку після розпаду біполярного світу виникає потреба в дослідженнях механізмів і структур, що впливають на процес ухвалення рішень і вибір преференцій не лише елітами, але і масами. Тому в сучасних міжнародних і регіональних дослідженнях дедалі частіше застосовують цивілізаційний, соціокультурний та антропологічний підходи, що мають у своєму розпорядженні необхідну для цього методологію.

2. Поведінка людей (причому не лише мас, але і еліт) не завжди пояснюється раціонально, тому існує потреба у використанні підходів, які спеціально застосовуються для дослідження ірраціональних механізмів поведінки людей. В основі таких підходів, одним з яких є архетипічний підхід, лежить методологія психоаналізу, що досліджує вплив на людську свідомість структур індивідуального і колективного несвідомого, що дозволяє якщо не зрозуміти, то хоча б спробувати пояснити, чому «хочеться як краще, а виходить як завжди».

3. Що стосується використання концептів архетипіки в дослідженнях міжнародних відносин, світової і регіональної політики, то поле застосування цього напряму може бути величезним: а) для опису «картини світу» представників тієї чи іншої парадигми, наукової школи, того або іншого ученого; б) як механізм об'єднання маси й еліти, що виконує роль «культурного ядра» під час формування ідентичностей, забезпечує позитивне або негативне сприйняття тих або інших образів, тієї або іншої політики; в) для формування культурно-географічних і геополітичних образів; г) під час здійснення різних проектів соціального конструювання (регіональних, націєбудування, цивілізаційних, глобалізаційних) – наскільки вони допомагають, або заважають їх реалізації.

4. Для підвищення авторитету архетипіки міжнародних і регіональних досліджень необхідно, на погляд автора, надати їй більшу наукову об'єктивність і конкретність, особливо в розумінні феноменології архетипу, взаємозв'язків архетипів з політичним, економічним, правовим і культурним життям суспільства та їх впливу на «реверсні процеси», що сприяють торжеству принципу «хотілося як краще, – вийшло як завжди». Цей «реверсний аспект», на думку автора, є найціннішим в архетипіці соціальних процесів, що вигідно відрізняє архетипіку від цивілізаційного, соціокультурного та антропологічного підходів.

Список літератури:

1. Атоян В.В. Конфликтогенный потенциал универсальных ценностей / В.В. Атоян // Вестник Моск. ун-та. – 2012. – № 3. – С. 59–62. – (Серия 12. : Полит. науки).

2. Баталов Э. Антропология международных отношений [Электронный ресурс] / Э. Баталов // Международные процессы. – 2005.– № 2 (8). – Т. 3. – Режим доступа : http://www.intertrends.ru/seven/001.htm. – Дата доступа: 10.03.2013.

3. Бережная М. Информационная составляющая публичной дипломатии / М. Бережная // Дипломатическая служба. – 2012. – № 6. – С. 36–43.

4. Василенко И.А. Геополитика современного мира : учебное пособие / И.А. Василенко. – М. : Юрайт, 2010. – 395 с.

5. Гачев Г.Д. Национальные образы мира : курс лекций / Г.Д. Гачев. – М. : Академия, 1998. – 432 с.

6. Громыко А. Цивилизационные ориентиры во взаимоотношениях России, Евросоюза, США / А. Громыко // Свободная мысль-XXI. – 2007. – № 8. – С. 68–77.

7. Егоров В. Общая культурно-цивилизационная основа – фактор реинтеграции постсоветского общества / В. Егоров, О. Смирнова // Обозреватель = Observer. – 2012. – № 12. – С. 42–51.

8. Минюшев Ф.И. Социология культуры / Ф.И. Минюшев. – М. : Акад. проект, 2004. – 270 с.

9. Наше постчеловеческое будущее [Электронный ресурс] // НГ-наука. – 2006. – Режим доступа : http://www.ng.ru/science/2006-05-24/15_future.html. – Дата доступа. – 15.03.2013.

10. Публичное управление: теория и практика : сб. науч. тр. Асс. д-ров гос. упр.: спец. вып. – Х. : Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2012. – 312 с.

11. Садыгова Э. Проблемы межцивилизационного взаимодействия и негосударственные акторы в современных международных отношениях / Э. Садыгова // Международная жизнь. – 2012. – № 4. – С. 109–122.

12. Следзевский И.В. Диалог цивилизаций как смысловое поле мировой политики / И.В. Следзевский // Общественные науки и современность. – 2011. – № 2. – С. 141–156.

13. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ ; Ермак, 2005. – 588 с.

14. Хантигтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантигтон. – М. : АСТ, 2005. – 603 с.

15. Цыганков П.А. Теория международных отношений: учебник / П.А. Цыганков. – М. : Гардарики, 2007. – 557 с.

16. Чугров С.В. Понятие внешнеполитического менталитета и методология его изучения / С.В. Чугров // Полис. – 2007. – № 4. – С. 46–65.

Віолетта ТРОФІМОВА

ДО ПИТАННЯ ПРО ЖІНОЧІ АРХЕТИПИ В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ: АРХЕТИПІЧНІ ОСНОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ САЛОННОЇ КУЛЬТУРИ

ТРОФІМОВА Віолетта,

TROFIMOVA Violet,

кандидат філологічних наук, докторант кафедри естетики і філософії культури філософського факультету Санкт-петербурзького Державного Університету, м. Санкт-Петербург.

Анотація: *у статті розглядаються жіночі архетипи грецьких богинь, проявлені в особі і діяльності маркізи де Рамбуйє, господині одного з перших французьких салонів XVII століття. Встановлюється зв'язок між цими архетипами і успіхом її соціокультурного проекту.*

Ключові слова: *салон, Рамбуйє, Франція, архетип, богиня.*

УДК 304.444

Постановка проблеми. У сучасній науці велика увага приділяється праосновам культури і виявленню архетипів у різних галузях знання. Останніми роками проводяться конференції і семінари з архетипіки, публікуються статті і монографії з цієї теми, захищаються дисертації. Водночас велику цікавість викликає генезис організаційних форм культури, існування художньої культури в той чи інший історичний період. Гендерні питання також перебувають на передньому плані наукових досліджень – відбувається постійна переоцінка ролі жінок і чоловіків у культурі. Такий соціокультурний інститут, як салон, відіграв найважливішу роль не лише в розвитку художньої культури європейських країн і Росії, але також мав стосунок і до політичної сфери. Генезис салону як суспільного інституту зазвичай не розглядають з позицій архетипіки, проте уявляється плідним виявити прототипи, актуалізовані попервах в європейських салонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Росії цікавість до салонової культури спостерігається ще з XIX століття. Хрестоматійною стала праця М. Аронсона і С. Рейсера «Літературні гуртки і салони», видана в кінці 1920-х років і перевидана вже в 2001 році [1]. Автори цієї книги звертаються до діяльності російських салонів XIX століття, проте коротко зупиняються і на історії салонів в Європі XVII–XVIII століть, перш за все у Франції. На самому початку XX століття російською мовою були перекладені листи пані де Севіньє, видатної французької письменниці другої половини XVII століття і хазяйки відомого літературного салону [7]. Російською мовою була також видана біографія пані де Севіньє, що належить перу Гастона Буассье [4].

З російських авторів про роль жінок у французьких салонах XVII століття писав В.М. Хвостов у книзі «Жінка і людська чеснота» [11]. Діяльністю французьких салонів XVII століття цікавилися також літературознавці, передусім через те, що салони стали об'єктом сатири в знаменитій комедії Мольєра «Смішні манірниці» і в менш відомому, але по-своєму унікальному «Міщанському романі» Фюретьєра. Проте ці твори значно вплинули на те, що французькі салони XVII століття почали сприйматися як простори порожнього паштлакання, пихатості і псевдовченості. На межі XX–XXI століть роботи А. Стогової та В. Успенської сприяли зміні такого ставлення до французьких салонів XVII століття в російській гуманітарній науці і переоцінці ролі жінок у французькій культурі тих часів [8; 10].

Генезис салонової культури у Франції й образи хазяйок салонів у російській науці з позицій архетипіки не розглядалися. Проте російською мовою останніми роками з'явилося декілька робіт, присвячених власне жіночим архетипам. Архетипам діви і матері було приділено значну увагу в спільній роботі К. Кереньї та К.-Г. Юнга «Душа і міф: шість архетипів» [6]. Крім того, вийшли в

світ переклад книги американського психоаналітика Д.Ш. Болен «Богині в кожній жінці» і праця російського психолога Галини Бедненко «Грецькі богині» [3; 2]. У 2011 році в Санкт-Петербурзькому державному університеті Е.М. Щепановською (Семіроюю) була захищена кандидатська дисертація з філософії на тему «Генезис і класифікація міфологічних архетипів: культурфілософський підхід», в якій значна увага приділялася і жіночим архетипам (Земля, Луна, богиня кохання і краси) [12]. Однак Е.М. Щепановська практично не приділяє увагу ролі жіночих архетипів у розвитку культури, концентруючись на образі божественного коваля й образі близнят. Д.Ш. Болен і Г. Бедненко приділяють жіночим архетипам більше уваги, проте услід за Юнгом зводять їх до грецьких богинь. У цій роботі ми також використовуватимемо під час аналізу архетипи грецьких богинь.

Визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. У цій роботі ми ставимо завдання проаналізувати жіночі архетипи однієї з перших господинь французьких салонів – маркізи де Рамбуйє – і розглянути діяльність її салону з погляду архетипики. Таке завдання раніше в російській науці не ставилося.

Мета статті. Ми ставимо за мету визначити, які архетипи виявлялися найяскравіше в особі маркізи де Рамбуйє, і як вони вплинули на діяльність її салону.

Виклад основного матеріалу. У Європі XVI–XVII століття з'являється новий соціальний інститут, за допомогою якого жінки зайняли простір, з одного боку, не пов'язаний безпосередньо з їх будинком і сім'єю, з другого – який не був суто релігійним, з третього – що не належав до придворного життя. Це інститут салону. Зародилися салони як центри культури в Італії в епоху пізнього Відродження, але справжній розквіт вони пережили у Франції XVII–XVIII століть. Як відзначає В.І. Успенська, це був «простір за межами сім'ї, не виходячи з будинку» [8, с. 179]. Наявність такого простору була не тільки цивілізаторським чинником, не просто зменшувала розрив між чоловіками і жінками і сприяла їх спілкуванню без мети подальшого укладення шлюбу, а перетворювала саме спілкування на мистецтво розмови, відкривало можливості для творчості в різних галузях художньої культури. Ці можливості широко використовували і чоловіки – відвідувачі салонів ставали читачами і глядачами створених ними творів мистецтва, і жінки.

Дослідники, що проводили періодизацію французьких салонів XVII століття, перший період їх існування пов'язують із знаменитим готелем (особняком) Рамбуйє, витвором Катрін де Вівонн, маркізи де Рамбуйє. Катрін де Вівонн народилася в 1588 році в Італії в сім'ї французького дипломата маркіза де Пізані і фрейліни-італійки Джулії Савеллі. У 1600 році у віці дванадцяти років її видали заміж за Шарля д'Анженна, маркіза де Рамбуйє. Шлюб був відкладений до двадцятиріччя Катрін, чому вона дуже зраділа. Заміжжя її, однак, виявилося дуже щасливим. У подружжя народилося семеро дітей.

Цікаві спогади про маркізу де Рамбуйє залишив її далекий родич, мемуарист Таллеман де Рео. Він відзначає її прагнення до знань: «Вона завжди любила все прекрасне і збиралася вивчати латинь лише для того, щоб читати Вергілія» [9, с. 142]. Хвороба, проте, перешкодила її починанням, і вона «обмежилася вивченням іспанської мови» [9, с. 142]. Маркіза виявила незвичайні здібності до креслення й архітектури. За словами Таллемана, вона сама керувала перебудовою палацу Рамбуйє: «Незадоволена тими кресленнями, які їй пропонувалися <...> вона якось увечері, після довгих роздумів, вигукнула: "Паперу, швидше! Я придумала, яким чином зробити все так, як мені хочеться". І цієї ж години зробила креслення. Креслення пані де Рамбуйє дотримались з усією точністю. Від неї-то і навчилися розташовувати сходи збоку, щоб отримати велику анфіладу кімнат, робити стелі вищими, а вікна і двері високими і широкими, розташовуючи їх одні навпроти інших. Маркіза перша вигадала застосовувати для оздоблення кімнат не тільки червоний або коричневий колір, звідси її велика кімната і отримала назву "Блакитної"» [9, с. 142].

Таким чином, маркіза де Рамбуйє була видатним інноватором у галузі палацової архітектури і дизайну інтер'єру. Новий простір, спроектований маркізою де Рамбуйє, був використаний під час спорудження Люксембурзького палацу – палацу королеви Марії Медічі. Таким чином, відбулося зворотне вертикальне культурне перенесення – для королівського палацу послужила моделлю будівля, що належить людині нижчого соціального статусу і була створена не придворним архітектором, а жінкою – представницею вищого дворянства.

Самій маркізі де Рамбуйє не подобалося життя при французькому дворі. Провівши дитинство в Італії, вона вважала французькі звичаї брутальними і зіпсованими. Близько 1608 року маркіза де Рамбуйє починає приймати в своєму особняку недалеко від Лувру, на вулиці Сен-тома дю Лувр, видатних діячів культури свого часу – поетів і вчених. Можливо, що під час створення свого салону вона використовувала досвід свого батька, який відвідував салон Клод Катрін де Клермон-дампьер та її чоловіка Альбера де Гонді. У цьому салоні дами брали імена дев'яти муз. Що стосується салону Рамбуйє, його розквіт припадає на чверть століття – з 1624 по 1648 рік.

Зустрічі відбувались у знаменитій «Блакитній кімнаті». Тут були венеціанські дзеркала, камін, альков з ширмою від протягів, в якому зберігалися папери, книги й особисті речі маркізи і який вона «зробила центром кімнати», а також кушетка, на якій вона лежала [10, с. 184–185]. Років з тридцяти п'яти маркіза страждала дивною хворобою – вона не зносила прямого жару від каміна і сонячних променів. Їй довелося відмовитися від прогулянок Парижем у сонячні дні, і в холоди вона була вимушена кутатися у ведмедячу шкуру і надягати на голову декілька чіпців. З кушетки вона керувала бесідою гостей. Саме маркіза де Рамбуйє «сформувала основні правила салонового спілкування, які згодом стали характерними рисами салону як соціального інституту» [10, с. 186]. Розмов тет-а-тет прагнули не допускати, домінували спільні теми. Хазяйка вибирала тему і керувала дискусією.

Хазяйка готелю Рамбуйє та її оточення надавали велике значення реформуванню французької мови, яка здавалася їм брутальною. Для цього запроваджували нові, незвичні й штучні звороти мови. Деякі з них, проте, прижилися, наприклад «принижувати власну гідність». Салон Рамбуйє був тісно пов'язаний з Французькою Академією. Багато її членів – Конрар, Шаплен та інші – були його постійними відвідувачами. Робота Французької Академії щодо виправлення французької мови була схвально сприйнята в салоні Рамбуйє.

Створюючи свій салон як місце зустрічі освічених, культурних і творчих людей свого часу, Рамбуйє актуалізувала, перш за все, архетип Афродіти, що відбився в середньовічній культурі як образ «Прекрасної дами». Як відзначає Р. Бедненко, «Афродіта уявлялася богинею вічної весни, цвітіння і родючості. Вона протегувала красі і закоханим, поетам, що прославляють любов, і художникам, що втілюють красу. Усе красиве на цьому світі було творінням Афродіти» [2, с. 185]. «Прекрасні дами» Середньовіччя були не тільки об'єктами поклоніння і музами трубадурів. Вони були також організаторами поетичних турнірів, наприклад Клеманс Ізаура, легендарна засновниця «Квіткових ігор» в Тулузі. Г. Бедненко вважає, що «справжніми храмами Афродіти були світські салони розумних, прекрасних і фривольних жінок XVIII–XIX ст.ст. <...> Господині салону надзвичайно дорожили своєю репутацією – вибір пригощань і власний туалет мали бути на висоті. Усе мало бути на вищому рівні» [2, с. 196]. Маркіза де Рамбуйє дуже дорожила репутацією свого салону, проте була зразком доброчесності і дотримання пристойності. Стосунки між чоловіками і жінками в салоні Рамбуйє були підкреслено асексуальними, піднесеними, тут поклонялися дружбі.

Які ще жіночі архетипи були актуалізовані в особі маркізи де Рамбуйє і в її салоні?

У салоні Рамбуйє було заведено використовувати еллінізовані імена, і сама хазяйка вибрала собі анаграму власного імені Катрін (Catherine) – Артеніс (Arthenice).

Кидається в очі схожість цього імені з ім'ям грецької богині Артеміди (Артеміс). Як відзначає Д.Ш. Болен, «Артеміда, богиня полювання і Луни, персоніфікує незалежність жіночого духу. Як архетип вона дає жінці право переслідувати свої власні цілі у вибраній нею самій галузі» [3, с. 51]. Цілеспрямованість, послідовність у справі виправлення звичаїв та очищення французької мови були характерними рисами маркізи де Рамбуйє як особистості. На думку Р. Бедненко, «Артеміда (Артеміс) створює закрите товариство проти чоловіків» [2, с. 116]. Маркіза де Рамбуйє не прагнула виключити чоловіків зі свого «грота», але підтримувала творчих жінок, які оточували її як «німфи». Із салону Рамбуйє вийшла ціла плеяда видатних французьких письменниць середини і другої половини XVII століття: мадемуазель де Ськюдері, маркіза де Шаблі, маркіза де Севіньє та інші. Більш того, французькі «амазонки» часів Фронди (герцогиня де Лонгвіль, наприклад) також були постійними відвідувачками салону Рамбуйє.

Окрім Артеміди, маркіза де Рамбуйє якоюсь мірою ідентифікувала себе з Вестою (грецький варіант – Гестія). Вона подарувала літераторові Конрару емблему, на якій була весталка, що підтримує вогонь у храмі Вести [9, с. 174]. Веста – богиня домівки – не мала зовнішності, але, як затверджує Р. Бедненко, її «вогонь... об'єднував усіх жителів Риму в єдину родину» [2, с. 262]. Маркізі де Рамбуйє вдалося об'єднати навколо себе культурну і творчу еліту свого часу. Д.Ш. Болен відзначає, що можна визначити значення Гестії (Вести), «досліджуючи пов'язані з вогнем ритуали» [3, с. 99]. Ритуальність була невід'ємною частиною салону Рамбуйє. Більш того, до середини століття цей салон почали сприймати як якийсь храм, де, за словами Сомеза, поклонялися «мудрості, науці, поезії і чесноті» [14, с. 95]. У другій частині «Словника преціозниць» той самий Сомез дає таку характеристику салону Рамбуйє: «Цей будинок у всі часи був обителлю Муз, притулком дотепних людей; гідність завжди тут користувалася повагою, а чеснота і сьогодні так само цінується, як і за часів Валера (Вуатюра – В.Т.)» [15, с. 124]. Це був не тільки храм Афродіти або Гестії, але і храм Афіни: друзі нерідко називали маркізу де Рамбуйє «Мінервою», актуалізуючи, таким чином, архетип богині мудрості.

Окремі риси Жінки-Гестії, наприклад споглядальність і зосередженість на внутрішньому житті, дійсно були властиві маркізі де Рамбуйє. Близько 1648 року, незадовго до кульмінації Фронди, вона склала декілька молитов для себе самій. На думку Таллемана де Рео, вони були «чудово» написані, і сам секретар Французької Академії Конрар велів переписати їх витонченим почерком і «підніс тій, яка є їх автором, якщо дозволено скористатися словом чоловічого роду, говорячи про жінку» [9, с. 149]. Маркіза не прагнула до літературної слави, її влаштовувала роль провідного літературного критика епохи. До кінця своїх днів вона дуже багато читала і знала всі кращі твори свого часу. Вона судила про прочитане з властивою їй поміркованістю, і її думки, на думку Р. Пікара, «були законодавством у сфері смаку» [13, с. 53]. Ніщо не вважалося прекрасним, якщо маркіза де Рамбуйє не знаходила його таким.

На думку Р. Бедненко, жінка-гестія «полюбляє планувати зміни в інтер'єрі» [2, с. 267]. Про дизайнерські здібності маркізи де Рамбуйє вже було сказано вище. Таким чином, актуалізація архетипів Артеміди, Афіни і Гестії – богинь-дів – обмежує прояв архетипу Афродіти як богині кохання і чуттєвості, укладає в жорсткі рамки спілкування між чоловіками і жінками в салоні Рамбуйє.

Ще один жіночий архетип, про який можна говорити у зв'язку з маркізою ж Рамбуйє та її сім'єю, – це архетип Деметри. Маркіза де Рамбуйє та її дочка Жюлі утворюють майже буквально пару «Деметра – Персефона». Страждання Деметри у зв'язку з втратою дочки – спочатку Жюлі, яка вийшла заміж у 1645 році, а потім молодшої дочки, мадам де Гріньян, що померла в 1660-і роки, – чекали на маркізу наприкінці життя. Показовою є автоепітафія, написана маркізою де Рамбуйє перед смертю:

Тут лежить Артеніс, визволена від суворостей,
Яку суворість завжди переслідувала.
І якщо ти хочеш, перехожий, полічити всі її нещастя
Тобі треба всього лише полічити дні її життя.

Проте існує і інший бік архетипу Деметри. Як відзначає К. Кереньї, у Гомера «Деметра говорить про себе в гімні, що вона приносить найбільшу користь і найбільшу радість і богам, і людям» [6, с. 135]. Зазвичай Деметру розглядають як богиню, яка навчила людей землеробству. Землеробство безпосередньо пов'язане з терміном «культура», пряме значення якого – «обробіток, обробка, догляд, тому культура – це і обробіток поля, обробка саду, і догляд за рослинами і тваринами» [5, с. 18]. Діяльність салону Рамбуйє – це залучення французів до культури, виховання культурної людини. Говорячи про Деметру, К. Кереньї помічає, що «богиня зовсім не показує людям, що слід зробити із зерном. Вона показує, – після того, як земля почала плодоносити, – Елевсинські містерії» [6, с. 135]. У салоні Рамбуйє теж був елемент таємниці – таємниці інкультурації людини. Маркіза зуміла створити структуру (услід за Н. Еліасом можна назвати її «фігурацією»), яка відтворювалася впродовж трьох століть і відіграла значну роль у розвитку європейської культури. Саме салон Рамбуйє став зразком для пізніших салонів, причому не тільки у Франції, але і в інших країнах. Смерть маркізи де Рамбуйє збіглася з підйомом цікавості до салонів та їх хазяйок, а занепад готелю Рамбуйє – з появою нового виду громадських зібрань, в яких народжувалася й обговорювалася тодішня література.

Основні висновки і перспективи подальших наукових пошуків. Маркіза де Рамбуйє була всебічно розвиненою особою, і в ній проявилося відразу декілька жіночих архетипів: архетипи Афродіти, Афіни, Артеміди, Гестії (Вести) і Деметри. Діяльнісний архетип Артеміди дозволив маркізі створити життєздатний соціокультурний інститут, що існував на протязі майже півстоліття. Архетипи Афродіти й Афіни в маркізі дозволили їй привернути до свого салону увагу літераторів і вчених, а архетип Гестії (Вести) – зробити його справжнім храмом мистецтв і мудрості. Архетип Деметри проявився в особистій долі маркізи, а також сприяв закріпленню сприйняття її самої як джерела культури і законодавця доброго смаку. Подальші дослідження жіночих архетипів хазяйок салону сприятимуть переосмисленню не лише їх образів, але і ролі салону в європейській культурі і дозволять виявити архетипічні складові, які доцільно використовувати під час розробки і впровадження сучасних проектів у галузі культури.

Список літератури:

1. Аронсон М. Литературные кружки и салоны / М. Аронсон, С. Рейсер. – СПб : Академический проект, 2001. – 400 с.

2. Бедненко Г.Б. Греческие богини: архетипы женственности / Г.Б. Бедненко. – М. : Класс, 2005. – 320 с.

3. Болен Д.Ш. Богини в каждой женщине. Новая психология женщины. Архетипы богинь / Д.Ш. Болен. – М. : София, 2005. – 272 с.

4. Буассье Г. Госпожа де Севинье / Г. Буассье. – М. : Книжное дело, 1900 – 131 с.

5. Драч Г.В. Культурология : учебное пособие / Г.В. Драч. – М. : Альфа-М, 2010. – 413 с.

6. Кереньи К. Кора / К. Кереньи // Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.-Г. Юнг. – М. ; К. : Совершенство, 1997. – С. 121–178.

7. Севинье М. де. Письма : Т. 1 / М. де Севинье. – СПб : П.Ф. Пантелеев, 1903. – 259 с.

8. Стогова А. Метаморфозы «нежной дружбы»: к вопросу о создании и восприятии романов в XVII веке / А. Стогова // Диалог со временем : альманах интеллектуальной истории. – 2005. – Вып. 15. – С. 223–262.

9. Таллеман де Рео Ж. Занимательные истории / Рео Ж. де Таллеман. – Л. : Наука, 1974. – 316 с.

10. Успенская В.И. Женские салоны в Европе XVII–XVIII веков / В.И. Успенская // Женщины. История. Общество : сборник научных статей.– Тверь : ОГУП «Тверское областное книжно-журнальное издательство», 2002. – Вып. 2. – С. 171–199.

11. Хвостов В.М. Женщина и человеческое достоинство: исторические судьбы женщины. Природа женщины. Женский вопрос / В.М. Хвостов. – М. : издание Г.А. Лемана и Б.Д. Плетнева, 1914. – 510 с.

12. Щепановская Е.М. (Семира). Генезис и классификация мифологических архетипов: культурфилософский подход : дисс. … канд. филос. наук / Е.М. Щепановская (Семира). – СПб : СПбГУ, 2011. – 274 с.

13. Picard R. Les salons littéraires et la société française 1610–1789 / R. Picard. – NY : Brentano's, 1943. – 361 p.

14. Somaize Le grand dictionaire historique des pretieuses. Premiere partie. – Paris : Jean Ribou, 1671. – 314 p.

15. Somaize Le grand dictionaire historique des pretieuses. Second partie. – Paris : Jean Ribou, 1671. – 320 p.

Сергій ЮШИН

АРХЕТИП ВЛАДНОЇ ЦЕФАЛІЗАЦІЇ У СИСТЕМІ КООРДИНАТ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ

ЮШИН Сергій,
YUSHYN Sergii,
доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ.

Анотація: *державна влада в Україні згідно з її Конституцією здійснюється на основі поєднання централізації і децентралізації. Але в чому саме повинно було б виражатися таке "поєднання"? Теорія про це досі умовчує. А практика є такою, що формально в Україні декларується пріоритет децентралізації, а ось фактично спостерігається зворотна тенденція. У пошук оптимального "поєднання" централізації і децентралізації влади слід ввести поняття її "цефалізації".*

Ключові слова: *архетип, влада, централізація, цефалізація, держава.*

УДК 35.075.5

Постановка проблеми. Сучасне державне будівництво в Україні формально здійснюється під прапором децентралізації державної влади. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр. визначила важливим напрямом нового етапу адміністративної реформи децентралізацію управлінських функцій і проведення територіально адміністративної реформи на кшталт польської або чеської [1, с. 231]. Схвалені Постановою Верховної Ради України (№3227, 2005 р.) Рекомендації парламентських слухань "Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування" стверджують, що саме децентралізована модель в умовах стійкого соціально-економічного розвитку довела свою перевагу перед централізованою. Прийнятий в 2010 р. Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" (№ 2411) передбачає можливість розширення повноважень місцевих рад шляхом децентралізації функцій органів державної влади за умови гармонізації загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів.

Тут доречно вказати, що "децентралізаційна" боротьба Верховної Ради України ведеться надзвичайно абстрактно: "говорили безвідносно про те, про що безвідносно говорити не можна" [2, с. 427]. По-перше, з історії Сходу і Заходу ми бачимо, що їх розвиток тисячоліттями здійснювався на фоні задоволений жорсткій централізації (а як розцінювати, наприклад, сучасне Китайське "диво"?). По-друге, незрозуміло – про яку міру децентралізації в цьому випадку йдеться а. По-третє, в Постанові № 3227 немає згадки про можливий перерозподіл законодавчих повноважень "зверху – донизу" від самої Верховної Ради на рівень регіонів. По-четверте, заяви про наявність цілої низки суперечностей положеннях Конституції (відсутність чіткого розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади на місцях, нераціональна система організації органів виконавчої влади, неефективна система державної служби і служби в органах місцевої самоврядності, тобто про те, що значною мірою є наслідком загальної нерозвиненості правового простору України, розвиток якого належить саме до компетенції Верховної Ради), викликають сумніви в тому, що здійснене з допомогою методу "спроб і помилок" перерозподіл повноважень "зверху – донизу" усуне ці "суперечності", "нечіткості", "нераціональності", "неефективності" тощо. По-п'яте, стаття 132 Конституції України говорить не про децентралізацію державної влади, а про поєднання механізмів централізації і децентралізація в її здійсненні, через що будь-які абстрактні заклики, як до децентралізації, так і до централізації державної влади суперечать Конституції України і є лише безпредметними політичними гаслами.

Отже, проблемі поєднання централізації і децентралізації здійснення державної влади властивий високий ступінь невизначеності, для якого, як указував Ф.Х. Найт, є характерними недостатня обізнаність і необхідність діяти, спираючись на думку, а не на знання. За відсутності невизначеності людина віддає всю свою енергію продукуванню речей і сумнівно, щоб діяльність розу-

му могла взагалі брати участь в такій ситуації (в світі, устрій якого допускає теоретичну можливість досконалого знання, цілком імовірно, що всі органічні перебудови носять тут технічний характер, а всі організми – це суть автомати); за наявності невизначеності само "продукування" чого-небудь, здійснення реальної діяльності набуває воістину другорядний характер, а першорядною проблемою або функцією стає рішення: що і як це робити, на перший план виходить централізація функцій ухвалення рішень та управління – і тоді стає неминучим процес "цефалізації", такий до того, що відбувається в ході еволюції живих організмів і викликаний тими самими причинами [3, с. 256-257].

Інакше кажучи, в реальному "товаристві думок" (не у гіпотетичному "товаристві знань") з його високим ступенем невизначеності пошук конструктивного вирішення проблеми поєднання централізації і децентралізації державної влади доцільно синхронізувати з вивченням суті процесу "цефалізації", що формує системи найвищих органів державної влади, які забезпечують інтелектуальне забезпечення розвитку всього цього соціального організму.

Ця проблема за своєю суттю є міждисциплінарною і пов'язана з важливими науково-технічними завданнями, що розробляються в рамках таких дисциплін, як економіка і соціологія, інформатика і кібернетика, організація й управління, біологія і психологія, антропологія йісторія, теорія еволюції і теорія систем.

Актуальність цього дослідження підтверджується значними зусиллями українських законодавців, спрямованими на знаходження раціонального поєднання централізації і децентралізації державної влади і відсутністю поки що жодного помітного успіху в отриманні позитивного практичного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У переліку найбільш значимих публікацій, які стосувалися питань еволюції централізації і децентралізації державного управління в Україні, слід особливо відзначити монографію Н.Р. Нижник [4], який справедливо відзначає, що процеси правового сепаратизму, нігілізму, як і "війни" підзаконних актів, небажання окремих регіонів і місцевих органів управління, виконувати деякі нормативні акти, це, перш за все, прояв неякісного співвідношення процесів централізації і децентралізації у сфері управління. На його думку, співвідношення централізації і децентралізації – не просто сума двох складових, де збільшення одного елементу тягне за собою зменшення іншого. Діалектичний взаємозв'язок між ними є складним. Тут має бути певний оптимум. Якщо виходити з цього оптимуму, то слід визнати, що дійсно відхід від нього під час визначення вагомості одного елементу порушить і функціонування іншого. Але на практиці оптимуму немає [4, с. 8, 20].

Пошуку такого оптимуму тією чи іншою мірою присвятили свої праці видатні учені сучасності. І. Валлерстайн указує на те, що реальна здатність центральних властей примушувати до виконання своїх рішень групи, що діють у межах держави, може бути більшою або меншою [5, с. 404]. У Канаді, вказує Ю. Хабермас, йде розумний пошук федералістського рішення, що не зачіпає цілісності держави, а такого, що прагне забезпечити культурну автономію його частини за рахунок децентралізації повноважень держави [6, с. 105].

На думку Ф. Фукуями, однією з ключових проблем сучасності є саме проблема відсутності базової концепції, що охоплює різні аспекти державності, і нерозуміння їх зв'язку з економічним розвитком. При цьому він, полемізуючи з Ф. Хаєком і Л. Мізесом, відзначає, що в децентралізованих організаціях є недоліки, проблема усунення яких не має технічного рішення: децентралізованість організації часто породжує високі внутрішні організаційні витрати, і тому такі організації можуть виявитися повільнішими і менш рішучішими, чим централізовані [7, с. 19, 123]. Якщо прислухатися до думки К. Мангейма, головна особливість сучасної технології полягає в тенденції до посилення централізації і, отже, до зміцнення влади меншості

і диктатури [8, с. 414], стає очевидною безвідносність а тому і нездійсненність абстрактно проектованого процесу децентралізації.

З. Бауман (узагальнюючи ідеї І. Бентама, М. Крозье та М. Фуко) відносить "війни держав за простір", тобто за підпорядкування соціального простору єдиній складеній державою карті (за "дискваліфікації" всіх інших "конкуруючих" карт і інтерпретацій простору та ліквідації або нейтралізації всіх картографічних установ і проектів, окрім державних – структура мала стати абсолютно "читабельною" для державної влади та її агентів, володіючи водночас повним імунітетом від семантичної обробки з боку користувачів або жертв – тобто недоступною для будь-яких інтерпретаційних ініціатив "знизу", здатних наповнити фрагменти простору сенсами, невідомими і незрозумілими сильним світу цього, надати їм невразливість від контролю зверху. Тобто, саме маніпуляція невизначеністю є суттю і головною метою боротьби за владу і вплив усередині будь-якого структурованого цілого, і в його найрадикальнішій формі – сучасній бюрократичній організації, особливо в державній. Але прискорення глобалізації, на думку І. Баумана, призводить до таких феноменів, де, по-перше, між державою і економікою виникає вододіл, по-друге, транснаціональне господарювання істотно звужує функції національних держав (слабкі держави, квазідержави – це саме те, що вимагає Новий Світовий Устрій), по-третє, якнайглибший сенс самої ідеї глобалізації – це невизначений, некерований і самостійний характер усього, що відбувається в світі; відсутність центру, пульта управління тощо. [9, с. 49, 53, 82, 84, 98].

Ж. Бодрійар досліджує особливість стосунків між владою (ідеологією, стратегією) і економікою (капіталом) на етапі інформаційної революції. Він стверджує, що сьогодні нами править принцип симуляції замість колишнього принципу реальності. Цільові установки зникли, тепер нас породжують моделі. Більше немає ідеології, а є лише симулякри, де політична економія – симулякр другого порядку у ряді тих, що мають справу з реальністю виробництва або ж значення, в свідомості або ж в несвідомому.

Капітал же більше не належить до порядку політичної економії – граючи політичною економією як симулятивною моделлю, він більше не живе завдяки законам економіки, і тому ці закони можуть стати рекламним аргументом, перейти в сферу знаку і знакової маніпуляції. Економіка стає театром, де розігруються кількісні характеристики цінності. Відповідно, владним системам ні до чого реальне насильство або контр-насильство, вони живуть насильством символічним, і їх стратегія полягає в гіперреальності "плаваючих" цінностей, де можлива лише катастрофічна, а не діалектична стратегія (все реальне доводиться до своєї межі, і тоді воно само собою переходить у свою протилежність і руйнується) [10, с. 44, 45, 46, 47, 88, 97].

На думку П. Бурдье, що б не робилося, політична логіка вічно висуватиме проблему: насправді, достатньо ввести політику в інтелектуальне поле, і з'явиться опозиція між прибічниками індивіда і "суспільства", яка не має іншої реальності, окрім політичної. При цьому на всіх полях існує боротьба за монополію легітимності. Соціальний світ є місцем боротьби за слова, які зобов'язані своєю вагою, а часом своїм насильством факту, що слова значною мірою створюють речі. Проте звичка до політичного вербалізму і до матеріалізації колективів призводить до того, що паралогізми і силові логічні прийоми, приховані в найтривіальніших виразах повсякденного життя, проходять непоміченими. Наше сприйняття і наша практика спрямовуються практичними таксономіями, опозиціями між високим і низьким тощо.

Класифікації, вироблені ними, зобов'язані своєю доброякісністю тому, що допускають логіку рівно настільки, скільки треба для потреб практики, ні забагато – розпливчастість є необхідною, особливо в переговорах, – ні надто мало. Через юридично гарантовану структуру розподілу власності, а отже – влади в полі, структура економічного поля визначає все те, що в нім відбувається. І тому боротьба за

модифікацію структури економічного поля, яку називають політичною, є складова частина предмету економічної науки. Ірраціональність економічного виробництва полягає в тому, що воно функціонує лише тією мірою, якою воно виробляє спочатку віру в цінність своїх продуктів. Поряд з поняттям "символічна влада" (або ж узаконене право на конституюючу номінацію, яка породжує, називаючи: влада називати, зокрема, називати "незване", те що раніше не помічалося або було витісненим – величезна влада), П. Бурдье шукає зв'язок між різними видами капіталу: чому в таких суспільствах, як наше економічний капітал є домінуючим видом капіталу по відношенню до символічного, соціального і навіть культурного капіталів. Насправді особлива „могутність" економічного капіталу тримається на тому, що він допускає економію економічного розрахунку, тобто раціонального управління.

А символічний капітал – це економічний або культурний капітал, коли той стає відомим і визнаним, коли його взнають по відповідних категоріях сприйняття. Його легалізація надає перспективі абсолютної і універсальної цінності. І тут на перший план виходить держава як тримач монополії на легітимне символічне насильство, точніше, арбітра, але дуже могутнього в боротьбі за цю монополію. Далі, розглядаючи процес делегування (перенесення влади), П. Бурдье вказує, що відносини делегування ризикує приховати суть відносини представництва і парадокс ситуації, коли якась група може існувати лише за допомогою делегування приватній особі. Група, що презентується, символізується, існує саме тому, що існує представник, і тому, що він її породжує в обмін на своє представництво як представника групи. У цих кругових відносинах можна бачити коріння ілюзії, коли представник до певної межі може здаватися і проявляти себе як causa sui (причина самого себе), оскільки він є причиною того, що породжує його владу, і оскільки група, що створила його як уповноважена особа, не існувала б (або, щонайменше, не існувала б в повному обсягу як показна група), якби не було особи, що її втілює.

Такий первинний круг представництва втаювався: його підміняли безліччю питань, з яких найпоширенішим було питання про свідомість. Було також затемнене питання про політичний фетишизм і про процес, в чиїх рамках індивіди складають групу (або складаються в групу), але втрачають контроль над групою, в якій або за допомогою якої вони конституювалися [11, с. 52, 61, 87, 112, 158, 159, 164, 165, 198, 200, 201, 230, 231]. Звичайно, П. Бурдье не дає жодних рекомендацій щодо поєднання централізації і децентралізації. Але якщо слідувати за його думкою, то, по суті, він розвиває ідею Ф. Норта про процес цефалізації як результат делегування владних функцій "знизу-догори" з використанням видових потенціалів капіталів (символічного, економічного, культурного та ін.), що забезпечують символічну владу на основі її здатності реалізувати політичний вербалізм, як і право на конституюючу номінацію.

Очевидно, що пошук поєднання (або оптимуму) механізмів централізації і децентралізації поки що не був успішним через низку обставин.

По-перше, його теоретичний базис формально замикався в рамках цієї опозиції і декларуванні пріоритетності децентралізації і демократизму. Наскільки варто довіряти цим деклараціям? Ну, якщо вірити Аристотелю, що люди крайнощів відсовують того, хто тримається середини, до протилежної від себе крайності [12, с. 91], то кожен, хто обіймає високу соціальну посаду, за будь-яку ціну утримуватиме централізацію, а всіх інших при цьому буде намагатися дезорієнтувати своїм уявним формальним прагненням до децентралізації. Зрозуміло, що ніхто в чистому вигляді не спостерігав у реальному житті ні абсолютної централізації, ні абсолютній децентралізації. Тому, з наукової точки зору, коректною буде постановка питання про те, чим існує проміжне між ними: ті ж самі здібності, узгоджені з розумом, суть начала для протилежних дій, але немає здатності робити в той самий час протилежне одне одному, тому треба перш за все досліджувати, з чого складається проміжне між протилежностями [13, с. 236, 241, 267].

По-друге, практичний базис пошуку ігнорує радикальні зміни в розставлянні сил на етапі глобалізації і перетворення капіталу на домінуючий чинник сучасності. Але ж "капітал" (лат. "головний") походить з "caput" (голова) – з праіндоєвропейського "cauput". Мабуть, пошук поєднання механізмів централізації і децентралізації час узгодити не з уявленнями про фізичний капітал, а з уявленнями про капітал як командування над працею [14, с. 319]. Капітал, як підкреслює К. Маркс, – це не річ, а певні, суспільні, такі, що належать певній історичній формації суспільства виробничі відносини, представлені в речі, що надають цій речі специфічного характеру [15, с. 319]. Він розглядав в сукупності сили природи і науку як сили капіталу [16, с. 399], який всього лише сполучає купу рук з купою знарядь під своєю владою [17, с. 499]. Природа капіталу полягає в тому, що він прагне виходити за будь-які просторові кордони, а тому створення фізичних умов обміну – засобів зв'язку і транспорту – стає для капіталу необхідністю в абсолютно іншому масштабі: знищення простору часом. При цьому система машин – це найбільш адекватна форма основного капіталу, а машини – це створені людською рукою органи людського мозку [18, с. 15, 205, 215]. Отже, К. Маркс по суті передбачає ідею Ф. Найта про процес цефалізації. Але в контексті завдань поєднання механізмів централізації і децентралізації цього поки що немає.

Метою цієї доповіді є розширення уявлень про "владну цефалізацію", коріння якої лежить у фундаментальних основах буття всього живого і яка детермінує поєднання механізмів централізації і децентралізації державної влади відносно особливостей умов кожної країни.

Виклад основного матеріалу. Якщо виходити з етимології слова "архетип" – первісний зразок, то "цефалізация" має архетипове коріння. Дж. Бернал стверджував, що життя – часткова, безперервна, прогресуюча, багатообразна і взаємодіюча з середовищем самореалізація потенційних можливостей електронних станів атомів (самоускладнення інформаційних аспектів потенційних можливостей матерії), а структури, породжені життям, суть вираження внутрішнього розпорядження, закладеного в молекулярній структурі живого [19, с. 20, 30, 102]. Але тоді, вочевидь, і соціальне буття організмів є вираженням внутрішнього розпорядження, закладеного в їх біологічній структурі.

Ще І. Гете вказував, що ми можемо сміливо стверджувати, що усе більш досконалі органічні істоти, серед яких ми бачимо риб, амфібій, птиць, ссавців і на чолі останніх людину, – всі вони сформовані за одним прообразом, який у своїх вельми постійних частинах лише більш-менш коливається туди і сюди і за допомогою розмноження щодня вдосконалюється і перетворюється. І невже неможливо, раз ми вже визнали, що сила, яка творить, виробляє і розвиває найдосконаліші органічні істоти за однією загальною схемою, накреслити цей прообраз якщо не для відчуттів, то для розуму, і за ним, як за нормою, розробляти наші описи і, оскільки ця схема відвернулася від форми різних тварин, зноув звести до неї найрізноманітніші форми? [20, с. 76].

Якщо ми звернемося до праць В.І. Вернадського, то там виявимо посилання на зв'язок наукового знання (що проявляється як геологічна сила, яка створює ноосферу) із створенням людського мозку. В історії науки він був виявлений американським натуралістом, найбільшим геологом, зоологом, палеонтологом і мінералогом Д.-Д. Дана (1813–1895) у Нью-Хейвене. Дивним чином це узагальнення досі не увійшло в життя, було майже забуто і не отримало до цих пір належного розвитку. Кажучи сучасною науковою мовою, Дана помітив, що з перебігом геологічного часу на нашій планеті проявляється дедалі краще вироблений центральний апарат – мозок – у деякої частини її мешканців, ніж той, який існував на ній раніше. Процес цей, названий їм енцефалозом, ніколи не йде назад, але багато разів зупинявся, інколи на багато мільйонів років [21, с. 28–29]. Емпіричне узагальнення, здійснене Дана, показує, що еволюція живої речовини йде в певному напрямі, названого ним "цефалізациею" [22, с. 28–29].

Інакше кажучи, термін цефалізация був запропонований задовго до пропозиції Ф. Найта.

Дослідження Л.Б. Вишняцького показують, що досі неясно, чи був процес енцефалізації постійним і безперервним, чи він мав стрибкоподібний характер. Можливо, це обумовлено тим, що мозок, вага якого складає лише 2 % від ваги тіла, споживає приблизно 20 % від отримуваної організм енергії [23, с. 71, 143].

Аспект "цефалізації" в ухваленні владних рішень присутній вже у низці стародавніх текстів. Афіна народилася з голови Зевса. У Платона ми знаходимо, що рішення "прийшло в голову", "в очах все виникає від голови". Він підкреслює: "боги, наслідуючи контурам Всесвіту, з усіх боків округлого, включили обидва божественні кругообертання в сфероподібне тіло, то, яке ми нині іменуємо головою і яке виявляє собою найбожественішу нашу частину, що володарює над рештою частин; їй в допомогу надали вони все створене ними ж тіло, подбавши, щоб воно було здатне до всіх рухів, скільки їх не є"; а "початок цього – народження мозку; у ньому вкорінені ті узи життя, які пов'язують душу з тілом"; причому, в його уявленнях, мозок диференціюється на дві долі: ту, якій призначено було, як якійсь ріллі, сприйняти сім'я божественного начала, він зробив з усіх боків округлою і нарік цю частину головним мозком, передбачаючи, що судина, що вміщає її, після кінця кожної живої істоти стане головою; інша частина повинна була отримати що залишилася, тобто смертну, частина душі; її він розітнув на округлі; і притому довгасті, тіла, також пойменував їх всі в цілому мозком, хоч і не у прямому розумінні; від них, як від якорів, він протягнув узи, що мусять скріпляти всю душу; а довкола цієї основи почав споруджувати все наше тіло, перш за все одягнувши мозок твердим кістковим покривом" [24, с. 447, 479, 480].

Як бачимо, аспекти розвитку людини на основі цефалізації вивчалися і в глибокій давнині. Просто переклади з грецької мови на інші мови прямо це не представляли.

Безумовно, проблема співвідношення централізації і децентралізації влади в суспільстві є тотожною проблемі співвідношення головного і спинного мезга у тварин. Так, за даними С.В. Савельєва, головний і спинний мозок є майже рівними за масою у жаби; у зеленої мавпи й ігрунки маса головного мозку набагато перевищує масу спинного, спинний мозок змії за розмірами і масою у багато разів перевищує головний мозок [25, с. 37]. З цього можна зробити висновок, що спроби трансплантації в одну країну співвідношення централізації і децентралізації з іншої країни не лише неконструктивні, але ще і небезпечні. А. Тойнбі пише із цього приводу: елементи культури, цілком нешкідливі і навіть благотворні на рідному ґрунті, можуть виявитися небезпечними і руйнівними в чужому соціальному контексті [26, с. 63]. Так само діють і елементи чужої владної культури.

Про проблематичність вирішення завдань централізації і децентралізації влади писало багато видних учених. Так, Г. Саймон указує на відсутність адекватних лінгвістичних і концептуальних засобів для реалістичного й адекватного опису процесів "централізація або децентралізація", тому слова "влада" і "централізація" використовуються без відповідного функціонального визначення вказаних термінів. Він ставить питання: як визначити, чи є діяльність конкретної організації "централізованою" або "децентралізованною"?

Далі він підкреслює, що існує ціна централізації, і що поки кожна людина не зрозуміє довгострокових наслідків, відчуває себе "в більшій безпеці", коли ухвалює рішення сама, замість того, щоб делегувати цю функцію підлеглому (централізація ухвалення рішень сприяє: забезпеченню координації, високому професійному рівню і відповідальності).

Можливості ж децентралізації зростають у міру збільшення здатності підлеглих приймати правильні рішення. Але керівник часто обґрунтовує централізацію різними причинами: своєю високою кваліфікацією або ширшими вміннями порівняно з підлеглими; якщо він сам ухвалює рішення, то може бути впевненим, що це рішення буде таким, як він того хоче. Хоча він не завжди усвідомлює, що повністю зосеред-

жуючи функцію ухвалення рішень у своїх руках, він примножує собі роботу і робить свого підлеглого непотрібним [27, с. 41, 53].

Тут доречно вказати на те, що кожен керівник уникає ситуацій, в яких може виявитися його недостатня компетентність. Якщо виходити з тези Аристотеля, то з трьох видів державного устрою найкращим є той, в якому управління зосереджується в руках найкращих [28, с.484]. А хто ж зазнається собі і оточуючим, що він на своїй посаді не найкращий?

Г. Мінцберг глибоко розглянув питання централізації/децентралізації. Розосередження влади вниз по ланцюгу лінійних повноважень він іменує вертикальною децентралізацією. Але він вважає, що самі по собі обидва поняття "централізація" і "децентралізація" відносяться до однієї з найтуманніших тем менеджменту і уживаються авторами наукових праць для позначення настільки різних явищ, що практично позбулися корисного сенсу (каламутні води децентралізації). І в зв'язку з цим він висловлює думку: централізацію і децентралізацію слід розглядати не як абсолюти, а лише як два полюси континууму, а плутанина тут від того, що різні поняття "борються" між собою за ту ж саму назву, Тому Г. Мінцберг говорить не про центр, а про стратегічну вершину/апекс, що сполучає ланцюг наділених формальними повноваженнями менеджерів серединної лінії [29, с. 18, 48, 126]. Тобто, Г. Мінцберг наблизився до формулювання ідеї владної цефалізації з позиції його вершини/апекса.

Виходячи з викладеного вище, не дивно, що М. Тетчер указує на те, що, не дивлячись на всі заклики до децентралізації в Європейському Союзі, навіть туманні перспективи розширення використовуються як привід для вживання заходів, спрямованих на подальшу централізацію; і якщо до системи централізованого ухвалення рішень додати завісу секретності і відсутність реального обговорення цілей і засобів, навряд чи варто чекати чогось іншого, окрім як хабарництва і некомпетентності. Інакше кажучи, розмови про децентралізацію в ЄС значною мірою не більше, ніж стрясання повітря [30, с. 371, 380, 427].

Тут складно визначити, чи існує велика різниця між рівнями централізації в ЄС і в Англії, адже ще А. Токвіль вказував на те, що в його часи в Англії централізація урядової влади була доведена до надзвичайно високого ступня, держава діє, немов одна людина; по своїй волі приводить в рух колосальні маси людей, скрізь і всюди, де лише побажає, збирає сили і використовує всю свою могутність; при цьому в тій самій Англії повністю відсутня централізація адміністративної влади [31, с. 82]. Що ж до централізації влади в США в часи А. Токвіля, то він указує на те, що якщо в Європі центральний уряд відправляє своїх чиновників до громади, то в Америці громада використовує своїх чиновників у загальнодержавних цілях.

Виконавча влада в США відрізняється тим, що усередині неї немає ні централізації, ні ієрархії – саме тому вона настільки непомітна. Влада існує, але невідомо, де її шукати, хоча в окремих штатах можна спостерігати елементи, що зароджуються, централізації виконавчої влади, тобто відмінною рисою виконавчої влади в США є її крайня децентралізація. При цьому А. Токвіль виділяє централізацію урядову (захист інтересів, спільних для всіх прошарків цього суспільства) й адміністративну (захист інтересів, властивих якимсь окремим прошаркам суспільства). Урядова централізація, і це зрозуміло, отримує небувалу силу в поєднанні з адміністративною централізацією. У цьому випадку вона привчає людей повністю і постійно відмовлятися від прояву власної волі, привчає підкорятися, причому не одноразово і не поодинці з конкретного приводу, але у всьому і завжди. У США на перший погляд, поверхневе безладдя переконує в тому, що в цьому суспільстві панує повна анархія, і, лише уважно вдивившись в те, що відбувається, він починає розуміти, що його перше враження було абсолютно помилковим, оскільки об'єднана сила громадян завжди виявиться більш здатною забезпечити суспільний добробут народу, ніж урядова влада. І коли центральна влада стверджує, що вона може повністю замінити собою вільну участь безпосередньо зацікавлених у тому або іншому починанні лю-

дей, вона або помиляється сама, або бажає ввести в оману вас. Централізація – це чудове гальмо в будь-яких починаннях, а не стимул-реакція для їх здійснення. Коли ж виникає необхідність привести в рух глибинні сили суспільства і різко прискорити його розвиток, централізована влада тоді негайно втрачає будь-яку силу [31, с. 68, 71, 79, 80, 82, 84, 85].

Безумовно, А. Токвіль багато в чому має рацію. І зрозуміло, що за його часів ішов процес звільнення народів від різних форм централізованого тиранства. Але якщо ми звернемося до пізнішої історії США, то переконаємося, що значення держави для розвитку нації істотно зросла. Так, Дж. Гелбрейт пише, що сучасна техніка зумовлює посилення ролі сучасної держави, і що саме потреби розвитку техніки, а не якісь ідеології або політичні інтриги, примушують фірму шукати для себе допомоги і захисту в держави [32, с. 20, 41].

Про те, куди рухаються стосунки між державою і капіталом на етапі прискореної глобалізації, У. Бек пише, що мета-влада капіталу поширюється, формально не порушуючи закони і не маючи в своєму розпорядженні схвалення парламентів і урядів, з розвитком нових інформаційно-технологічних можливостей по скороченню тимчасових горизонтів і усуненню відстаней. Під транс-легальною владою він розуміє квазідержавну компетенцію компетенцій – з центральним висновком: "транснаціональні підприємства повинні як квазідержави приймати і квазіполітичні рішення". Тобто, держави мають коріння, а інвестори – крила. Ця нова асиметрія вкоріненої і окриленої форми влади дозволяє проводити захоплення світової економіки невійськовими засобами. Насправді ж національні уряди і громадськість – лише спостерігачі рішень, що ухвалюються. Керівний персонал концернів приймає рішення без їх згоди і відразу ж приступає до виконання цих рішень. Якщо який-небудь національно-державний інститут спробує обмежити простір дії концерну, той знайде для себе інше поле діяльності. Врешті-решт питання не в тому, чи може щось статися; питання в тому, де це станеться. У крайньому разі всесвітньо-економічні актори приймають політичні рішення без демократичної легітимації. Центральний парадокс нео-ліберального розуміння політики і моделі держави полягає в наступному. З одного боку, ця модель орієнтується на мінімалістську державу, завдання й автономія якого мають бути пристосовані до просування і закріплення норм світової економіки. Держава, що відповідає світовому ринку, має бути легко замінюваною, щоб конкурувати з можливо великою кількістю таких само держав і відчути на інституційному рівні неоліберальний режим світового ринку. З іншого боку, здійснити дерегулювання ринку і приватизацію соціальних досягнень не може слабка держава. Потрібна саме сильна держава, оскільки правовий режим, що відповідає всесвітньо-економічному устрою, у свою чергу, має бути санкціонованим державою і втіленим у життя всупереч опору суспільства. Сьогодні виникла можливість космополітичного державного федералізму, коли існують лише стратегії як форми дії контингентності політичного, які диференціюються за різними групами акторів: капітал, глобальне цивільне суспільство, держави. Стратегія є синонім відсутності усесвітньої держави у поєднанні з епохою космополітичної боротьби (грюндерської) за глобальну систему правил [33, с. 115-116, 130-131, 145, 170].

Як бачимо, думка У. Бека про сильну державу в епоху квазідержав істотно розбігається з наведеною вище із цього приводу точкою зору З. Баумана про те, що саме слабкі квазідержави потрібні Новому Світовому Устрою. Тут виникає правомірне питання: навіщо квазідержавам вирішувати проблеми централізації і децентралізації, адже ще Біблія передрікала ліквідацію будь-якої влади. Про те ж саме писали і марксисти-ленінці, й анархісти. Але через тисячі років держава все-таки існує, тож не виключається, що в трансформованому вигляді вона існуватиме далі, адже вона не сама себе створювала, а її, як стверджує Платон, створили наші потреби [34, с. 145]. А для Аристотеля держава належить до того, що існує поза природою, людина ж за природою своєю є істотою політичною [28, с. 378]. Тому

сподіватимемося, що, всупереч усім апокаліптичним передбаченням, запанує природна потреба людини, яка знайде в собі сили для її реалізації знову реанімувати державу.

Висновки і подальші напрями наукових досліджень. Викладені вище матеріали дозволяють стверджувати, що пошук поєднання механізмів централізації і децентралізації на сьогодні не має достатнього теоретичного обґрунтування, а тому є неконструктивним. Для приведення цього пошуку в стан конструктивності доцільно застосувати архетипічні підходи, зокрема з використанням ідеї владної цефалізації, яка безпосередньо пов'язується з парадигмою ноосфери, а через неї – з ідеологією формування духовного капіталу (де б інтегрувалися підвиди капіталу: символічний, соціальний, культурний, економічний та ін.).

Доцільно в рамках наукового співтовариства створити спеціальний гурток учених і фахівців з різних наукових сфер для здійснення постановки завдання адаптації теорії розвитку держави і суспільства до принципів архетипіки. Для підвищення ефективності діяльності такої групи її склад необхідно формувати на конкурсній основі з наданням відповідних проектів.

Рекомендації органам законодавчої і виконавчої влади. Верховній Раді України доцільно проводити опитування громадської думки на предмет встановлення потенційних асиметрій і дисгармоній в чинному законодавстві, що стосується всього кола питань централізації і децентралізація влади, а далі здійснювати ґрунтовний аналіз письмових пропозицій громадян, і періодично (один раз на рік) проводити парламентські слухання з формуванням і публікацією відповідних рекомендацій.

Кабінету Міністрів України доцільно розробити методологію, на підставі якої можна було б уніфікувати розподіл повноважень між Кабінетом Міністрів України і міністерствами і відомствами, що належать до нього, і між центральними і місцевими органами виконавчої влади.

Список літератури:

1. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр. "Шляхом європейської інтеграції". – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

2. Аристотель. О душе / Аристотель ; пер. с древнегреч. // Соч. : в 4-х т. : Т.1. – М. : Мысль, 1976. – С. 369–450.

3. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт ; пер. с англ. М.Я. Каждана ; науч. ред. пер. В.Г. Гребенников. – М. : Дело, 2003. – 360 с.

4. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація : монографія / відп. ред. Н.Р. Нижник ; кол. авт.: В.Б. Авер'янов, І.А. Грицяк, С.Д. Дубенко та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 448 с.

5. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн ; пер. с англ. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.

6. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. / пер. с нем. – СПб. : Наука, 2001. – 417 с.

7. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма ; [пер. с англ.]. – М. : АСТ ; АСТ-Москва ; Хранитель, 2006. – 220 с.

8. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм ; пер. с англ. – М. : Юрист, 1994. – 697 с.

9. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З Бауман ; пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2004. – 188 с.

10. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр ; пер. и вступ. ст. Зенкин С.Н. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.

11. Бурдьё П. Начала / П. Бурдьё ; пер. с фр. Шматко Н.А. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с.

12. Аристотель. Никомахова этика / Аристотель ; пер. с древнегреч. // Соч. : в 4-х т. : Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–294.

13. Аристотель. Метафизика / Аристотель ; пер. с древнегреч. // Соч. : в 4-х т. : 1 Т. – М. : Мысль, 1976. – С.63–368.

14. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии : Т. 1. : Кн. 1. / К. Маркс и Ф. Энгельс. – Изд. 2-е. – М. : Госполитиздат, 1960. – 907 с.

15. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии : Кн. III., Ч. 2. / . / К. Маркс и Ф. Энгельс. – Изд. 2-е. – М. : Госполитиздат, 1962. – Т. 25. – 551 с..

16. Маркс К. Теории прибавочной стоимости (IV том «Капитала»). Ч. 1. / К. Маркс и Ф. Энгельс. – Изд. 2-е. – М. : Госполитиздат, 1962. – Т. 26. – 476 с.

17. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов. Ч. 1. / К. Маркс и Ф. Энгельс. – Изд. 2-е. – М. : Госполитиздат, 1968. – Т. 46. – 317 с.

18. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов. Ч. 2. / К. Маркс и Ф. Энгельс. – Изд. 2-е.. – М. : Госполитиздат, 1969. – Т. 46. – С. 290.

19. Бернал Дж. Возникновение жизни / Дж. Бернал ; пер. с англ. – М. : Мир, 1969. – 391 с.

20. Гёте И.В. Избранные сочинения по естествознанию / И.В. Гёте ; пер. и ком. И.И. Канаева ; ред. Е.Н. Павловского. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 212 с.

21. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.

22. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – № 18. – Вып. 2. – С. 113–120.

23. Вишняцкий Л.Б. Введение в преисторию. Проблемы антропогенеза и становления культуры : курс лекций / Л.Б. Вишняцкий. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Кишинев : Высшая Антропологическая Школа, 2005. – 396 с.

24. Платон. Тимей / Платон ; пер. с древнегреч. // Соч. : в 3-х томах : Том 3 : Ч. 1. – М. : Мысль, 1971. – С. 455–542.

25. Савельев С.В. Происхождение мозга / С.В. Савельев. – М. : Веди, 2005. – 368 с.

26. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории : сб. / А.Дж.Тойнби; пер. с англ.. – 3-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2006. – 592 с.

27. Саймон Г. Административное поведение / Г. Саймон ; пер. с англ. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

28. Аристотель. Политика / Аристотель пер. с древнегреч.// Соч. : в 4-х т. : Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 375–644.

29. Минцберг Г. Структура в кулаке : создание эффективной организации / пер. с англ. – СПб. : Питер, 2004. – 512 с.

30. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер, с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 504 с.

31. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке : пер. с франц.; Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с.

32. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт : пер. с англ.. – М. : ООО «Изд-во АСТ» ; ООО «Транзиткнига»; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602 с.

33. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек ; пер. с нем. – М. : Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего», 2007. – 464 с.

34. Платон. Государство / Платон : пер. с древнегреч. // Соч. : в 3-х томах : Том 3., Ч.1. – М. : Мысль, 1971. – С. 89–454.

Тетяна АВРАМЕНКО

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗМІН (АРХЕТИПОВА СКЛАДОВА)

Постановка проблеми. Реформування вітчизняної сфери охорони здоров'я – тематика, яка перебуває в фокусі уваги з першого року незалежності України. На сьогодні вона досягла піку актуальності, адже є однією з ключових у програмі реформ, підготовлених за ініціативою Президента. Водночас не секрет, що ця тема викликає і величезну кількість дискусій, непорозумінь і критику як з боку громадськості, так і з боку фахових кіл, оскільки охорона здоров'я – це та сфера, яка не дуже полюбляє експериментів, бо стосується найціннішого – здоров'я і життя людини.

Слід зазначити, що підходи, які реалізувалися останнім часом, часто викликали запитання: наскільки вони є узгодженими, наскільки відповідають реальній картині не лише в медичній сфері, але і в країні в цілому? Досить часто відповідь є невтішною – ухвалення управлінських рішень нерідко не враховує реального стану справ.

Таким чином, на сьогодні вкрай актуальним є дослідження питань державного управління охороною здоров'я в умовах системних змін. Одними з таких змін є медико-демографічні зміни, адже реформування вітчизняної охорони здоров'я відбувається на тлі сталої демографічної кризи. Старіння населення зумовлює низку важливих як економічних, так і медико-соціальних проблем: зменшення кількості працездатного населення (15–64 роки), зниження показників народжуваності та зростання смертності, наростаючу потребу у медичній допомозі, догляді за самотніми літніми людьми тощо.

Важливість неупередженого дослідження цього питання обумовлюється ще і тим, що останнім часом відбулася медіатизація державної політики, коли сучасні ЗМІ створюють умови так званої символічної діяльності політиків, коли політика перетворюється на «гру на публіку», стилізуючись відповідно до очікуваних результатів [18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає право стверджувати, що в науковій літературі досить ґрунтовно досліджувалися питання державного управління сферою охорони здоров'я, розвитку та реформування як медичної галузі, так і геріатричної допомоги в Україні. Зокрема, питання державного управління сферою охорони здоров'я досліджували такі науковці, як М. Білинська, О. Виноградов, Ю. Вороненко, Л. Жаліло, Д. Карамишев, В. Корецький, В. Лехан, В. Москаленко, Я. Радиш, Н. Рингач, В. Рудий, Г. Слабкий, І. Солоненко та ін.

Розвитку геріатричної допомоги населенню у нових соціально-економічних умовах в Україні присвячено наукові праці В. Москаленка, В. Чайковської, Д. Чеботарьова; Н. Сачук, А. Токаря, Н. Вержиковської та інших науковців.

Щодо архетипіки державного управління, то хоча цей напрям досліджень є досить новим, але він має своє відображення в наукових працях таких науковців, як О. Амосов, Е. Афонін, Т. Вакулова, О. Донченко, Л. Кочубей, О. Пелін, О. Радченко, О. Романенко, Ю. Шайгородський, В. Шедяков та ін.

АВРАМЕНКО Тетяна,
AVRAMENKO Tetiana,
кандидат наук з державного управління, докторант кафедри управління охороною суспільного здоров'я Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті проаналізовано теоретичні засади та практичні аспекти реформування вітчизняної сфери охорони здоров'я з позиції методології архетипіки в контексті вироблення нових підходів державного управління охороною здоров'я в умовах медико-демографічних змін.*

Ключові слова: *архетипи державного управління, охорона здоров'я, геріатрична допомога, медико-демографічні зміни.*

УДК 351.77:314 (364.:477)

Разом з тим залишаються майже не дослідженими питання архетипіки державного управління охороною здоров'я.

Метою статті є теоретичне узагальнення питань державного управління охороною здоров'я в умовах медико-демографічних змін і визначення його архетипової складової.

Виклад основного матеріалу. Україна належить до «найстаріших» країн світу. За величиною частки осіб віком 65 років і більше в загальній структурі населення на початку XXI сторіччя Україна посідає 11-те місце у світі [25; 26]. Згідно з даними Інституту геронтології, частка населення віком 60 років і старше становить 20,3 % з прогнозованою тенденцією до її подальшого збільшення. За даними Демографічного Департаменту ООН вже до середини цього сторіччя очікується збільшення цього показника в Україні до 38,1 %, зокрема частка людей віком 80 років і старше збільшиться в 3,5 рази. При цьому характерною особливістю сучасної вікової структури населення України (що обов'язково слід ураховувати під час формування політики розвитку вітчизняної сфери охорони здоров'я) є те, що піраміда постаріння населення зростає лише «знизу» за рахунок високої смертності дорослого населення та зниження народжуваності (Рис.1), на відміну від країн Заходу, де відбувається старіння «зверху» в результаті зниження смертності [25; 26].

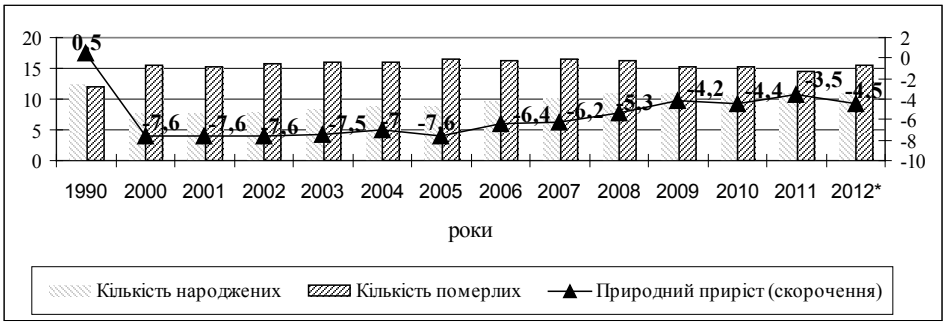

Рис. 1. Динаміка загальних коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту (скорочення) населення України (на 1000 наявного населення)

Таким чином, «старіння» в Україні ускладнюється наступними негативними чинниками [1].

1. Медико-демографічні показники.

а) низький рівень народжуваності (який хоч і дещо підвищився за останні роки, але залишається досить низьким) порівняно з високою смертністю, від'ємним природним приростом [12] (Рис. 1). Окрім того, необхідно враховувати, що серед народжених дітей лише близько 11 % є цілком здоровими, інші ж народжуються з певними патологіями, і частина з них поповнить кількість інвалідів, яких і так у країні майже 2,8 млн осіб [24], що детермінує істотні проблеми зі здоров'ям і необхідність довготривалого догляду у майбутньому;

б) зростання захворюваності. Провідну роль у формуванні захворюваності та смертності відіграють хронічні неінфекційні захворювання, на які страждає до 60 % дорослого та майже 20 % дитячого населення [12]. За даними Центру медичної статистики МОЗ України, у 2010 р. серед осіб у віці, старшому за працездатний, зареєстровано 31 млн 750,2 тис. захворювань (у 2009 р. – 30 млн 578,3 тис.) [28], серед яких переважають хвороби системи кровообігу (понад 20 %), органів дихання (близько 25 %), ока та його придаткового апарату (близько 9 %). Така тенденція зберігалась і у 2011 році, що треба враховувати під час формування стратегії розвитку вітчизняної охорони здоров'я, під час розробки програм збереження та поліпшення здоров'я населення старшої вікової групи як на державному, так і на регіональному рівнях, адже для населення пенсійного віку рівні захворюваності,

первинної інвалідності і смертності є відповідно у 2,3; 1,5 і 8 разів вищими, ніж у працездатному віці, що детермінується віковими змінами організму. Відповідно, зростає потреба в медичній допомозі – 43,1 % населення старше працездатного віку (41,8 % міських і 45,0 % сільських мешканців) потребують періодичного медичного нагляду і профілактичних реабілітаційних заходів, 40,7 % (43,3 % і 37,2 %) – активного медичного нагляду і відновного лікування, 9,7 % (10,6 % і 8,3 %) – інтенсивного стаціонарного лікування з наступною низкою заходів медико-соціальної реабілітації, 6,5 % (4,3 % і 9,5 %) – постійної щоденної медичної та соціально-побутової допомоги у повному обсязі [1; 25; 26].

в) зменшення кількості людей у віці від 5 до 24 років [12] (Рис. 2) (передпрацездатного віку).

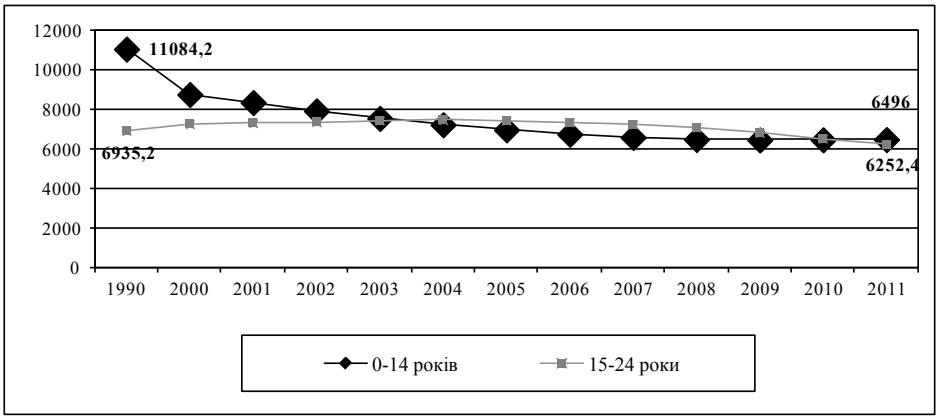

Рис.2. Розподіл постійного населення України у віці до 25 років

Це призведе до зростання демографічного навантаження (узагальнена кількісна характеристика вікової структури населення, яка показує навантаження на суспільство та економіку невиробничого населення [25; 26]) на людей працездатного віку (табл. 1).

Таблиця 1

Демографічне навантаження у 2006–2010 рр. (на 100 чоловік працездатного віку) [1; 8; 23; 25; 26]

Рік	Демографічне навантаження		
	загальне	дітьми	особами після працездатного віку
2006	56,4	23,4	33,0
2007	55,8	23,0	32,9
2008	55,6	22,7	32,8
2009	55,9	22,8	33,0
2010	56,8	23,1	33,7
2011	66,6	25,5	41,1

Більш того, як указують експерти, в подальшому буде спостерігатися зростання демографічного навантаження, оскільки населення країни зменшуватиметься в сегменті працездатних вікових груп. Так, за результатами прогнозних розрахунків, у найближчі десятиліття демографічне навантаження на працездатний контингент в Україні збільшуватиметься, а в його структурі вже після 2020 р. прискорено зростатиме частка навантаження саме особами післяпрацездатного віку [1; 8; 25; 26].

2. Нагромадження у структурі суспільства самотніх людей похилого віку (майже 3 млн осіб, тобто кожен п’ятий пенсіонер). Усі вони відчувають потребу в різних видах

сторонньої повсякденної турботи [25; 26]. За офіційними даними, на сьогодні серед населення старше 70 років 18,3 % потребують щоденної соціально-побутової допомоги, 82 % постійно приймають ліки, серед старших за 80 років – 20 % потребують спеціалізованої психіатричної допомоги [25; 26], і ця проблема з часом буде лише поглиблюватися. Так, за даними експертів, до середини цього сторіччя кількість непрацездатних людей похилого віку, які проживатимуть самотньо, збільшиться втричі. Серед причин зростання кількості самотніх людей похилого віку можна назвати такі: розпад багатопоколінних родин, різна тривалість життя чоловіків і жінок, традиційне переважання в суспільстві малодітних родин, міграція молоді з сіл тощо [1].

3. Недостатньо розвинута та нескоординована система геріатричної допомоги населенню. Геріатрична допомога в Україні надається в системі загальних закладів охорони здоров'я і в спеціальних геріатричних структурах Міністерства охорони здоров'я, у системі амбулаторних і стаціонарних закладів Міністерства праці і соціальної політики, а також частково громадськими та релігійними організаціями: Товариством Червоного Хреста України, Карітас України, Хессед та іншими [4]. Але сучасний рівень надання медичної і соціальної допомоги населенню післяпенсійного віку в Україні не відповідає його реальним потребам. Особливо це стосується людей старечого віку (75−89 років) та довгожителів (більше 90 років), потреба яких у медико-соціальній допомозі значно зростає. Тут наявні наступні проблеми.

а) Низький рівень доступності медичної допомоги. Потреби в амбулаторній терапевтичній і спеціалізованій консультативній допомозі не задовольняються в середньому на 47,0 %; у реабілітаційному поліклінічному лікуванні – на 81,0 %; в організації стаціонарів удома – на 71,1 %; у швидкій медичній допомозі – на 32,5 %; у стаціонарному інтенсивному лікуванні – на 26,2 %; у соціально-побутовому обслуговуванні – на 20,5 %. Більш того, кожна четверта людина старечого віку і старше, самостійно не виходить за межі свого помешкання, кожна п'ята не може самостійно здійснити елементарні гігієнічні процедури. При цьому для літніх мешканців сільської місцевості показники якості і доступності медичної допомоги є значно нижчими, ніж для міських, а в ході реформування вітчизняної сфери охорони здоров'я в окремих випадках відбувається руйнація і без того недостатньо розвинутої мережі геріатричної допомоги [22; 25; 26].

б) Недосконалість і декларативність системи забезпечення ліками. До сьогодні в нашій країні відсутня єдина скоординована система фармацевтичної допомоги літнім людям, це при тому, що майже кожна літня людина хворіє одночасно 4–5 хронічними захворюваннями, кожна друга – потребує лікування [7], а платоспроможність цієї категорії пацієнтів є дуже низькою. У низці європейських країн передбачено відшкодування вартості ліків для всіх осіб, старших за 65 років. У нашій країні питання пільгового або безоплатного відпуску лікарських засобів особам похилого віку залишаються невирішеними, незважаючи на досить потужну законодавчу базу.

Згідно з вітчизняним законодавством пільгове забезпечення ліками призначено ветеранам та інвалідам ВВВ [16], інвалідам 1, 2 та 3 груп, дітям-інвалідам [14], а також ветеранам праці й особам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною [15]. Крім того, згідно із законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування можуть надавати додаткові пільги малозабезпеченим верствам населення за рахунок коштів місцевих бюджетів [27]. Забезпечення ж ліками решти (переважної більшості) осіб похилого віку залишається невирішеним. Більш того, перерахована вище категорія людей, для яких передбачається пільгове забезпечення ліками, не завжди може скористатися цими пільгами з причини або недостатнього фінансування, або відсутністю поінформованості про право на пільгове забезпечення ліками, або ж через фізичну неспроможність дійти до лікаря чи аптеки (як, наприклад, у сільській місцевості).

Немає в Україні і такої структурної одиниці, як геріатрична аптека – профільного спеціалізованого закладу, або ж спеціаліста у звичайній соціальній аптеці чи принаймні в поліклініці, який би надавав консультативно-інформативно-профілактичну допомогу літнім людям з приводу забезпечення ліками, особливостями їх прийому тощо.

У 2012 році в Україні з метою підвищення економічної доступності лікарських засобів, в першу чергу для соціально незахищених хворих на гіпертонію, Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 340 «Про реалізацію пілотного проекту з впровадження державного регулювання цін на лікарські засоби для лікування осіб з гіпертонічною хворобою». Цією постановою передбачено встановлення граничного рівня оптово-відпускних цін на групу монопрепаратів, що використовуються для лікування осіб з гіпертонічною хворобою. Це – позитивний крок, ураховуючи те, що серед захворюваності людей літнього віку переважають хвороби системи кровообігу. Але залишається відкритими питання механізму відшкодування цих коштів, особливо у сільській місцевості. Тим більше, що у нас, згідно з Постановою КМУ від 17 серпня 1998 р. № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» передбачався безоплатний або пільговий відпуск лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування, наприклад, таких захворювань, як цукровий діабет, бронхіальна астма, інфаркт міокарда (перші шість місяців), які також досить поширені серед людей похилого віку. Але реалізації цієї Постанови повною мірою не було внаслідок недостатнього фінансування, необізнаності пацієнтів тощо [1].

в) Недосконалість системи зубопротезних послуг. В Україні згідно з чинним законодавством, зокрема із законами України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про міліцію» (Ст. 22) [13], «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (Ст.23) [17] тощо, інвалідам, ветеранам війни і праці, людям похилого віку та іншим категоріям, зазначеним у законодавстві, передбачається безкоштовне або першочергове зубопротезування із зниженням його вартості на 50 % (за винятком зубопротезування з дорогоцінних металів і матеріалів, прирівняних за вартістю до них, що визначається Міністерством охорони здоров'я України) [17]. Але на практиці, через такі причини, як: недостатнє фінансування, яке до того ж виділяється із затримкою, обслуговування в певних, передбачених у нормативних документах, медичних закладах, необізнаністю літніх людей, великими чергами очікування, транспортними проблемами (для сільської місцевості) тощо, відсоток тих, хто потребує пільгового зубопротезування, залишається досить високим [1].

г) Низький рівень розвитку паліативної допомоги. За підрахунками експертів Асоціації паліативної та хоспісної допомоги, що спираються на дані Державного комітету статистики України, різного ступеню інтенсивності підтримуючої допомоги в Україні щороку потребує не менше 500 000 осіб в кінці життя (велика кількість з яких − люди похилого, старечого віку та довгожителі), а також майже 2 млн членів їхніх родин. Як і в більшості країн світу, потребу в паліативній допомозі переважно мають люди похилого віку та особи з такими невиліковними хворобами, як СНІД, туберкульоз, онкологічні хвороби, серцево- та церебросудинні захворювання, цукровий діабет, хвороба Альцгеймера тощо. Хоспісна допомога цим пацієнтам надається або на дому, або стаціонарно в медичних закладах. Відповідно до розрахунків ВОЗ, потреба в стаціонарних ліжках складає 7 ліжок на 100 тис населення. Для України цей показник становить 3700 стаціонарних ліжок [21]. Однак у нашій країні дуже мало приділяють уваги цій проблемі: не вистачає спеціалізованих медичних закладів − станом на 1 січня 2012 р. в Україні діяло лише 5 стаціонарних хоспісів і 13 паліативних відділень, що мають загалом 521 стаціонарне ліжко, та 7 центрів

профілактики і боротьби з ВІЛ/СНІД, що мають до 50 хоспісних ліжок. Ще 3 хосписи є благодійними установами, а їх співзасновниками є місцеві управління охорони здоров'я (65 ліжок). У цих закладах надається медична й елементи психологічної і духовної підтримки. Ці медичні заклади, у свою чергу, стикаються з проблемою недостатнього фінансування та браком персоналу. Наш медичний персонал не має належної фахової та психологічної підготовки у роботі з паліативними хворими.

Таким чином, більшість громадян не має доступу до адекватної комплексної паліативної та хоспісної допомоги [5]. Ці проблеми продовжують існувати, незважаючи на те, що їм уже не перший рік приділяється багато уваги і в ЗМІ, і в наукових колах; неодноразово порушувалось питання і на державному рівні − згідно з Наказом МОЗ України №159-0 від 24.07.2008 р. було створено Державне підприємство «Інститут паліативної та хоспісної медицини МОЗ України» як базовий науково-методичний та клінічний заклад з питань паліативної та хоспісної допомоги людям з невиліковними хворобами й обмеженим строком (прогнозом) життя, з 2010 року створено робочу групу, яка займається розробкою стандартів і клінічних протоколів у паліативній та хоспісній медицині, підготовлено Державну цільову програму розвитку паліативної допомоги до 2014 р. (вона так і не отримала подальшого впровадження), були внесені зміни до Закону «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» (вступив в дію 1 січня 2012 р.) (включено поняття «паліативна допомога» (Ст. 35-4) [1; 2; 11], у рамках реформування медицини в Україні були розроблені приблизні табелі оснащення для спеціалізованого закладу охорони здоров'я особливого типу «Хоспіс», для відділення паліативної та хоспісної медицини та для хоспісу на дому. Вони лягли в підґрунтя Проекту наказу МОЗ України «Про організацію діяльності та функціонування закладу охорони здоров'я особливого типу „Хоспіс", відділення/палати паліативної та хоспісної медицини та спеціалізованої мультидисциплінарної мобільної бригади паліативної допомоги „Хоспіс вдома"», який перебуває на громадському обговоренні на сайті МОЗ України ще з 2010 року [21]. Крім того, розроблено підрозділ «Паліативна допомога» для Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» [12].

д) Недосконалість системи організаційно-кадрового забезпечення геріатричної допомоги. В Україні фактично зруйновано систему підготовки та функціонування інституту геріатрів, а в амбулаторній мережі майже повністю ліквідовано посади лікарів-геріатрів. Кількість спеціалістів зі спеціальності «геріатрія» різко зменшилася (часто на область припадає один обласний геріатр), а поглиблених знань з особливостей вікової патології і геріатричної допомоги на рівні первинної ланки не достатньо [1; 25; 26], хоча первинною ланкою амбулаторно-поліклінічної допомоги літнім людям є дільничний лікар-терапевт (лікар загальної практики – сімейної медицини). На його робоче навантаження припадає до 60 % амбулаторного обслуговування і 90 % допомоги вдома літнім хворим [1; 25; 26].

Слід зазначити, що база для підготовки таких спеціалістів в Україні є, адже ще у 2005 році, у межах виконання програми Мадридського міжнародного плану дій з проблем старіння, з метою вдосконалення додипломної та післядипломної геріатричної підготовки медичних і соціальних працівників, волонтерів для системи медико-соціальної допомоги людям літнього віку, на базі Інституту геронтології АМН України було створено Державний навчально-методичний геріатричний центр, але його можливості повною мірою не використовуються [1; 25; 26].

Отже, численні потреби як медичного, так і соціального, психологічного тощо характеру, які формуються в умовах старіння населення, мають визначати напрям державної політики медико-соціальної допомоги населенню літнього віку на всіх етапах структурної перебудови медичної сфери. Розуміючи це, Україна ще у 2002 році взяла на себе зобов'язання, запропоновані Мадридським міжнародним пла-

ном дій щодо старіння, ухваленого на Другій Всесвітній Асамблеї у 2002 р. [6], у відповідності до якого була створена законодавча база.

На сьогодні соціальна політика держави щодо забезпечення прав людей похилого віку закріплюється досить міцною нормативно-правовою базою, у т.ч. законами України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» «Про соціальні послуги», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», Наказом МОЗ України № 73 від 08.04.1993 «Про поліпшення медичного обслуговування людей похилого віку» [1; 10; 20] тощо. Цими правовими документами передбачено здійснення комплексу заходів щодо поліпшення медичного й соціально-побутового обслуговування людей похилого віку, розширення практики роботи виїзних медичних бригад (сімейних лікарів, дільничних терапевтів, спеціалізованих діагностичних, консультативних, стоматологічних) та медико-соціальних експертних комісій у сільську місцевість, а також виїзних денних стаціонарів обласних госпіталів тощо. Окрім цього, для поліпшення якості життя і здоров'я населення старших вікових груп була створена державних програм, зокрема програма «Здоров'я літніх людей» (1998–2002 рр.), Державна комплексна програма соціально-медичного забезпечення ветеранів війни на період до 2005 року, Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002–2011 рр., окремий розділ якої «Збереження здоров'я в старості» стосувався вирішення медико-соціальних проблем людей похилого віку, тощо. Разом з тим, у вітчизняній сфері охорони здоров'я існує низка проблем, через які в Україні не забезпечується належна геріатрична допомога. Жодна з державних програм не була профінансована на 100 %, тому не досягла очікуваних результатів [1].

Більш дієвими були регіональні програми, зокрема «Турбота», «Ветеран», «Здоров'я літніх людей» тощо, крім цього, у містах та районах областей України діють ради й центри волонтерського руху, до складу яких входять представники управлінь (відділів) праці та соціального захисту населення – їх робота є більш дієвою і відчутною для тих, на кого вона спрямована [1].

Окрім цього, в жовтні 2011 року, Розпорядженням КМУ [1; 12] було схвалено нову програму «Здоров'я-2020: український вимір», метою якої є подовження якісного життя населення, здоров'я та добробут громадян України через створення нової системи охорони здоров'я [9]. Одним із підрозділів цієї програми, в основу якої була покладена нова європейська стратегія «Здоров'я-2020», є «Покращення охорони здоров'я людей похилого віку». Завдання, які ставляться в цій програмі, зокрема розроблення політики та стратегії, спрямованої на профілактику захворювань літніх людей, усунення проявів соціальної та економічної нерівності за віковою ознакою для забезпечення рівного доступу людей похилого віку до послуг з охорони здоров'я, забезпечення збереження максимального функціонального потенціалу впродовж усього життя та сприяння всебічній участі інвалідів похилого віку в усіх аспектах життя суспільства тощо, багато у чому перекликаються із завданнями попередніх програм, які так і не досягли очікуваної дієвості на практиці [1; 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведений аналіз проблеми забезпечення людей похилого віку в Україні медико-соціальною допомогою, зазначимо, що головними проблемами на сьогодні залишаються такі: нескоординована нормативно-правова база, низький рівень її виконання, обмежене фінансування (за даними експертів, орієнтовна вартість медичного обслуговування у державі на одну людину літнього віку становить в середньому 675,8 грн на рік, що у кілька разів більше за реальне забезпечення [1; 19; 25; 26]), відсутність офіційної статистики з проблем паліативної та хоспісної допомоги, відсутність спеціалізації медичного персоналу з цієї проблематики, недостатня поінформованість населення щодо можливостей геріатричної, паліативної та хоспісної допомоги в Україні тощо.

Аналіз проблеми вказує, що питання стратегії розвитку вітчизняної сфери охорони здоров'я мають формуватися з урахуванням сучасної медико-демографічної

ситуації. На це вказують і експерти ВООЗ, адже старіння населення спричинює для суспільства необхідність вирішення не лише суто медичних, але і низки проблем політичного, економічного, соціального, культурного, психологічного тощо характеру; зростає потреба в різних видах не лише медичної, але і соціально-побутової допомоги і, відповідно, зростають витрати суспільства на надання цієї допомоги, збільшується обсяг фінансування на пенсійне забезпечення, виплату пільг, обслуговування непрацездатних літніх громадян тощо.

Таким чином, розглядаючи питання сучасного державного управління охороною здоров'я з позиції його архетипової складової, слід зазначити, що побудова вітчизняної сфери охорони здоров'я має:

– по-перше, базуватись на принципах справедливості, адже згідно з Платоном ключовим поняттям «держави» є справедливість, тобто те, що держава (а, відповідно, і державне управління) створюється не просто для того, щоб у ній жити, але щоб життя це було справедливим і щасливим [3];

– по-друге, використовувати власний позитивний досвід роботи сфери охорони здоров'я, адаптуючи його до сучасних соціально-економічних та медико-демографічних реалій, адже архетипи для вітчизняної сфери охорони здоров'я сьогодні передусім є проявом зв'язку минулого і майбутнього в забезпеченні здоров'я нації.

Розкриттю саме цих позицій і будуть присвячені наші подальші наукові дослідження.

Рекомендації органам законодавчої та виконавчої влади:

1. ВР України, МОЗ України, Раді міністрів АР Крим, Мінсоцполітики України разом з Міністерством фінансів, Міністерством економіки, Міністерством юстиції, Міністерством внутрішніх справ, а також місцевим держадміністраціям у межах своїх повноважень створити умови щодо безумовного виконання норм Конституції України та чинного законодавства щодо надання гарантованої медичної допомоги літнім людям і щодо посилення відповідальності за недотримання цього законодавства.

2. Переглянути позицію щодо запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. Для цього необхідно створити експертну комісію з економістів, фінансистів, правовиків, профспілок тощо для обрахування проценту страхового покриття медичною допомогою населення, фінансового навантаження на працююче населення в умовах нинішнього та прогнозного демографічного навантаження, при цьому обов'язково слід ураховувати такий важливий чинник, як «медична інфляція». Нам вбачається, що за нинішньої медико-демографічної, соціальної та економічної ситуації в Україні впровадження обов'язкового медичного страхування лише загострить і без того складну ситуацію щодо забезпечення населенню України рівного доступу до гарантованої медичної допомоги.

3. З метою попередження розвитку хронічних захворювань, які з віком лише поглиблюються, посилити профілактичну складову вітчизняної сфери охорони здоров'я, а саме:

− зобов'язати МОЗ України відновити систему обов'язкових медичних оглядів (диспансеризації) з метою ранньої діагностики захворювань і створення єдиного простору доступної для всіх верств населення медичної допомоги. Для цього слід продовжувати розвиток і зміцнення первинної ланки, популяризацію інституту сімейного лікаря, але в програму диспансеризації треба залучати таких фахівців, як кардіологи, онкологи, фахівці з профзахворювань тощо. Необхідно відходити від системи епізодичного симптомного лікування до системи, що передбачає профілактику і відповідає потребам пацієнтів із хронічними захворюваннями з метою запобігання загострень та ускладнень.

− МОЗ України, Раді міністрів АР Крим, Мінсоцполітики України, місцевим держадміністраціям на базі Центрів здоров'я, територіальних центрів соціального

обслуговування пенсіонерів та інших структур створити школи здорового способу життя й активного довголіття, університети третього віку, а на базі великих установ створити школи передпенсійної підготовки.

4. Створити координаційні (опікунські) ради з питань медико-соціальної допомоги людям літнього віку при місцевих адміністраціях [1].

Список літератури:

1. Авраменко Т.П. Напрями удосконалення сфери охорони здоров'я в умовах постаріння населення України : аналітична записка [Електронний ресурс] / Т.П. Авраменко. − Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/934.

2. Борьба за правильную смерть [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.palliativecare.gov.ua/node/161.

3. Бутирська Т. Архетип «етичного» як визначальний фактор державного будівництва / Т. Бутирська // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. : Спеціальний випуск. – Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2012. – С. 29.

4. Геріатрична допомога населенню: виклики і перспективи [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://family-doctor.com.ua/geriatrichna-dopomoga-naselennyu/.

5. Дані Асоціації паліативної та хоспісної допомоги [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.palliativ.kiev.ua.

6. Доклад второй Всемирной ассамблеи по проблемам старения : (Мадрид, 8–12 апреля 2002 года) [Электронный ресурс] / ООН. − Режим доступа : http://social.un.org/ageing-working-group/documents/mipaa-ru.pdf.

7. Людям похилого віку потрібна не лише медико-соціальна допомога, але й інформаційна підтримка. – Віра Чайковська [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20120406_2.html.

8. Медико-демографічна ситуація та організація медичної допомоги населенню у 2010 році: підсумки діяльності системи охорони здоров'я та реалізація Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». – К. : МОЗ України, 2011. – 104 с.

9. Мета програми «Здоров'я – 2020: український вимір» – профілактика захворювань, а не лікування хворих [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20111025_2.html.

10. Москаленко В.Ф. Постаріння як глобальна проблема сучасності [Електронний ресурс] / В.Ф. Москаленко, Т.С. Грузєва. − Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/.../PH_N3_2008_15.pdf.

11. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України : остання ред. 13 січ. 2012 р. № 2801-XII [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12.

12. Про затвердження Загальнодержавної програми «Здоров'я-2020: український вимір» : Проект закону України : від 16 берез. 2012 р. [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20120316_1.html.

13. Про міліцію : Закон України : остання ред. 13 черв. 2012 р. № 565-XII [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12/page3.

14. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України : остання ред. 09 груд. 2012 р. № 875-XII [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12.

15. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України : остання ред. 09 груд. 2012 р. № 3721-XII [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3721-12.

16. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України : остання ред. 01 січ. 2013 р. № 3551-XII [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/ed20120701.

17. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України : остання ред. 01 січ. 2013 р. № 796-XII [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-12/page2.

18. Радченко О.В. Архетип українського політикуму [Електронний ресурс] / О.В. Радченко. − Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/pubupr/2010/2010-34/doc/2/06.pdf.

19. Середня тривалість життя в Україні значно нижча від країн Європи, а геріатрична допомога недостатня [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://health.unian.net/ukr/detail/192740.

20. Сметаніна К.І. Концепція теорії та практики фармацевтичної допомоги геріатричним хворим [Електронний ресурс] / К.І. Сметаніна. − Режим доступу : http://novosti.mif-ua.com/archive/issue-22700/article-22729.

21. Стан паліативної та хоспісної допомоги в Україні фахівці оцінюють як такий, що потребує вдосконалення [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://palliativecare.gov.ua/node/74.

22. У Дніпропетровську в рамках медичної реформи, що проводиться у регіоні, закрито єдину в місті геріатричну поліклініку, яка щороку обслуговувала близько 10 тис. пенсіонерів [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.unian.ua/news/496468-edinu-v-dnipropetrovsku-geriatrichnu-polikliniku-zakrili.html.

23. Україна: десять років після Мадриду (стан реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння в Україні у 2007–2011 рр.) / Міністерство соціальної політики України ; Фонд народонаселення ООН Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. − Київ, 2011. − С. 13.

24. Федько О.А. Ціннісна природа здорового способу життя для особистості, нації та держави / О.А.Федько // Стратегічні пріоритети. − 2009. − №4 (13). − С. 84.

25. Чайковська В.В. Геріатрична допомога населенню: виклики і перспективи [Електронний ресурс] / В.В. Чайковська. − Режим доступу : http://family-doctor.com.ua/geriatrichna-dopomoga-naselennyu.

26. Чайковська В.В. Демографічні прогнози для України [Електронний ресурс] / В.В. Чайковська. − Режим доступу : http://novosti.mif-ua.com/archive/issue-13366/article-13392.

27. Щодо додаткових пільг малозабезпеченим верствам населення [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=62A25666839E91CE9B90A78DD3911C03?art_id=117436&cat_id=117425.

28. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення та діяльність системи охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.uiph.kiev.ua/index.asp?p=annual.

Едуард АФОНІН, Андрій МАРТИНОВ

АРХЕТИП І СОЦІЄТАЛЬНЕ: ВЗАЄМОДІЯ І ВЗАЄМОВПЛИВИ

Постановка наукової проблеми. Глобальні суспільні трансформації посилюють динаміку багатьох процесів та актуалізують потребу дослідження взаємозв'язків соціального і психологічного. Концептуальна постановка проблеми визначає питання взаємовпливів архетипів і соцієтальної психології в контексті наукового аналізу соціальних проблем різних рівнів управління.

Аналіз основних досліджень наукової проблеми, яка висвітлюється у цій статті. Швейцарський психолог Карл-Густав Юнг визначав архетип як нераціональне недсвідоме, тобто абстрактну душу, спільну для всіх людей, навіть якщо вона виявляє себе через індивідуальну свідомість. Фактично архетип – це зафіксований колективним несвідомим культурний стереотип, який впливає на поведінку та історію людства.

Оскільки архетип є феноменом людського несвідомого, котрий проявляється в культурі та релігії, то йому властива певна соціально-історична динаміка, яка має свої закономірності. Першу спробу показати взаємозв'язок між розвитком світової історії та ідеєю архетипу на прикладі розвитку локальних цивілізацій зробив німецький філософ О. Шпенглер.

Досвід багатьох поколінь, накопичений у духовних скарбницях пам'яті культур багатьох народів, загалом формує ландшафт архетипів локальних цивілізацій, кожна з яких є частиною світового цивілізаційного простору, й уособлює певні групи народів, етносів і держав, які самоідентифікуються спільністю духовних, культурних, етнічних і релігійних цінностей, історичних доль та геополітичних інтересів. Послідовник Юнга Джеймс Хіллман, засновник школи архетипічної психології, у монографії «Сила характеру» зазначає, що «характер є спрямовуючою силою» [2, с. 14]. Тож цілком слушно думати, що архетипи стають віссю соцієтальних процесів.

Соціологічний довідник визначає поняття соцієтальний як «систему відносин і процесів, які розглядаються на рівні суспільства в цілому» [16]. Одним із перших так розглядав суспільство французький мислитель Клод Анрі Сен-Симон [13, с. 327]. Проте поняття «соцієтальне», як зазначає один з його розробників – американський соціолог Альберт Келлєр (1874–1956) у монографії «Соцієтальна еволюція: дослідження еволюційних основ науки про суспільство» (1915 р.), ввів у науковий оберт його вчитель – перший професор Йельського університету (США) Уильям Самнер (1840–1910) [3]. Сьогодні найчастіше соцієтальне тлумачиться як характеристика суспільства в цілому, а не лише вузької сфери відносин між індивідами. Адже неможливо побудувати універсальну теоретичну модель суспільства, виходячи з якогось одного його «виміру». Французький психоаналітик Ж. Лакан розвинув концепцію трьох регістрів психоаналітичного поля: реального, уявного та символічного. Зазначена концепція кореспондується із фрейдистською термінологією «ід», «его» і «супер-его», а також філософськими уявленнями про реально-екзистенційне, феноменальне та структурне (гіпер-реальне) як складові людського досвіду [17, с. 34].

Американський соціолог Толкот Парсонс (1902–1979) розглядав суспільство як соціальну систему, причому він вважав, що будь-які

АФОНІН Едуард,
AFONIN Eduard,
доктор соціологічних наук, професор, засл. діяч науки і техніки України, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті показано діалектичну єдність понять і концептів „архетип" і „соцієтальне". Архетипи на онтологічному рівні універсалізують соціальний простір і час. Конвергенція концептів архетип і соцієтальне дає можливість трансформувати онтологічний підхід і розглядати архетипи в контексті якісно-кількісної методології дослідження динаміки соціальних змін.*

Ключові слова: *архетип, соцієтальна психологія, соцієтальні процеси, трансформація.*

УДК 316.012:141.7

МАРТИНОВ Андрій,
MARTYNOV Andrii,
доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії НАН України, м. Київ.

Анотація: *у статті показано діалектичну єдність понять і концептів „архетип" і „соціетальне". Архетипи на онтологічному рівні універсалізують соціальний простір і час. Конвергенція концептів архетип і соціетальне дає можливість трансформувати онтологічний підхід і розглядати архетипи в контексті якісно-кількісної методології дослідження динаміки соціальних змін.*

Ключові слова: *архетип, соціетальна психологія, соціетальні процеси, трансформація.*

УДК 316.012:141.7

соціально значимі дії людей визначаються цією системою. Зазначена система, на думку Т. Парсонса, має інтенцію до рівноваги. Заради цього необхідними є адаптація як співвідношення соціуму та середовища, в якому суспільство існує, досягнення мети, підтримання іманентного порядку, мотивування на досягнення ідеальної мети. Особистість більше залежить від соціальної системи, ніж визначає її. Але це не стосується видатних історичних особистостей.

Соціетальні особливості соціальнихї інститутів можна розглядати як систему усталених зв'язків між людьми, що організаційно відтворюються завдяки стандартизованим моделям поведінки. У цьому сенсі демократія є системою соціальних інститутів, здатних на правовій основі контролювати владні структури. Демократія ж є правом особистості висловити свою точку зору, з якою можуть не погодитися всі інші члени спільноти. Тож раціональне мислення відступає на другий план, поступаючись «колективному несвідомому» [13, с. 206].

Огляд невирішених раніше завдань. Дослідження соціетально-психологічних аспектів державного управління, попри появу окремих наукових напрацювань, залишається актуальним завданням.

Мета статті полягає в аналізі взаємовпливів архетипічних і соціетально-психологічних проблем державного управління.

Виклад основного матеріалу. Матеріалістичне розуміння історії традиційно віддає пріоритет буттю над свідомістю. У зазначеній парадигмі історія сприймається як своєрідний природно-історичний процес зміни конкретно-історичних типів суспільства. При цьому соціальні факти пояснюються головним чином іншими соціальними фактами. Ідеалістичне бачення історії суспільного розвитку, навпаки, вважає свідомість, ідю визначальними для зміни буття. Більш продуктивним є підхід, який дійсно діалектично враховує взаємовпливи буття на свідомість та свідомості на буття. Як слушно зазначав Еріх Фромм, культурний сенс цінностей, перетворившись на соціальні норми як основу суспільної свідомості, спрямовує хід історії [18, с. 24].

Складну діалектику цього процесу репрезентує феномен соціетальності. У соціології тривалий час точаться дискусії щодо розуміння поняття «соціетальний», або загальносистемний. Він здебільшого означає розгляд соціальних процесів на рівні суспільства в цілому. Водночас похідний від нього термін «соціетальна ідентичність» розуміється авторами як нова – «багатовимірна психосоціальна реальність» [5, с. 80], що не завжди тотожна оточуючому об'єктивному соціальному світу людини і тим більш не є тотожною колишньому модусу соціальної ідентичності, пов'язаному з механізмом ототожнення себе з зовнішніми групами і класами. [6, с. 228]. Соціальна ідентичність була властивою для доби модерну, чітким вододілом якого стала Велика Французька революція. Типовими чинниками соціального самоусвідомлення людини модерної епохи є соціально-класова структура суспільства, соціально-демографічні (вік, стать, освіта, тип населеного пункту), етнічно-географічні та інші суспільно утворюючі начала. На соціетальну ж ідентичність впливають культурна та соціальна диференціація, психологічні стереотипи [4, с. 394]. Люди діють під впливом своєї культури і піддаються її «реверсу». В наслідок своєї діяльності соціальні суб'єкти створюють нові форми і смисли куль-

тури, що надають їй історично мінливий характер, відносність та різноманітність. Сучасним результатом зазначеного історичного розвитку людської культури стає парадигма постмодерну.

Зазначимо, що для соціокультурної «мозаїчності» постмодерного суспільства більш адекватним є феномен соцієтальної ідентичності, що постає внаслідок «комплементарного віддзеркалення» (по відношенню до доби модерну) коду культури. Вирішальну роль при цьому відіграють не звичні колись загальносуспільні ідеали і цінності та спрямовані на їх досягнення соціальні дії. Вони відходять на другий план свідомості, набуваючи властивостей термінальних цінностей. Домінантою постмодерного суспільства стають символи і смисли як ознаки масової культури («розширеного суспільного виробництва»). В новому – постмодерному суспільному контексті мова стає середовищем, посередником істини (універсального смислу), а місце раціональних соціальних суб'єктів посідає неструктурована (аномічна) маса індивідів, яким, здається, не відомі традиційні соціальні цінності.

За цих умов відбувається прискорена зміна політичного домінування, адже політична гегемонія, як справедливо зазначав італійський мислитель А. Грамші, досягається шляхом гегемонії культурної. При цьому «як тільки пануюча соціальна група виконає свою функцію, ідеологічний блок проявляє тенденцію до розпаду» [9, с. 332].

Постмодерна парадигма політики посилює значення інструментальних ціннісних засад у процесі формування суспільної думки як важливого механізму дискурсу, який впливає на ухвалення раціонального політичного рішення. Тож цілком своєчасною є думка англійського соціального мислителя Ернста Гелнера, який розглядає знання як вирішальний фактор соціальних трансформацій [6, с. 109]. Відтепер знання як квінтесенція соціокультурного та соцієтального розвитку стають важливим чинником політики.

В ідеалі знання про соцієтальні особливості певного народу мають формалізуватися у своєрідній карті, яка надасть можливість за аналогією з геномом людини говорити про конкретний ментальний код культури нації. Менталітет можна розглядати як «систему поглядів, оцінок, норм і умонастроїв, ґрунтованих на наявних у цьому суспільстві знаннях і віруваннях, які разом із домінантними потребами й архетипами колективного несвідомого визначають ієрархію цінностей, а отже, й характерні для представників цієї спільноти переконання, ідеали, схильності, інтереси й інші соціальні установки, що відрізняють цю спільноту від інших» [10, с. 14]. Ментальність значною мірою сягає у несвідоме та фіксує архетипові відмінності між соціальними суб'єктами.

Особлива роль у цьому сенсі належить політичній культурі як системі домінуючих цінностей і нормативних моделей поведінки влади та громадян. Ізраїльський соціолог Ш. Айзенштадт у дослідженні «Політична система імперій» (1967) показав, що для забезпечення своєї ефективності імперські системи мають мобілізовувати або створювати нові матеріальні та культурні ресурси.

Джерелами нових культурних ресурсів для відтворення європейської ідентичності постає сьогодні історична спадщина Римської імперії, втілена у раціональних нормах римського права, грецької культури та іудео-християнської релігійної традиції [1, с. 14]. Спадок же візантійської імперії та нестабільні постімперські радянські раритети, на жаль, дотепер «тиснуть» на новостворювану українську соцієтальність та її код культури, зашкоджуючи останньому у його тяжінні до нового прототипу 32 : 68 – пропорції, що в ідеалі спроможна забезпечити сталий характер нової природно динамічної постмодерної української суспільної системи.

Нові – постіндустріальні тенденції суспільного розвитку посилюють значення соціокультурного чинника в усіх сферах соціального життя. Загалом соціокультурні чинники стають сьогодні основними детермінантами, які диференціюють не

тільки внутрішні, а й зовнішні – міжнародні відносини. Американський політолог С. Гантінгтон зазначає, що «у світі після „холодної війни" культура і культурні ідентичності (на найширшому рівні вони являють собою цивілізаційні ідентичності) визначають моделі згуртованості, дезінтеграції і конфлікту» [7, с. 11]. За нових історичних умов соціокультурний чинник є визначальним для аналізу суперечностей процесів політичної трансформації.

Майже двадцять років тому інший американський політолог Ф. Фукуяма написав книгу «Кінець історії», в якій доводив, що демократія є світлим майбутнім усього людства. Однак у книзі 2005 р. «Державне будівництво» він вже дійшов висновку, що перш ніж будувати демократію, треба створити державність. Від того, якою буде ця державність, вирішальним чином і залежить якість демократії. Навколо цієї теми впродовж 2004–2008 рр. розгорнулася внутрішньополітична боротьба в середовищі української політичної еліти.

Внаслідок цієї дискусії сформувався потужний національний попит на реформи, який став у залежність від організаційних спроможностей управлінської еліти, гармонійності та легітимності політичної системи, культурних та структурних чинників. Сповна, здається, підтвердила себе істина, що реально правлять ті, хто впливає на процес ухвалення рішень влади. Водночас ключовими суперечностями (від 2006 р.) залишаються в країні питання балансу економічних інтересів, більшість з яких залишається політично незахищеною. Дедалі очевидним стає перекіс в бік груп інтересів крупних господарників (олігархів), які контролюють ресурси суспільства.

В цілому непростий взірець суспільної трансформації демонструє Україна. Дотепер пострадянська номенклатура найбільше виграє від розпаду тоталітарної системи. «Від часу проголошення незалежності, – зазначають Є. Голова та Н. Паніна, – населення України мусить жити за умов соціальної аномії, що характеризується відсутністю в суспільстві ціннісно-нормативної бази соціальної консолідації, яка неможлива без спільного уявлення про те, що таке добре і що таке погано, що в цьому суспільстві заохочується і що карається» [8, с. 49].

Суспільний розвиток можна розглядати за аналогією із шаховою партією. Зовнішнє середовище робить «хід», чекаючи «ходу» у відповідь. Суспільство спектаклю лише імітує політичний процес. Влада ж керує людьми, але не опановує сама себе, тому не володіє обставинами. Мистецтво політичного управління полягає в спроможності трансформувати нові суспільстві імперативи в ресурси, потрібні для інновацій. Політичний дискурс в Україні має за мету не «розуміння досвіду іншого, а переконання іншого, уподібнення його собі» [15, с. 65]. Це ускладнює перехід від влади як гегемонії до влади як форми партнерства. Не складається розуміння влади як стратегічної гри суб'єктів, кожен з яких має суверенну волю і власні інтереси, але підпорядковується загальним правилам гри. В Україні правила гри переписують у процесі самої гри. Унаслідок цього неможливим стає розуміння спільного інтересу як балансу суб'єктивних інтересів.

Поки що сенс виборів в Україні полягає в тому, аби «обрати одну із політичних еліт, яка претендує на владу, й прийняти її лідерство» [12, с. 26]. При цьому політична доцільність лишається головним чинником діяльності гілок влади в Україні [11, с. 19]. Маніпулятивні технології не змінюють переконань великих соціальних груп, а лише тимчасового скеровують її у потрібному маніпуляторам напрямку. Тому за умов нинішнього стану політичної демократії більшість не завжди стає прогресивною за своїми установками, стереотипами та очікуваннями.

Демократія, за визначенням А. Лінкольна, є «управлінням народу, самим народом і заради народу». Натомість Р. Даль слушно зазначає, що жодна з існуючих сучасних політичних систем не може бути названа демократією, оскільки вона означає безпосереднє управління народом справами суспільства і держави, як і рівні можливості (а не тільки права) доступу всіх громадян до політичної влади. Критерії

демократії: право обирати і бути обраним, наявність альтернативних джерел інформації і свобода висловлення своєї думки, вільні регулярні політичні вибори, свобода діяльності політичних партій, підконтрольність і змінюваність політичних лідерів і посадових осіб. Політична влада розосереджена по горизонталі та вертикалі як у державі, так і в громадянському суспільстві, причому її чисельні джерела чинять реальний, хоч і неоднаковий вплив на ухвалення політичних рішень.

Натомість, «диктатура – не антитеза демократії. Вона являє собою, – зазначав німецький соціолог Карл Мангейм, – лише один із можливих шляхів, яким демократичне суспільство намагається вирішити свої проблеми. Плебісцитна диктатура може бути охарактеризована само як нейтралізація політичної демократії» [14, с. 167].

Замість висновків.

1. У цілому відповідь української еліти на історичні виклики, що їх кидає перехідний стан суспільної системи, залишається поки що не акцентованою (розмитою) так само, як незмінно розмитими залишаються з 1994 р. соціальні норми української суспільної системи .

Крім того, як установлено моніторингом загальносистемних змін в українському суспільстві (1992-2012), Україна перебуває з 2006 р. у патопсихологічному стані, що його характеризує діагноз «психоневроз відкладеної дії» (Б. Зейгарник). Цей стан тягне за собою в цілому неадекватну соціальну поведінку в суспільстві. Узагальненим проявом такої нерелевантності в Україні можна вважати прояви конформізму і частково садомазохізму – поведінки, яку описує під час процесів американської «великої депресії» (30–40-х рр. ХХ ст.) Е. Фромм у книжці «Втеча від свободи» (1941).

Всі ці прояви неадекватної соціальної поведінки виникають на тлі неспроможності в цілому суспільної системи працювати в «нормальному режимі», яка виникає через невпорядкованість інституційно-владних механізмів Суттєвим несприятливим фактором є і те, що інститути громадянського суспільства, покликані в нових умовах стати основою соціального контролю, ще слабкі і тому неспроможні контролювати владу. Масові партії сьогодні більше не потрібні ні для приходу до влади, ні для її утримання. Нинішні українські партії більше нагадують політично-пародійний аналог заснованої Ярославом Гашеком «Партії поміркованого прогресу в рамках закону».

2. Банальним є визнання того факту, що українська держава функціонує як «агент» олігархічного капіталу. Криза раціональності стимулюється зіткненням інтересів різних олігархічних кланів, внаслідок чого порушується адміністративна раціональність, яка працює на загальнонаціональні інтереси. Більшість українського загалу (55–56 % дорослого населення) в Україні, на жаль, ще не спроможна артикулювати свої інтереси і, по суті своїй, здатна лише на ситуативну поведінку, якою легко маніпулювати. Важливою проблемою волевиявлення виборців в ситуації, що склалася, є низький ступінь обізнаності українського загалу. Якщо виборець голосує інтуїтивно, маючи умовне уявлення про політичні програми та попередню політичну практику кандидатів, ним легко маніпулювати. Чим більше в країні таких виборців, тим меншим є ступінь демократичності виборів. Формально-процесуальна демократія, яка сформувалася в Україні, не є ще справжнім продуктом історичної еволюції громадянського суспільства, яке обстоює свої інтереси, заявляє претензії на волевиявлення і створює відповідні механізми його забезпечення.

Соціальний світ, що набуває характерного для сучасності високого рівня динаміки

[1]Ці положення безпосередньо випливають з аналізу даних вітчизняного моніторингу загальносистемних змін (1992–2012), за якими українське суспільство від 1994 р. дотепер перебуває у транзитивному (перехідному) стані, якому властиві розмиття одних і встановлення інших соціальних норм.

постійних змін потребує гармонізації і збалансованості механізмів, що її утворюють. Тільки за таких умов суспільство має шанс нормативно заспокоюватись і набувати певного вектору, що характеризує сталий суспільний розвиток. Нерідко стверджують, що рішуча політика не може бути популярною в умовах кризи, адже активна меншість завжди сильніша за мовчазну та інертну більшість. Проте рішуча політика не містить у собі шансів для сталого розвитку суспільства, якщо вона є асоціальною. Це положення надто посилює особливість українського політичного режиму – високий рівень політичної поляризації національної еліти, її низька якість, висока конкуренція приватних інтересів, збереження кадрів колишньої номенклатури та їх відтворення, розквіт бюрократичної корупції, низький рівень довіри населення до більшості політиків та її політики.

3. У контексті рішучості, що дедалі яскравіше характеризує політичну владу, виникає ще одне – питання-контроверза: чи спроможна «колективна воля більшості» до соціальної творчості? З одного боку, демократія – це не влада натовпу, гасел і закликів. Демократія є владою закону. Але закону справедливого, який захищає всіх, незалежно від приналежності (до елітарних прошарків). Передумовами такої демократії є створення середнього класу як економічної основи сталого розвитку суспільства, дебюрократизація адміністративної системи, деміфологізація суспільної свідомості, що протистоїть відтворенню механізмів абсолютної влади. Водночас не лише «раціоналізація суспільства», а й віра людей у непохитність чеснот є не менш дієвим і часом провокуючим невдоволення чинником, яким сповна опанував західний гуманістичний світ.

4. Масштабне реформування, яке ініціює від першого дня діюча політична влада, має провадитися в інтересах більшості населення України і консолідувати суспільство. Таким чином, можна досягти національної та соціальної злагоди. Більше 90 % громадян України отримують дохід у 40 разів менший, ніж решта – 10 %. Такий розрив у доходах є стимулом до громадянських конфліктів. За таких умов Україні важко стати країною соціальної гармонії. Крім того, слід брати до уваги той факт, що середній клас завжди був багатофрагментарним і неоднорідним.

Українська еліта лише наближається до усвідомлення того об'єктивного факту, що політика є балансом різноманітних соціальних інтересів, кожен з яких є однаково легітимним і потребує свого представництва у великій національній політиці. Український істеблішмент, на жаль, не може зрозуміти, що політична криза обумовлюється не відсутністю дієвих механізмів регулювання внутрішньоелітних конфліктів, а устремлінням політичної еліти керувати країною, нехтуючи інтересами більшості. Дедалі більше громадян України не довіряють жодним політичним інститутам і політикам. Внаслідок цього вельми виразною стає тенденція щодо стрімкого послаблення легітимності влади.

5. Важливим компонентом визрівання соціальних інтересів у нових умовах є становлення нової природи самості людини – соцієтальної ідентичності, що (на противагу модусу соціальної ідентичності, тобто ототожнення себе із зовнішніми групами й класами) орієнтується на самосвідомість людини, її самодостатність, яка, власне, слугує психологічною основою «попиту» на забезпечення громадянських прав і свобод у суспільстві. У механізмах становлення соцієтальної ідентичності архетипи відіграють роль важливого зв'язуючого компонента нової суб'єктивної реальності.

Становлення нового модусу ідентичності перебуває в активному творенні і є ще далеким від завершення. Новий модус ідентичності співіснує зі старим модусом соціальної ідентичності, при цьому перший є визначальним. Їх гармонійний стан рулює код національної культури [18].

Соцієтальність в цілому стає в нових суспільних умовах тією основою, яка забезпечує дієвість та ефективність трансформації політичної системи й у цілому успішний перехід суспільства до сталого розвитку, коли долається аномія, яка у

дюркгеймівському розумінні означає стан суспільства або ставлення особистості до суспільства, коли відсутній консенсус щодо спільних цінностей і суспільної мети.

Прогноз соцієтальних властивостей, які гіпотетично віддзеркалюватимуть ментальність українського соціуму доби сталого розвитку, пов'язується зі зміною структури соціальних цінностей, яка визначається потребою, тобто тим, заради чого діє суб'єкт; емоціями, які супроводжують розвиток суб'єкта у процесі його діяльності; установками, які визначають силу контролю за діяльністю; мотивами, мірою енергії, яка вкладається у діяльність; нарешті, метою, яка стає сигналом припинення певного виду діяльності та переключення на іншу. Отже, цими характеристиками можуть бути: інтроверсія (психічна установка на зовнішню, об'єктно-матеріальну сутність предметів і речей, яка породжує матеріалістичну картину світу), прагматичність (ментально-якісна орієнтація на утилітарні цінності, матеріальну користь, економічну ефективність тощо), раціональність (оціночно-вольовий спосіб ухвалення рішення, який Вольтер назвав способом перемогти розум у нерозумному середовищі), сенсорність (конкретно-чуттєва особливість взаємодії людини зі світом), інтернальність (спирання на самоконтроль, що має стати основою суспільного контролю), інтенціональність (домінування чоловічого ґендеру, а отже, розвитку над функціонуванням).

6. Психосоціальні особливості нинішньої соціальної ситуації пов'язуються зі становленням динамічної природи особистості, суспільства, цивілізації, визначальною роллю в їх сталому розвитку психологічного компоненту і феномену соцієтальності як органічної цілісності психосоціального світу людини, суспільства й цивілізації. Вони диктують необхідність приділяти більше уваги до міждисциплінарних, загальносистемних досліджень соціальних процесів. Водночас відсутність або недостатність таких досліджень практично унеможливлює ефективне ухвалення управлінських рішень і в цілому творення державної політики.

Окремий аспект проблеми становлять питання прогнозування на етапі підготовки й ухвалення управлінських рішень.

Список літератури:

1. Aust S. Ein Kontinent macht Geschichte. Experiment Europa / S. Aust, M. Schmidt-Klingenberg. – München, 2003.

2. Hillman J. The Force of Character and the Lasting Life / J. Hillman. – Ballantine, 1999.

3. Keller A.G. Societal evolution: a study of the evolutionary basis of the science of society [Электронный ресурс] / A.G. Keller. – Режим доступу : http://www.archive.org/stream/societalevolutio2kellgoog/societalevolutio2kellgoog_djw.txt.

4. Lepenies W. Kultur und Politik. Deutsche Geschichten / W. Lepenies. – München. – 2006.

5. Афонін Е. Психокультура України: «помаранчевий перехід» / Е. Афонін, О. Донченко, В. Антоненко // Соціальна психологія. – 2006. – № 4.

6. Большой толковый социологический словарь : Т. 1. – М., 2001.

7. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С. Гантінгтон. – Львів, 2006.

8. Головаха Є. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3.

9. Грамши А. Из тюремных тетрадей / А. Грамши // Избранные произведения / А. Грамши ; пер. с итал. – М., 1980.

10. Історія європейської ментальності. – Львів, 2006.

11. Казин Ф. Украина: от президентской республики к парламентской и обратно / Ф. Казин // Свободная мысль. – 2007. – № 4.

12. Коэн Дж. Л. Гражданское общество и политическая теория / Дж. Л. Коэн, Э. Арато ; пер. с англ. – М., 2003.

13. Краткий философский словарь. – М., 2010.

14. Манхейм К. Социология культуры / К. Манхейм. – Спб. – 2000.

15. Панарин А.С. Философия политики / А. С. Панарин. – М., 1996.

16. Система социетальная [Электронный ресурс] // Словарь социолога. – Режим доступа : http://www.smolsoc.ru/index.php/home/2009-12-28-13-47-51/42-2010-08-30-12-18-24/1195-2011-02-26-01-29-54.

17. Удовик С.Л. Государственность Украины: истоки и перспективы / С.Л.Удовик. – К., 1999.

18. Фромм Э. Что такое Дзен? Паломничество в страну Востока / Э. Фромм, К.-Г. Юнг // Психоанализ и дзен-буддизм. – К., 1994.

19. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / Нац. академія державного управління при Президентові України. – К. : НАДУ, 2010. – С. 265–289. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/books/2010/10aeakzv.pdf.

Олена ДОНЧЕНКО

ІНДИВІДУАЛЬНА ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНІСТЬ ЯК АРХЕТИП ДОМУ. ТИПИ ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНОСТІ

Постановка проблеми. У наш час «онлайну» та постмодерну з його принципами випадковості, нелінійності, нестабільності тощо власний життєвий світ людини сильно корелює із колективним світом тривожної дійсності, змушуючи індивіда свідомо чи несвідомо перейматися неконтрольованою тривогою і деструктивним напруженням. Сучасні ризики постмодерну (знищення будь-яких дихотомій, з яких складається світ – норми і патології, краси і мерзотності, структури і ризомності, логіки і абсурду, більшості і меншості тощо) підтримують цю перманентну і не завжди усвідомлену тривогу. Тривога дорослої людини завжди пов'язана із світом інших людей – їх діянь та ідей, вимог і вчинків, сподівань і розчарувань і ще – із «бездомністю»[1] як відсутністю меж.

Неконтрольовану силу тривоги під час спілкування помітив Г.С. Салліван. На відміну від напруження, спричиненого потребами або турботою, сила тривоги в контактах з людьми є неконтрольованою. Тривога пригнічує всі інші види напружень, що виникають паралельно з нею, це відчуття всеосяжне і некероване. Захистом від тривоги в дитинстві є апатія, відчуженість і маленькі «хатки» де-неде (а хоч і під столом), а пізніше цю роль починає виконувати реальна і віртуальна взаємодія з іншими людьми, результатами їхньої діяльності (предметами, рухами, образами, ідеями, текстами), ширше – з різними проявами соціальності.

Саме ці «різні прояви соціальності», що впливають на самопочуття людини, отримали в сучасній гуманітарній науці самостійне ім'я – інтерсуб'єктивність (ІС). Складна природа ІС зумовлює таку якість початкового етапу осмислення цього феномену в гуманітарних науках, як розірвана на великі і маленькі шматки, безмежна і безсистемна екстенсивність. Екстенсивний науковий дискурс ІС відтворює існуючий у реальному сучасному житті простір неконтрольованої тривоги. Те ж саме відтворюється і іншими науковими, культурними та політичними дискурсами.

Але безсистемність і безмежність не страшні, якщо вони живуть у межах змодельованої цілісності.

Не дивлячись на те, що у працях філософів поняття ІС і поняття соціальності не співпадають і мають самостійне значення, позаяк вони дуже корелюють між собою. Поняття соціальності фіксує вихідну включеність людської суб'єктивності у соціальний світ, що конкретизується у соціальності суб'єктивного досвіду і структурі

ДОНЧЕНКО Олена,
DONCHENKO Elena,
доктор соціологічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ.

Анотація: *у статті виокремлюється індивідуальна інтерсуб'єктивність (ІНІС) як архетип власного Дому, котрий народжується і функціонує разом із двома іншими типами інтерсуб'єктивності – просторовим і кодовим.*

Ключові слова: *індивідуальна, просторова і кодова інтерсуб'єктивність, архетип Дому, захист, тривожність.*

УДК 159.9.01: 159.922

[1]Архетипи «Дім» і «Бездомність» входять в онтологію культури, де вони характеризують соціокультурний простір, створений людиною для свого укриття від зовнішнього світу і первинної соціалізації. Дім означає одну з базових цінностей людини, а бездомність – одну з негативних цінностей або позитивну цінність у значенні шляху до свого дому. Архетипи «Дім» і «Бездомність» відіграють методологічну роль стосовно гуманітарного знання, бо характеризують різні сфери духовної культури (Див. Шутова Е.В. Дом и Бездомье: терминальный статус и формы бытия в культуре / Е.В. Шутова // Вестник Волгоградского государственного университета. – Волгоград, 2011. – № 1 (13).

особистості (як психосоціального утворення), а поняття ІС відображає той факт, що людська суб'єктивність не є суто автономним феноменом, але імпліцитно містить у собі як соціальність, так і захист від зайвої соціальності у вигляді певної «структури-хатки» всередині психологічної структури індивіда. Отже, соціальність і ІС є цілісністю, з якої народжується психологічно доросла людина, здатна бачити безмежність можливостей і свій шлях серед них, обмежений власною «домівкою». Отже, серед фундаментальних чинників, що обумовлюють дорослу, психологічно зрілу індивідуальність, ми виокремлюємо індивідуальну ІС як архетип власного Дому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне і практичне поле ІС є настільки всеосяжним, що воно потребує хоча б якогось структурування. Це — світ логічної ІС Є. Гуссерля, Г. Шпета, М. Мерло-Понті, світ емпірико-семантичної та екзістенційної ІС М.Бахтіна, С.Л. Рубінштейна, М.О. Бердяєва, С.Л. Франка, Ж-Л. Нансі, Ж. Дерріда, Ж. Делеза, М. Фуко, світ нормативної ІС М. Хайдегера, Е. Девінаса, Г. Марселя, Ж-П. Сартра та ін. Від екзістенційності через інтенціональність до респонзивності[2] пролягає феноменологічний світ ІС.

Це безкінечне рухоме поле ІС діє на цілісну психіку людини – її свідомість і підсвідомість. Свідомість сучасної людини, за словами Ж. Лакана, сьогодні розуміється як хаотична магма незрозумілих бажань, екстатичних прагнень і запитів до зовнішнього світу, а М. Фуко і Ж. Дельоз звертають увагу на децентрованість людини, що страждає в умовах рефлексивної самотності і прагне до свого Я в чомусь або комусь іншому… На зміну гуссерлівському трансцендентальному незмінному Я прийшло уявлення про Я, що хоче постійно оновлюватись, фрагментуватись, скидати із себе хайдеггерівську анонімність, а з нею – жах нічийного буття…

І в розробці теми ІС також хочеться відірватися від чистого буття трансцендентного Я, децентрувати його і презентувати науковій спільноті його частку – індивідуальну ІС.

Опираючись постмодерну, людина не втомлюється набувати власної ідентичності через встановлення «свого – не свого» в навколишньому світі, хоче бачити різницю між собою та іншим, усе пильніше вглядатися в іншого, щоб зрозуміти себе – свої можливості, крайнощі, межі, безглуздя, випадковості, похибки, і все частіше виникаючу потребу у власній місії, у тому, щоб після оргії (так назвав Ж. Бодріяр таку історично коротку, але потужно руйнівну епоху постмодерну) знайти власне місце і власні границі буття, тобто опанувати тією часткою власного світу, яка містить у собі послання Бога.

Отже, поле ІС породжує тривогу і воно ж лікує, породжує агресію і кличе до себе, в ньому треба перебувати і його іноді хочеться позбавитись…

Визначення невирішених завдань загальної проблеми. Проте сучасний дискурс ІС не може задовольнити людину, яка хоче зрозуміти, а який сенс у цьому понятті? Чому раніше говорили про комунікативність, спілкування, взаєморозуміння, пошук себе через іншого, про складну роботу частки і цілого, суб'єкта й об'єкта, Я і Не-Я, про атмосферу, в якій не все може бути усвідомлене і проконтрольоване, а тепер усе це якимсь чином уміщається в одній лише ІС? Мабуть, десь у колективній та індивідуальній психіці з'явився запит на осмислення певного складного феномену, котрий не тільки здатний репрезентувати індивідуальність у численних проявах соціального і психосоціального життя, а і захистити її, дати їй спокій, власну домівку, в якій не буває самотності. На наш погляд, таким феноменом може виступати індивідуальна ІС (ІНІС), здатна регулювати самопочуття людини, впливати на її розум, настрій, душу, дух, а головне – на її вибір.

---

[2]Тут респонзивність як базовий принцип „роботи" свідомості, який полягає в тому, що „моє мовлення, будь-яке мовлення, саме починається не тут", тобто, моя свідомість лише відповідає на звертання з боку чогось чужого

Але феномен ІНІС не є суто генетичним утворенням. У сучасному світі він народжується і функціонує разом із двома іншими типами ІС – просторовою і кодовою.

Зрозуміло, що психічні процеси, властивості та стани індивіда, все його активне і пасивне соціальне життя народжуються, формуються, розвиваються, в цілому відбуваються в різних ІС просторах. Процеси соціалізації, адаптації, інтеграції, індивідуалізації, самореалізації, ідентифікації та інші… Стани радості, щастя, любові, впевненості в собі, бадьорості, розчарування, зневіри, депресії тощо… Усі властивості, відтворені в тексті Лірі, та інші…

Усе це розмаїття психічної феноменології народжується і живе у ІС просторах, між якими виникають певні відносини, надіндивідуальне психічне, яке за своєю природою є поліціннісним, полікультурним, поліцентричним. І саме ця поліцентричність і поліціннісність разом із толерантними відносинами між шуканими просторами виступають умовою творення психологічно дорослої людини та її індивідуальності.

Інтерсуб'єктивний простір (ІСП) – це спільний простір, в якому відбувається психосоціальне життя членів певної спільноти. На відміну від більш-менш стійких рис національної або взагалі соцієтальної ментальності (котрі існують у текстах у вигляді ідеї), ІСП містить у своєму образі не тільки змісти колективного несвідомого, не тільки концентрований вираз характерних психічних станів, властивостей і процесів, але і реальні, свідомі, динамічні, ситуативні реакції і почуття людей, що в ньому перебувають.

Образ ІСП може мати особистісне або публічне походження. Якщо особистому образу притаманні риси споглядального, конкретного характеру, то публічному – міфологічні властивості. Останній містить у собі міфічний досвід спілкування з часом, історичний досвід, ті ж самі змісти якого різні соціальні групи сприймають і переживають по-своєму, майже містично або навіть медитативно.

М. Еліаде помітив колись, що завдяки парадоксу ритуалу будь-який священний простір (а саме таким є публічний простір інтерсуб'єктивності – О.Д.) співпадає із Центром Світу, так само, як і час будь-якого ритуалу співпадає з міфічним часом «начал». Такий простір є Простором Центру Світу у свідомості тих, хто в ньому перебуває. А таке відчуття Центру Світу є механізмом народної пам'яті, який діє в наш час у вигляді трансформацій історичних подій в ідеологічні категорії і політичні лозунги, а характеристики історичних особистостей – в архетипові зразки лідерів-героїв. У результаті на прикладі різних за відчуттям Центру Світу регіональних спільнот в Україні ми бачимо іноді протилежні зразки героїв і суперечливі політичні лозунги, що не сприяє знаходженню необхідного взаєморозуміння між ними. Оскільки у міфі частина дорівнює цілому, а ціле – частині, образ бажаного всеукраїнського інтерсуб'єктивного цілого не вимальовується.

Навпаки, на передній план виступають риси і властивості низхідної ІС, котрі можна розглядати як наслідки постмодернізму в українському житті: невпевненість у собі та інших(-ому), розчарування, депресія; відповідне цим конструктам неадекватне сприйняття навколишнього світу; прагнення до постійного комфорту, уникання реальних конфліктів тощо; нездатність побачити перспективи, що мають місце за рамками цього комфорту (мінімальний рівень добробуту, мінімальний рівень стресу, мінімальний рівень пошукової активності при максимальному уникненні проблем інтерсуб'єктивного гатунку призводить до суттєвого скорочення ІС копінг-ресурсів, але не інформаційно-наукових, наприклад); в широкому, соцієтальному, ІС просторі – це відсутність нових талановитих сюжетів у кіно, літературі та музиці, банальність політичного життя, відсутність державної і навіть світової еліти, формальні досягнення в науці без будь-якої надії на прорив, махрова інтелектофобія у ЗМІ та Інтернеті, демонстраційна нав'язливість дорогого гламуру та його дешевих представників,; неможливе стратегування і планування, безпорадність у ситуації кризи; щастя в

незнанні, небаченні, уникненні; соціально-психологічний дисонанс як дешевий фарс: в умовах низхідної ІС намагання жити по-висхідному[3].

Проте людині підсвідомо хочеться, щоб публічний простір був націлений на реальне буття, на резонанс реальності з архетиповими ритмами і структурами поведінки, які б дозволяли людині визначитись з фактом своєї приналежності до певного живого, теплого міфу всезагальної (хоча б у межах країни) інтерсуб'єктивності. Бо саме такий простір може стати природнім середовищем буття людського розуму і любові. ІП – це симбіоз людини міфічної й історичної, реальної, прагматичної. І якщо міфічній людині достатньо просто переживати, то прагматичній необхідно діяти, щоб не зрадити своїм переживанням і своїй, завжди такій значущій ностальгії.

У цілому простір ІС виконує безліч соціально-психологічних завдань, бо він містить у собі як заархівовані в архетипах могутні напрацювання минулого, так і розмаїття вражень теперішнього часу. З часів виникнення досвіду передачі інформації прийдешнім поколінням цей простір набув інтеркультурного характеру, який останнім часом еволюціонував до глобально-планетарних масштабів. Людина, що народилася за часів виникнення ІС простору «онлайн», вже не та людина, що соціалізувалася у медіапросторі друкованої продукції, безпосереднього спілкування і скромної кіно-теле-радіо інформації. Проте вже в 50-ті роки минулого століття психологи і психіатри вже почали говорити про інформаційні неврози. Молодь з покоління «онлайн» у цих «неврозах» народжується і живе, не уявляючи собі життя без них. Психологи вже понад десять років говорять про інтернет- та медіазалежність і про те, що виникла нагальна потреба захисту і самозахисту від зайвих вражень. І, попри здоровий глузд, переважає кількість рекомендацій екстернального характеру (заборона, обмеження, цензура інформації та ін.), хоча вже тоді, в 50-ті, під впливом неофройдистських ідей про несвідоме сформувався інтернальний підхід до проблеми зайвих, шкідливих або вимушених впливів на психіку індивіда та інтерперсональний підхід, котрий, на відміну від класичної об'єктної теорії, зосередженої на стосунках із матір'ю, почав приділяти головну увагу зрілим психосоціальним контактам дорослого індивіда. Поняття ІС поля як центрального пояснювального конструкта виникло в психоаналітичній теорії і практиці. У цьому полі розглядаються такі класичні клінічні явища, як трансфер, опір, конфлікт, а також помежові і психотичні стани, що виникають між аналітиком і клієнтом у процесі аналізу.

Сучасний дискурс ІС також потребує якогось пояснювального конструкту, від якого можна було б відштовхуватись у намаганнях зрозуміти ту чи іншу феноменологію ІС. Ми пропонуємо як такий конструкт розглядати ІС ситуацію як момент зустрічі індивідуальної, просторової та кодової ІС.

Кодова ІС — це метамова різних дискурсів, що слугує для спілкування певних малих груп – наукових, культурних, ігрових тощо. Ця міжкультурна (міжнаукова, міжмистецька серед них) інтерсуб'єктивність охоплює своїм змістом як архетипи колективного несвідомого, так і певну мову, смисли, на основі яких люди можуть розуміти одне одного. Йдеться тут саме про вузьке або специфічне, наприклад субкультурне, розуміння. Для цього, з одного боку, створюються універсальні коди – різні метамови або штучні мови символів, формул, чисел тощо. Ці штучні коди діють лише на просторі кванторизації спільного для роботи у вузькому колі інтерсуб'єктивного простору. Штучні метамови не є рідними для людей, тобто не є інтерсуб'єктивними в повному розумінні, а тому ними не можна користуватися в реальному, позаспецифічному житті. Ними не можна обмінятися сутнісними характеристиками – ставленнями, стосунками, смаками тощо, а будь-яка спроба це зробити виглядатиме як інфантильний фарс.

---

[3]Див.: Дацюк Сергій. Від низхідного тренду до висхідного [Електронний ресурс] / С. Дацюк // Українська правда. – 2013. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2013/01/24/6982152

Кодова ІС виступає і як допоміжний механізм ідентифікації (певну індивідуальність притягують певні символи, цифри, тобто коди), і як вірус, що викривлює психофрактал, віддаляючи активний прояв сутнісної природи індивіда. Наприклад, наукові парадигми як інтерсуб'єктивний простір працюють як ідеології на кшталт політичних. Вони змушують інтелект людини працювати в тих чи інших рамках. З одного боку, факт вибору особистістю того чи іншого парадигмального простору є проявом психофрактальної структури, тобто її психотипу. Людина в обраних рамках почуває себе комфортно, як з дуалом. Дуальний принцип буття спрацьовує тут на певне кільце прогресу, рухаючи його у напрямі розвитку. Проте ця ідеальна модель здатна здійснитися лише за умови поєднання особистості із своїм глибинним відчуттям власної сили або, як кажуть, «призначенням», за умови диференційованого самовідчуття, в результаті якого людина починає довіряти радше власній інтуїції, аніж чужим впливам, власній логіці, аніж тій, яку пропонує ситуація, власному серцю, аніж реакціям тих, хто поряд. Це може зробити лише зріла, психологічно доросла людина. Саме здатність відокремлювати зерна від плевел у собі і в кожній значущій життєвій ситуації є головною ознакою психологічної дорослості.

У реальному житті, на жаль, наукові парадигми, як і політичні ідеології виконують шкідливу роль. Вони рознімають цілісність, порушуючи зв'язок усього з усім, тобто порушуючи функціональність психічного як такого. У результаті недоросла більшість опиняється в інтерсуб'єктивному науковому просторі, в якому відсутній шуканий предмет. Психологічний простір, поділений на різні парадигми, розчиняє людину, відкидає її голограмну сутність і сам перетворюється на вірус, котрий поражає інтелект, волю, відчуття і почуття недорослої людини, будь вона «психологом», «філософом», «психіатром» або просто пересічним шанувателем гуманітарного знання. Наукові парадигми, наче вірус, насичують психіку недорослої людини поняттями і уявленнями лише одного сегменту життя, пригнічуючи інші.

Те ж саме можна сказати про дискурси, політичні ідеології, культурні меми, фрейми тощо.

Отже, кодова ІС – це певна штучна мова, це мова домовленостей різних співтовариств (наукових, езотеричних, релігійних, культурних тощо) про правила впорядкування символів, знаків та спосіб їх структурування. Це — певна умова сакральності і закритості дій, смислів та артефактів, сенс яких може зрозуміти лише посвячений. У цьому випадку індивідуальне не вступає в конфлікт із суспільним. Воно лише стає могутнім всередині самого себе, і тайна знання дозволяє індивіду почуватись сильним і захищеним. В індивіда з'являється Дім.

Сучасний дорослий індивід у кожній життєвій ситуації підпадає під вплив цих трьох типів ІС. Вага і вплив кожного з них у певній ситуації залежатиме від досвіду індивіда. Евристичність «ситуаційних досліджень» у сучасній науці полягає у пізнанні самоцінних, індивідуально-неповторних феноменів історії, культури і психосоціального життя. Ці дослідження широко використовуються в усіх тих ситуаціях, осягнення яких передбачає врахування людської специфіки.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науково-дослідними завданнями. Наша ІНІС як об'єкт ситуаційного аналізу – це сплав одиничного і загального, діахронічного та синхронічного, актуального і потенційного, сутнього і належного. Під ІНІС ми розуміємо певний особистісний психосоціальний захисний механізм вибору, що забезпечує збереження стабільності у зміні, інструмент поєднання руху і спокою. А всі захисні механізми людини мають архетипові природу!

Активна захисна поведінка в інтерсуб'єктивному просторі має на меті позбавлення від стресора або зміну його інтенсивності. Пасивна захисна поведінка – це інтрасуб'єктивна підтримка-захист від прогнозованих індивідом стресорів, результатом якого є зниження емоційного напруження ще задовго до реальної зміни ситуації. Захисні ресурси у різних типів ІС також є різними. Психофрактал, Я-концепція, рівень емпатії, суб'єктивне сприйняття рівня «загрози» ситуації, локус контролю, мережеві

комунікативні компенсатори, установка на ауто- або екстрапунітивні реакції, емпатія та аффіліація, мотивація уникнення або подолання, та інші соціально-психологічні конструкти можна віднести до захисних ресурсів індивіда. Інтерсуб'єктивний стрес може долатися за допомогою різних комбінацій трьох класичних психоформ – інтелектуальної, емоційної і поведінкової. Ті чи інші комбінації захистів залежать, у свою чергу, від оцінки важливості загрозливої ситуації і ставлення до її співучасників. Вважається, що останнім часом до активних чинників резистентності до інтерсуб'єктивних стресів належать віртуальні соціальні мережі. Проте як обсяг мережевої участі дорослої людини, так і те, які саме захисні ресурси вона обиратиме в тій чи іншій ситуації, великою мірою залежить від ІНІС, що виступає архетипом власного Дому.

Згадаймо, що певна якість ІНІС значною мірою базується також на спеціалізованій, сильній (за Юнгом) психічній функції, яка управляє всіма іншими елементами психофракталу, підказуючи людині те, з ким товаришувати, а кого обійти, яку книжку обрати серед сотень інших, не кажучи вже про те, в кого закохатися. Такі внутрішні підказки повсякчасно врівноважують людину, якщо вона дійсно перебуває в діалозі зі своєю ІНІС.

У цьому сюжеті явно проглядається інший, що є вічним для людства – сюжет із головною невидимою фігурою – Богом. Бога начебто ніхто не бачив, але він є найважливішою реальністю на світі. Молитва до Бога завжди містить у собі питання, як бути. Тут і знаходиться перший і визначальний паросток інтерсуб'єктивності, адже душа потребує постійного обміну. Їй необхідно ставити питання і прислухатися до відповідей, вона може зупиняти, стримувати, гальмувати, підштовхувати, підганяти, дозволяти або забороняти тощо. Такі само функції завжди виконував Бог. Людство забагато втратило, коли з'явилася «діра у формі Бога» (Ж.П. Сартр).

Саме тут міститься індивідуальна інтерсуб'єктивність людини, тут вона народжується, розвивається і живе.

Хочете ви вірити в існування власної моделі інтерсуб'єктивності в структурі вашої психіки (такої, що має власну регулювальну функцію) чи не хочете – а вона існує. І її існування має цілком прагматичний сенс, як і існування релігії, а саме – впорядкування хаосу, врівноваження психічних станів, самоорганізувальне обмеження можливостей. Власна інтерсуб'єктивність – це ваша власна релігія, ваш Бог, який у дорослому віці заміняє людині добру матір.

Мета публікації. Здорову інтерсуб'єктивність необхідно здобувати, відмовляючись від усього, що змушує людину почуватися приниженою, ображеною, покинутою тощо. Дуже важливим є виховання в людині внутрішнього відчуття повноцінності, завдяки якому будь-яке спілкування з іншим набуває відтінку священнодійства. Тваринам легко ладнати зі своїм єством, але людині завжди було складно залишатися по-справжньому людяною і щасливою.

Викладення основного матеріалу. Отже, ІНІС – це феномен із високим ступенем складності, що має всі можливості для знаходження індивідом власного психосоціального Дому.

ІНІС народжується і зростає разом із дитиною, хворіє разом із підлітком, гартується разом із юністю і врешті-решт оформлюється в субособистість дорослої людини.

Треба констатувати, що в медійну епоху періоду «онлайн» не так вже і просто стати дорослим. Про це свідчать численні дослідження Інтернет-залежної й Інтернет-незалежної молоді і не тільки молоді. Набагато легше це було зробити доонлайновій людині. Одначе психологічні закони працюють будь-де, і навіть сам «онлайн» має певні психологічні характеристики, виступаючи самостійною психоінформаційною постаттю в цілісній картині полікультурного простору. І тим, хто затримався в ювенільній стадії розвитку, пізніше важче адаптуватися до реального професійного життя, до реальної команди, до реальних життєвих завдань, керувати власною мотиваційною сферою, ідентифікуватись із власною сутністю (душею), ефективно

використовувати силу і слабкість своїх психічних функцій (психофрактал), врешті-решт стати суб'єктом власного життя. І, відповідно, набагато важче набути ІНІС як архетип збереження стабільності у зміні (або архетип Дому), адже від ефективності осмислення, творчого прийняття і використання людиною складності цього психосоціального феномену залежить якщо не її біологічне, то соціальне життя так точно! І це — не перебільшення.

Динамічна складність ІНІС як копінг-механізму і водночас як структурного компоненту психіки індивіда формується і змінюється на всіх стадіях розвитку людини – ембріональній (окремо – в кризі народження), у ранньому дитинстві, пубертатному періоді, етапі знайомства з «богом» (у світоглядному значенні цього виміру), зрілості, старості і навіть у передсмертній стадії.

В якомусь сенсі правий був К'єркегор, коли говорив про те, що стати одинаком – це завдання і мета людини, а тому треба з великою обережністю вступати у спілкування з іншим, а в сутнісну бесіду – лише з Богом та самим собою. Для К'єркегора людина може бути відкритою системою лише для Бога, для Хайдегера – для власної замкненої Самості… Проте і те, і інше, на наш погляд, – це нескінченість, бо Самість є також часткою Бога. Як є часткою Бога і ІНІС, що формується у межах, з одного боку, божественного психофракталу індивіда й архетипів колективного несвідомого, а з іншого – мінливої соціальності.

На ІНІС як допінг-механізм і разом із тим чинник пошукової поведінки мають великий вплив переживання, які дитина отримала під час свого народження. Ці переживання наповнені дуже складним змістом – від почуття безпеки, комфорту, єднання з матір'ю та задоволеності до тривоги і смертельної небезпеки, безнадії, самотності, безпорадності і відчаю, миттєвої втрати усіх опірних точок у житті, почуття повного розчинення або зникнення… Продовження травматизації в дитинстві (відсутність матері або її холодність, сімейні ситуації, що тиснуть на дитину, тощо) посилюють і закріплюють негативні емоції, впливаючи на майбутню ІНІС дорослої людини. Той факт, що на перинатальному рівні відбувається поєднання цих складних самих по собі психічних станів, може бути ключем до розуміння складності феномену ІНІС.

Поступовий розвиток дитини, її соціалізація, на думку Салліван, відбуваються під впливом заохочень – так формується персоніфікація Я-хороший, наростання тривоги (Я-поганий) і раптової сильної тривоги (жаху), що персоніфікується у формі Не-Я. Ці три Я-репрезентації утворюють вторинну систему Самості, яку людина переживає як свою особистість і демонструє оточенню.

ІНІС відповідає за всі контакти людини та їх властивості (тривалість, надійність, легкість, теплоту, холодність тощо) і за те, як людина буде себе почувати у певному ІС просторі, а також за те, які кодові ІС вона обере для власної самоідентичності і самореалізації.

Виходить, що саме ІНІС є домінуючим психологічним чинником будь-якої ІС ситуації, що підтверджується і даними щодо молекул ДНК: вони несуть індивіду не тільки генетичний код особливостей організму, його зовнішнього вигляду, але і код поведінки, схильність до певних психологічних проблем, подій, життєвих труднощів, інформацію про рольовий досвід предків, помилки яких людині доводиться повторювати. Ну а щодо впливу пубертатного періоду розвитку людини написано стільки, що нам залишається лише констатувати: часто психічна пубертатність з'являється набагато раніше фізичної і визначає певні потреби міжособового доповнення навіть на клітковому рівні. Феномен же ІНІС в багатьох своїх елементах базується на феноменах психічного доповнення і психічної дуальності, які визначають стратегію індивіда в ІС ситуаціях.

Висновки і перспективи подальших напрямів наукових досліджень. Отже, ми представляємо індивідуальну ІС як архетип Дому, що формується перш за все на ірраціональному фундаменті пам'яті серця (його болю і щасливих миттєвостей), пам'яті ДНК, фрактального архетипу, архетипів колективного несвідомого і

«вторинної Самості». А набута ІНІС є важливим структурним компонентом психіки дорослої людини, що відповідає за її індивідуальний стиль у соціумі.

На жаль, психологи, описуючи в різних варіантах структуру особистості, не включають до цієї структури найважливіший для людини аспект інтерсуб'єктивності як невід'ємний і повноцінний компонент. Так, наприклад, С.Д. Максименко виокремлює в структурі особистості внутрішній світ, переживання, джерела активності особистості (інтенції), характер, психічні стани, біопсихічну структуру, досвід, пізнавальну сферу, спрямованість і здібності. О.П. Саннікова у своїй континуально-ієрархічній структурі особистості (макроструктурі) аналізує «зону перетину» (досвід та актуальні переживання), а функцією «помежмежевих» зон називає поєднання різних рівнів у підтримуванні цілісної системи, в поєднанні зовнішніх і внутрішніх впливів тощо; саме ці зони «нейтралізують небажані для всієї системи зміни деструктивного характеру і спрямовують психічну активність на вибіркове розгортання бажаних змін».

На наш погляд, ІНІС конкретизує такі загальні поняття, як досвід, помежмежеві зони, зони перетину тощо, адже так просто дискурс не виникає. І дискурс ІС також виник не даремно. Він відкриває шлях до осмислення найважливішого структурного компоненту психіки людини як соціальної істоти – індивідуальної інтерсуб'єктивности (ІНІС), бо саме через цей канал психіки передаються й отримуються різновимірні (проявлені та не проявлені) сигнали, ритми, коди, символи, енергія та інформація. Саме ця не до кінця усвідомлювана людиною система інтерсуб'єктивного обміну постійно формує те, як ми оволодіваємо (або ні) тією або іншою ситуацією, сприймаємо реальність і себе в цій реальності. Розвинута ІНІС дорослого містить у собі певну її якість і наповненість. Так, хтось потребує лише камерного спілкування, а хтось не може без великої аудиторії; хтось втомлюється від живого спілкування за п'ять хвилин, а комусь замало і п'яти годин; один віддає перевагу скайпу, СМС та електронній пошті, а хтось не може без голосового спілкування; хтось потребує простору кодових текстів, а хтось – народного гуляння; одному для подолання стану самотності необхідна книга, іншому – людина тощо. Розподіл функцій і ролей інших суб'єктів, представленість одного суб'єкта в іншому, їх взаємні впливи і ціннісні внески, їх відносини співпраці-конкуренції, суб'єктивні позиції, психологічні ніші тощо входять до структури ІНІС як своєрідна організація і розподіл її частин між собою.

Розвинута ІНІС завжди містить у собі образ бажаного ІС простору, переваги кодової мови спілкування, тобто фактично границі власного Дому. Внутрішній образ атмосфери власного Дому – це та властивість ІНІС, котра обмежує шлях людини в безмежному просторі ІС. «Бездомність» не допоможе людині зрозуміти, як влаштовані і куди спрямовані думки і відчуття іншого, з ким і в якому місці треба зупинитися, а з ким можна піти і далі, скільки може тривати комфорт зіткнення з іншою ІНІС і що робити, щоб позбутися різних видів тривог й оволодіти певною ІС ситуацією.

Якщо система ІНІС є чутливою до змін та активною, психіка людини є здоровою і здатною до вирішення проблем. Якщо ж ІС-канал з якихось причин загальмований, закритий, уся система психіки не може розвиватися нормально, і ми спостерігаємо патології різного плану – від так званої множинної персональності і аж до її відсутності (архетип вовка).

У цьому плані важко не погодитись із тезою Гуссерля з приводу відносності оцінювання нормальності іншої людини чи певної ситуації, бо сприйняття когось чи чогось як нормального або ненормального відбувається у межах певної ІС ситуації, тобто у межах взаємодії індивідуальної, просторової та кодової ІС. ІНІС тут відіграє домінуючу роль. Усе, що не співпадає із ІНІС оцінювача, виглядає ненормальністю в його очах або, в кращому разі, сприймається як чужорідне. І навпаки. Разом із розвитком науки і, відповідно, культури, відбувається постійна корекція існуючих

норм, яка, за феноменологією Гуссерля, колись має призвести до конституювання універсальної гармонії всіх людей. А еталоном та основою такого конституювання він «призначив» трансцендентальне Его. Проте цю тезу можна прийняти лише за умови щеплення трансцендентального Его із ІНІС.

Рекомендації органам законодавчої і виконавчої влади. Думайте про те, що кожний підписаний вами документ є цеглинкою у побудові нашого спільного українського Дому. Так нехай же він буде міцним, зробленим за точною технологією, у гарних печах і з достатньою кількістю глини і води!

Список літератури:

1. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль ; пер. с нем. Д. В. Скляднева. — СПб.: Наука, 1998.

2. Гуссерль Э. Парижские доклады / Э. Гуссерль ; пер. и примеч. А.В. Денежкина // Логос. — 1991. — № 2. — С. 6—30.

3. Донченко О.А. Архетиповий менеджмент : монографія / О.А. Донченко ; Національна академія педагогічних наук ; Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012.

4. Кубанова О.Ю. Проблема интерсубъективности в «Картезианских размышлениях» Э. Гуссерля / О.Ю. Кубанова // Историко-философский ежегодник ‘91. – М., 1991.

5. От Я к Другому : сб. пер. по проблемам интерсубъективности, коммуникации, диалога / науч. ред. А.А. Михайлов ; составит. Т.В. Щитцова. — Минск, 1997. — 276 с.

5. Левинас Э. Время и Другой. Гуманизм другого человека / Э. Левинас. – СПб, 1998;

6. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – К., 2006.

7. Саннікова О.П. Феноменология личности / О.П. Саннікова. – Одесса, 2003.

КОРЧАК
Ірина,
KORCHAK
Irina,

магістр державного управління, заступник начальника управління праці та соціального захисту населення Тетіївської райдержадміністрації Київської області, м. Тетіїв, Київська обл.

Анотація: *у статті розкривається значення сталого розвитку і взаємозв'язок з архетипами єдності людини і природи на підставі аналізу можливих шляхів і реалізації концепції сталого розвитку.*

Ключові слова: *сталий розвиток, архетипи, ментальність, етнос, людський розвиток.*

УДК 316.3

Ірина КОРЧАК

АРХЕТИПОВА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Соціалізація економічних відносин наприкінці XX ст. обумовила необхідність реалізації засад соціально орієнтованого управління економічними процесами в забезпеченні сталого розвитку суспільства.

Проблема сталого розвитку – одна з найбільш актуальних у сучасному світі. Нею опікуються світові лідери, їй присвячено сотні урядових і міжурядових програм, вона вже багато років стоїть на порядку денному найвпливовіших міжнародних організацій.

Сталий розвиток суспільства у будь-якому вимірі – чи то глобальному, національному, чи місцевому – виглядає сьогодні як одна з найважливіших, невідкладних і всеосяжних проблем. Здається, людство вже наближається до того, щоб дати системні, детально прораховані, з точним передбаченням можливих наслідків відповіді на глобальні виклики епохи. Але – лише наближається, хоча відповіді мали бути сформульовані не сьогодні і навіть не вчора. Запізнення становить кілька десятиліть, і застережливі голоси експертів звучать усе тривожніше.

За історичними мірками термін відставання наче і незначний, але треба зважити, що крива історичного розвитку в наш час круто забирає вгору. Зміни, які раніше відбувалися протягом століть і тисячоліть і сприймалися як процес еволюційного розвитку, у наш час набувають карколомного, майже непередбачуваного характеру. В основі негативних змін – безвідповідальна, беззастережна і насильницька стосовно природи діяльність людини.

Тому важливо встановити психічні рушійні сили, що впливають на хід сталого розвитку й розгортання соціальної дійсності. Однією з них, на нашу думку, є архетипи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «сталий розвиток» офіційно був прийнятий на Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, що проходила у Ріо-де-Жанейро 1992 року [12]. Це стало результатом багаторічної науково-аналітичної та політичної роботи зі з'ясування, узгодження, формулювання та прийняття широким загалом нових концептуальних ідей. Пізніше створена у 1983 р. Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку, яку очолила прем'єр-міністр Норвегії Г.Х. Брутланд, переконливо довела необхідність введення поняття «сталий розвиток» як базового. Таким чином, у міжнародно-правових документах почали формуватися ідеологічне підґрунтя, методологія оцінки наслідків глобалізації. У свою чергу, концепції і сталого, і людського розвитку, тісно пов'язані з «Цілями розвитку тисячоліття» (ЦРТ), визначеними світовою спільнотою на початку XXI ст., виступають орієнтиром для спрямування зусиль людства і коригуються залежно від повноти реалізації, успіхів або труднощів на шляху їх досягнення. Існують і інші концепції та проекти, що виникли і розвиваються у зв'язку з ідеями сталого розвитку і тісно пов'язані з ним [13].

Поняття «архетип» було введене К. Юнгом у 1919 році у статті «Інстинкт і несвідоме» («Instinkt und Unbewutes»). Юнг використовує теорію архетипів для пояснення суті міфології, релігії,

мистецтва та інших феноменів культури. Надалі ідеї попередників поглиблювалися та актуалізувалися у творах західних авторів М.Л. фон Франц, Ж. Лакана, Дж. Хіллмана, Е. Ноймана, Е.Ф. Едінгера, А. Стівенса, П. Белохлавека, М. Лінгс, Д. Дюмарс, І. Кікпатріка, С. Аккройда, А. Піннінгтона, К. Естес та інших. Українська школа архетипіки представлена у роботах науковців Е. Афоніна, О. Донченко, С. Кримського, Ю. Романенка, які досліджують особливості перебігу вітчизняних соціально-психологічних процесів.

Мета статті: розкрити значення сталого розвитку й архетипів єдності людини і природи для становлення екологічної свідомості сучасної людини і формування екології культури в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Концепція сталого розвитку об'єднує три головні компоненти стійкого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів і вживанні природо-, енерго- і матеріалозбережуючих технологій для створення сукупного доходу, який забезпечував би збереження сукупного капіталу, за допомогою якого він утворюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства породжує структурні зміни сукупного капіталу на користь людства, збільшуючи обсяги нематеріальних потоків фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Уже тепер ці потоки перевищують обсяги пересування матеріальних товарів у сім разів. Розвиток нової «віртуальної» економіки стимулюється не лише дефіцитом природних ресурсів, а і наростанням обсягу інформації і знань, яким надається значення пріоритетного товару.

З точки зору екології, стійкий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем та їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем до відтворювання й адаптації до сучасного рівня розвитку екосистеми.

Соціальна складова орієнтується на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості суспільних конфліктів. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Людина повинна брати безпосередню участь у процесах формування своєї життєдіяльності, ухваленні і реалізації рішень, виконувати контроль над їх виконанням. Соціальний вимір, а краще сказати – людський вимір сталого розвитку, вимагає абсолютно нових підходів: психологічних, моральних, культурологічних і політологічних. І на перше місце висувається не власне економічна проблематика, а спадкоємність поколінь у реалізації їхніх життєвих потреб. Тоді сталий розвиток виступає як похідна і як знаряддя виховання, освіти, прав людини, її фізичного і духовного здоров'я, розвитку демократії, законності та ін.

Сталий розвиток – складна й об'ємна категорія, яка є основою певного способу бачення реальності і відображає новий етап розвитку соціальної підсистеми біосфери. Нині можна говорити лише про найбільш загальні теоретичні контури концепції, а не про завершену теорію сталого розвитку. Цілком обґрунтованим є твердження, що головна ідея сталого розвитку співпадає з ідеєю концепції ноосфери В. Вернадського, яка полягає у тому, що: людина є закономірним етапом еволюції живої матерії, головним призначенням якої є усунення стихійності розвитку біосфери і забезпечення переходу до еволюції, керованої розумом.

Архетипи єдності людини і природи – базисні елементи культури, які формують константні моделі духовного життя, основа екології культури в інформаційному суспільстві. Прийдешнє століття – століття людини інформаційного суспільства – повинно стати ерою справжньої гуманізації культури, досягнення якої є неможливим без її екологізації.

У Доповіді про людський розвиток (ДЛР) 1994 року було підкреслено, що національне багатство може розширити можливості вибору для людей. Однак цього може і не відбутися. Визначальним тут є не саме багатство, а те, як воно

використовується у різних країнах. І доти, доки суспільство не усвідомить, що головне його багатство – це люди, зайва стурбованість щодо виробництва матеріальних благ приховуватиме кінцеві цілі збагачення життя людей. За такого підходу на передній план виступає ідея розвитку людського потенціалу, або людського розвитку. З фізичного капіталу як основи розвитку акцент переноситься на людський капітал, який розглядається і як мета, і як головне знаряддя суспільного розвитку. Тоді і інвестиції мають спрямовуватися переважно у людський капітал, у людину – створення сучасних робочих місць, підвищення загальної освіченості і кваліфікації працівників, здоров'я та якості їхнього життя, забезпечення прав та свобод і людської гідності.

Людина, яка народжується на світ, якимось чином засвоює все те, що людство виробило протягом тисячоліть, репродукує етнічні особливості тощо. Таке стає можливим через вплив ментально-психічних механізмів індивідуальної психіки.

Кожний індивід відтворює й трансформує в собі минулий потенціал розвитку етносу, нації і людства, додаючи до нього краплинку свого духовно-практичного досвіду стосунків зі світом, суспільством, нацією та людьми.

Психіка кожної людини (етнофора) входить до системи соціальної психіки, є її мікрочастинкою та своєрідним «генератором психоенергії». Водночас соціальна психіка етнічної спільноти, до якої належить ця людина, «присутня» в індивідуальній психіці як внутрішній психологічний досвід зовнішнього (соціального, тобто специфічного психічного): переживань, відчуттів, сприймань, вольових, духовних і соціальних зв'язків, почуттів тощо. Одним словом, відбувається взаємовплив соціальної психіки нації та індивідуальної психіки її членів. Через її функціонування й вияви окремими індивідами у процесі їх соціалізації передається зовнішнє психічне, об'єктивоване в смислах спільності, поняттях, віруваннях, традиціях, цінностях, мистецтві, музиці, літературі, народній творчості, архітектурі, національних установках, формах взаємодії, вірі в Бога, ставленні до Батьківщини, нації та її святинь, обов'язку, честі, гідності, інших етносів і народів та їх потреб і цінностей, до людини взагалі тощо [5].

Герман Гессе мав рацію, коли припускав, що «в культури, або духу, або душі є власна історія, яка перебігає поряд із так званою світовою, тобто поряд із постійними боями за матеріальну владу як друга, таємна, безкровна та священна історія».

Карл Юнг у своїй теорії дійшов висновку, що, крім індивідуального несвідомого, існує колективне, расове несвідоме, яке є проявом творчої космічної сили, спільним для всього людства. Юнг вважав, що, в процесі індивідуалізації людина може подолати вузькі межі Его та особистого несвідомого й об'єднатися з вищим «Я», що відповідає всьому людству і всьому Космосу.

Юнг розглядав психіку як комплементарну взаємодію свідомого і несвідомого компонентів при безперервному обміні енергією між ними. Для нього несвідоме не було психобіологічним звалищем відторгнутих інстинктивних тенденцій, витіснених спогадів і підсвідомих заборон. Він вважав його творчим, розумним принципом, який пов'язує людину з усім людством, з природою і Космосом. Вивчаючи динаміку несвідомого, Юнг відкрив функціональні одиниці, які назвав «комплексами» [10].

Розвиваючи та реалізовуючи концепцію сталого розвитку, побудовану на розвитку особистості, потрібно врахувати, що архетип (відповідно до теорії Юнга) особистість успадковує, тому він перебуває в ній, але водночас він є і ззовні. Частина архетипу, засвоєна і спрямована зовні, утворює «персону» («маску»), бік архетипу, обернений усередину індивіда, – це «тінь» («тінь має природжений характер: якщо зірвати „маску", то побачимо „тінь", яка виявляється в комплексах, симптомах»). Психологічна корекція буде ефективною, лише якщо відбувається корекція «тіні» і «персони». Індивідуальне несвідоме людини можна пізнати через «комплекси» – сукупність психічних сенсів, заряджених однією емоцією, одним афектом». Комплекси про-

являються через симптоми, а сукупність симптомів утворює синдром (наприклад, страх, агресивність). Коригувати треба комплекси загалом, а усувати окремі симптоми марно — прибравши один симптом, одержуємо нові симптоми, оскільки першопричина – комплекс – продовжує існувати і має свою руйнівну силу. Щоб коригувати «комплекс», необхідно витягнути з несвідомого емоційно заряджений «комплекс», переусвідомити його і змінити його емоційний знак, змінити напрям афекту, тобто мета – усунути не симптом, а той афект, який лежить в основі «комплексу».

Юнг ввів поняття «аказуального єднального принципу синхронності», який позначає осмислені збіги подій, розділених у часі та просторі. За його визначенням, синхронність стає дієвою, коли «певний психічний стан має місце одночасно з однією або декількома зовнішніми подіями, які виникають як значущі паралелі до поточного суб'єктивного стану». Синхронно пов'язані події вочевидь співвідносяться тематично, хоча між ними немає лінійно-причинного зв'язку [5].

Це — історія формування соціальної психіки нації, насамперед, її ментально-психічної складової. Головна мета сталого розвитку суспільства полягає у забезпеченні умовно нескінченного існування людської цивілізації та її прогресивного розвитку. Така мета вимагає вирішення завдань двох рівнів. Перший рівень можна позначити як необхідний – це фізичне виживання людини біологічної. Другий рівень – достатній, він передбачає духовний розвиток людини соціальної. Зазначене не означає якусь черговість чи ієрархію. Обидва рівні є надзвичайно важливими та взаємозалежними. Інколи здається, що завдання виживання людини як біологічного виду — більш зрозуміле, актуальне, першочергове. Але не менш зрозумілим є і те, що людина без духовного розвитку, людина, особистість якої лише проглядається за природнім намаганням продовжити рід, забезпечити фізіологічні функції, – то регрес, втрата людиною головного – її людяності, відмінності від тваринного світу. Саме на рівні розвитку людини соціальної, людини як особистості стає можливим творення ідеї і реальності сталого розвитку.

Головними передумовами реалізації сталого розвитку можна визначити такі:

– поширення у масовій свідомості глибокого розуміння взаємозв'язку між людиною, людством та природою, а також фундаментальних основ стійкого розвитку відкритих стаціонарних систем;

– визначення напрямів зміни сутності людини як особистості, перетворення її з об'єкту у суб'єкт глобального розвитку;

– формування глобальних, національних і місцевих стратегій сталого розвитку за умов економічного зростання та забезпечення основних потреб людей;

– суттєве зменшення споживання ресурсів;

– знаходження джерел фінансування економічних, екологічних, соціальних, політичних та інших перетворень, особливо для країн, що розвиваються;

– створення нормативно-правової та інституційної бази сталого розвитку;

– створення й удосконалення національних та міжнародних систем моніторингу щодо ефективності реалізованих заходів і коригування програм розвитку;

– розгортання масової соціальної мобілізації на користь програм сталого розвитку;

– забезпечення скоординованого у масштабах усього світу наукового опрацювання проблем та супроводу практичних дій щодо реалізації концепції сталого розвитку [11, с. 29].

Для реалізації цих умов сталого розвитку слід говорити про ментальність й архетипність нації не окремо, а як про ментально-психічну підсистему її соціальної психіки. На наш погляд, ментально-психічне являє собою таке утворення колективного несвідомого й колективного підсвідомого соціальної психіки нації, що є згустком, ядром, сутністю її внутрішнього духу, пов'язаного з таємницями народження етносу, його взаємодії з природою й соціальним світом, психоенергія якого

концентрує всю іншу сукупність психічного, тобто будь-яким чином проявляється в поведінці, діях, особливостях мислення, світовідчуття, світосприйняття тощо під час життєдіяльності нації [2]. Такої думки дотримується частина вчених, зокрема М.І. Пірен, зазначаючи, що «типові психологічні риси етносуб'єктів, зафіксовані в їх ментальності, є водночас і своєрідними „мітками" того природного й соціального середовища, в якому вони сформувалися».

Архетипи людських відносин та інші норми, стилі життя, паттерни поведінки, стереотипи дій, фігурації між-людської залежності — все це утворює поле державних якостей. Тобто, державні якості можна розглядати як такі, що складаються з експліцитних та імпліцитних норм, які визначають поведінку, освоєну й опосередковану за допомогою архетипових символів; як такі вони виникають унаслідок колективної діяльності, включно з їх втіленням у предметах.

Зазначені цілі сталого розвитку, як бачимо, є взаємопов'язаними, вони є цілями управлінської діяльності на всіх рівнях – глобальному, регіональному та місцевому. Вони складають основу для розробки політики та конкретних заходів органів управління відповідних рівнів. Але зміст та ефективність діяльності органів державного управління й місцевого самоврядування та громадських організацій залежать від глибини розуміння виконавцями й усіма людьми нових підходів, що відображають і вже набутий досвід (негативний та позитивний), і прогнозні оцінки ситуації у біосфері, і практичні потреби людей, і архетипову складову людського розвитку (свідомого і надсвідомого). Треба навчитися зіставляти потреби з можливостями довкілля й природи, особисті інтереси – з національними та загальнолюдськими. Треба навчитися долати егоїзм заможних груп на користь соціальної справедливості, на яку все ще сподіваються мільйони знедолених у світі. Ця підсистема є відносно сталим специфічним утворенням ланки «колективне несвідоме – колективне підсвідоме», що утримує риси соціально-психологічного образу етносу в конкретних географічних, історичних і культурних умовах, які постійно проектуються на теперішню соціальну дійсність. Така проекція за своєю суттю є системою розумових і чуттєвих образів, які опосередковано та неусвідомлено стимулюють і регулюють поведінку членів етносу в конкретних соціокультурних умовах.

Висновки та подальші напрямки наукових досліджень.

Прискорення динаміки світових процесів, розвиток глобалізації на тлі недостатнього розуміння з боку світових лідерів причин негативних наслідків процесів, що розвиваються у природі та соціумі, запізніле реагування на них – усе це призводить до накопичення та загострення глобальних проблем, вони стають дедалі небезпечнішими для людства та планети.

Ідеї сталого розвитку виникають як альтернатива недостатньо організованому і керованому суспільному розвитку в усіх сферах людської життєдіяльності. Приходить розуміння, що подальше слідування його траєкторією веде у безвихідь. На порядок денний світового розвитку виходить імператив пошуку виходу з такого становища, визначення шляхів переходу на засади сталості в усіх галузях суспільного управління.

«Ми ще належним чином не засвоїли досвід Середньовіччя, Античності і первісної старовини, — писав К. Юнг, — проте нас вабить невблаганний потік прогресу, який з дикою силою рветься вперед, у майбутнє. Ми услід за ним все більше і більше відриваємося від свого коріння».

Таким чином, категорія «архетип» у сучасній науці про культуру, про відносини людини і природи набуває статусу категорії, яка задає підставу для міжпарадигмального діалогу, джерела нових знань про культуру. Динаміка часу визначається і виражається пануючими в суспільстві архетипами; зміна часів означає зміну архетипів або способів їх прояву.

Автор усвідомлює всю складність завдання і розуміє, що зміст зазначених проблем, їх вибір і структура вимагають подальшого вивчення.

Список літератури:

1. Бойко В.В. Социально-психологический климат коллектива и личность / В.В. Бойко, А.Т. Ковалев, В.Н. Парфенов. – М. : Мысль, 1983.

2. Варій М.Й. Соціальна психіка нації : монографія / М.Й. Варій. – Львів : Сполом, 2002.

3. Барій М.Й. Загальна психологія : навч. посібник для студ. психол. і педагог. Спеціальностей / М.Й. Барій. – Львів : Край, 2005.

4. Винницький О.Р. Мозок і парапсихологія : монографія / О.Р. Винницький. – К. : Поліграфкнига, 1996.

5. Вичев В. Мораль и социальная психика / В. Вичев. – М. : Прогресс, 1978.

6. Грофф С. За пределами мозга / С. Грофф. – М. : Изд-во Московского Трансперсонального центра, 1993.

7. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А. Донченко. – К. : Наукова думка, 1994.

8. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., 1990.

9. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992.

10. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени / К.Г. Юнг. – М., 1993

11. Сталий розвиток суспільства : навчальний посібник / авт.: А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с.

12. Hartmut Bossel. Indictors for sustainable development: Theory, method, applications / Bossel Hartmut. – International Institute for Sustainable Development, 1999. – 124 p.

13. Indicators of Sustainable Development:Guidelines and Methodologies / United Nations. — 3rd edition. — New York, October 2007. – 93 p.

КРУПКІН Павло,
KRUPKIN Paul,
кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, науковий керівник Центру вивчення Сучасності, м. Париж, Франція.

Анотація: *статтю присвячено обговоренню архетипу сакральності, який вводиться для індивідуальної психіки і розглядається в історичній перспективі, – і коли він утворився за наслідками ароморфозу в еволюції перед-людських триб, і коли він був задіяний в іншому ароморфозі, що поклав початок соціальній еволюції. При цьому виявилось, що, не дивлячись на вже досить тривалий процес секуляризації в розвинених країнах, сакральне там, хоч і в інших формах, ніж раніше, продовжує залишатися важливим для людей і суспільства.*

Ключові слова: *архетипи, сакральність, соціальність.*

УДК 304.5 : 316.7 : 572.1/4

Павло КРУПКІН

АРХЕТИП САКРАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Розвиток наукової парадигми інституційного суспільствознавства [2] в одному зі своїх напрямів стосується галузі знання, де були введені в обіг й активно обговорюються такі психологічні об'єкти, як архетипи Юнга [3]. Наявність у головах людей ментальних структур несоціальної/біологічної природи серед іншого ставить проблеми:

1) вироблення адекватного понятійного апарату для їх опису й операціоналізації;

2) вичленення, опису і класифікації конкретних архетипів.

Підходячи до цих проблем із позицій суспільствознавства, я обмежив себе цікавістю лише до тих архетипів / ментальних структур, які зумовлюють людську соціальність [2; 3; 5]. При цьому виникла цікава можливість розвинути альтернативну мову опису архетипів, яка може виявитися придатною не тільки аналітично – для розкладання на частини і розуміння відповідного досвіду / спостережень, але і функціонально – як база для побудови й апробації відповідних моделей.

Стосовно реалізації можливості, яка випала, в роботі [5] були виділені архетипи соціальності й архетипи структуризації, що охоплюють наступні: «свої»/«ми і вони», «авторитет», «цінність дітей», «цінність жінок», «молоді чоловіки як витратний матеріал»; архетипи комунікації: «мова», «знаки взаємодії», «прагнення до дотиків»; когнітивні архетипи: «наслідування», «цінність досвіду», «традиція»; а також такі ментальні комплекси, як «справедливість», «права вимоги» і «випробування меж». При цьому (на жаль) там випав з поля уваги такий важливий архетип з останнього класу, як «сакральність», а відповідні ментальні структури виявляються дуже важливими для будь-якого співтовариства людей як у соціальному [4], так і в індивідуальному плані [8].

Мета публікації. Цю статтю присвячено обговоренню архетипу сакральності. Цей архетип розглянуто в історичній перспективі – і коли він утворився за наслідками ароморфозу у перед-людських триб, і коли він узяв участь в іншому ароморфозі, який поклав початок соціальній еволюції. При цьому виявилось, що, не дивлячись на вже досить тривалий процес секуляризації в розвинених країнах, сакральне там, хоч і в інших формах, продовжує залишатися важливим для людей і суспільства [4].

Виклад основного матеріалу

Поняття архетипу і його місце в психіці людини. Юнгівське розуміння архетипу можна сформулювати таким чином [3]: архетипи – це універсальні для всього людства схеми, конкретне наповнення яких змістом визначає поведінкові патерни людей, а також особливості їх сприйняття й уяви; це вроджена система управління стабілізацією конкретного різновиду інстинктів, що формуються у зростаючого організму. Гарним прикладом такого розуміння архетипу служить рідна мова: у кожної дитини в мозку є відповідна «вроджена форма», яка «наповнюється» конкретним змістом під час її соціалізації в сім'ї, причому якщо процес такого «наповнення» не буде запущено до 3-х років, то дитина мовою не оволодіє [1].

За Юнгом, архетип – це складова частина того, що він позначив терміном «колективне несвідоме»; те, що перебуває в глибинних шарах психіки і вважається однаковим для всіх людей.

Якщо уявити, що психіка людини визначається ментальними структурами [2, с. 45; 3], то саме набори таких структур і відповідатимуть за будь-який поведінковий патерн і/або об'єкт, що розпізнається свідомістю. У цих наборах за загальним міркуванням можуть існувати не лише ті структури, які з'являються / виховуються під час соціалізації людини, але також і структури «біологічного рівня», виникнення яких відбувається у міру зростання плоду в утробі матері разом із розвитком його мозку і нервової системи.

Викладене вище узгоджується з наступною моделлю індивідуальної психіки [3]. Кожна людина має свою унікальну особистість, яка складається протягом усього її життя і визначається наявною в її мозку безліччю ментальних структур. У кожної особистості є своя когнітивна сфера, відповідальна за накопичення й критичне осмислення досвіду і різних інших типів знань і вмінь, і поведінкова сфера, що визначає поведінку. Свідому частину поведінкової сфери зазвичай називають Я-концепцією індивіда, і до неї відносять ментальні структури його свідомі установки, цінності, різноманітні поведінкові патерни тощо. Неусвідомлену частину поведінкової сфери називатимемо габітусом.

Цікаво відзначити, що когнітивна сфера також має свою неусвідомлену частину, те, що іноді називають «неявним знанням», хоча значна частина ментальних структур когнітивної сфери є цілком усвідомленою, і, більш того, ці структури саме що формуються свідомістю індивіда в процесі його розвитку/соціалізації, а також унаслідок узагальнення отримуваного ним життєвого досвіду.

Ментальні структури когнітивної сфери серед іншого формують також і оброблюваний мозком інформаційний потік, визначаючи МійСвіт індивіда (Umwelt), тобто те, як людина сприймає її внутрішній і зовнішній світи [2, с. 46]. МійСвіт – це «життєве поле» людини, в якій вона «розгортає» й осмислює свою життєву активність. Зокрема, серед опорних структур індивідуального МійСвіту можна розрізнити мотиваційні моделі важливих для людини інших людей (theory of mind), які є істотними для вироблення прогнозів індивіда щодо реакції соціального середовища на вчинювані ним дії.

Когнітивна сфера людини сильно зав'язана на його рідну мову, яка обумовлює інкорпорацію в особистість її індивідуальної культури, – певних шарів тих самих згаданих вище ментальних структур та їх взаємозв'язків [2, с. 79]. При цьому легко виділяються дві базові характеристики індивідуальної культури кожного – етнічна приналежність і ґендер. ґендерні особливості особи я тут зачіпати не буду через їх неактуальність для цього кола питань, а ось етнічні особливості людей для питань людського гуртожитку виявляються навіть дуже доречними. Це пов'язано з тим моментом, що базові основи своєї свідомості кожен приймає в дитинстві саме в їх етнічному варіанті, і лише згодом на цей базис лягають більш універсальні культурні шари. Якщо лягають.

Архетип сакральності. До переліку архетипів соціальності, сформованого в [5], слід також включити ще і архетип сакральності – природжену форму, наявну в мозку кожної людини, яка «опредмечує»/конкретизує його відчуття, що пов'язуються із сакральними переживаннями. До останніх обов'язково належить обурення від профанації того, що вважається святим/священним, відчуття благостності/благодаті внаслідок вдало виконаного сакрального ритуалу, афекти, що переживаються через те, що позначається словами «блюзнірство»/«скверна».

Те, що сакральність людини забезпечується архетипово, випливає хоча б з того, що нині невідомі приклади співтовариств, які обійшлися б у своїй еволюції без тієї чи іншої форми наповнення сакральних переживань якимось цілком конкретним змістом.

Крім того, вже з'явилися філософські осмислення результатів епохи секуляризації, в рамках яких сакральні переживання людини розглядаються серед необхідних для відчуття індивідом повноти свого життя[1].

Обумовленість людської соціальності богами – це була настільки характерна теза для традиційних людських суспільств, що вона навіть увійшла до визначення Традиції як соціального часу [2, с. 60–65; 4]. Проте зв'язок соціального із сакральним обговорювався і для сучасних суспільств – ця теза лежить в основі програми Е. Дюркгейма [7], яка розвивалася і після смерті автора, давши серед іншого поняття «громадянська релігія»[2]. Сакральні переживання виявляються і під час аналізу того, що влаштувало так званих колективних идентичностей (social identity), які лежать у підґрунті всіх абияк суб'єктних співтовариств, та і несуб'єктних, але таких, що усвідомлюють себе як щось єдине, також[3].

Історично ідентичністна людська соціальність приходить на зміну соціальності ієрархій домінування[4] приматів десь 70–100 тис років тому, що можна визначити за появою слідів догляду за інвалідами, а також через виділення частки померлому в поховальному обряді. Одна з гіпотез щодо цього ароморфозу[5] пов'язана з формуванням у перед-людей за наслідками групового відбору серед їх співтовариств табу на обмеження доступу «свого»[6] до їжі. Таке табу, особливо в контексті конкуренції з поняттями ієрархій домінування з їх «правом альфи», не може функціонувати без чогось подібного до центру сакральності, який у разі порушенні табу дає афект обурення, що створює емоційну підставу для решти членів співтовариства повстати проти альфи і закликати його до порядку. Запропонований механізм виникнення архетипу сакральності має наслідком те, що людська ідентичністна соціальність по великому рахунку «лягає поверх» соціальності ієрархій домінування, і вона особливо сильно активується в умовах дефіциту життєво важливих ресурсів. Це знаходить підтвердження в людських практиках – ієрархії зазвичай розвиваються за наявності ресурсного достатку, тоді як ресурсні дефіцити зазвичай супроводжуються введенням нормування розподілу таких ресурсів з істотним креном у бік зрівняння в отримуваних кожним частках.

Перехід до соціальної еволюції. Звернемо далі увагу на факт, що практично всю свою історію, крім, можливо, останніх десяти тисяч років, усе людство освоювало доступний йому ландшафт у вигляді груп мисливців-збирачів у 15–30 дорослих особин. Більші групи зазвичай розпадалися на дві, дрібніші – «злипалися» з іншими. Цей факт регулювання чисельності первісних людських груп дозволяє припустити, що такі «розпади» і «злипання» регулюються біологічно, на рівні інстинктів, і тому «вміння» жити більшими співтовариствами вимагає компенсації дії цих інстинктів, що люди і навчилися вперше робити десь 10–12 тис років тому.

---

[1]Див. наприклад, [8], а також [4].

[2]Див. деталі в [4].

[3]Див. деталі в [3].

[4]Загальна модель ієрархій домінування може бути презентована наступним чином. унаслідок парних зіткнень кожна особина в спільноті отримує свій ранг, який визначає доступ до їжі та інших дефіцитних ресурсів. Найсильніша особина зграї – альфа – має беззаперечний «авторитет» у цьому плані, за альфою йде бета тощо — аж до останніх особин за рангом – до омег. У принципі, паралельні ієрархії домінування існують для обох статей, задаючи спільну схему соціальних взаємодій усередині зграї. При у зовнішніх стосунках зграя, яку веде власний альфа, діє багато в чому дуже згуртовано й узгоджено, експлуатуючи на свою користь додаткові можливості, які дає «ефект колективу». Деталі див. у [2, с. 101].

[5]Див. детальне обговорення в [3].

[6]Слід зауважити, що архетип сакральності є тісно пов'язаним з архетипом «свій», хоча останній має більш давню основу й проявляється, серед іншого, і в групах тварин з ієрархіями домінування. Нещодавно було встановлено, що в нейрофізіології архетипу «свій» значну роль відіграє речовина окситоцин [6].

Драйвер такого ароморфозу можна пов'язати із сакралізацією складу[7]. Дійсно, декілька первісних триб цілком могли почати складувати осінній урожай під наглядом спеціально виділеної команди – інвалідів і шамана, надаючи останнім додатковий сенс існування. Сама ідея складування запасів могла бути запозичена у гризунів. Збереження зібраних у запас продуктів диктує необхідність створення стін складського комплексу для обмеження доступу до запасів з боку тварин, сумісні ж трапези зимової пори і наявність шамана дають простір для розвитку ритуалів. Відносний вільний час у шамана й інвалідів/помічників міг дати базу для подальшого розвитку мистецтва. І, більш того, сама ідея землеробства могла виникнути через злаки, що виросли від просипаного восени зерна.

Але найголовніше – склад із запасами підтримував декілька триб мисливців-збирачів по сусідству, даючи їм простір для напрацювання практик компенсації інстинкту розпаду по досягненню кількості дорослих особин понад 30. І ці практики з часом з'явилися, причому в основі їх опинилися саме колективні ідентичності, цінність збереження єдності в яких оберігалася все тими ж самими центрами сакральності в головах усіх учасників.

Головний висновок і перспективи подальших досліджень. На закінчення має сенс розглянути ідеальні типи структуризації давніх триб з уже розвиненим сакральним. Перший крок – тотемічна триба [4] – складається із співтовариства рівних, вождя/бігмена і шамана. При цьому шаман позиціонується осторонь від загалу – і соціально, і географічно.

Наступний крок – община з храмом/складом[8]. Співтовариство рівних, які володіють усіма активами общини (громади) або особисто, або через частку в суспільному, складає народні збори. у центрі общини перебуває храм/склад, який обслуговується храмовими слугами. Храмовий обслуговуючий персонал, серед якого є не лише жерці і комірники, але також, зокрема, і ремісники, обслуговує на додаток і багато потреб самих общинників. Верхні позиції храмових працівників, мабуть, статусно були близькими до общинників, нижні позиції зазвичай займалися рабами.

Разом з храмом община (громада) також об'єднується постаттю вождя/царя. Цар відповідає за успіх і прихильність богів, і на цій підставі він бере участь у керівництві общиною. Поряд із царем на політику верхнього рівня впливає жрецька верхівка, храмові завгоспи, впливові общинники і народні збори. Храмові завгоспи управляють резервами общини, що створюються з внесків общинників разом з результатами ведення храмового господарства, – храм може володіти як землею, так і іншими активами, які вважаються громадськими. Храмові завгоспи керують ремісниками і діячами мистецтва, які зазвичай належать до храмових слуг, а також здійснюють обмін продукцією з іншими общинами, відправляючи і приймаючи торгові каравани.

При цьому дуже цікаво змінювалося в окресленій схемі статусне становище різних професійних груп. Якщо за часів царства Хамураппі общинники були здебільшого землеробами, які самі обробляли свої наділи, а ремісники, купці й солдати числилися серед храмових слуг, то в Аристотеля общинниками вже були солдати – власники наділів, а землю головним чином обробляли раби. Ремісники продовжували зали-

---

[7]Підставою цієї гіпотези послужило знаходження храмового комплексу Гебеклі-Тепе, який був побудований та підтримувався людьми в мезоліті – починаючи з XI тисячоліття до н.е. – без присутності будь-якого поселення по сусідству. Крім того, складська функція була невіддільною від храму на початку писемної історії – люди там зберігали и «частку богів» і власні надлишки, а «частка богів» покривала основні витрати суспільного життя.

[8]Зауважимо, що описана тут схема соціального устрою суттєво відрізняється від такої у Платона (філософи, стражі, раби), яка зазвичай пропонується як архетип соціального. Схема же Платона може бути отримана із соціального устрою тотемічної триби, в якій шаман із положення «збоку» переноситься в положення «нагорі», «головний», а общинники втрачають статус «мети суспільства» і тим самим уяремлюються.

шатися серед храмових працівників. Узявши ж «Історію Флоренції» Макіавеллі, ми знайдемо там у центрі суспільства вже ремісників і купців (попполо), а от військова знать минулих часів (нобелі) раптом почала вважати за краще декласуватися, переходячи за статусом у попполо. Селянства Макіавеллі не бачив взагалі, а більшість солдатів вважав такими, що належать до попполо на істотно нижчому статусному рівні.

Список літератури:

1. Бурлак С. Происхождение языка. Факты, исследования, гипотезы / С. Бурлак. – М. : CORPUS, 2011. – 480 с.

2. Крупкин П.Л. Россия и Современность: Проблемы совмещения: Опыт рационального осмысления / П.Л. Крупкин. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 568 с.

3. Крупкин П.Л. Эволюционная теория архетипов Юнга: Архетипические моменты в структуре коллективної идентичности [Электронный ресурс] / П.Л. Крупкин // Публичное управление: теория и практика : сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления. – Х. : Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2010. – № 3–4. – 432 с. – Режим доступа : http://modernity-centre.org/2010/07/27/kroopkin-115.

4. Крупкин П.Л. Об обосновании социального сакральным [Электронный ресурс] / П.Л. Крупкин // Социология религии в обществе позднего модерна. – Белгород : БелГУ, 2011. – 220 с. – Режим доступа : http://modernity-centre.org/2011/02/13/kroopkin-124.

5. Крупкин П.Л. Архетипы социальности [Электронный ресурс] / П.Л. Крупкин // Публичное управление: теория и практика : сборник научных трудов Ассоциации докторов государственного управления : специальный выпуск. – Х. : Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2012. – 312 с. – Режим доступа : http:// modernity-centre.org/2012/06/23/kroopkin-131.

6. Марков А.В. Окситоцин усиливает любовь к «своим», но не улучшает отношения к чужакам [Электронный ресурс] / А.В. Марков // Элементы большой науки. –2010. – Режим доступа : http://elementy.ru/news/431346.

7. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life / E. Durkheim. – NY : The Free Press, 1995. – 464 p.

8. Taylor Ch. Secular Age / Ch. Taylor. – Cambridge : Harvard University Press, 2007. – 874 p.

Олексій КРЮКОВ, Олександр РАДЧЕНКО

АРХЕТИПНІ ПІДСТАВИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

КРЮКОВ Олексій,
KRYUKOV Olexiy,
доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків.

Анотація: *у статті з точки зору архетипного підходу, аналізуються основні тенденції розвитку політичних режимів на пострадянському просторі. Автори намагаються дати відповідь на питання наскільки реально в умовах транзиту здійснити демократичні перетворення.*

Ключові слова: *архетип, політична система, політичний режим, демократичний перехід.*

УДК 321.01

Постановка проблеми. Із здобуттям незалежності та формуванням політичного курсу України на розвиток демократичної соціальної правової держави набуло надзвичайної актуальності осмислення сутності демократичного політичного режиму, типології перехідних режимів на шляху переходу від авторитаризму до демократії. Ставши на шлях демократичного транзиту Україна зіткнулася з цілою низкою негативних явищ соціально-політичного характеру, від чого в суспільстві розгорілася дискусія – це неминучі «ускладнення» подолання минулого, суб'єктивні прорахунки недалекоглядного політичного керівництва або «зворотний бік демократії», її природний стан?

На поставлені питання досі немає відповідей. З точки зору авторів за відповідями слід звернутися до глибинних підстав політичних режимів, їх архетипних характеристик, що і становить собою ***мету даної статті.***

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про широку увагу до проблематики політичних режимів у дискурсній рамці вітчизняних політичних та державно-управлінських досліджень. Проте практично одночасно як серед західних вчених (Х. Арендт, Р. Гастіл, Р. Даль, Т. Карозерс, М. МакФаул, В. Меркель, Р. Мертон, А.Пшеворський, К. Пейтман, Д. Растоу, Дж. Сарторі, В. Уоллерстайн ін), так і серед російських і українських дослідників сфери політичного (В. Андрущенко, В. Горбатенко, А. Колодій, А. Мельвіль, Г. Латфуллін, В. Разін, А. Романюк, А. Фісун, В. Шадт, Ф. Шамхалов, Ю. Шемшученко та ін.) досить часто допускається термінологічна плутанина і різночитання одних і тих же дефініцій. Зокрема, навіть у фундаментальному підручнику з політології під наукової редакцією А. Колодій (допущеному Міністерством освіти України як підручник для вищих навчальних закладів) серед певних основних категорій політології є «політична система», «політичний процес», але марно шукати загальновідому в Європі дефініцію «політичний режим» [9, с. 36].

Фундаментальна восьмитомна Енциклопедія державного управління, видана Національною академією державного управління при Президентові України у статті «Властивості та ознаки держави» про політичний режим згадує лише те, що це сукупність методів і прийомів здійснення державної влади і що розрізняють демократичний, антидемократичний, тоталітарний і авторитарний політичні режими [2, с. 104], а поняття «архетип» в енциклопедії відсутнє взагалі.

Виклад основного матеріалу. У суспільних науках поняття архетип (від грец. Arche – початок і typos – образ) – прообраз, первісний образ, ідея. Архетипи формують інстинктивні упередження і в той же час являють собою дієві засоби інстинктивного пристосування до світу [4].

У цьому розумінні поняття «політичний режим» є одним з базових архетипів політичної системи, виражає спосіб її функціонування,

РАДЧЕНКО Олександр,

ROV Olexander,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державної служби, управління та адміністрування Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Луганськ.

Анотація: *у статті з точки зору архетипного підходу, аналізуються основні тенденції розвитку політичних режимів на пострадянському просторі. Автори намагаються дати відповідь на питання наскільки реально в умовах транзиту здійснити демократичні перетворення.*

Ключові слова: *політико-управлінська архетип, політична система, політичний режим, демократичний перехід.*

УДК 321.01

характер взаємозв'язку державної влади і суспільства. Він являє собою інституційний спосіб взаємодії держави і громадянина, відображає той чи інший рівень свободи, політичної конкуренції між владою та опозицією у формуванні органів державної влади, а також рівень політичної участі громадян, їх впливу на прийняття державно-управлінських рішень, що відображають соціальне представництво і народне волевиявлення [11, с. 18].

Досвід політичних трансформацій останніх десятиліть переконує у тому, що політичні трансформації колишніх авторитарних режимів не завжди означають їх демократизацію. Наслідком подібних поставторитарних і посттоталітарних транзитів стає формування «дефектних», «гібридних» тощо політичних режимів. Відтак проблема типологізації державно-політичних режимів як системи суспільних відносин, є одним з центральних об'єктів політологічних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Тому спочатку необхідно визначитися у співвідношенні політичних систем і політичних режимів. Під політичним режимом ми розумітимемо сукупність характерних для певного типу держави владно-політичних відносин, засобів і методів реалізації державної влади, домінуючих форм взаємодії влади і суспільства, які в сукупності становлять механізм функціонування політичної системи суспільства.

Ядром, стрижневою підсистемою політичного режиму, вважатимемо владні відносини в надрах державного апарату,методи та принципи державного управління, ідеологію та філософію діяльності посадовців, політиків, державних службовців. Виділення саме цієї складової політичного режиму має принципове значення для транзитивних суспільств, оскільки від характеру, спрямування та особливостей владної взаємодії, ціннісних підвалин, форм і методів діяльності представників державного апарату (які, власне, й здійснюють трансформаційні перетворення) найбільш залежить успіх (або провал) демократичного транзиту.

Демократичним політичним режимом прийнято означати таку форму організації суспільно-політичного життя, що заснована на принципах рівноправності його членів, періодичній виборності органів управління, децентралізації та розосередженні влади з метою надання громадянам можливості рівномірного впливу на функціонування владних органів та прийняття рішень відповідно до волі більшості [7, с. 563]

Авторитарний режим являє собою тип урядування, за якого володарі вимагають безперечної покори урядованих [4, с. 17].

У той час як політична система являє собою досить стійку статичну конструкцію, політичний режим має динамічну форму існування і тому менш стабільний, зміни його можуть коливатися в ту чи іншу сторону в межах норм, що допускаються конституцією і законами, особливостями соціокультурного розвитку. Сучасний політичний розвиток визначальною мірою залежить від культурної готовності націй до тих чи інших змін. Відмова від колишніх і сприйняття нових цінностей нерідко продиктована геополітичними інтересами, пов'язаними з приналежністю до відповідної цивілізації.

Таким чином, матриця політичної системи носить чітко визначений інституційний характер і сама політична система, перш за все, є системою інститутів, в той час як матриця політичного режиму

має аксіологічний характер і включає в себе, перш за все, ціннісні детермінанти процесу функціонування політичної системи та політичні відносини. Система є більш статичною, режим по відношенню до неї виступає механізмом, а цінності виступають «приводними ланцюгами» цього механізму. Отже, коли ми звертаємося до системоутворюючих архетипних характеристик системи суспільних відносин, то мова має йти про типи політичних систем, коли ж ми розглядаємо співвідношення різних гілок та інститутів влади в рамках політичної системи, то в цьому випадку йдеться про типи політичних режимів [12, с . 47].

Сутність політичного режиму визначає також і діалектика взаємовідносин громадянського суспільства з державою. Існує три архетипи таких відносин. Перший тип – держава виконує волю громадянського суспільства і будує свої відносини з громадянами на клієнтських або партнерських засадах. За таких умов суспільство ніби наймає державу для управління суспільством. Другий тип передбачає повне поневолення громадянського суспільства державою, коли люди стають гвинтиками деспотичної тоталітарної системи. Третій тип – авторитарний – характеризується певним балансом, рівновагою сил між громадянським суспільством та державою.

У даному контексті можна розглядати й становлення політичних режимів держав на пострадянському просторі, котрі формують взаємодію держави і громадянського суспільства за усіма трьома зазначеними моделями.

До першої групи партнерської взаємодії держави і суспільства можна віднести, в першу чергу прибалтійські країни – Литву, Латвію, Естонію. До другої групи з домінування держави в більшій чи меншій мірі центрально-азійські держави – Казахстан, Киргизію, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан. До третьої – східноєвропейські держави і закавказькі республіки – Україну, Росію, Білорусь, Молдову, Грузію, Вірменію, Азербайджан.

Прибалтика історично займала або пронімецьку (Латвія і Естонія), або пропольську (Литва) позицію, і ставши розмінною монетою в період останнього перерозподілу світу змушена була перебувати в єдиному державному утворенні з геополітично чужою Росією. Держави з домінацією православної культури, тим не менш, по-різному орієнтувалися в своєму подальшому розвитку – від максимальної віддаленості з історичних причин (Молдова) до максимальної співпраці (Білорусь) при остаточно невизначеною Україною. Попри конфесійні відмінності в закавказьких державах, радянське минуле їх об'єднало і тісно переплело, створивши складно розв'язувані етнічні проблеми. Їх європейська географічна маргінальність сприяє маргінальності політичної, що полягає в русі у європейському напрямку, але зі своїми кавказькими особливостями. Сильні геополітичні гравці в даному регіоні (Туреччина, Іран) додають політичну невизначеність і привносять своєрідність в політичну ситуацію в закавказьких державах. Центрально-азійські країни, повернувшись до своїх традиційних витоків, будують свою державність, виходячи з власного уявлення про політику і державу, на який чинять істотний вплив провідні геополітичні гравці регіону – Росія, Китай, Іран, а також США, які не бажають виходу з-під контролю важливого геополітичного регіону. Під впливом перерахованих тенденцій в пострадянських державах формуються політичні режими як традиційного характеру з авторитарними рисами, так і демократичної спрямованості з явним нальотом радянського минулого.

Зокрема, Філіп Рьодер говорить про формування на пострадянському просторі чотирьох типів поставторитаризму: автократії, олігархії, етнічно орієнтовних та врівноважених республік [18]. Натомість Олександр Фісун переконаний, що в більшості пострадянських країн формується неопатримоніалізм [136].

Особлива увага дослідників (Ч. Ендрейн, С. Хантінгтон, В. Моммсет, Р. Даль) була прикута до феномену існування (особливо в транзитивних державах) формально цілком демократичних політичних режимів, за яких політичні лідери виходять за межі права під гаслом політичної доцільності, йдуть на безпосередні контакти із

цивільним населенням, громадянськими структурами, широкими народними масами, що підтримують їх, прагнуть мобілізувати широкі верстви суспільства на боротьбу з корупцією, яка символізує попередні «злочинні» режими тощо. Проте подібна політика є лише загравання з натовпом, надмірні обіцянки ніколи не здійснюються, а справжні мотиви та інтереси правлячої групи далекі від народних і полягають в якнайдовшому перебуванні при владі. Такий режим отримав назву популістського. Докладні світоглядно-ціннісні, інституційно-правові та політико-інструментальні риси популізму наведені в роботі дослідницького колективу НАДУ під головуванням Е. Афоніна [7, с. 287 - 292].

Зазначимо, що в основі більшості класифікацій політичних режимів є ціннісні підвалини співвідношення влади та свободи, особливості механізмів реалізації державної влади та її взаємодії з громадським суспільством. За такого підходу разом з трьома ідеальними режимами – тоталітарним (всесилля влади над суспільством та повна відсутність свободи), авторитарним (всесилля влади над суспільством за певного рівня індивідуальних свобод) і демократичним (повний контроль суспільства над владою з домінуванням прав і свобод громадян) виокремлюється низка режимів, що у відповідності до рівня підконтрольності влади суспільству й ступеню гарантованості прав і свобод громадянина тяжіють до одного з цих ідеальних типів.

Як не парадоксально, але 30-річний досвід дослідження «переходів до демократії» як самостійного напрямку політичної науки (з часу публікації статті Д. Растоу «Переходи до демократії; спроба динамічної моделі» [19]) важко назвати особливо продуктивним щодо вивчення архетипів власне демократії. Транзитологи зазвичай приймали те або інше визначення передбачуваної «точки прибуття» процесу переходу практично апріорі без особливих дискусій [15], особливо не задаючись питанням про те, якою мірою дана теоретична побудова застосовна до вивчення суспільств у процесі трансформації (ймовірно непридатних концепцій в принципі не існує), і що нового воно дозволяє дізнатися про предмет дослідження. Тим часом цілком очевидно, що в світлі пострадянської практики найбільш поширені в літературі моделі демократії виглядають недостатніми.

Трансформацію політичних режимів у пострадянських державах можна умовно розділити на два етапи. На першому етапі в 1990-і роки спрямованість політичних процесів характеризувалася двома ключовими тенденціями: стабілізацією і адаптацією. У прибалтійських державах, які заздалегідь визначили для себе європейський шлях розвитку, ці процеси проходили прискореним темпом. В інших державах спостерігалися схожі тенденції, пов'язані зі стабілізацією обстановки в країні. Так були заморожені етнічні конфлікти (в Абхазії, Південній Осетії, Нагорному Карабасі, Придністров'ї), які остаточно вирішені не були, проте протиборчим сторонам вдалося досягти перемир'я; завершені громадянські війни (у Грузії і Таджикистані). У колишніх союзних республіках до кінця 1990-х рр. сформувалися національні держави, громадяни яких намагалися адаптуватися до нових ринкових умов в економіці, мінімуму держави в соціальній сфері та новим політичним інститутам – демократичним за формою, проте значною мірою традиційним за змістом.

У 2000-ті роки настав другий етап трансформації, який співпав з початком економічного зростання і підвищенням вимог населення до свого добробуту. На перший план виходить проблематика вибору подальших цілей і шляхів розвитку. Дана проблема вирішувалася по-різному. Так, в країнах, де склалися досить активні і розвинені громадянські структури і де правлячі кола вчасно не відреагували на нові виклики, відбулися «кольорові революції» (Грузія, Україна, Киргизія). У Росії владні еліти запропонували населенню нову форму соціального контракту: авторитарне правління в обмін на зростання добробуту. Такий маневр дозволив правлячим колам уникнути демократизації і поступово витіснити публічну конкуренцію з політики. У низці країн (Вірменія, Азербайджан, меншою мірою – Білорусь) владним елітам

за допомогою силових заходів різного штибу і різного ступеня інтенсивності вдалося не допустити розвитку політичних подій за сценарієм «кольорових революцій». У Молдові ж на хвилі вимог соціальної справедливості до влади повернулася Комуністична партія, котра традиційно експлуатувала цей лозунг і зуміла ефективно використати ностальгічні спогади про часи Радянського Союзу. Однак, як показали подальші події, попри на всі політичні відмінності, ніде, в жодній із зазначених країн так і не вдалося домогтися принципово інших моделей розвитку.

Спеціаліст з постсоціалістичних трансформацій А.Рябов [10], відзначає відмінності в трансформаційних процесах країн Центральної та Східної Європи та пострадянських державах. Насамперед, це деінституціоналізація політичного і, значною мірою, економічного життя, що свідчить про непередбачуваність результатів виборів в одних державах і передбачуваності політичного процесу в інших, а також персоніфікація влади, характерна практично для всіх (окрім прибалтійських) держав пострадянського простору. Політичні сили, що перемогли на виборах, прагнуть відразу ж використовувати демократичні інститути для збереження нового статус-кво на свою користь.

Слід зазначити також, що більшість пострадянських держав (крім, мабуть, Білорусії) намагалися вийти з-під геополітичного контролю Росії, вважаючи, що така віддаленість сприяє підвищенню шансів для створення сильної національної державності, заснованої на специфічному для кожної країни політичному режимі.

Спеціаліст з посткомуністичних трансформацій Томас Карозерс у своїй відомій статті «Кінець парадигми переходу» пише про те, що найбільш поширені моделі політичного розвитку перехідних країн слід вважати альтернативними напрямками, «а не проміжними станціями на шляху до ліберальної демократії». На його думку, «хитка середина між повнокровною демократією та відвертою диктатурою є сьогодні найтиповішим місцем перебування посткомуністичних країн і країн третього світу». Не будучи диктатурами або молодими демократіями, вони належать до так званої політичної «сірої зони», але мають демократичні атрибути, наприклад, певний, хоча й обмежений політичний простір для опозиційних партій і незалежного громадянського суспільства.

У той же час за наявності регулярних виборів і демократичних конституцій «вони страждають від серйозного дефіциту демократії, зокрема, коли йдеться про кепську репрезентацію інтересів громадян, слабку участь у політичних процесах поза голосуванням, неправові дії державних службовців, сумнівні вибори, низьку довіру до державних установ та їх традиційної неефективності» [14].

Таким чином, демократизація політичного режиму в більшості країн пострадянського простору відбувається не за приписаними теоріями транзиту правилами, що сприяє становленню ліберальної демократії, а за власними умовами, які нерідко поєднується з традиційним характером політичної влади.

Перебування цих країн (за винятком прибалтійських республік) тривалий час в рамках радянського геополітичного простору вплинуло на політичні процеси після здобуття ними незалежності. Однак, незважаючи на початкову подібність посткомуністичних трансформацій, всі зриміше проявляється прагматична тенденція пострадянських країн стати самостійними державами, незалежними від свого потужного сусіда. І політичні режими, що формуються в цих нових суб'єктах міжнародних відносин, підпорядковані саме даній меті. Причому нестійка політія в Росії є фактором, що послаблює російський вплив на пострадянському просторі, що призводить до невизначених геополітичних наслідків. Тому чим раніше Росія визначиться зі своїми зовнішньополітичними пріоритетами, тим більше ймовірності збереження в зоні свого впливу деяких пострадянських держав.

На думку російського дослідника В. Гельмана [1] в цілому, пострадянський досвід зайвий раз підтверджує, що демократія не народжується «сама по собі» або навіть в результаті зусиль «демократів» (нехай ними і рухають найкращі наміри),

але являє собою перш всього «обумовлений результат конфлікту» [17]. Цей, здавалося б, досить банальний висновок може служити «точкою відліку» для подальших досліджень. Основними проблемами демократизації на пострадянському просторі є політична конкуренція і становлення формальних інститутів. Вивчення цих аспектів пострадянської політики в Росії, Україні, Білорусії і (багато в чому) на Заході знаходиться поки на початковій стадії аналізу емпірики з метою підтвердження та / або спростування існуючих теорій (релевантність яких стосовно пост-СРСР часом викликає сумніви). Очевидно, що наступні кроки щодо переосмислення теорій вимагають і інших підходів до вивчення практики пострадянського розвитку.

Висновки. До самого останнього часу розгляд процесів демократизації взагалі і в пост-СРСР, зокрема, проходило в рамках парадигми «голлівудського фільму». Відповідно до неї, «хороші хлопці» (прихильники демократії) протистоять «поганим» (противникам демократії), але в кінцевому рахунку глядачів чекає happy end, тобто успіх «хороших хлопців» [див, напр, 16]. Сьогодні, після усвідомлення того, що happy end навряд чи настане, а «хороших хлопців» в природі не існує (так само як і «поганих»), слід очікувати – як колись в кінематографі – приходу реалізму (у будь-якому можливому сенсі цього поняття).

Реалізм у вивченні політики на пострадянському просторі означає не тільки відмову від нормативного підходу й прийняття існуючих акторів та інститутів такими, які вони є. У більш широкому плані йдеться про реалізацію дослідницьких програм, орієнтованих на виявлення причин і наслідків динаміки акторів та інституційних змін в порівняльній перспективі – як крос-національній, так і крос-регіональній (маючи на увазі порівняння національної та субнаціональної політики в країнах пост-СРСР). Такі дослідження можуть стати точками зростання «нового знання про світ політики в цілому.

Для вивчення субнаціональної політики в Росії такою «точкою зростання» буде, ймовірно, політичний аналіз становлення місцевого самоврядування у великих містах і супутніх цьому процесу конфліктів регіональних і субрегіональних еліт. Для вивчення політики в пострадянських державах нові пізнавальні можливості відкриє аналіз переходу в Білорусі, що дає приклад успішної консолідації недемократичного посткомуністичного режиму.

В той же час в Україні, з одного боку, стався найпотужніший сплеск демократії (Майдан 2004 року), але, з іншого боку, він же і закінчився таким же сильним загальним громадським розчаруванням в демократії як такій, що призвело до соціального відродження «Фенікса з попелу соціальних сподівань» – замовлення на сильну авторитарну владу на останніх президентських виборах в Україні, де реально суперничали тільки два відверто авторитарних лідера – Тимошенко і Янукович.

Нарешті, власне політична практика функціонування формальних інститутів – створення і застосування конкретних законів, вирішення спорів і використання санкцій – також залишається резервом дослідницької порядку денного.

Список літератури:

1. Гельман В. Из огня да в полымя? Динамика политических режимов постсоветских стран в сравнительной перспективе / В. Гельман. // Полис, 2007 – N2 – С.81-108.

2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.

3. Карбалевич В. Управляемая демократия: белорусский вариант // Неприкосновенный запас. 2008. № 5 (61). [Электронный ресурс]. / В. Карбалевич. – Режим доступа : http://magazines.russ.ru/nz/2008/5/ka9.html (дата обращения: 28.04.2011).

4. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.

5. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу. [Электронный ресурс] / В. Лейбин. – 2-е издание. – М.: АСТ, 2010. – Режим доступа : http://vocabulary.ru/dictionary/881/word/arhetip

6. Макаренко Б. Посткоммунистические страны: некоторые итоги трансформации / Б. Макаренко // Полития. – 2008. – № 3 (50). – С.105-125.

7. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації : Навч. посіб. / Національна академія державного управління при Президентові України, Українське товариство сприяння соціальним інноваціям; Ред. кол.: Е.А. Афонін (голова) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2008. – 416 с.

8. Політологічний енциклопедичний словник./Упорядник В. П. Горбатенко; За ред.. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

9. Політологія. Кн. перша : Політика і суспільство. Кн. друга : Держава і політика / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космічна. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.

10. Промежуточные итоги и некоторые особенности постсоветских трансформаций. Лекция Андрея Рябова на проекте «Публичные лекции Полит.ру». [Электронный ресурс]. / Андрей Рябов. – Режим доступа : http://polit.ru/lectures/2010/08/12/riabov.html

11. Радченко О. Зміст, сутність та типологія категорії «політичний режим» у державно-управлінському дискурсі [Текст] / О. В. Радченко // Актуальні проблеми державного управління : Зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2005. – № 2(24) – С. 15 – 22.

12. Радченко О. Політичний та державноуправлінський режим: операціоналізація дефініцій в категоріальному ряду сфери політичного / О. В. Радченко // Збірник наукових праць ДонДУУ. Серія Державне управління. Т.IX. Вип. 112 – 2008 р. – с. 43–51.

13. Фисун А. А. Демократия, неопартимониализм и глобальные трансформации: Монография. / А. Фисун. – Х.: Константа, 2006. – 352 с.

14. Carothers T. The End of the Transition Paradigm // Journal of Democracy. – 2002. – Vol.13. №2. – P. 6 – 18.

15. Merkel W. Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung. / Wolfgang Merkel. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010 – 561 p.

16. McFaul M. Russia's 1996 presidential election: the end of polarized politics / Michael McFaul. – California : Hoover Press, 1997 – 169 p.

17. Przeworski A. Democracy and the Limits of Self-Government / Adam Przeworski. – Cambridge University Press, 2010 – 200 p.

18. Roeder Ph.G. Varieties of Post-Soviet Authoritarian Regimes. / Ph.G. Roeder. – Post-Soviet Affairs, 1994. – Vol. 10. – № 1.

19. Rustow D. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model / Dankwart A. Rustow. – Institute of War and Peace Studies, Columbia University, 1970 – 27 p.

КУЗЬМІН
Микола,

KUZMIN
Nikolai,

кандидат філософських наук, Кримський експертний клуб, м. Сімферополь, Автономна Республіка Крим, Україна.

Анотація: *у статті досліджується природа символічних соціальних кордонів. Соціальний кордон розглядається як архетип, що конституює культурні групи. На прикладі сучасного Криму показано, як конструюються символічні кордони між етнічними спільнотами.*

Ключові слова: *соціальний кордон, ідентичність, сприйняття дискримінації, історична пам'ять, міжетнічний конфлікт.*

УДК 316.723: 323.1

Микола КУЗЬМІН

КОРДОН ЯК АРХЕТИП СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ВЗАЄМОДІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ГРУП: КРИМСЬКІ РЕАЛІЇ

Постановка проблеми. Полікультурність і поліконфесійність українського суспільства не тільки є незаперечним фактом, а і повинні сприйматися як ресурс для розвитку його культури, державного будівництва й економіки. Однак сучасна соціокультурна ситуація порушує питання про те, як зберігати культурне різноманіття в умовах, коли багато в чому елімінуються зовнішні культурні відмінності. З іншого боку, в сучасному світі достатньо прикладів дисоціації полікультурних спільнот, конфліктів між етнокультурними і конфесійними групами.

У цих умовах набуває актуальності дослідження як засобів збереження культурними групами своєї своєрідності, так і можливостей використання культурної розділеності для запуску механізму конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що в українській науці державного управління, соціології та політології проблемі ролі і значення архетипів в управлінні складними соціальними процесами приділяється значна увага. Зокрема, можна назвати роботи наступних вчених: Е. Афонін, Т. Бутирська, Т. Вакулова, О. Донченко, Л. Кочубей, О. Крюков, О. Романенко, Ю. Шайгородський та ін. Однак можна констатувати брак робіт, в яких досліджувалася б дія конкретного архетипу в деякій соціально-політичної ситуації. Проблема соціальних кордонів у вітчизняних суспільних науках також знайшла відображення в роботах Б. Гвіздецької, І. Кононова, В. Кочана, О. Філіппової та С. Хобти. Проте також можна констатувати, що поняття «соціальний кордон» як вельми дієвий методологічний інструмент практично не застосовується до аналізу кримського соціуму, складну етнополітичну і ментальну структуру якого можна вважати класичним прикладом соціального поділу.

Мета статті – проаналізувати механізми конструювання соціальних кордонів між етнічними групами сучасного Криму і на цьому прикладі розкрити значення архетипу кордону у формуванні етнічних груп і необхідності його врахування в практиці державного управління.

Виклад основного матеріалу. Дослідження Ф. Барта [1] засвідчили, що поняття кордону та ідентичності є тісно пов'язаними між собою. З погляду норвезького вченого, саме кордони конституюють культурні групи, оскільки культурні фактори більш мінливі, ніж факт існування кордону: «Культурні риси, які позначають цей кордон, можуть змінюватися; культурні характеристики членів також схильні до трансформації; організаційні форми групи – і ті можуть змінюватися. І тільки факт постійної дихотомії між членами і „зовнішніми" дозволяє визначити спільноту і дослідити зміни культурних форм і змістів» [2, с. 300].

Водночас створення кордонів є однією з найбільш давніх культурних практик людини. Дані археології свідчать про наявність ло-

кальних спільнот, що мали культурну специфіку ще у неандертальців [3, с. 348]. Первісні рід чи плем'я були вельми згуртованими і герметичними групами, символічні кордони між якими утворювали тотемічні уявлення і відчуття тісного зв'язку з територією, яке мало значну емоційну силу [4, с. 50].

Значне місце ідея кордону посідає в міфології. Формування кордонів оголошувалося результатом промислу та дії богів, а в актуальній практиці здійснювалося шляхом складних ритуалів та обрядів, до яких допускалися лише посвячені [5, с. 97]. У давньогрецькій міфології Зевс виступав покровителем кордонів полісів. Давньоіранський бог Митра, що був творцем законів, етичних норм і соціального устрою в цілому, іменувався «випрямляч кордонів». Одною з іпостасей Юпітера був бог Термінус, який символізував сакральність кордону. У свято Терміналії жителі сусідніх, межуючих ділянок спільно приносили жертву Термінусу, при цьому жертовний вогонь мав бути запалений від домашнього вогнища [6, с. 50].

Усе це дозволяє стверджувати, що кордон є своєрідним архетипом, укоріненим в глибинах несвідомого, і тому людина буде завжди проводити реальні або символічні кордони в своїй практиці і надавати їм особливого значення. Як справедливо вказує В. Кочан, «всю історію людства його супроводжували кордони: просторові і тимчасові, між тим, що дозволено і тим, що засуджується, між відомим, зрозумілим і невідомим, незрозумілим, між страхом, небезпекою і безпекою, між своїм і чужим» [7, с. 130]. В.Я. Пропп показав, що в міфосимволіці кордон приховує за собою амбівалентну, загадкову реальність: в казках позамежний, «потойбічний» світ нерідко описується як місце достатку, де є і «молочні ріки», і «кисільні береги» і «скатертини самобранки», але цей достаток таїть у собі небезпеку [8, с. 369]. Кордон, виступаючи як архетип в культурних практиках, завжди проявлятиме себе через структурування соціокультурного простору, визначення порядку міжкультурних взаємодій. Тому, якщо людина втратить кордон в одному місці, то вона прагнутиме виявити його в іншому, сконструювати нове розмежування.

У цьому сенсі справедливим слід визнати твердження Ю.М. Лотмана про то, що «будь-яка „культурна" картина світу є „бінарною" за своєю суттю, тобто будь-яка семіотична модель простору, в якому мешкає та чи інша культурна спільнота, виявляється з необхідністю розділеної на внутрішнє („свій") простір і зовнішній („їхній")» [9, с. 50]. Саме такий поділ і є семантичним ядром архетипу кордону. На думку О.П. Істоміної, він полягає в тому, що кордон виступає у функції розмежування двох різноякісних просторів – «свого» (космічного, упорядкованого, освяченого) і «чужого» (хаотичного, небезпечного, неосвяченого) – і формує ціннісну структуру універсуму [10, с. 9].

Тобто, проведення символічного кордону в сучасних соціокультурних практиках – це не просто засіб відтворення своєї культурної групи, а й реалізація глибинних інтенцій людської психіки, а існуючі культурні порядки лише забезпечують можливість реалізації цієї інтенції. Соціальна ідентичність будується на основі постулювання соціального кордону. Як показали дослідження Дж. Тернера та Г. Теджфела, процес формування ідентичності починається із соціальної категоризації – упорядкування соціального оточення в термінах членів певних груп, підкреслення внутрішньогрупової схожості і міжгрупових відмінностей, що сприймаються. А другим етапом формування ідентичності є конструювання якісних характеристик розмежування, а саме соціальне порівняння – процес формування уявлень, що забезпечують міжгрупову диференціацію за рахунок переваги своєї групи: приписування їй головним чином позитивних характеристик, а іншим – різною мірою негативних [11, с. 118–119].

У сучасних умовах посилюється значимість соціопсихологічних механізмів у процесах відтворення соціальних груп, оскільки залишається дедалі менше об'єктивних маркерів для поділу за соціоструктурними і соціокультурними ознаками. Тому підтримка полігрупового устрою все більше ґрунтується на дискурсивних практиках, міжгрупові кордони стають дедалі символічнішими, але при цьому не перетворюються на менш дієві і конфліктні. Більш того, в галузі дискурсу конфліктність і маніпулювання нею виникають швидше і легше.

Символічні кордони, як підкреслюють М. Ламонт і В. Молнар, являють собою концептуальні відмінності, що виробляються соціальними акторами для визначення цілей і можливих прак-

тик. Це інструменти, завдяки яким індивіди і групи борються і приходять до визначень реальності. Символічні кордони формують ідентичності, а значить, і ресурси групового членства [12, с. 167]. Такого штибу дискурсивні кордони закріплюються певним набором символічних маркерів, які Ф. Барт називав «діакритики». І. Нойманн підкреслював, що діакритиками може виступати все, що завгодно, проте в ситуаціях взаємодії культурних груп найчастіше їх джерелами є мова, історія, релігія тощо [13, с. 31].

Одним з найбільш яскравих прикладів такого дискурсивно-символічного розмежування є етнополітичні процеси в сучасному Криму, для яких характерною є жорстка дискурсивна межа між російськомовною більшістю кримського населення і кримськими татарами. У сфері ЗМІ й публічного політичного протистояння дискурсивні міжетнічні кордони, що сформувалися, мають наступний набір діакритиків: релігія, мова, історична пам'ять, топоніміка, уявлення про конфлікти між групами, про дискримінацію.

Одним з найбільш очевидних символів, що розділяють національні спільноти в Криму, є історія, точніше її протилежні, конфліктні інтерпретації. До списку цих інтерпретацій належать характеристики Кримського ханата і боротьба з ним Російської імперії, історична першість християнства або ісламу на півострові, міфологема «корінного народу», наслідки включення Криму до складу Росії, проблема колабораціонізму в 1941–44 рр., депортація кримськотатарського народу.

Історична пам'ять в етнополітичній боротьбі виступає як певне «наукове» обґрунтування етнічних ідеологій. Набори історичних міфів розділяють ці етнокультурні спільноти Криму точно так само, як у минулому тотеми й міфи про походження розділяли архаїчні племена.

Історія, маючи статус науковості, надає можливість ідеологам етнічності обґрунтовувати свої побудови підібраними історичними фактами, формувати квазінауковий дискурс. Історичні розвідки, які підтверджують етнічні ідеології, нерідко мають статус наукових монографій і статей, що дозволяє ідеологам стверджувати про істинність, об'єктивність своїх конструктів і звинувачувати протилежну сторону в міфотворчості, стереотипах. У результаті картини історичного минулого практично не узгоджуються між собою. Це не становило б особливої проблеми, якби не обґрунтування історичним минулим сучасних претензій на владу і ресурси.

Постулювання історичних претензій корелює з уявленнями про дискримінацію, які також, як і історична пам'ять, поділяють кримчан на «своїх» і «чужих». Звинувачення у дискримінації звучать з обох сторін етнополітичного протистояння. Кримські татари звертають увагу на невирішеність земельних і культурно-мовних проблем, непропорційне представництво у владі, ксенофобію стосовно кримських татар у ЗМІ. Росіяни – на те, що кримським татарам виділяються окремим рядком кошти з бюджету на облаштування та реалізацію культурних проектів (як приклад можна навести слова російського публіциста: «татарська умма збирає джизью і харадж з нас до цих пір; дивіться, ми оплачуємо всі їхні ЗМІ, вони дотуються з держбюджету; віддаємо землю, оплачуємо їх поїздки 18 травня з усього Криму до Сімферополя. Виходить, що одна-єдина громада має привілеї щодо всіх інших, їх права більше і вище інших» [14]).

Тобто, уявлення про дискримінацію мають взаємний характер. У Криму ми маємо співтовариство дискримінованих, в якому кожна з етнічних груп бачить себе обділеною, і в результаті відбувається взаємне конструювання символічного кордону, що розділяє етнічні групи на тих, хто є дискримінованим, і тих, хто дискримінує. Про таку взаємність свідчить соціологічне дослідження Центру Разумкова, результати якого показують наявність значних розбіжностей в оцінках представниками національних груп забезпеченості власних прав і прав іншої національної групи [15, с. 25–27]. Індекс забезпечення прав кримських татар в оцінках кримчан загалом ста-

новить 0,74 (у т.ч. в оцінках росіян – 0,79, українців – 0,78), а в оцінках самих кримських татар – тільки 0,346. З іншого боку, індекс забезпечення прав російськомовного населення в оцінках кримчан загалом становить всього 0,49 (у т.ч. росіян – 0,44, українців – 0,54), а в оцінках кримських татар – 0,71. Тобто, кожна з етнокультурних груп вважає, що права інших забезпечено краще, ніж її власні.

Ще одним способом вибудовування символічних кордонів є топоніміка. Кримськотатарські ЗМІ принципово використовують тільки ті назви населених пунктів Криму, які існували до 1944 р. Навіть більш того, Севастополь і Сімферополь, які із самого початку носили ці імена, називають, відповідно, Ахтіяр і Акмесджит – за назвами поселень, що існували в період Кримського ханата поруч з місцем їх заснування. Пропозиції провести автоматичне повернення назв населених пунктів, перейменованих після депортації кримськотатарського народу, є одним із символів соціального кордону між етнічними спільнотами Криму. Аналогічної стратегії дотримуються радикальні опоненти кримських татар у російському русі. В їх дискурсі півострів називається не інакше, як Таврида, а назви Крим вони не визнають, оскільки вважають його більш пізнім і занесеним ззовні чужинцями тюрками.

Але якщо історичні інтерпретації, топоніміка й закиди про дискримінацію ґрунтуються хоч на якийсь об'єктивній реальності, то наступний спосіб конструювання символічного кордону спирається цілком на віртуальну реальність. Йдеться про впровадження в суспільну свідомість ідей про деяку засадничу, неминучу конфліктність між росіянами і кримськими татарами, про те, що рано чи пізно конфлікт перейде в «гарячу стадію». На щастя, в цьому випадку відома «теорема Томаса» поки що не спрацьовує, і ці пророцтва не стають такими, що самі здійснюються. Однак функціонування таких ідей у публічному дискурсі стає засадами дій, спрямованих на етнічну мобілізацію і жорстке розмежування з «майбутніми ворогами», тим більш, що приклади Боснії, Косова, Нагірного Карабаху та ін. є актуальними для сучасної політики. Таке сприйняття відносин між етнічними групами формує кордон, подібний до того, що існує між ворогуючими державами. Його конституюють взаємні погрози і страхи.

Водночас слід визнати, що реального конфлікту в Криму немає. Зіткнення, що траплялися на етнічному та релігійному ґрунті, ніде не набували масового характеру і швидше були результатом зусиль і провокацій з боку етнополітичних підприємців. Кримське співтовариство значною мірою орієнтується на пошук компромісів, підтримку миру. Чверть століття спільного життя показали, що можна знаходити спільну мову, незважаючи на потенційну конфліктність і спроби її актуалізувати. Про те, що конфлікт значною мірою є уявним, свідчать ще одні дані Центру Разумкова: у 2011 р. лише 4,6 % респондентів у числі найбільш важливих, актуальних кримських проблем відзначили напружені міжнаціональні відносини (у 2008 р. – 16,4 %) , причому у росіян ця цифра становить 3,1 %, а у кримських татар – 14,7 %. Водночас 76 % опитаних Центром Разумкова кримчан стверджують, що не відчувають себе захищеними від зіткнень на міжнаціональному та міжетнічному ґрунті. Про уявний характер цих страхів, зокрема, свідчить те, що в Севастополі, де повністю домінує російське населення, наявність таких страхів підтвердили вже 88,6 % [16]. Тобто, можна констатувати, що міжнаціональний конфлікт, не будучи частиною реальності, виступає як маркера соціальної кордону, в реальності такої межі немає, але у віртуальному сенсі вона існує.

Символічні кордони, що спираються на уявлення про неминучий конфлікт між росіянами і кримськими татарами, конструюють і за допомогою акцентуації релігійних відмінностей. Причому, оскільки православ'я та іслам мають достатньо довгі традиції безконфліктного співіснування, то тут вступає в дію міф про «радикальний іслам», який, як показала Е.С. Муратова, є «продуктом цілеспрямованої творчості певних політичних діячів і журналістів.

За допомогою публічних виступів і публікацій в засобах масової інформації в суспільну свідомість впроваджується думка про радикальні, екстремістські прояви процесу ісламського відродження у Криму та неминучий міжконфесійній конфлікт за прикладом Боснії, Косово або Чечні» [17, с. 209]. Антиісламська пропаганда, ототожнення ісламу і тероризму використовуються як ще один з діакритиків, що формують етнокультурний кордон. Так, одіозний лідер однієї з груп кримського козацтва Віталій Храмов заявив, що через дії «ісламського радикального підпілля» сьогодні слова «татарин», «мусульманин» і «мусульманський радикал» є практично словами-синонімами [18].

Такими є досить безрадісні реалії сучасного Криму. Однак чи варто їх оцінювати однозначно негативно? Дискурсивне символічне розмежування, на перший погляд, є конфліктогеним і містить у собі загрози безпеці держави і суспільства. Але ж таке розмежування існувало завжди, і це не призвело до самогубства людства. Багато сучасних дослідників, аналізуючи розвиток в історії Китаю і Європи, прямо говорять про те, що саме внутрішня однорідність Китаю стала причиною застою в його розвитку, а конфлікти і конкуренція між європейськими державами зумовили бурхливий ріст технологій і призвели, в кінцевому підсумку, до домінування європейської цивілізації у світі.

Більш того, як було показано вище, дії по створенню кордону мають архетипічний характер і вже через це не можуть бути однозначно деструктивними, в них має бути позитивна, розвиваюча складова. З точки зору Ю. Лотмана, сенс концепту «кордон» завжди є двозначним: з одного боку, він розділяє, з іншого – об'єднує, належить одночасно двом розділеним просторам [19, с. 162].

Конкуренція етнічних груп може сприяти не лише конфліктам, а і розвитку етнічних культур, активізації етнографічних та історичних досліджень, більшій змобілізованості і дисциплінованості представників кожного етносу з метою отримання додаткових підстав для позитивної «я-концепції».

Російський дослідник К. Крилов, який є водночас одним з ідеологів російського націоналізму, пише: «Перш за все, наявність кордону не передбачає, що він розділяє різні речі. По обидві сторони кордону може перебувати те ж саме. Важливим є лише те, що кордон важко перетнути. Це – головна (а по суті, єдино важлива) властивість кордону. Якщо міркувати більш формально, кордон можна визначити як місце, де присікаються ланцюги причинності: процес, що захоплює все по один бік кордону, не продовжується по інший його бік» [20].

Як націоналіст К. Крилов постулює необхідність національного розмежування, однак при цьому вказує на те, що таке розмежування має визначати порядок взаємодії груп. Саме тому в сучасних дослідженнях кордон трактується як «початок або кінець кожного певного буття; межа, що відокремлює щось від іншого; місце прямого зіткнення, єднання і взаємопроникнення предметів, що суміжно співіснують» [21, с. 213].

Дотримуючись цієї думки, можна стверджувати, що символічне розмежування етнокультурних груп формує спільний соціальний простір їх взаємодії. І тільки в рамках цього простору знаходять сенс конфронтаційні практики, покликані підкреслити інакшість і тим самим сприяти інгруповій динаміці, відтворенню як самих груп, так і їх конкуренції. Тобто, в цьому разі архетип кордону сприятиме внутрішньому розвитку етнокультурних спільнот.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що неефективними будуть управлінські зусилля, спрямовані на стирання етнокультурних кордонів, адже метою управління є не створення нової реальності, а впорядкування та підвищення ефективності функціонування структур, які існують. Тому управлінські зусилля повинні бути спрямовані на те, щоб практики, які розмежовують групи, не набували деструктивного характеру, не породжували сильних конфліктів. Зусилля,

спрямовані на стирання кордонів, ні до чого не призведуть, оскільки архетип знищити неможливо, а його придушення в якій-небудь одній сфері реальності призводить до того, що він знайде собі вихід в іншій сфері. Так, стирання класових кордонів у західному суспільстві в роки післявоєнного зростання добробуту призвело до появи нових міжгрупових кордонів. Класовий конфлікт змінився конфліктом поколінь (згадаймо гасло «Не довіряй нікому старше 30-ти»), а молодіжні бунти 1968-го за ступенем своєї деструктивності виявилися значно сильнішими за класові конфлікти, що в цілому мали раціональну економічну природу. Аналогічно, стирання міжкультурних кордонів може мати непередбачувані наслідки. Самі по собі спроби асиміляційного впливу можуть бути причиною конфліктів.

Управлінські зусилля у сфері міжкультурних взаємодій будуть набагато ефективнішими, якщо зосередяться на функціях кордонів. Соціальні кордони, незважаючи на свій символічний характер, виконують функції, аналогічні тим, які виділяють у державних кордонів (бар'єрна, фільтруюча та контактна [22, с. 305]). Соціальні кордони розділяють групи (бар'єр), конституюють можливості обмежених переходів із групи в групу (фільтр) і містять у собі механізми взаємодії (контактна функція). У цьому контексті є очевидним, що політика, спрямована на попередження міжетнічних конфліктів, повинна концентруватися на посиленні контактної функції культурних кордонів і при цьому сприяти збереженню культурної самобутності етнічних груп.

Список літератури:

1. Этнические группы и социальные границы: социальная организация культурных различий / под ред. Ф. Барта ; пер. с англ. И. Пильщикова. – М. : Новое изд-во, 2006. – 187 с.

2. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries / Frederik Barth // Theories of Ethnicity: A Classical Reader. – NY., 1996. – P. 294–325.

3. Долуханов П. «Чуждый», «чужой» и археология / Павел Долуханов // Чужое: опыты преодоления. Очерки из истории культуры Средиземноморья. – М. : Алетейя, 1999. – С. 344–359.

4. Проблемы этнической географии и картографии. – М. : Наука, 1978. – 166 с.

5. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении / Карл Хаусхофер ; пер. с нем. И.Г. Усачева // О геополитике. Работы разных лет. – М. : Мысль, 2001. – С. 7–250.

6. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2 т. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – Т. 2. – 719 с.

7. Кочан В.М. Феномен пограниччя в соціокультурному вимірі : дис. … кандидата філос. наук : 09.00.03. / Кочан Василь Михайлович. – Сімферополь, 2008. – 178 с.

8. Пропп В.Я. Морфология сказки. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – 511 с.

9. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб : Искусство – СПб, 2000. – 704 с.

10. Истомина Е.П. Мотив границы в художественном сознании И.А. Гончарова: автореф. дис. ... канд. фил. Наук : 10.01.01 – «Русская литература» / Е.П. Истомина. – Ярославль, 2011. – 19 с.

11. Сушков И.Р. Социально-психологическая теория Дж.Тернера / И.Р. Сушков // Психологический журнал. – 1993. – №3. – С. 115–125.

12. Lamont M. The Study of Boundaries in the Social Sciences / Michele Lamont, Virag Molnar // Annual Review of Sociology. – 2002. – Vol. 28. – P. 167–195.

13. Нойманн И. Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейских идентичностей / Ивэр Нойманн ; пер. с англ. В.Б. Литвинова, И.А. Пильщикова. – М. : Новое издательство, 2004. – 336 с.

14. Попов Е. Не надо прятаться за сказки о веротерпимости [Електроний ресурс] / Евгений Попов // Крымское ЭХО. – 14.05.08. – Режим доступа : http://kr-eho.info/index.php?name=News&op=article&sid=902.

15. АР Крим: люди, проблеми, перспективи (Суспільно-політичні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в Автономній Республіці Крим) : (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – № 10. – 2008. – С. 2–72

16. Якість життя жителів Криму та перспективи її покращання в контексті реалізації стратегії економічного та соціального розвитку АР Крим на 2011–2020 рр." : інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії на тему „Крим: безпека і розвиток" 6 квітня 2011 р. [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/Prz_Krym_2011_Yakymenko.pdf.

17. Муратова Э. «Радикальный» vs «крымский»: ислам в современной мифологии Крыма / Эльмира Муратова // Іслам: історія, сутнісні виміри та сучасні тенденції : матеріали VII міжнародної молодіжної релігієзнавчої літньої школи / наук. ред. Л.Д. Владиченко, Т.В. Хазир-Огли. – Київ, 2008. – С. 208–214.

18. Басаврюк С. Угроза исламского радикализма [Электронный ресурс] / Софья Басаврюк // Крымское ЭХО. – 4.06.2010. – Режим доступа : http://kr-eho.info/index.php?name=News&op=article&sid=4616.

19. Лотман Ю.М. Поэтический мир Тютчева / Ю.М. Лотман // Лотман Ю.М. Избранные статьи : в 3-х т. : Т. 3. – Таллинн : Александра, 1993. – С. 145–171.

20. Крылов К. Нация как субъект конфликта [Электронный ресурс] / К. Крылов // Вопросы национализма. – 2010. – № 3. – Режим доступа : http://vnatio.org/arhiv-nomerov/node91.

21. Пивоваров Д.Е. Граница / Д.Е. Пивоваров // Современный философский словарь / под общей ред. В.Е. Кемерова. – Лондон ; Франкфурт-на-Майне ; Париж ; Люксембург ; Москва ; Минск : Панпринт, 1998. – С. 213.

22. Колосов В.А. Геополитика и политическая география / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 479 с.

Марія ЛАШКІНА

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ АРХЕТИПУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ЛАШКІНА Марія,

LASHKINA Maria,

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті розглядаються деякі особливості інформаційного простору України, що впливають на трансформацію архетипу національної держави в умовах розвитку комунікативних технологій та глобалізації. Позитивний сценарій розвитку під впливом глобалізації визначено в тому, що неоформлена остаточно національна свідомість, сприйнявши всю різнобарвність сучасного глобального світу, може сформувати в собі найкращі характеристики толерантності, самоорганізації, кооперації й практично стати культурологічним і світоглядним зразком.*

Ключові слова: *інформаційний простір, архетипи, моделі поведінки, мультикультурне середовище, глобалізація.*

УДК 035: 659.3/4:32.019.5

Постановка проблеми. Розвиток сучасного інформаційного світу й комунікативних технологій вимагає всебічного осмислення проблем, що виникають в суспільних процесах внаслідок різноманітних впливів. З моменту винаходу друкарського станку комунікативні технології значно змінилися. Сьогодні для транслювання думок та ідей, їх поширення та розповсюдження не потрібно, та і неможливо шукати джерело дозволу для конкретного контексту в системі державного або суспільного управління. Технологічний прогрес телебачення, Інтернету й соціальних мереж стає все більш незалежним та маловпливовим з точки зору національного державного дискурсу. Суспільні потреби та ринкові відносини в умовах глобальних рухів товарів та послуг дають можливість використовувати технологічні винаходи майже всім членам будь-якого соціуму незалежно від віку, освіти та соціального становища.

За даними статистики, сьогодні в Україні тільки телевізійні приймачі мають практично 100 відсотків домогосподарств. Останні декілька років в Україні стрімко розвиваються мережа Інтернет-користувачів, ринок Інтернет-послуг. За даними ВГО „Рада з конкурентноспроможності індустрії інформаційно-комунікативних технологій", за 2012 рік кількість споживачів Інтернет зросла на 34 %. Вже 19,9 мільйонів жителів України віком від 15 років регулярно користуються Інтернетом [4]. 13 мільйонів користуються Інтернетом достатньо активно, більшість населення користується мобільним зв'язком та має по два і більше мобільних телефонів. Інформаційний простір розширяється і стає все більш різнобарвним, неоднозначним та доступним для маніпуляцій.

Актуальність дослідження. Інформаційне навантаження на особу збільшилося в десятки разів порівняно, наприклад, з минулим сторіччям. Ті ж самі процеси відбуваються і на соцієтальному рівні, їх вивчення стає все більше актуальним. Соцієтальний рівень трактується нами відповідно до підходів українських вчених (О. Донченко, Е. Афоніна) як складне психосоціальне явище, що відображає дійсність через психологічне забарвлення, наділяючи характеристиками історично змінного й разом з тим цілісного психосоціального світу людини, суспільства, цивілізації [1].

Глобалізація, мультикільтурність і конвергенція політичних систем та ментальності вже стали реальністю сьогодення, і ми не можемо не враховувати їх впливів, що відбувається, в тому числі, і в ідеологічній площині. Сучасний світ все більше позбувається інформаційних, культурних, ментальних та економічних кордонів. Інформаційний простір у цьому сенсі є тим чинником, який дає можливість відобразити, наскільки процеси глобалізації є визначальними та як він впливає на систему ідеологічних цінностей національної держави.

Водночас інформаційний простір є також відображенням і транслятором не тільки колективного свідомого а і колективного несвідомого. Тобто, ми можемо говорити про вплив архетипики

національної держави на формування інформаційного простору і, навпаки, вплив інформаційного простору на створення архетипів національної держави або поглинання більш агресивним ціннісним середовищем.

Визначення не вирішених раніше завдань загальної проблем. Оскільки епоха постмодерну змінює підходи до багатьох раніше сталих та безсумнівних доктрин та істин, ми можемо висунути гіпотезу про зміну архетипічного в конкретному етнічному та соціальному середовищі в майбутньому, що відбувається під певним інформаційним впливом. Тема впливу інформаційного поля на зміни несвідомого, формування нового гештальту (образу), зокрема у наступних поколінь, в українському суспільстві є малодослідженою.

Мета цієї статті – осмислити можливість трансформацій архетипів як механіки цінностей через інформаційний простір, дослідити потенціал інформаційного простору для зміни архітипного сприйняття дійсності в Україні в умовах глобалізації, що і як впливає на формування нових смислів в українській соцієтальній дійсності, як це відобразиться на процесах державотворення в Україні в майбутньому. Цей феномен ми будемо розглядати на межі декількох гуманітарних сфер, зокрема психології, медіа-технологій інформаційного поля, соціології політики, лінгвістики та державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму аналізі ми будемо спиратися на основні концепти дослідження колективного несвідомого школи аналітичної психології (К. Юнга, Е. Самюелса, Г. Адлера, Д. Хардинга, Дж. Холла, Е. Ноймана, В. Зеленського, Марії-Луізи фон Франц, Д. Шарпа та ін.) і на висновки та постулати відомих дослідників соціальних процесів і феноменів масової свідомості Г. Лебона, Г. Тарда, Е. Дюркгейма, С. Московічі та ін.

К. Юнг стверджував, що „колективне несвідоме складається з інстинктів та їх кореляторів – архетипів", які, в свою чергу, і формують колективне несвідоме [26, с. 249]. Психологічні феномени в сучасному світі стають дуже важливим елементом спостереження. Для нашого дослідження найбільш актуальним будуть ідеї автора архетипної психології Джеймса Хілмана, який розглядає архетипи як основу проблем екології, соціального життя міст, громадянської свідомості й суспільної освіти, що є актуальними для державного управління. Критикуючи психоаналітичні школи і чисту психологію, він звернув увагу на важливість психічного для існування соціуму. Хілман вважав, що будь-яка поточна ситуація має архетипне значення, тому дослідження контексту є важливим, і його треба розширювати до масштабів вічності – існуючих умов людського життя [24, с. 14].

Майже всі наукові школи різних напрямків та спеціалізацій гуманітарної сфери цікавляться феноменом впливу й розвитку архетипів у структурі несвідомого, їх впливу на поведінку та реакцію індивідів. Дослідженням архитипики в соціальних системах активно займаються О. Донченко, Ю. Романенко, А. Некіта, Е. Афонін, А. Мартинов, П. Крупкін, Т. Вакулова, О. Шипунова, О. Радченко, Н. Моніна, Н. Баннова, С. Плевако, А. Бабайцев, Я. Сурікова, Л. Салієва, І. Миронов, А. Давидов, Є. Бохан, О.Породько-Лях та ін.

Цікавим для нас є дослідження психологічних феноменів у масовій комунікації та архетипів як засобу презентації цінностей у журналістиці російських науковців І. Єрофієвої та Г. Мельник.

Виклад основного матеріалу. Розуміння проблеми настає тоді, коли всі однаково осмислюють складові семантичних конструктів, що використовуються. Тому в контексті публікації ми маємо пояснити, що розуміємо під архетипом національної держави, як розуміємо інформаційний простір, та встановити між цими поняттями трансформаційні зв'язки. Автор погоджується з думкою відомого українського психолога О. Донченко про те, що класична матеріалістична наука не здатна пояснити архетипову феноменологію, тому ми маємо спростити розуміння цього феномена до зрозумілого, виходячи з предмета дослідження [8, с. 14].

Архетипи (з грец. „початок”, „зразок”) у різних наукових сферах трактуються як проформа, прототип, вихідний зразок. Наприклад, у літературних творах архетипи – скоріше це образи, що часто повторюються, що лежать в основі літературних сюжетів, фольклорні мотиви; в мистецтві – первинний оригінал, покладений в основу міфів, казок і самої культури в цілому. З точки зору представників школи аналітичної психології (К. Юнг), архетипи – це універсальні психічні структури, що складають колективне несвідоме та відображаються у нашому досвіді через певні уявлення, мотиви, сновидіння тощо [26, с. 251]. Характерною ознакою архетипів є значний вплив на емоції людини. Архетипи володіють власною ініціативою, містять у собі певний спосіб реагування. Психологи вважають, що у сприятливій для його прояву ситуації архетип здатен народжувати думки й імпульси, втручаючись таким чином у неї, спотворюючи справжні наміри людини. Якщо виходити з ще однієї властивості архетипу як самостійної галузі психіки, можна стверджувати, що в них сконцентровано специфічну власну енергетику. Юнг порівнював архетипи з апріорними інстинктами, спільними з тваринними, настільки близькими, що вони виступають їх несвідомими образами, інакше кажучи, є „моделями інстинктивної поведінки”. Як правило, ці моделі уособлюються в міфологічному національної свідомості. Архетип – самостійна галузь психіки, її неусвідомлена частина, тому дуже уразлива в умовах інформаційного світу. К. Юнг попереджав людство, що „ми значно краще захищені від неврожаїв, повеней, чим від власної духовної неповноцінності, що не сприяє опірності психічним епідеміям” [13].

Архетип національної держави, на нашу думку, може ґрунтуватися на тих сталих архетипних конструкціях, історіях і міфах, що склалися в підсвідомості людей, які мешкають на одній території, мають спільні символи й ознаки держави, певну форму державного устрою, органи державної влади, спільну мову (або мови) і культуру. В основі всіх державотворчих процесів лежать певні загальні національні архетипи, які фактично і мають створювати націю. Національний простір України, а значить, і всі процеси державотворення для країни, яка не має історичного досвіду державності, вже 20 років перебувають на „випробувальному терміні”. Глобалізація й нові комунікативні технології поглиблюють процеси розширення картини світу та сприйняття дійсності, що може продовжити цей „випробувальний термін” та стати загрозою для втрати ідентичності як єдиної політичної, ще несформованої політичної свідомості. Це негативний сценарій. Позитивний же полягає в тому, що неоформлена національна свідомість може сприйняти всю різнобарвність сучасного глобального світу, сформувати в собі найкращі характеристики толерантності, самоорганізації, кооперації й фактично стати культурологічним і світоглядним зразком. Як стверджує М. Головатий, Україна народилася під знаком Венери і тому її призначення – вища космічна творчість [7, с. 431]. За даними моніторингу соцієтальних змін Україна (1992–2012) та Україна, Росія і Бєларусь (2010–2011), у 2010–2012 роках у 46 % дорослого населення України сформувалася й готова і далі відтворюватися своя ідентичність [1].

Інформаційний простір розглядається як багатогранне інформаційне середовище, що оточує людину, де через різні комунікативні технологічні засоби створюється і швидко тиражується велика кількість інформації. У широкому розумінні це – соціально-політичне поняття, що вбирає в себе територіальний, економічний, космічний і людський фактори [14]. Інформаційний простір має декілька вимірів: глобальний, міждержавний, загальнонаціональний, регіональний та ін. В інформаційному середовищі існує велика кількість каналів, якими розповсюджується інформація, зокрема інформаційні агентства, телебачення, радіо, друковані ЗМІ, книговидання, Інтернет-середовище тощо. Сучасний стан загальнодержавного або національного українського інформаційного простору визначається фахівцями як незадовільний, що викривлює головну демократичну цінність – свободу слова і думок, знижує моральність і рівень культури. Так, Г. Почепцов звертає увагу на те, що український

інформаційний простір не став економічно виправданим бізнесом, як це сталося в інших, демократично організованих, країнах, а залишився економічно-політичним, що впливає на його якість [18]. Серед великої кількості телерадіокомпаній немає такої, що контролювалась би громадянами, досі немає суспільного телебачення. Державні ж телерадіокомпанії не задовольняють головну демократичну вимогу: надання точної, неупередженої, збалансованої та своєчасної інформації громадянам для ухвалення зважених раціональних рішень і взяття відповідальності за своє життя на себе.

В Україні зареєстровано більше 800 телерадіоорганізацій. Розвиток цифрового та супутникового сегменту телевізійного ринку дозволяє говорити про покращення якості телевізійного сигналу та охоплення території його розповсюдження, що автоматично призводить до збільшення аудиторії телеглядачів.

В Україні, як і в загальносвітовому просторі, інформаційне навантаження на людину збільшується, що призводить до формування особистості нового зразка, людини, яка, не включаючись у контекст, пристосовується до ситуації. „Великий брат" або „великий обманщик" фактично є новими архетипами інформаційної доби для всього світу. Особливості проходження інформаційних потоків каналами масової комунікації несуть у собі знання про закономірності дійсності, відображають структуру людської пам'яті та інтелекту, основні особливості соціальної системи, де найбільш яскравою є взаємодія індивідуально-психічних явищ. Тому людина в системі інформаційного обміну та комунікації виступає лише тільки одним з елементів (хоча може бути і дуже складним елементом) [16, с. 19]. Цей „елемент", втрачаючи основне традиційне архетипове коріння, під впливом глобалізації очевидно трансформується.

Міфологічний соцієтальний простір України ґрунтується на певних традиціях, стереотипах та установках, що формувалися в різні способи від казкового світу індивідуально-родинного затишку до ідеологем „розвиненого соціалізму", трансльованих через пропаганду засобів масової інформації. Як констатує психолог О. Коліта, українська душа, всупереч трагічному історичному досвіду, демонструє величезну життєлюбність і життєздатність з орієнтацією на сьогодення [13]. Ментальні ознаки українців, які виділяють соціологи, є такими: інтровертність у сприйнятті всього, що їх оточує, зосередженість на подіях і фактах внутрішнього світу; кордоцентрічність, що проявляється у сентименталізмі, емпатії, яскраво вираженій любові до природи, культуротворчості й естетизмі життя; архаїчний індивідуалізм, переваження чуттєвого над волею та інтелектом [7, с. 401].

Загальновідомою є українська ліричність і мрійливість, поетичність і релігійність, прагнення до ідеалу, повага до внутрішнього світу людини, її талантів та здібностей. Водночас українці мають добре розвинені риси, характерні для національних держав, – здатність до добровільного об'єднання в самоорганізовані й самокеровані структури і братства, артілі, гуртки, кооперативи, товариства, корпорації [13].

Фахівці визнають, що, крім позитивних міфів, що притаманні українцям, на кшталт „кодекс честі", „лицарство", в колективному несвідомому українців функціонують дуже небезпечні міфи-чужинці, насаджені чужими культурами, які характеризуються, зокрема, наступними рисами: „комплекс меншовартості", „Україна – це „окраїна", страх перед війною, зневіра, що від мене залежить якість життя, здоров'я, добробуту, почуття щастя безпосередньо залежить від кількості грошей тощо [13]. Прагнення здобути щастя розуміється через велику кількість грошей та посади, що призводить до „психологічної готовності людей до вирішення своїх проблем за рахунок інших". На думку професора Е. Афоніна, такий підхід є мотивацією бідності та проявом особистості екстраверта, що є характерним для психотипу модернового суспільства, який відходить з історичної арени [1]. Цей показник, як показало дослідження російських фахівців „Секрети успіху", є характерним для людей з невеликими статками. Більш заможні на перше місце для досягнення успіху ставлять наполегливість праці [1].

За даними Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України, бідними вважаються ті, у кого більше 60 % бюджету йде на харчування. У 2010 році таких українців було 41,2 %, в 2011 – 41,5 %. До 2008 року рівень бідності знижувався, сьогодні вже йде зворотній процес, тобто рівень бідності збільшується [6]. Вочевидь, за таких показників важко говорити про формування нового психотипу постмодерного суспільства (за Е. Афоніним), але це підтверджує висновок Г. Почепцова, що споживацьке суспільство вже побудовано [18]. Водночас інформаційний простір пропонує формування, крім споживацького менталітету, ще і пострадянський, побудований на міфологемах минулого.

Фактично ці міфи і створюють таку амбівалентну політичну культуру українців, де демократизм, волелюбність, толерантність і миролюбність поєднуються зі схильністю до анархізму, бунтів і міжусобної боротьби, намагання поставити особистісні інтереси над загальнодержавними [7, с. 401].

Треба зауважити, що з моменту появи пропаганди як технології впливу на суспільну свідомість у процесі трансформації міфів не останню роль відіграють сучасні засоби масової інформації. Вони дають як необмежені можливості для отримання інформації про події та явища, так і для маніпуляції міфічним способом пізнання, порушуючи баланс інформаційного обліку й екологію масової свідомості.

Передача інформації відбувається у формі та вигляді психічного переживання. У цьому процесі передавач інформації (журналіст, блогер, колумніст тощо) є тільки посередником між суспільним явищем, що відбулося, та своїми глядачами, слухачами та читачами, тобто споживачами інформаційного продукту. Передача інформації проходить у формі й у вигляді психічного переживання транслятора цієї інформації. У свою чергу, передача психічного сигналу здійснюється ніби в три етапи: спочатку переживання є чистою психікою (сприйняття, почуття та особливості мислення самого суб'єкта, який отримав інформацію), потім перетворюється на психічну форму, символ, подразник (слова, текст, міміку, позу, картинки на екрані та ін.) і знову стає психічним буттям для об'єкта. Тексти, образи й знаково-символічні засоби, які виступають у ролі сигналу, містять спеціальні психологічні коди, які розшифровуються в комунікативному процесі [16, с. 33].

Інформаційне поле, яким постійно оточена людина, відображає зміст інформаційних потоків, їх динаміку і взаємозв'язок. По великому рахунку, потужність цього поля залежить від того, хто є джерелом інформації і на яких умовах іде її передача. Сьогодні величезна частина соціальної комунікації, яка прийняла на себе усні, письмові та візуальні функції, відбувається через ЗМІ, Інтернет та інші канали інформаційного простору фактично постійно.

Це означає, що весь простір переповнений не тільки свідомими й підсвідомими образами, міфами, штампами та стереотипами передавачів інформації а і переплетеними психічними переживаннями кодерів (передавачів) і декодерів (приймачів) цієї інформації.

Лінгвісти стверджують, що в будь-якому медіадискурсі містяться архетипні образи. Дослідниця Породько-Лях вважає, що сучасний медіа-дискурс характеризується етнічними архетипами, які представлені архетипними образами чи образами-константами й трансформованими образами, характерними для мови ЗМІ. Концепти, які поєднують у собі трансформовані гештальти й образи, постають, з одного боку, як специфічні ключові слова, а з іншого – як специфічні константи концептосфери медіа-дискурсу. Вона пропонує схему концептосфери, яка змінюється під впливом архетипів, трансформується й створює нові архетипні образи [17].

Як стверджує російська дослідниця І. Єрофєєва, використання архетипів у журналістських текстах є дуже важливим, оскільки вони є привабливими для аудиторії. Їх використання може посилити підсвідомі враження, а сакральні образи забезпечать необхідний зв'язок між мотивацією споживача та продажем медіапродукту [10].

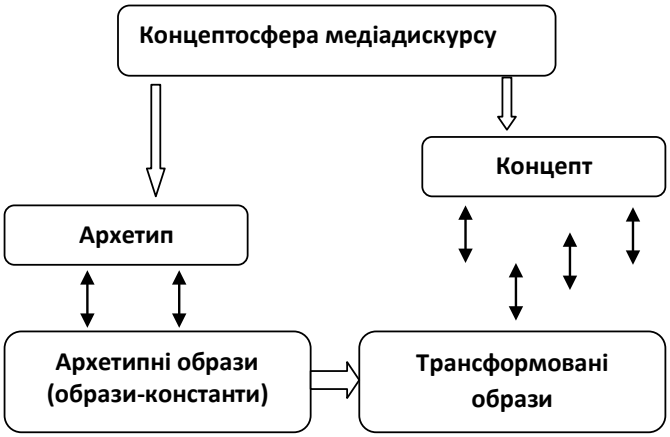

Рис.1 Схема концептосфери, що трансформується [17].

Архетипів – нескінченна безліч, вони проявляють себе завжди і скрізь, а особливо в період кризових ситуацій (війна, лихоліття, перебудова, революція). Тому науковці пропонують в сучасному глобальному світі їх досліджувати на рівні етносу, народу й нації як ментальну конвергенцію, тобто за допомогою парадигми ментальної конвергенції (розумового зближення) привести в дію процеси гармонізації та трансформації міжкультурних відносин сучасного світу [3].

Як стверджує російська дослідниця І. Єрофєєва, використання архетипів у журналістських текстах є дуже важливим, оскільки вони є привабливими для аудиторії. Їх використання може посилити підсвідомі враження, а сакральні образи забезпечать необхідний зв'язок між мотивацією споживача та продажем медіапродукту [10].

Архетипів – нескінченна безліч, вони проявляють себе завжди і скрізь, а особливо в період кризових ситуацій (війна, лихоліття, перебудова, революція). Тому науковці пропонують в сучасному глобальному світі їх досліджувати на рівні етносу, народу й нації як ментальну конвергенцію, тобто за допомогою парадигми ментальної конвергенції (розумового зближення) привести в дію процеси гармонізації та трансформації міжкультурних відносин сучасного світу [3]. Розглядати національні архетипи за допомогою ментальної конвергенції було б правильно, якби українське суспільство було моноархетипним. Але українська держава не має спільних історичних традицій, а значить, міфологічного поля. Постає питання, як сформувати спільні цінності при феномені принаймні двох архетипів всередині однієї держави?

В умовах інформаційного світу роль інформаційного простору у цьому питанні є визначальною. Тому треба проаналізувати, що ми бачимо, читаємо, які засоби комунікації використовуємо. Моніторинг телепрограми лише за два вибраних нами тижня, з 18 по 24 та з 25 по 31 березня 2013 року, засвідчив засилля на українських каналах серіалів та розважальних програм і шоу російського виробництва. Назви програм на найбільш популярному українському каналі „Інтер": „Следствие вели", „Судебные дела", „Семейный суд" говорять самі за себе. Кількість тільки серіалів російського виробництва про міліцію, прокуратуру, військових, злочинців різних мастей на топових українських каналах вражає: „Профиль убийцы", „Морские дьяволы -2", „Бригада", „Паутина -6", „Безмолвный свидетель", „Улицы разбитых фонарей", „Детектор лжи-3", „Криминалисты. Мыслить, как преступник".

Які почуття можуть викликати в українців серіали та фільми, нібито покликані виховувати патріотизм, формувати мужність, повагу до воїна, захисника, правоохоронця, в країні, де рівень довіри до правоохоронних структур сягає ледь більше одного відсотка [5, с. 18]? Усі ці художні твори сповнені агресією та насильством. Агресія і

насильство породжують агресію і насильство. Створюється ситуація, коли установка на формування патріотизму, поваги до держави, правоохоронних органів, закладені апріорі в російських серіалах, не відповідає українським реаліям, але картинка є гарною і приваблює ностальгією. Фільми та програми, що розповідають про російську сучасність чи спільну радянську історію або відображають їх, символізують спільний пострадянський інформаційний простір. Сучасний світ є більш символічним, і символи фактично замінюють сенси. Однак якщо установки не задовольняються, вони змінюються на протилежні.

Ментальні особливості українців, як було показано вище, свідчать про те, що їм притаманні колективізм і толерантність. Але ці установки незадоволені, бо не мають „вигоди" – це означає, що суспільство буде все більше уходити в індивідуальність та нетерпимість. На каналах практично немає оригінальних сучасних документальних фільмів, публіцистичних програм про майбутнє, роздумів про сучасне.

Проаналізувавши тільки назви програм телебачення різних каналів, що транслюються в Україні, можна зробити висновок, що більшість програм є калькованими розважальними шоу або російськими серіалами. Засилля розважальних програм на телебаченні свідчить про те, що цей найбільш доступний і популярний канал інформаційного простору не виконує виховну та інформаційну функцію, а переключився тільки на розважальну.

З іншого боку, зовсім протилежна картина спостерігається в Інтернет-середовищі. Очевидно, що прихильниками цього каналу комунікації здебільшого є молоде покоління. Результати соціологічного дослідження „Сучасна молодь України", проведеного інститутом Горшеніна, показали, що 80,2 % молодих людей вже не можуть обійтися без мобільного телефону, а 72,3 % – без Інтернету [27]. Більшість (60 %) людей шукає там інформацію та новини. За даними рейтингу „Gemius Україна" в лютому цього року найпопулярнішим ресурсом серед Інтернет-аудиторії віком 14+ є пошукова система Google (68 %), другим за популярністю – поштовий сервер mail.ru, третім – соціальна мережа „Вконтакте" [4].

Інформаційний простір, заповнений продукцією інших держав, відсутність національного інформаційного продукту мають специфічні наслідки для соцієтального середовища. З одного боку, це посилює глобалізаційні процеси, розширює картину світу, з іншого – зменшує вплив національної держави на своїх громадян, знижує ідентифікацію громадян з державою, що фактично може призвести до втрати національної держави. Рівень довіри до органів державної влади – це також відображення присутності актуалізованої, сучасної державної політики в інформаційному просторі. Глобалізація – це не тільки ментальна та культурна конвергенція, це також і агресивна розбудова постмодерної мережевої імперії з боку більш розвинених держав. Суспільство „перехідних" держав має виробити певні навички захисту від таких впливів, і роль органів державної влади, що ухвалюють остаточні рішення щодо розвитку суспільства, тут є переважаючою.

На думку автора, під впливом ЗМІ, зокрема телебачення, з одного боку, експлуатуються пострадянські ностальгічні образи, з іншого – нав'язуються нові архетипічні образи. Наприклад, значущими та часто вживаними в літературі, міфах і легендах для українців були архетипи „козак", „воїн", „велика матір" [19, с. 82]. Сучасність же, через телебачення, пропонує нові, зокрема: „маленький українець", „серая зона" „слабоє звено", „доступна українська жінка".

Студенти (дослідження не було репрезентативним, опитувалися тільки студенти одного курсу, одного ВНЗ) на питання, які відчуття вони мають після перегляду випусків новин українських каналів, відповідають, що відчувають себе „рабом" або „жертвою" (!). Люди не відчувають через інформаційний простір зацікавленості їх життям. Формується й підігрівається відчуження суспільства від держави. Новини на телебаченні не відображають реальний стан суспільства, про що свідчить моніторинг

Інтернет-видання „Телекритика" щодо якості новин з точки зору замовності (цензури), стандартів інформаційної журналістики та замовчування новин [20].

Результати експертного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2012 році, засвідчили дуже низькі оцінки експертів щодо використання інтелектуального, духовно-етичного і громадянсько-суспільного потенціалу суспільства. Фахівці констатують звуження простору для інтелектуальної конкуренції на противагу світовим тенденціям та вважають це „ознакою суспільної деградації" [9]. Скоріш за все, це є свідченням того, що держава фактично не створює умов для нового змістовного інтелектуального смислового дискурсу, заганяючи суспільство в маргінальний тип існування.

Висновки та подальші напрями наукових досліджень. Мотиваційні форми поведінки, що формуються у населення під впливом розважальних шоу-програм, формують і споживацькі смаки щодо політичного дискурсу, перетворюючи реальність на „сімулякри". Медіакратія (влада ЗМІ) стає головною владою для населення, політиків і для державного управління. Водночас молоде покоління практично має вже зовсім інші смаки й уподобання, повністю пов'язані з новими технологіями [18].

Процеси, що відбуваються в сучасному світі, є дуалістичними з точки зору їх впливу на молоді національні держави. Розширення комунікативного простору за рахунок нових технологій певною мірою загрожує формуванню ідентичної державної нації. Інформаційний простір держави є, безумовно, визначальним чинником у долі національних держав. Через інформаційний простір національної держави можуть передаватися як позитивні меседжі щодо формування нових цінностей та мотивів існування соціуму, так і негативні, що впливають на формування агресивних форм поведінки, втрату ідентифікації тощо.

Відсутність в інформаційному просторі інтелектуального діалогового вікна для спілкування з проблем розвитку національної держави значно впливає і на взаємовідносини влади й громадян, і на психологічну структуру соціуму. Суспільство – це організм, що постійно розвивається й змінюється під впливом зовнішніх факторів. Його функціонування зумовлюється соціально-психологічними процесами індивідуального та суспільного свідомого й підсвідомого, генезисом формування та зовнішніми чинниками. Архетипи, що створюють картину світу для нових поколінь, у світовому контексті відображаються в казках ще позаминулого сторіччя, наприклад „людина світу, мандрівник" (Герда у „Сніговій королеві" Г. Андерсена). Якщо проаналізувати казки та міфи минулого, можна знайти багато образів, що сьогодні вже є втіленими в соцієтальну дійсність.

Наше оглядове дослідження показало, що в сучасному інформаційному просторі казки і міфи замінено серіалами та новинами, фільмами, ток-шоу, інформаційним шумом, який наповнює Інтернет. Це дає можливість уявити, які моделі поведінки втіляться в майбутніх поколіннях, наприклад „великий удавальник", „злодій" або „добрий прокурор". Депресивні ж архетипи, зокрема „маленького українця", впливають на соцієтальні особливості, і тут уже важко говорити про формування цінностей демократичного європейського суспільства, де головною цінністю є вільні та відповідальні громадяни, що задекларовано українським законодавством. Усі ці висновки потребують подальших глибинних досліджень через повторні аналізи соціологічних опитувань, експертних опитувань, мониторінгів та контент-аналізу медіатекстів.

Рекомендації органам законодавчої та виконавчої влади:

- Верховній Раді України слід скоріше розглянути й ухвалити закон «Про суспільне телебачення», який має стати запорукою об'єктивізації, інтелектуалізації та інтеграції для суспільства інформаційного простору;

- Кабінету Міністрів України необхідно виділити фінансування на створення науково-публіцистичних і розвиваючих програм національного виробництва для

дітей та юнацтва, покликаних формувати інтегровану сучасну суспільну свідомість для держави;

- Національній Раді України з питань телебачення та радіомовлення слід посилити контроль за виконанням статутів телерадіорганізацій щодо виконання вимог заповнення ефіру продуктом національного виробництва з урахуваннням потреб усіх верств населення.

Список літератури:

1. Афонін Е.А. Результати моніторингу соцієтальних змін українського суспільства (1992–2012): контекст управління та освіти : тези доповіді на Міжнар. наук.-практ. конф. «Управлінські компетенції викладача вищої школи» (м. Київ) / Е. Афонін. – 14-15.03.2013.

2. Афонин Э.А. Великая коэволюция: глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ : монография [Электронный ресрус.] / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. – К. : Парламентское изд-во, 2003. – 384 с. – (Сер. : Открытая исследовательская концепция : вып. № 2). – Режим доступу : http://library.sociology.kharkov.ua/books/afonin/coevol.pdf.

3. Бойко В. Ментальна конвергенція як нова парадигма трансформації та гармонізації культур [Електронний ресурс] / В. Бойко – Режим доступу : http://visnyk.com.ua/stattya/150-mentalna-konvergentsija-jak-nova-paradigma-transformatsiyi-ta-garmonizatsiyi-kultur.html.

4. Бриганський Ю. За 2012-й рік кількість інтернет-користувачів в Україні зросла на 34 % [Електронний ресурс] / Ю. Британський // Кореспондент.net. – Режим доступу : http://blogs.korrespondent.net/users/blog/bihanskyy/a89395. – Назва з екрана.

5. Бурлакова В. Товарищі поліцейські / В. Бурлакова // Український тиждень : журнал. – 2013. – № 16 (284). – С. 16–19.

6. В Україні рівень бідності в містах наближається до показників у селах – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.unian.net/ukr/news/143731-v-ukrajini-riven-bidnosti-v-mistah-nablijaetsya-do-pokaznikiv-u-selah-ekspert.html. – Назва з екрана.

7. Головатий М.Ф. Соціологія політики : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Головатий. – К. : МАУП, 2003. – 504 с.

8. Експертні оцінки тенденцій інтеграції українського суспільства / Інститут соціології НАН України, відділ соціальної експертизи. – Київ, 2012 р.

9. Ерофеева И. Архетип как средство репрезентации национальных ценностей в журналистике [Электронный ресурс] / И. Ерофеева // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. Филология и искусствоведение. – Киров, 2009. – № 2 (2). – С. 111–115. – Режим доступу : jf.spbu.ru/upload/files/file_1274186057_1293.doc.

10. Ерофеева И. Архетип в медиатексте: возможности и особенности воспроизведения [Электронный ресурс] / И. Ерофеева // Вестник Читинского государственного университета. – Чита : ЧитГУ, 2009. – № 2 (53). – С. 150–154. – Режим доступу : rus.jf.spbu.ru/upload/files/file_1274186057_1293.doc.

11. Афонін Е. Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін, О.В. Суший, Л.М. Усаченко // Український соціум. – 2011. – № 4. – С. 7–30. – Режим доступу : http://www.ukr-socium.org.ua/stok/Aktual/Afonin_4_2011.pdf.

12. Калита О. Архетипи свідомості сучасного українця [Елекетроний ресурс] / О. Калита // Українська правда. – 2009. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2009/12/1/4351123. – Назва з екрана.

13. Карпенко В. Інформаційна політика та безпека : підручник [Електронний ресурс] / В. Карпенко. – Режим доступу : http://ukrlife.org/main/karp/bezpeka13.htm. – Назва з екрана.

14. Карпенко В.Є. Гуманістично-ноосферний підхід – стратегія розв'язання глобальних проблем [Електронний ресурс] / В.Є. Карпенко – Режим доступу : http://www.info-library.com.ua/books-text-11677.html.

15. Мельник Г.С. Mass Media: Психологические процессы и эффекты / Г.С. Мельник. – СПб : Изд-во С.-Петербург. Ун-та, 1996. -160 с.

16. Породько-Лях О. Трансформація етнічних образів у сучасному медіадискурсі (на прикладі концепту-тріади батько-мати-батьки) [Електронний ресурс] / О. Породько-Лях. – Режим доступу : http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2142. – Назва з екрана.

17. Почепцов Г. Інформаційний та віртуальний простори України: кроки в майбутнє [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // Телекритика. – 2013. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/17057. – Назва з екрана.

18. Покальчук О. Тремтячі еліти / О. Покальчук – К. : Форзац, 2011. – 168 с.

19. Про що мовчали новини в березні – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/material/17124. – Назва з екрана.

20. Сич В. Портрет нации [Электронный ресурс] / В. Сич // Корреспондент. – 2011. – Режим доступу : http://blogs.korrespondent.net/journalists/blog/vitaliysych/a33686. – Назва з екрана.

21. Топ-20 сайтів за лютий 2013 року за даними Gemius Audience (Fusion Panel) [Електронний ресурс] // «Телекритика». – 2013. – Режим доступу : http://www.telekritika.ua/rinok/2013-03-27/80313. – Назва з екрана.

22. Украинский диагноз. Исследование ценностей разных народов Европы показало к чему стремятся украинцы [Электронный ресурс] // Корреспондент. – 2011. – Режим доступу : http://korrespondent.net/ukraine/events/1196183-korrespondent-ukrainskij-diagnoz-issledovanie-cennostej-raznyh-narodov-evropy-pokazalo-k-chemu-stre. – Назва з екрана.

23. Хиллман Дж. Архетипическая психология / Дж. Хиллман ; перевод с английского Ю. Донца и В. Зеленского.– СПб : Б.С.К., 1996. – 157 с.

24. Худояр О. Вторая украинская республика: от рассвета до заката. Распад, олигархический консенсус или революция [Электронный ресурс] / О. Худояр, И. Лубьянов. – Режим доступу : http://hvylya.org/interview/politics2/vtoraya-ukrainskaya-respublika-ot-rassveta-do-zakata-raspad-oligarhicheskiy-konsensus-ili-revolyutsiya.html.

25. Юнг К.Г. Божественный ребенок: Аналитическая психология и воспитание / К. Юнг. – М. : Олимп ; ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1997. – 400 с.

26. 72 % української молоді не уявляє свого життя без Інтернету (дослідження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.medaiosvita.ua/material/17543. – Назва з екрана.

Валерій РЕБКАЛО, Володимир КОЗАКОВ

АРХЕТИП ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Постановка проблеми. Сьогодні ми спостерігаємо "відмирання" старої соціально-ціннісної бази, яка вже не служить орієнтиром поведінки в умовах трансформації суспільно-політичної парадигми. Тому стан суспільної свідомості навіть на рівні національної еліти характеризується мінливістю, еклектичністю, духовною розгубленістю, з одного боку, й активним формуванням нової ідеально-ціннісної системи – з іншого. Духовно-ідеологічна криза, що охопила сьогодні всі прошарки українського суспільства, проявляється в різних формах, у тому числі в розриві єдиного духовного простору, втраті національного консенсусу з приводу базових цінностей вітчизняного державотворення. Масштабність та глибина цих явищ породжують питання про спрямованість процесу перетворень в Україні, про наукову обґрунтованість різних варіантів розвитку соціальних сценаріїв, про специфіку української модернізації у процесі входження в європейський культурний простір та його ймовірні результати.

Актуальність дослідження. Для того щоб визначити провідні напрямки становлення та розвитку національної свідомості особистості, в тому числі і державного службовця, треба звернутися до архетипіки як поняття, що походить від традиції платонізму – прообраз, первісний образ, ідея, первісна форма для наступних утворень. Це поняття, що походить від традиції платонізму і розуміється як осяжний розумом зразок, «ейдос».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. тенденція виокремлення в структурі суспільної свідомості неусвідомлених елементів прослідковується в соціально-психологічній традиції (З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг, С. Московічі та ін.). Ті чи інші риси українського національного характеру пов'язані насамперед з розвитком та формуванням національно свідомості та національної ідеї, досліджували відомі діячі – В. Антонович, М. Драгоманов, О. Потебня, І. Франко, М. Грушевський, М. Хвильовий, Д. Донцов, В. Липинський І. Лисяк-Рудницький та інші.

Серед праць, присвячених соціально-ціннісним засадам державного управління, формування національної свідомості, історичної пам'яті та іншим аспектам сучасного процесу державотворення в Україні, слід відзначити роботи Е. Афонінна, Г. Атаманчука, В. Бакуменка В. Козбаненка, В. Князєва, О. Крюкова, І. Надольного, М. Пірен, В. Ребкала, Г. Ситника, П. Штомпки, Ф. Шамхалова. Але місце архетипіки в становленні та розвитку національної свідомості державного службовця в науковій літературі майже не розглядалося. Тому актуальність теми статті не викликає жодних сумнівів.

Мета статті. Метод архетипу не є єдиним науковим засобом дослідження становлення національної самосвідомості особистості та державного службовця в тому числі. Але цей метод дає змогу висвітлення духовно-ціннісних засад вивчення місця і ролі українського менталітету у формуванні національної самосвідомості людини, зокрема державних службовців. У цьому і полягає головна мета статті.

РЕБКАЛО Валерій,
REBKALO Valerii,
доктор філософських наук, професор, засл. діяч науки і техніки України, зав. кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *статтю присвячено з'ясуванню специфіки впливу архетипу на становлення та розвитку національної свідомості української нації. Особливо увага приділяється важливій державно-управлінській проблемі: місцю архетипу в формуванні національної свідомості державних службовців.*

Ключові слова: *архетип, ментальність, національна свідомість, державне управління.*

УДК 329:352

КОЗАКОВ Володимир, KOZAKOV Volodymyr,

доктор державного управління, професор,професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *статтю присвячено з'ясуванню специфіки впливу архетипу на становлення та розвитку національної свідомості української нації. Особливо увага приділяється важливій державно-управлінській проблемі: місцю архетипу в формуванні національної свідомості державних службовців.*

Ключові слова: *архетип, ментальність, національна свідомість, державне управління.*

УДК 329:352

Виклад основного матеріалу. К. Юнг виявляв «колективне несвідоме», що трактується як загальнолюдська основа («грибниця») душевного життя індивідів, успадковувана, а не сформована на базі індивідуального досвіду. Якщо в особистісному несвідомому головну роль відіграють «комплекси» (наприклад, комплекс Едипа, комплекс неповноцінності), то структуроутворюючими елементами колективного несвідомого є «архетипи» – універсальні моделі несвідомої психічної активності, котрі спонтанно визначають людське мислення і поведінку.

Специфіка архетипу духовно-ціннісних орієнтирів і, відповідно, унікальність менталітету українців добре розкривається в контексті філософії серця, антропоцентризму, софійності світу, довершеності природного буття, а також в архетипі естетично довершеної цінності вільної особистості. Зокрема, для українців абсолютною цінністю виявляється не життя, як те диктує масово поширена сучасна ієрархія цінностей, а стержень персональної ідентичності – симбіоз відчуття гідності, сумління та свободи [1].

Таким чином, архетип – це світоглядна основа, на якій базується культурно значуща творчість будь-якого представника нації, а також її переживання.

Проблема самосвідомості цікавила людство з прадавніх часів. Уже Сократ сформулював її як філософське кредо, пізнавальний імператив – "Пізнай себе!" Таке пізнання було для нього не лише засобом задоволення людської допитливості, а насамперед основою для вирішення питання щодо моральних імперативів людської діяльності.

У той час, коли модернізаційні процеси в Україні набирали обертів, в її духовній сфері усвідомлювалося значення національної традиції. Такі українські мислителі XX ст., як В. Липинський і Д. Чижевський роблять її предметом філософської рефлексії: «Однією із найбільш визначних рис культурного життя є існування "традиції", тобто тенденції заховувати, утримувати певні культурні факти, що в великій мірі нагадує індивідуальну пам'ять», – писав Д.Чижевський [2, с. 475]. Він підтверджує значення консерватизму традиції для В. Липинського, для якого традиція – це не «спокійне, пасивне життя в межах сталих, нерухомих, статичних форм, як спокійний, "щасливий" хід за тим, що всі роблять. Бо В. Липинський вбачає суть традиції саме в її творчому характері».

Отже, розуміння культурної традиції цими мислителями заперечує просвітницьке ставлення до неї як до забобону, від якого необхідно позбавитися, і наближає їх до позиції П. Рікера, для якого остання є взаємодією «інновації та седиментації», тобто «засвоєння і закріплення як засвоєних форм свідомості та культури: сенсів, стилів» [3, с. 272].

Разом з тим збереження «авторитету традиції» (Г. Гадамер) як «права залишатися самими собою» [4, p. 18] завжди мало величезне соціальне значення для українців. Архетип як державотворчий інстинкт українського народу підтримувався традиціями зв'язку народної творчості з державними ідеями протягом століть .

Консервативність української ментальності, на нашу думку, не є негативною характеристикою, оскільки в західній традиції існує принципове інше її розуміння. «Консерватизм є самостійною си-

стемою абсолютних ідей. Він визначається такими універсальними цінностями, як рівновага, порядок, стриманість» [5, с. 455], вважає С.Хантінгтон, «Адже людей штовхає до консерватизму шок, викликаний подіями, жахливе відчуття того, що суспільство чи його інститути перестануть існувати» [5, с. 470].

Засновник теорії українського націотворення І. Лисяк-Рудницький писав, що консерватизм як «стихійна духовна настанова великої частини українського суспільства відіграв значну роль й втілювався у міцному збереженні рідної мови, віри, звичаїв та обрядів, традиційних форм родинного та громадського життя» [6, с. 125]. Ця настанова не заважала українцям бути модерною нацією, яка «може бути визначена як територіально означена спільнота людей, що поділяють певний варіант модерної культури та яких пов'язує між собою сильне почуття єдності та солідарності» [6, с. 544]. Отже, обидва, протилежні з першого погляду українські прагнення, зумовлюються єдиними ціннісними мотивами. Однак ані застереження учених, ані політичні лозунги зрештою не врятували від розпаду радянську державу. Зокрема і тому в Україні, в якій процес формування громадянського суспільства та держави мав свою особливу логіку, цінність держави стала каменями спотикання на шляху до структуризації вільного суспільства та якісно нових владних відносин.

На думку С.Б. Кримського, пізнання та відтворення архетипів стає для нас способом зв'язку минулого і майбутнього. При цьому значущість архетипів виходить за межі суб'єктивних психічних станів, вона проявляється і в культуротворчості [7].

Залежно від суб'єкта, носіями самосвідомості, можуть бути індивідуальні (особистісні) або колективні (самосвідомість певної групи людей, об'єктивно чи свідомо об'єднаних у якусь спільноту: сім'ю, рід, верству, клас, професійну групу, конфесію, партію, націю тощо). Отже, можна говорити про наявність різних форм самосвідомості (індивідуальна і колективна) і різних її видів: особистісна, родова, професійна, класова, конфесійна, етнічна, національна, загальнолюдська тощо.

Людина може бути водночас носієм практично всіх видів самосвідомості. Більш того, формування самосвідомості особистості відбувається саме внаслідок інтеграції низки її самовизначень у різних зрізах і сферах оточуючої реальності, життєвого простору, тобто як узагальнений результат індивідуальної, соціальної, професійної, політичної, конфесійної, національної тощо самоідентифікації. Для цілісного уявлення про самого себе індивід має усвідомити своє ставлення до якомога більшого числа наявних у суспільстві цінностей та відносин. Залежно від обставин та потреб один тип самоідентифікації поступається місцем іншому або співіснує з ним. Решта до певного часу залишається у тіні, не відіграє провідної чи навіть помітної ролі в життєдіяльності. Серед численних самовизначень людини чільне місце посідає національна самоідентифікація, що у розвиненому вигляді постає національною самосвідомістю. Це зумовлено тим, що нація для сучасної людини лишається найбільш життєво важливою, фундаментальною історичною спільністю.

Національна самосвідомість як наслідок історичної ґенези нації водночас виступає необхідною умовою її повноцінного розвитку і прогресу. Суть національної самосвідомості визначається як цілісна саморефлексія нації (всебічне розуміння нацією свого історично-цивілізаційного покликання). Архетип національної самосвідомісті виступає могутнім засобом її історичного поступу, повноцінного функціонування у світовій спільноті, спонукає колективну людську волю до активної життєвої позиції, мобілізації всіх наявних і прихованих життєвих ресурсів народу. Схоже розуміння ми знаходимо у Д. Донцова: «Мільйони розбіжних людських воль єднають в одному – "спільні тріумфи в минулім", "слава предків", дальше – спільна воля в теперішнім і "готовність до дальших великих діл, одна велика ціль для всіх в майбутнім", одне велике підприємство, що з'єднало б під своїм гаслом всі ентузіазми, весь фанатизм, всі горіння мільйонів, вириваючи їх у критичні моменти життя поза рамки їх буденних турбот та егоїзмів у напрямку до одної великої мети» [8, с. 225].

Національна самосвідомість пробуджує і стимулює такі могутні емоційно-

психологічні рушії національного прогресу, як патріотизм і служіння народу, які не в змозі замінити жодні меркантильні розрахунки, матеріальна вигода тощо. Втім, ці останні не завжди є надійною опорою національного розвитку, адже легко перетворюються під час коливання економічної та соціально-політичної кон'юнктури на гальмо національного поступу, а то й на його нищівно-руйнівну силу. Натомість, породжений національною самосвідомістю патріотизм практично не залежать від матеріального становища нації. Більш того, на нашу думку, погіршення життєвих умов, загроза національному прогресу або незалежності, інші подібні негативні явища стимулюють духовну енергію національно свідомого громадянина, а відтак спричиняють сплеск його патріотичної діяльності. Наприклад, сьогодні ми переконані, що в перші роки Великої Вітчизняної війни країну врятувало не стільки недолуге керівництво державної верхівки, скільки величезний патріотизм народних мас.

Разом з тим відсутність національної самосвідомості як самоцінної категорії не тільки не спонукає до пошуку причин суспільного колапсу і шляхів порятунку нації, а, навпаки, викликає сплеск антипатріотичних настроїв. Не мобілізація сил для того, щоб взяти свою історичну долю у власні руки, а пошук «сюзерена», до якого можна було б податися у «васали» за обіцянку щедрих подачок. Така психологія, прояви якої ми спостерігали в політичному житті України лише нещодавно, – прямий наслідок деформованої, нерозвиненої національної самосвідомості. Такий стан є дуже небезпечним для нації. Жоден зовнішній примус не може зрівнятися за ефективністю свого впливу з внутрішнім поривом мас, зумовленим їхнім розумінням історичної та моральної необхідності їх дій.

Національна самосвідомість здатна виконувати функцію регулятивного (управлінського) механізму завдяки органічному поєднанню в ній двох протилежних моментів – консервативно-психологічного і творчого. Безперервний процес самопізнання, поглиблення розуміння своїх проблем, пошук шляхів та засобів їх вирішення складається в сталу систему архетипів, поглядів, цінностей і регулятивних настанов, обов'язкових для виконання всіма членами національної спільноти (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Зміст функцій національної самосвідомості

Функції		**Зміст**
Пізнавальна		Національна належність; Національні особливості; Національна історія; Фольклор, звичаї, традиції; Геополітичний стан нації; Національні ідеали
Ціннісна	**Емоційна**	Любов до Батьківщини; Патріотизм; Громадянський обов'язок; Національна гідність; Пошана до національної історії; Духовні цінності нації
	Раціональна	Свобода; Незалежність; Історична місія нації; Національна самобутність; Цивілізаційна місія нації
Регулятивна	**Консервативна**	Захист національного суверенітету Збереження національної самобутності Дотримання національних традицій
	Творча	Пізнання історичного досвіду інших націй Пошук нових шляхів і засобів національного розвитку

Однак усередині суспільства існують певні соціальні групи, які внаслідок специфіки своєї (насамперед – професійної) діяльності мають виступати провідними

носіями національної свідомості. Ці групи зазвичай відносять до категорії «національна еліта». Певно, що до них, поряд із політиками, митцями й педагогами, належать державні службовці (мілітарні й цивільні).

Національна самосвідомість детермінується великою кількістю чинників, що визначають її архітектоніку та змістовну особливість і, відповідно, функціональну спроможність, практичну ефективність.

Основні чинники, що формують національну самосвідомість як у генетичному, так і в функціонально-структурному плані, хоча і взаємопов'язані між собою, однак є відносно самостійними сферами. Їх можна умовно поділити на три великі групи: об'єктивні, практично-духовні та ідеальні (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Чинники формування національної свідомості

Об'єктивні	Практично-духовні	Ідеальні
Спосіб життя народу Геополітичне становище Економічний стан Політичний режим	Етнічні стереотипи Історична пам'ять	Національна ідея

До перших належить увесь комплекс суспільно-історичних реалій, які визначають спосіб життя народу. Тут слід зазначити, що відмінність, а в багатьох випадках повна протилежність об'єктивних умов життя формує і відповідне специфічне бачення цінностей, проблем, ідеалів, завдань, принципів життєдіяльності та інших складових національної самосвідомості. На нашу думку, важко сповідувати ті ж самі ідеали та цінності респектабельним західноєвропейцям та надірваним важкою ношею економічних і соціальних проблем українцям. Тому намагання швидко переорієнтувати національну самосвідомість українців у руслі самосвідомості благополучних західних країн є не лише малоефективним, а і згубним, як, наприклад, спроби деяких політиків переконати націю в доцільності встановлення в Україні федеративного устрою (на зразок Німеччини), що, поза всяким сумнівом, означало б, зважаючи на сучасні об'єктивні реалії, неминуче самознищення країни. Більш того, фактичний провал Євроконституції на теренах самої Західної Європи також наочно продемонстрував передчасність спроб скинення з «терезів» політичної історії фактора національної самосвідомості.

До практично-духовних чинників належать насамперед властиві певному народу етнічні стереотипи (архетипи, традиції, звичаї, типові риси характеру й поведінки, домінуючі емоції тощо), а також історична пам'ять, усталена символіка, народні святині. Ці явища етнічної культури трансформуються у найстійкіші, а в багатьох випадках – найвпливовіші елементи національної самосвідомості. Втілюючи головні принципи та основний зміст національного духу у видимих конкретних речах і образах, вони породжують миттєвий емоційний відгук серед усіх верств етнічної спільноти, виступають ефективним засобом передачі накопиченого багатьма поколіннями життєвого досвіду, тобто засобом соціалізації, виховання членів цього етносу.

Особлива роль серед механізмів формування національної самосвідомості належить архетипу історичної пам'яті. Вона не лише фіксує величезну кількість подій, а й синтезує, сплітає їх у єдине цілісне мереживо національної історії, де кожен факт, подія займає свою ціннісну нішу. Відбувається своєрідне сортування набутого досвіду на позитивний, який слід засвоювати і примножувати, і негативний, який слугує застереженням. Історична пам'ять виступає не німим свідком минулого, а живим збудником людської волі й водночас дороговказом, орієнтиром доцільної активності. Німецький мислитель К. Ясперс був повністю правий, стверджуючи, що «минуле не завершується: воно продовжує жити... Воно не лежить перед нами як

залишки того, що було. У минулому криється більше, ніж добуто з нього до цього часу...» [9, с. 266].

Однак достатньо «виграшна» на початку 90-х рр. ідея про «національне відродження» України, так і не знайшла гідного місця в системі політичних цінностей, а отже і державно-управлінською цінністю в Україні стала хіба що «ділова українська мова» як специфічна професійна мова бюрократа. Тому цілком закономірно, що на початку XXI ст. національна ідея поступилася місцем ідеї європейського вибору. Європейський вибір приніс Україні новий проект ціннісної моделі – так звані «європейські цінності». Серед них, поряд із демократією, чільне місце посідають поняття громадянського суспільства і прав людини.

Приміром, одним із засобів європейської інтеграції України цілком доречно вважається адаптація її законодавства і структури державного управління до стандартів ЄС, дотримання принципів європейського адміністративного простору. Але чи можна ці ж стандарти прикласти до сфери культурного й духовного буття українського народу? Якщо робити це механістично, подібно до того, як ми пробуємо запозичати європейське законодавство і структуру державного управління, то в кращому разі – із цього нічого не вийде, в гіршому – українець, почавши усвідомлювати себе європейцем, перестане усвідомлювати себе українцем. Така практика «національної стандартизації» вже застосовувалася в Радянському Союзі, її деструктивні наслідки досі спостерігаються в незалежній Україні.

Висновки та подальші напрями наукових досліджень. Сьогодні в Україні з новою гостротою постає питання про культурну й цивілізаційну ідентичність, про місце між Заходом і Сходом, індустріальним і постіндустріальним суспільством. Розуміння специфіки й перспектив формування ціннісної системи її політичної культури набуває особливого значення.

З'ясовано, що типова для багатьох наукових праць, які присвячено дослідженню розвитку громадянського суспільства та правової держави в Україні, помилка полягає в тому, що ці дослідження здебільшого базуються на порівнянні принципів, які були вироблені класичною ліберальною теорією, з нинішнім українським суспільством, на підставі чого і робляться висновки про розвиток вітчизняної демократії. Методологічна правомірність таких досліджень викликає, як здається, виправданий сумнів, адже сама ліберальна теорія у своєму розвитку зазнала істотних трансформацій, що були викликані критикою її з боку комунітаристів та консерваторів, певною розчарованістю в класичному лібералізмі, ідеєю завершення класичного способу модернізації суспільства. Слід розуміти, що посткомуністичні суспільства опинились в досить унікальній ситуації, і цей факт не дозволяє проголошувати, що їх розвиток повторює шлях демократії в західноєвропейських країнах. Посткомуністичні суспільства утверджують демократію під час структурних трансформацій західного суспільства, принципи якого вони прагнуть імплементувати.

Вітчизняна модель колективної ідентичності будується на національних засадах, що певною мірою суперечить державним прагненням західноєвропейської інтеграції. Втім, ці моделі розвитку ціннісного консерватизму та європейської ліберальної модернізації не виключають одна одну абсолютно. Змістовні складові ціннісних орієнтацій української ментальності (свобода, індивідуалізм, толерантність) передбачають можливість їх включення в європейський культурний простір. Завданням вітчизняної науки державного управління стає розробка механізму переходу до нової моделі солідарності з урахуванням усіх суперечливих позицій ідентичності українців. Разом з тим у сучасній Україні система цінностей державного управління виявляється спотвореною внаслідок впливу численних факторів, у тому числі проявів рудиментарної свідомості радянської гіперінтернаціоналістської свідомості; історичних наслідків територіальної, національної та політичної подрібненості України в недалекому минулому; сучасних ризиків і загроз глобалізації; гуманітарно-ціннісного відставання масової суспільної свідомості тощо.

Натомість дієвим механізмом насправді ціннісної інтеграції України в Європу і цілій світ має стати активне розуміння архетипів національної культури, власних, у тому числі – державно-управлінських традицій. Як приклад застосування державно-управлінської традиції в процесі формування національної самосвідомості громадян наведемо британську монархію, яка, по суті, давно вже перестала бути монархією. Разом з тим британець (будь він за національністю англієць, шотландець чи ірландець) цілком правомірно може сказати більшості інших європейців: «у французів – президент, у поляків – президент, в українців – президент, а у нас – її величність королева», і він (британець) цим пишатиметься, не звертаючи уваги на весь анахронізм британської монархії. Більше того, усвідомлення «приналежності» до британської монархії досі є одним з найбільш ефективних інтегруючих механізмів для вже досить давно самодостатніх націй (британців, канадійців, новозеландців, австралійців).

Цей приклад, звичайно, не означає, що Президента України потрібно терміново перейменувати в «гетьмана», хоча, можливо, і варто над цим серйозно порозмислити. Однак у сучасних реаліях України структура засобів втілення національної ідеї лишається настільки ж розмитою, як і сама національна ідея.

Водночас класичні архетипи українського національного характеру, якими ми так звикли пишатись, – індивідуалізм, толерантність, моральність, працьовитість тощо, є занадто ідеалізованими і потребують перегляду з позиції того, що мотивує громадян діяти саме таким чином.

Список літератури:

1. Калуга В. Архетипи українця [Електронний ресурс] / В. Калуга. – Режим доступу : http://www. proza.ru /2012/12/20/1170.

2. Чижевський Д.І. Початки і кінці нових ідеологій / Д.І. Чижевський // Історія філософії України : хрестоматія. – К. : Либідь, 1993. – С. 471–482.

3. Рікер П. Навколо політики / П. Рікер // Панорама новітньої науки: пер. з фр. // Рюс Ж. Поступ сучасних ідей – К.: Основи, 1998. – С. 565-567.

4. Fetcher I. Der neokonservatismus und seine Widersruche // Neokonservative und “Neue Angriff gegen Sozialstaat und liberare Demokratie in den Vereinigten Staaten Westuropa und der Bundesrepublik / Hrsg. Von I. Fetcher. – Munchen : Beck, 1983. – S. 11–34.

5. Hungtington S. Conservatism as an ideology / S.Hungtington // American Science Review. – 1997. – Vol. 51, nr.2. – P. 454–473.

6. Лисяк-Рудницький І. Консерватизм / Лисяк-Рудницький І. ; пер. з англ.

// Історичні есе : у 2 т. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – С. 119–125.

7. Проблеми теорії ментальності. – К. : Наук. думка, 2006. – 408 с.

8. Донцов Д. Дух нашої давнини. / Д. Донцов – Дрогобич : Відродження, 1991. – 245 с.

9. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс – М. : Изд-во полит. лит., 1991. – 527 с.

СУШИЙ
Олена,
SUSHYI
Olena,

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті здійснена спроба об'єднати результати досліджень взаємозв'язку між соціальними (інституційними) і психічними (психосоціальними) процесами як основи для переосмислення традиційних уявлень про соціальний діалог. Аналізуються елементи неформальних інституційних практик, їх вплив на формування параметрів політичного процесу.*

Ключові слова: *інституційні практики, комунікація, соціальне партнерство, соціальний діалог.*

УДК 32:351

Олена СУШИЙ

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ У ФОКУСІ АРХЕТИПНОЇ ПАРАДИГМИ

Постановка проблеми. Здатність узгодження різних групових інтересів і підтримка соціального консенсусу є центральним завданням демократичного реформування українського суспільства і держави. Його вирішення супроводжується інтенсивним пошуком нових смислових орієнтирів соціального розуміння громадянського суспільства і політичної дії державних структур. Складність і суперечливість цього процесу обумовлена тим, що суттєвою проблемою політичних систем у перехідних суспільствах є імперативний рівень неформального політичного простору (інститутів, зв'язків, практик), що розмивають засади демократичних механізмів в управлінні суспільством [3].

Переважаючий вплив неформальних «правил гри» стає визначальним у формуванні параметрів політичного процесу, адже будь-який формальний інститут здатен бути фасадом неформального управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні експерти підкреслюють важливість насичення державної політики ідеологією соціального партнерства як умови суспільної консолідації та здійснення необхідних для подальшого розвитку України реформ; при цьому досягнення суспільної згоди розглядається як невід'ємна складова цілеспрямованої гуманітарної політики держави, а соціальний діалог – як демократичний спосіб вирішення соціально-політичних конфліктів [5; 9; 10]. Разом з цим, оцінюючи досвід «реформаторських проектів» на пострадянському просторі, в тому числі в Україні, дослідники звертають увагу на посилення впливу неінституціональних (неформальних) схем у практиці соціально-політичних відносин (Г. Хелмке, С. Левитски, А. Фісун, О. Крисенко, В. Гельман, А. Медушевський та ін.). Як зазначає В. Гельман, сама по собі «неформальність», яка іманентно притаманна будь-якому суспільству, може по-різному позначатися на формальних інститутах і поведінці індивідів. Однак у фокус уваги дослідників частіше потрапляють саме ті «конкуруючі» неформальні інститути, які не просто підміняють собою формальні правила, а призводять до негативних ефектів [1].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз сучасних публікацій свідчить про системний характер соціального діалогу, головними складовими якого виступають інституційна і комунікативна підсистеми. Однак «інституційні ефекти», що нині супроводжують суспільно-трансформаційні зміни, виявляє глибокий взаємозв'язок між характером перебігу та спрямованістю соціальних процесів і несвідомими уявленнями людини, що рескріптивно закріплюються у формі стереотипів, норм та інших соціальних інституціях [6]. Ця обставина формує нове проблемне поле осмислення соціального діалогу, а саме його аналізу в площині соціоментальних (психосоціальних) характеристик соціуму, що охоплюють не тільки сферу несвідомої детермінації процесів становлення свідомості, а й будь-які інші соціальні (соціально-матеріальні) форми його об'єктивації. Спробу їх осмислення слід визначити як ***мету цього дослідження***.

Виклад основного матеріалу. Дослідження закономірних проявів суспільної трансформації, втілених у соціально-матеріальних (інституційних) формах людського буття та в їх зв'язку з психосоціальною культурою суб'єктів управлінських дій, показує, що новоутворювані соціальні, культурні, історичні та матеріальні форми людського буття, з одного боку, стають сьогодні похідною суб'єктивних (психосоціальних) сутностей, а з іншого боку, вони, будучи твореннями психосоціальних сутностей, розмаїття яких зростає, зумовлюють виникнення нових інституційно-управлінських практик.

Кожен елемент цілісної структурованої системи від найпростішого до державно-управлінського містить алгоритм «інституційне середовище → інституційна структура → інституційна практика» як стан та активно діючий комплекс підтримання неперервності її функціювання та самовідтворення на інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях:

– інституційне середовище (інституції як «політичні встановлення») постає як сукупність «правил гри» (правил, норм, санкцій), формальних правил та неформальних норм, відкритих та прихованих встановлень, які загалом упорядковують та роблять передбачуваною людську взаємодію;

– інституційна структура визначає взаємозв'язок конституйованих політично організаційних форм (держава, політичні партії, громадські об'єднання тощо) та соціального середовища, а також домовленостей – інституційної згоди – щодо обов'язкового дотримання додаткових «внутрішніх» обмежень, які доповнюють діючі «правила гри»;

– інституційна практика відображає особливості реалізації інституційних згод у конкретному інституційному середовищі та характеризує поведінку а́кторів у рамках різних організацій [7, с.152–153].

Власне, інституційні практики постають, з одного боку, як форми відтворення типових ситуацій (норм, правил) та позицій (статусів, ролей), у рамках та «під кутом зору» певної соціальної групи; з іншого – як форми колективного осмислення, з властивими їм глибинними (архетипними) праформами.

Взаємозв'язок між управлінням і ступенем розвитку системи представництва інтересів залежить від організації прямих і зворотних зв'язків, які складають основу функціонування демократичної політичної системи, визначають легітимність прийнятих рішень. Характеризуючи роль системи представництва інтересів в політичному процесі, американський політолог Ф.Шміттер писав: «відносна керованість сучасних високоіндустріальних розвинених капіталістичних держав залежить не стільки від сукупного «перевантаження» політичних систем, тобто – від дисбалансу між сумою запитів суспільства і можливостями держави, скільки від дискретних процесів виявлення, формування, просування і реалізації потенційних групових домагань і запитів» [11, с. 342].

У більш вузькому (управлінському) розумінні державні інституції постають насамперед як структури політичного режиму, що спираються не на загальносоціальні зв'язки (або систему представництва громадянських інтересів), а на конкретні внутрішньо-елітарні коаліції та альянси. Останні, власне, і контролюють статусні, кадрові, організаційні, фінансові та інші ресурси в державі та суспільстві. По-суті, в державі завжди утворюється, умовно кажучи, «командний пул», тобто головна структура, яка володіє фактичною перевагою у створенні управлінського порядку і контролює ці ієрархічні та мережеві зв'язки в системі управління державою. Роль громадськості у цьому відношенні проявляється трояким чином: через 1) групи організованих інтересів, 2) дискурсивні практики, а також через 3) форми прямого тиску на структури влади та управління (у вигляді страйків, пікетів, референдумів тощо) [8, с. 166–167].

Проте дедалі виразнішою рисою сучасного політичного пейзажу стає однобічність комунікації між суспільством і владою, де люди самі не прагнуть донести до прав-

лячих кіл свою думку. По суті, проблеми, які виявилися засадовими для суспільної кризи в Україні, стали перешкодою на шляху розвитку діалогу між владою та суспільством. Серед найгостріших з них слід назвати:

1) зловживання політичними та економічними свободами, де найбільш кричущо заявляє про себе проблема забезпечення балансу інтересів різних груп населення – нинішній дисбаланс цих інтересів у бік олігархів (власників близько сотні великих підприємств) робить «нерентабельними» зусилля решти суб'єктів господарювання та бюджетних працівників;

2) повернення до міфологізму і державного міфотворення, особливо в контексті проголошених реформ (міфи) та їх реального втілення – міфи, за якими живе Україна сьогодні, унеможливлюють вирішення реальних суспільно значущих проблем;

3) квазікласові форми опозиційного протистояння – сформований квазіантагонізм між представниками малого та середнього бізнесу (опозиційне ядро), з одного боку, та представниками великого бізнесу (олігархи) і держави, що захищає їхні інтереси, – з іншого;

4) суспільна недовіра, розчарування і психологічна втома від політиканства, які трансформувалися в дистанціювання громадян, їх капсулювання в мікросередовищі сімейно-родинних, товариських відносин, які містять достатньо високий рівень довіри, соціально-психологічної та моральної підтримки: з одного боку, це дає змогу підтримувати стабільність суспільства, а з іншого – перешкоджає розвитку інституцій, що сприяють діалогу суспільства та влади;

5) державно-управлінська діяльність відбувається на тлі амбівалентності (подвійного стану) суспільної свідомості, наслідком чого є ситуаційний характер поведінки, висока інформаційна залежність людей (так вважають 54,75 % опитаних, згідно з даними моніторингу соцієтальних змін), до якої додані також психопатологічні неврози та моральна втома від результатів дії влади;

6) зловживання і маніпуляція ціннісною неоднорідністю суспільства, де рівень усвідомлення ціннісних розбіжностей між регіонами і спільнотами всередині країни реально коливається від фактичного невизнання цього факту до соціальної поляризації – розділення на «своїх» та «чужих», «добрих» та «поганих», проголошення «Східної» та «Західної» або «національної», «архаїчно-комуністичної» та «кримінальної» України тощо.

Очевидно, що кардинальна зміна формату взаємодії держави і суспільства передбачає рух в напрямку поєднання соціального діалогу з громадянським і політичним і, таким чином, формуванні нової моделі узгодження інтересів різних соціальних груп і прошарків суспільства – класів, етносів, релігійних, професійних, територіальних та інших груп населення, на умовах соціального партнерства. У цьому форматі соціальний діалог постає як паритетна конструктивна співпраця між громадянським суспільством (як самостійною сферою суспільних відносин, в якій реалізуються приватні інтереси громадян та їх груп, яка існує паралельно з державою, однак прямо їй не підкоряється) і державою (як носієм суспільних інтересів) [2].

Разом з цим реалізація динамічних реформ виявляє безпосередню залежність від балансу формальних та неформальних практик на рівні вертикальних (суб'єкт-об'єктних) і горизонтальних (суб'єкт-суб'єктних) зв'язків. Змістовна узгодженість формальних та неформальних практик зміцнює процеси політичної інституціалізації та забезпечує спроможність проведення динамічних реформ, здатних змінити укорінені в минулому принципи взаємодії соціальних суб'єктів у системі «людина – суспільство – держава». У свою чергу, функціональна слабкість формальних інституцій створює сприятливі умови для розвитку неформальних практик, здатних не тільки розвивати, але й викривлювати процеси політичної інституціалізації та посилювати рівень невизначеності у суспільстві. Зростання напруги між формальними (інституційними) та неформальними практиками спричинює виникнення особливо-

го комплексу інституціалізованих процедур унормування виниклих неформальних практик, що відповідають істотним потребам та інтересам суспільства та окремих суспільних груп і політичних акторів (клієнтелізм, корупція, кланова політика, схеми відходу від оподаткування, селективне застосування права державним апаратом тощо).

Особливу роль у інституційних суспільних перетвореннях відіграє психосоціальний комплекс політико-управлінської еліти України. У контексті створення державної політики, як свідчать результати нашого дослідження, значна частина керівних кадрів все ще віддає перевагу «глобальним», «універсальним», «інваріантним», «абстрактним» способам мислення і дії. «Керівна свідомість», на жаль, залишається вразливим з боку різних міфологем, а реформаторство часто перетворюється на формальні компанії, властиві командно-адміністративної логіці управління. Це віддаляє політико-управлінську еліту від успішного здійснення суспільних реформ і вирішення нагальних проблем розвитку суспільно-політичної модернізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Подолання історичної тяглості успадкованих форм інституційного дизайну та викривлення процесу інституційних змін нового типу необхідно потребує цілеспрямованих консолідованих дій у напрямку функціональної переорієнтації інституційних практик на розвиток, виконання та досягнення соціально-значущих цілей, а отже – вирішення завдань:

– оптимізації формальних (соціально-нормативних) та актуальних (реальних) форм соціально-політичного та державно-управлінського процесу;

– налагодження механізмів функціонування зворотних зв'язків між державним та недержавними секторами в їх співвідношенні з процесами самоорганізації та самоврядування на рівні суспільства та соціальних груп;

– посилення «нормативних рамок» через адміністративно-правове забезпечення функціонування системи контролю/відповідальності та інтеграції норм, правил і стратегій, які зміцнюють стан внутрішнього локус-контролю як готовності конкретного громадянина перебирати на себе відповідальність за власну долю й не сподіватися на опіку всемогутньої держави.

У контексті зазначених завдань логіку трансформаційних перетворень інституційного дизайну визначатиме:

– подолання закорінених інституційних практик та історично-конкретних конфігурацій політико-владних відносин у рамках країни/регіону/міста шляхом формування та розвитку інституційних практик та комунікативних стратегій як поєднання ідеальних (інваріантних) моделей політико-управлінських структур та реальних форм політико-владних відносин;

– конструювання життєдайної публічної сфери та комунікативних практик як розгалуженої мережі альтернативних представницьких центрів функціонального збалансування (децентралізації) відносин між центром (влада) і периферією (соціально структурований простір) та попередження функціональної узурпації державно-управлінських інституційних практик шляхом відносно рівномірного розподілу функціональних якостей між членами суспільства, розширення спектра альтернативних голосів, а також поля учасників прийняття владних рішень;

– коригування діяльності та особливо риторики влади відповідно до домінуючої та загальнозначущої системи норм та цінностей, які визначають високий рівень інтеграції, підтримують цілісність, забезпечують регулювання шляхом консенсусу/згоди, соціального партнерства/діалогу.

Сучасний американський дослідник Б. Латур точно помітив, що хоча наука управління підпорядковується власними законами, можливо, не зайве було б враховувати соціальні, культурні та політичні аспекти, якими пояснювалося б, чому деякі здорові організаційні принципи ніколи не застосовуються на практиці [4, с. 75]. Отже, в процесі проектування державних і соціальних перетворень соціальний діалог має стати внутрішньою вимогою єднання державно-політичного механізму із соціально-культурним організмом.

Список літератури:

1. Гельман В.Я. «Подрывные» институты и неформальное управление в современной России / В.Я. Гельман // Полития. – 2010. – №2 (57). – С.6–24

2. Давиденко В.В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис... д-ра політ. Наук : 23.00.02 / В.В. Давиденко. – Л., 2008. – 35 с.

3. Крисенко О.В. Вплив неформальних інститутів на український політичний процес [Електронний ресурс] / О.В.Крисенко // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4. – С. 58-62. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/SP_4_2012.pdf.

4. Латур Б. Пересобирая социальное. Введение в акторно-сетевую теорию // Экономическая социология. – 2013. – Т. 14. – № 2. – С. 73–87.

5. На шляху до суспільної злагоди / упоряд. Ю.Ж. Шайгородський. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2001. – 144 с.

6. Некита А.Г. Социализация бессознательного отчуждения в массовом обществе : автореферат дис. ... доктора философских наук : 09.00.11 / А.Г. Некита. – Великий Новгород, 2010. – 40 с.

7. Патрушев С.В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы / С.В. Патрушев // Политическая наука. – 2001. – № 2. – С.146–186., с.152 – 153.

8. Соловьев А.И. Государственные стратегии России: институциональные возможности и барьеры / А.И. Соловьев // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации : материалы 8-й международной конференции факультета государственного управления МГУ им. М.В.Ломоносова; 26-28 мая 2010 г. : в 3 ч. : Часть 1 / отв. ред. И.Н. Мысляева. – М. : Издательство Московского университета, 2010. – С.164–173.

9. Соціальне партнерство і державна політика: від теорії до практики демократизації державного управління / заг. ред. В.М. Мартиненко. – Х. : Магістр, 2009. – 251 с.

10. Україна: політичні стратегії модернізації : зб. науково-аналітичних доп. / за заг. ред. М.М. Розумного. – К. : НІСД, 2011. – 328 с.

11. Шмиттер Ф. Увязка интересов и управляемость политических режимов в современной Западной Европе и Северной Америке / Ф. Шмиттер // Теория и практика демократии. Избранные тексты / пер с англ. В.Л. Иноземцева, Б.Г. Капустина. – М. : Ладомир, 2006. – С. 341–348.

Володимир ШЕДЯКОВ

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МІФУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ

Постановка проблеми. Регулятивні впливи соцієтального масштабу стикаються з необхідністю вирішення завдань на трьох рівнях змін: техніко-технічному, соціально-економічному та ціннісно-культурному. Оскільки складність й інерційність процесів зростає від першого з них до третього, враховуватися ця обставина має і під час оцінки тривалості ефективних для проведення трансформацій у площині кожного з них регулятивних заходів, а також різноманітності управлінських композицій і може варіюватися в украй широкому діапазоні. Зокрема, дослідження значення міфу для процесів антропогенезу і суспільствогенеза спирається на риси природи міфу та його регулятивні можливості [1; 14]. Отже, спеціальне вивчення міфу відкриває додаткові можливості прогресу, пов'язані с формуванням та зміцненням на рівні архетипів управлінських механізмів розвитку.

Втім, усвідомлення засобами науки процесів формування адекватного складності суспільних процесів світогляду, що відбуваються, багато в чому гальмується звичною упевненістю, що міф – лише форма донаукового сприйняття та інтерпретації дійсності. Проте саме базові символи, які грунтуються в глибинних архетипах культурно-цивілізаційного світу та відображають стійкі ціннісно-смислові конструкції і забезпечують багато в чому характер сприйняття, формуючи каркас світосприйняття, створюючи його внутрішню структуру, що і дозволяє трактувати міфологічні образи як гібридні, які, з одного боку, більш-менш точно відображають зовнішній світ, а з іншого – відображають на його розумінні внутрішню спрямованість свідомості, певний соціокультурний код [14, с. 76]. Відповідним чином прикладні антропологи і прихильники акультурації, наприклад, пов'язували вирішення суперечності між традиційними соціокультурними нормами і потребами розвитку з реалізацією стратегій взаємної акомодації (звикання) й адаптації старого і нового. Між тим, тривалість і стабільність бажаних трансформацій забезпечується їх відповідністю базованим на архетипах стійким парадигмам соціального сприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади розгляду проблем аксіології та створення науково-дослідного апарату вивчення міфу закладено, насамперед, роботами Р. Барта, М. Вебера, Е. Дюркгейма, М. Еліаде, Е. Кассірера, Ф. Кессіді, К. Клакхон, К . Леві-Стросса, О. Лосєва, Т. Парсонса, А. Р. Редкліфф-Брауна, Г. Спенсера, Е. Тайлора, В. Томаса і Ф. Знанецького, К.-Г. Юнга, Дж. Фрезєра, К. Хюбнера та Ф. Шеллінга. Значну роль у формуванні відповідної вітчизняної наукової традиції мали багаторічні філософські роздуми Г. Сковороди та наукові розробки проблем міфологічного світосприйняття з боку відомих авторів, серед яких С. Аверинцєв, В. Андрущенко, Е. Афонін, В. Буян, Т. Вакулова, Є. Воропай, О. Висоцький, Є. Головаха, П. Гуревич, Р. Додонов, О. Донченко, К. Зуєв, Л. Кочубей, В. Кравценюк, В. Кремень, А. Кривицька, О. Лосєв, В. Лях, В. Малахов, Л. Нагорна, Н. Паніна, О. Полисаєв, Н. Пробійголова, О. Радченко, О. Ременець, А. Ручка, Ю. Сєрова, В. Скалацький, Т. Суходуб, С. Тримбач, Ю. Шайго-

ШЕДЯКОВ Володимир
SHEDYAKOV Volodymyr,
доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті викладаються результати дослідження специфіки та умов постсучасного міфу під час здійснення регулювання соцієтального рівня. Міф аналізується як важлива складова частина процесів пожвавлення культурних кодів у системі забезпечення успіху модернізації суспільства.*

Ключові слова: *міф, технологія соціального регулювання, суспільний розвиток.*

УДК 323.1

родський та ін. Характер культурних репрезентацій, значення цінностей та духовно-інтелектуальної активності для соціокультурного антропогенезу може базуватися на досягненнях таких учених, як С. Анісімов, Л. Аннінський, В. Бакіров, З. Батенін, О. Бузгалін, О. Дробницький, О. Балакірєва, Ю. Борисова, Г. Гак, В. Лекторський, М. Ліфшиц, В. Межуєв, В. Ожогін, Н. Побєда, Г. Померанц, І. Попова, А. Ручка, Л. Сараскіна, Е. Соловйов, Л. Столович, В. Толстих, В. Тугарінов, А. Уледов, С. Цимбалюк, В. Ядов. Під час вивчення ролі ідеальних відносин і репрезентації діяльності в культурі суспільства слід ураховувати дослідження Б. Дубіна, Д. Дубровського, С. Катаєва, Е. Ільєнкова, М. Желнова, М. Лівшиця, О. Мамалуя, Н. Побєди тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні зберігає свою високу теоретичну і практичну цінність потреба в дослідженні ролі архетипічних підстав міфотворчості для процесів соціокультурного антропогенезу та можливостей/загроз його спрямованого використання для підтримки процесів, що розцінюються як позитивні і такі, що сприяють подоланню (локалізації) тенденцій негативних.

Мета статті. Відповідно, темою цього матеріалу є виклад результатів дослідження архетипіки специфіки та умов формування й розповсюдження постсучасного міфу під час здійснення регулювання соцієтального рівня. У теперішніх умовах під час формування нової системи глобального управління кожна держава повинна з повагою ставитися до мультіцивілізаційного характеру змін, коли в розмаїтті необхідно бачити потенціал не загроз, а розвитку. Таким чином, ефективне володіння постсучасними технологіями соціального управління передбачає використання прийомів і трансформації соціальних міфологем для спрямованого впливу на суспільні процеси. Відповідно, не тільки досягнення науки, але й міфічні образи мають цілеспрямовано використовуватися з метою зміцнення та розвитку суспільства, його «зосередження» (О. Горчаков, Ф. Тютчев), формування точок прориву та лідерських груп (С. Кургінян, М. Калашников), для забезпечення довготривалого ефекту «позитивних мутацій» (О. Бузгалін, А. Колганов), закріплення прогресивних змін через механізми свідомого, підсвідомого та несвідомого сприйняття та переконання. Тому, наприклад, боротьба за міфологеми, ціннісні комплекси традиції минулого часом обертається прагматичним вибором майбутнього [5; 7; 11; 15].

Виклад основного матеріалу. Аксіологічна сторона існування і розвитку міфу, що відображає глибинні архетипи народу, часто визначає роль конкретних різновидів цього явища в історії конкретного культурно-цивілізаційного світу, зокрема його як спокійних, так і переломних моментів [2, 4, 6; 10]. Наявність у процесі соціокультурного антропогенезу істотної ролі міфотворчості обумовлюється регулятивним впливом різноманіття культурних традицій і підходів та взаємодіє з ним. Формування ж світогляду істотною мірою залежить від сукупності визначальних ціннісних орієнтацій людини, її ціннісного корелята.

Відповідно, емоційний вплив міфу, образу, символу – ключова риса, яка створює можливість заражати. При цьому, як і будь-який життєздатний вірус, мім в змозі адаптуватися до змін середовища, змінювати форму, мутувати, зливатися з іншим. Таким чином, вкладання текстів-вірусів та образів-вірусів в змозі змінювати основу соціальних інтеграторів і викликає трансформації соціальних мереж. Під впливом архетипів стає можливим здійснення не безвекторних, окремих і випадкових змін, а перетворення трансформацій на системні й спрямовані. Як відомо, у соціальних відносинах складаються і групи комунікацій, більш інтенсивних і тісних, ніж інші. Їх вивчення та інтерпретація можуть здійснюватися як у рамках соціально-кібернетичного (наприклад, як клік), так і соціолого-епістемологічного (перш за все, як концептуальних корелятів) підходів. Наступність їх відтворення пронизує такі ключові елементи соціальної структури, як групи і соціальні інститути, містячи в собі як універсальні, кросскультурні риси, так і явища, властиві конкретним культурно-цивілізаційним світам. Їх активізація на основі народних архетипів реанімує в

суспільстві ціннісні, мотиваційні та спонукальні комплекси, що фіксуються в тому числі й у вигляді набору конкретних ціннісно забарвлених міфів.

Таким чином, використання вітчизняної національної та регіональної специфіки практики культурної репрезентації стає важливою складовою частиною пожвавлення культурних кодів і використання продуктивних архетипів у системі забезпечення успіху постсучасної модернізації суспільства. Базові риси специфіки постмодерністської дійсності, що впливають на передумови сприйняття, – відсутність «зовнішньої опори» людини в як соціальному, так і природному оточенні; швидкі зміни соціокультурного середовища та можливість його індивідуальної свідомої зміни, поширення феномена «масової культури» замість «культури для певного кола» із спрощенням характеристик самої культури; поширеність і багатоаспектність різних комунікацій тощо. Як один із наслідків трансформацій зростає необхідність самостійного ухвалення головних життєвих рішень кожним і, відповідно, фіксується стійкість ситуації вибору для людини. Звісно, процеси міфотворення/деміфологізації надають ресурсні бази для полегшення «тягаря свободи», інтерпретації явищ, тенденцій і процесів навколишньої дійсності.

Разом з тим додатковими підставами міфотворчості стають, зокрема, такі: 1) ситуація зникнення звичного соціального середовища (розпад держави, відмова від ідеології, зміна віри; 2) перехід до незрозумілих умов життєдіяльності, незвичних соціальних практик, 3) озовнішнення факторів значимих життєвих змін. Однак механізм міфу допускає його використання і для запуску і закріплення прогресивних тенденцій, міф може згуртувати, зробити конкурентоздатнішим, сильнішим. При цьому міф – це не відлуння «донауки», «квазінауки» і «паранауки», громадські та індивідуальні функції міфу, науки та ідеології мають явну специфіку, вони співрезонують, але відрізняються, причому посилення мережевого характеру суспільства впливає не тільки на поширення міфу, але і на сам процес міфотворчості: міфи трансформуються, змінюючи то форму, то зміст і набуваючи рис творців. Більш того, якщо, наприклад, західноєвропейський процес створення загальнопоширених міфів у цілому завершився у XIX столітті, то в Україні він активно триває, що відкриває додаткові можливості. При цьому важливо сприймати різноманітність не стільки як зосередження загроз, скільки як додаткові можливості, причому міф як явище часто є трансрегіональним, але його конкретні прояви, сфера реалізації та динаміка є регіонально мінливими. Тим самим він може бути ресурсом як для розмивання культурного простору макрорегіону глобальними інфраструктурами, так і для обстоювання своєї культурної самобутності. Людина живе у відчуженому світі, де є вимір буття, що освоюються засобами міфу. Ця сфера змінюється, в тому числі під впливом умов життя і, відповідно, посилення тих або інших засад відчуження для всього комплексу відносин. Зародження й оформлення національних і регіональних міфів, базуючись на іманентних цінностях буття, має відмінності просторово-часової конкретики.

І саме соціальна міфотворчість часом демонструє якості ресурсу ефективного регуляторного впливу. Це значення міфу в суспільстві, що трансформується, посилюється соціальними мережами, які забезпечують як заміщення відсутніх повноцінних інститутів (за М. Кастельсом), так і проникнення політико-економічних ідеологій у сакральне життя. Особливості політичної соціалізації в мережевому суспільстві об'єднують ієрархічно централізовані різомічні мережеві контакти, виносячи в площину повсякденного рутинного вибору кожного воістину смислостворюючі питання. Взагалі, загальне поширення відносин віртуального капіталу (фінансового капіталу особливого зразка), підпорядкування їм чужих йому сфер, перетворення на основний спосіб відтворення корпоративно-мережевого стану суспільства і культури передбачає як зростання ірраціональних форм і рівнів, так і активне залучення кожної людини до вирішення окремих аспектів удосконалення діяльності корпорації і залучення до широкої мережі різних горизонтальних організацій. Віртуальний капітал (фінансовий капітал особливого зразка) як основний засіб життєдіяльності

та відтворення корпоративно-мережевого стану суспільства і ринку передбачає часткове «втягування» людини як носія унікальних творчих здібностей у процеси оптимізації діяльності корпорації і залучення його в широку мережу горизонтальних організацій.

При цьому постсучасність накладає свій відбиток на характер і сприйняття міфів. Постсучасність, постмодерн у певному сенсі – теж є міфічними: їх класичний зміст входить як одна з тенденцій до характеристики рис будь-якого часу, тим більш – занепаду чи переродження. Але продовження рафінованої постсучасності субпасіонарністю і може стати не тільки наслідком підвищення різноманітності і моці паразитарних (а не продуктивних) форм використання часу, але і причиною подальшого розпаду і розкладання. І саме соціальна міфотворчість демонструє якості напрямку дієвого управління процесами, відносинами й особами в мультикультурному середовищі сьогодення та майбутнього. Отже, в тому числі і завдяки якості соцієтальної роботи з міфами залежить конкретність, якою буде специфіка нашого часу для кожного конкретного культурно-цивілізаційного світу.

Логіка однозначності причинно-наслідкових зв'язків (модель «дерева») давно переросла в модель «кущ» (характеризує соціальність, що виросла до багатофакторності) і «різому» стохастичного стану соціальності, де сплелися самі химерні поєднання логіки буття. Будь-яка гілка може стати коренем, вузлом нового розвитку. Так, наприклад, на мікрорівні соціальних відносин «горизонтальні» інтереси фіксуються в регіональних домінантах спілок, «ройових» підприємницьких структурах, збільшенні кількості «менеджерських» організацій, посилення впливу соціальних мереж на бізнес і громадське життя. Втім, якщо соціальна система має єдність структури і тенденцій трансформації, то несистемна соціальна цілісність часто її позбавлена: вона – об'єкт свідомо конгломератний, мозаїчний. Якщо перша конституюється соціально-особистим началом, то інша – індивідуально-психологічним. Перша допускає нерівність частин та ієрархію організації, тоді як друга – рівність елементів і гармонію, відсутність заздалегідь встановлених масштабу і нормативу. Однак ці відмінності аж ніяк не є абсолютними. При цьому соціальні зв'язки нині все частіше є імовірнісними і стохастичними, їх детермінації не обов'язково мають причинно-наслідковий характер, а, найчастіше, синхронний. Як результат ця загальна модель типологічно зближується з варіантом несистемної соціальної спільноти. Разом з тим, якщо соціальна система завершує історію епохи превалювання соціально-особистісного розвитку, то несистемна соціальна спільнота відкриває епоху індивідуально-психологічну. У період же трансформації суспільства їх риси накладаються і перетинаються, створюючи строкате черезсмужжя погано структурованих соціальних інституцій і комунікацій.

При цьому існування будь-якого зразка суспільного ідеалу в усіх без винятку соціальних утвореннях зумовлюється, в першу чергу, прагненням осмислити суперечливий характер суспільного буття і знайти продуктивні шляхи його покращення. І якщо умови існування розвинутого суспільства виводять на провідне для існування суспільного ідеалу місце відносини на кшталт «людина – суспільство», то в первісному соціумі має місце домінування відносин «людина – природа». Водночас функціонування суспільного ідеалу під час найдавнішого суспільства має низку дуже істотних особливостей, пов'язаних, зокрема, і з тим, що на ті часи місце людини в світі ще не досягло ні конкретно-загального, ні абстрактно-понятійного рівня, існувало переважно у вигляді чуттєво-образних уявлень, а суспільний ідеал був безпосередньо вплетеним у міф, стаючи його важливою складовою частиною. Відповідно, відображення дійсності в такому зразку ідеалу має нереальні, фантасмагоричні риси та спрямовується за межі тієї соціальної структури, де здійснювалася безпосередня життєдіяльність людей. Тим не менш, будь-яка міфологія підпорядковує і надає форму силам природи і суспільства; в уяві і за допомогою уяви вона формується і зникає, отже, трансформується разом із зміцненням дійсного панування людини над силами природи.

Таким чином, формуються технології зміщення реальності в потрібному напрямку за рахунок стимулювання бажаних трансформацій. При цьому ефективною моделлю співіснування і змін у відчуженому світі залишаються перетворені форми, а реалізація стимулювання бажаних зрушень може здійснюватися шляхом посилення відплатності в більш-менш конкретних формах. Зв'язок міфу з психофракталами як внутрішньо динамічними структурними елементами індивідуальної і соціальної психіки призводить до формування стійких психокомплексів, що фіксують матрицю соцієтального психофракталу [5]. Застосування цього в соціальних комунікаціях дозволяє апелювати одразу до вже ціннісно забарвленої даності («це очевидно», «це зрозуміло», «це добре»), обходячи заслони критичного сприйняття. У результаті вкидання до свідомості певних подразників може перетворювати їх на точки конденсації, а в поєднанні зі створенням потрібного трансформаційного середовища це забезпечує рух суспільства в заданому напрямку. Таким чином, ефективне володіння постсучасними технологіями соціального регулювання передбачає використання прийомів і трансформації соціальних міфологем і використання їх для спрямованого впливу на соціальні процеси. Крім того, механізми і соціальні технології «м'якої» влади (зокрема, стимулювання бажаних трансформацій) часто базуються на безпосередньо пов'язаних з архетипами фундаментальних рівнях людської особистості, що відкриває додаткові можливості і ліквідує певні обмеження в продуктивній роботі з реальністю під час організації міжсистемних інформаційних потоків [3; 12; 13; 17].

Однак сьогодні ЗМІ найчастіше використовують цей механізм для посилення громадських орієнтацій аж ніяк не на участь у виробничому процесі і творчому пошуку, а на різноманітні варіанти споживацтва. Від ідеології Творчості, Досягнення (як результату ефективних зусиль) вони перейшли до пропаганди філософії Дарування (випадку, що приносить щось від народження або в процесі життя). Як тло для сюжетів обирають вкрай високий матеріальний рівень (винятки зустрічаються рідко і часто пов'язуються із сатиричними планами). Гра в життя заміщає вирішення реальних проблем, відбувається відвертання від світу реального на користь вигаданого віртуального. Світ починається в житті і думках кожної людини. Інформаційне цунамі стало ефективним засобом управління масами, активного впливу на підсвідомість, трансформації характеру сприйняття навколишнього світу, причому конкуренція псевдодокументалістик впливає на дійсність.

Втім, здійснення ефективних моделей роботи з інформацією має базуватися на особливостях інформаційного простору, характерних для теперішнього рівня соціального розвитку. Отже, якщо колись він передбачав створення управлінських композиції переважно на базі усного мовлення, а пізніше – печатного тексту або радіоповідомлення й телебачення, то нині – насамперед завдяки особливостям «нових медіа». Природно, кожний з цих етапів не тільки змінював ресурсну базу підготовки та здійснення інформаційного впливу, але і трансформував управлінські техніки. Водночас якість присутності в інформаційній сфері постсучасності дедалі більше залежить від уміння оперувати хибними величинами соціального та індивідуального життя. Зростає і специфічна регулятивна роль химер суспільного сприйняття. Отже, для успішного проведення нової модернізації необхідно вийти на так звані «світові стандарти» швидкості та обсягу отримання об'єктивної інформації, забезпечити її доступність і якість.

Проте Інтернет не тільки надає море інформації та допомагає ідентифікації першоджерел. Він також загострює проблему зовнішнього маніпулювання, інформаційного шуму та полегшує підтасовування фактів під потрібний ряд. Тим самим сьогодні нове звучання отримує формула «багатознання розуму не навчає»; для кожного зростає цінність базових знань і методології, що дозволяють відбирати індикатори, а також здібності створювати нове. Відповідним чином підвищується значення захисту від інформаційного проникнення різноманіття «культурних вірусів». Це є особливо важливим для гібридної зони як території активної культурно-цивілізаційної дифузії.

Відповідна трансформація соціального середовища проведення трансформації тісно пов'язана з інверсією відчуження на індивідуальному та соціальному рівнях. У пострадянському транзиті поєднуються потоки, що мають коріння у специфіці соціалістичного минулого (у зв'язку з явищем загальної приватної власності, хибної соціальної вартості тощо), запозичені в елементах олігархічного капіталізму (й тому близькі до класичних моделей, досліджених постмарксистськими школами), а також характеризують перехідність до нової епохи – з особливостями в різних культурно-цивілізаційних світах і регіонах. Наявність багатого різноманіття елементів різних підсистем накладається також на співвідношення відчуженої праці та вільної самодіяльної творчості, що надає додаткові можливості і забезпечує широкий діапазон рішень з трансформування свідомості та підсвідомості шляхом формування управлінських композицій інформаційних впливів.

Крім того, особливості нової епохи під час підготовки та здійснення індивідуального та соціального діалогу підсилюють потенційні можливості використання пограничних психічних станів, маргінальних груп суспільства, проміжних соціальних прошарків, територій інтенсивного діалогу та соціокультурної дифузії, відповідно, потенціалу їх міждисциплінарного аналізу. Помітнішим стає виникнення світу, що складається з досить різнорідних частин – держав, що віддаляються одна від одної в координатній сітці соціального вибору, підходів, які випливають із пріоритетів свободи, демократії та прав людини або виокремлюють як першочергові цілі стабільність, ресурсну безпеку і розвиток. У цьому світі, незважаючи на певні додаткові складності, втілення конкретних форм оптимальної реалізації інформаційних впливів передбачає широке застосування алгоритмів сценарного, проектного та варіативного підходу до втілення м'якого регулювання.

Отже, механізми та соціальні технології «м'якої» сили та гнучкого управління часто базуються на фундаментальних рівнях людської особистості, відкриваючи додаткові можливості та ліквідуючи певні обмеження в продуктивній роботі з реальністю під час організації міжсистемних інформаційних потоків. Тут має місце своєрідне «обертання основи»: якщо інструментальні цінності формуються інтересами й потребами людини, то фундаментальні – самі їх формують. Інакше кажучи, і на досить динамічному актуальному «побутовому» рівні світосприйняття відкриваються додаткові ніші впливу. Це поширює можливості боротьби не стільки силової, фізичної, скільки за свідомість та підсвідомість людини, дає змогу не перемагати шляхом ліквідації людини, а робити привабливою бажану поведінку.

При цьому сукупність інформаційних систем розбивається на різні класи, в тому числі глобальних, міжнародних, національних, макро- мезо- та мікро регіональних та окремих організаційних структур. Водночас інформаційний діалог набуває нині більш складних форм; технології та прийоми інформаційної взаємодії під час пошуку ресурсів і проектів нового Модерну мають тенденцію до відтворення нових форм, які базуються на визнанні неповноти знань учасників процесів та сукупного впливу результатів взаємодії на гравців.

Тому нова епоха створює умови розширення діапазону використання інформаційних технологій, орієнтованих не на участь у виснажливому інформаційному протиборстві, а на взаємодії у потоці подій, де кожний не має повноти інформації та залежить від дій інших акторів. При цьому міфічно-символьні конструкції можуть допомагати підготовці умов конкретних ситуацій інформаційної взаємодії, коли перемога одного є програшом іншого (в межах гри з нулевим результатом) або існує можливість спільного виграша/програша (в межах гри з ненулевим результатом) чи то суттєвих змін положення за її ітогами ще й третої сторони. Таким чином, формуються нові вимоги та можливості управлінських композицій епохи створення умов нового Модерну на базі підвищення різноманіття методів, прийомів і технологій інформаційного менеджменту.

Відповідно, потрібен новий формат стратегії, тактики й оперативного мистецтва здійснення перетворень, що реактуалізує діалектику впливу на постмодерні проце-

си в рамках ефективної управлінської політики в умовах глобальних трансформацій сьогодення і підготовки привабливого образу майбутнього [8; 9; 16; 18–20]. При цьому технології успішних трансформацій вже вимагають перенесення акцентів з директивних вказівок на м'яке стимулювання бажаних процесів і поведінки. Однак навіть у разі отримання передбачуваних від впливів наслідків можливою є не тільки оптимістична інтерпретація – дійсність реагує на заходи очікуваним чином, що дозволяє припустити, що дискурсивні (раціональні, засновані на попередніх міркуваннях) моделі виправдовуються. Існує також і песимістична: без раціональних інтерпретацій, непомітно йде нагромадження негативних передумов майбутніх змін і подій; часто виграш – наслідок саме порушення штучних обмежень і творчого використання конкретної специфіки обставин та умов.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, забезпечення тривалого стійкого розвитку культурно-цивілізаційного світу є неможливим без досягнення балансу економічної та соціально-політичної організації соціуму, створення суспільного середовища, адекватного завданням розвитку. Отже, необхідним стає повернення базових ціннісних, мотиваційних і спонукальних ієрархій населення країни до творчих, а не фінансово-спекулятивних або властивих рантьє. Інакше кажучи, на порядку денному – зовсім не черговий злам суспільних традицій соціальними інноваціями, а знаходження форм реалізації продуктивних архетипів культурно-цивілізаційного світу. При цьому особливістю суспільних процесів і соціальної безпеки в українських умовах є якраз стихійна активізація міфотворчості. Разом з тим, сьогодні вона відображає не тільки стан глибинних підвалин соціальної пам'яті, але і специфічні риси трансформацій суспільства, які іноді характеризуються як пострадянський і постсучасний транзит.

Зокрема, вже став банальною констатацією результат спостережень за функціонуванням соціально-економічних систем: певна стадія зрілості ринку, як правило, виховує і підтримує існування суспільної єдності на прогресивній основі, що у вестернізованій культурі пов'язується з громадянським суспільством. В умовах же інверсії розвитку (коли не громадянське суспільство створює державність, а держава забезпечує доформування й функціонування громадянського суспільства) розвинена громадськість – умова стійкого досягнення певного економічного рівня. При цьому слід ураховувати специфіку країни, її культурні і політичні традиції, характер і рівень розвитку економіки, якість соціального і трудового законодавства, ступінь асоціювання, розвитку й авторитету суб'єктів соціального партнерства тощо. Відповідно, соціальне партнерство та промислова демократія в ці часи є абсолютно необхідним компонентом для розвитку і продуктивного використання громадського конкурентного середовища, які не повинні перетворюватися на війну всіх проти всіх, а державне регулювання і практика господарювання – на війну держави з бізнесом, тим більш, під час реалізації курсу на високотехнологічне виробництво, якісні соціально-політичні комунікації, коли ефект агори діє в масштабах новітньої ойкумени – свого регіону і, частково, всього світу.

У цій ситуації без об'єднання зусиль усіх секторів господарювання (державного, приватного бізнесу, неприбуткових недержавних організацій), перш за все, без формування соціально відповідального бізнесу створити ефективний механізм вкорінення на практиці заснованих на продуктивних архетипах інновацій у необхідних масштабах утопічно, і лише ринкових механізмів для цього зовсім недостатньо. Між тим, на нашу думку, додаткові резерви соціальної регуляції на пострадянському просторі можуть в першу чергу забезпечуватися: 1) поширенням арсеналу рішень у відповідності до тенденцій поширення різомічних різновидів соціального розвитку та адекватних практик; 2) можливостями, пов'язаними з діалогом і дифузією внутрішніх і зовнішніх культур; 3) трансформацією балансу відносин між державою, суспільством та особистістю.

Перспективи подальших наукових пошуків. У сфері інтересів подальшої розробки тематики регулятивних можливостей постсучасного міфу, з авторської точки

зору, істотне місце має належати уточненню діапазону індивідуальних і соціальних впливів, що відповідають суб'єктним, об'єктним і процесуальним особливостям (зокрема, специфіці системного та кризового менеджменту).

Украй перспективною темою для окремого аналізу уявляється подальше вдосконалення соціально-психологічних основ розвитку економічного життя суспільства, в тому числі – відповідно до циклів його трансформації з використанням наукового апарата вивчення соціокультурних особливостей течії часу.

Складність накладання кросскультурних і специфічних для конкретних культурно-цивілізаційних світів рис, доіндустріального, індустріального та постіндустріального господарських секторів під час зміцнення в глобальному масштабі тенденцій, пов'язаних з формуванням «нової економіки», «економіки знань», «інноваційного вектора змін», потребує спеціального вивчення діапазону архетипічних основ та обмежень перетворень для оптимізації наступного суспільного транзиту й підвищення конкурентноздатності його вітчизняної моделі.

Створення складних управлінських композицій для стимулювання бажаних трансформацій надає можливості для застосування наукового інструментарію перетворено-ірраціональних форм освоєння соціальної раціональності, а також її відображення в ідеальних презентаціях.

Рекомендації органам законодавчої і виконавчої влади.

Ефективне використання в державному масштабі та на рівні місцевого самоврядування напрацювань наукової школи архетипіки потребує активізації політики із забезпечення соціально привабливого дизайну країни – як внутрішнього, так і зовнішнього.

Адаптація до умов активних мультікультурних впливів і переплетеності капіталу передбачає, в першу чергу, розвиток власної системи соціального партнерства, державно-приватного партнерства, соціокультурного середовища підприємництва й інвестиційного клімату в країні.

Успішне забезпечення відповідних трансформації орієнтує на активізацію механізмів участі в модернізаційних альянсах.

Для забезпечення захисту фундаментальних цінностей народу необхідним є оновлення інформаційної інфраструктури країни.

Дерегулювання та деетатизація суспільних стосунків є ефективними лише в жорстко конкретизованих межах і не передбачають тотального складання державою із себе відповідальності за організацію соціальної сфери та трудових відносин. Навпаки, доцільним є зміцнення роли держави в налагодженні партнерської інституціональної взаємодії підприємців і персоналу з організаціями громадянського суспільства (екологів, правозахисників, споживачів тощо), заохоченні (наприклад, на рівні політичних гарантій, додаткових інвестицій, розширення ресурсної бази, надання пільг і преференцій як загальнонаціонального рівня, так і регіональних, прикладів, пов'язаних із землевідведенням, дозволами на будівництво), у формуванні державного замовлення, в інформаційній підтримці форм системного соціально-відповідальної поведінки транснаціональних корпорацій у країні.

Фундаментальним напрямом збереження власної ідентичності та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної моделі розвитку є продовження вивчення та розповсюдження за рахунок ресурсів як державного управління, так і місцевого самоврядування ефективних форм інтеграції власних соціокультурних традицій і світового досвіду передових практик, що, в свою чергу, потребує розгортання і відповідних досліджень, і організаційно-інформаційної мережі.

Список літератури:

1. Афонін Е.А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Едуард Афонін, Лілія Гонюкова, Радміла Войтович. – Київ : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. – 160 с.

2. Борисова Ю.В. Традиціоналістські та модерністські цінності в структурі молодіжної ціннісної свідомості: соціологічний аналіз : дис. … канд. соціол. Наук : спец. 22.00.01. – теорія та історія соціології / Ю.В. Борисова. — Харків, 2001. – 151 с.

3. Вакулова Т.В. Функции мифов в государственном управлении / Т.В. Вакулова // Публичное управление: теория и практика. – 2010. – № 3–4. – С. 10–17.

4. Головаха Е.И. Постсоветская аномия: особенности выхода из состояния аномической деморализации в России и на Украине / Е.И. Головаха, Н. В. Панина // Общественные науки и современность. – 2008. – № 6. – С. 5–10.

5. Донченко О.А. Психофрактали як природна вимога ненасильства в управлінні [Електронний ресурс] / О.А. Донченко. – Режим доступу : http: // www.politicon.iatp.org.ua/ tm/donchnenas.htm.

6. Залеський З. Соціальна перцепція національностей у Центрально-Східній Європі / З. Залеський, Б. Рожновський, З. Хлевінський // Соціальна психологія. – 2004. – № 6. – С. 63–76.

7. Кривицька О. Історична пам'ять у контексті створення національного міфу / О. Кривицька // Сучасна українська політика. – 2012. – Вип. 27. – С. 104–113.

8. Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу [Електронний ресурс] / Ю. Левенець. – Режим доступу : http: // www.myth.net.ua/lib/yung4.htm.

9. Лич В.М. Місце людського капіталу у здійсненні стратегії ефективного розвитку та забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки / В.М. Лич, В.Є. Шедяков // Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення : у 2 ч. : Ч. ІІ. – Київ : КНУБА, 2009.– 236 с.

10. Магун В. Жизненные ценности населения Украины: сравнение с 23 другими европейскими странами. Ст. 1. / В. Магун, М. Руднев // Вестник общественного мнения. – 2007. – № 3 (89). – С. 21–34.

11. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Л.П. Нагорна. – Київ : ІПіЕНД, 2012. – 328 с.

12. Радченко О. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення / О. Радченко. – Харків : Магістр, 2009. – 380 с.

13. Сєрова Ю.В. Соціальна міфотворчість як невід'ємний механізм функціонування суспільства / Ю.В. Сєрова, В.М. Скалацький // Гілея. – 2012. – Вип. 67. – С. 226–231.

14. Цораев З.У. Мифический смысл и социальный код / З.У. Цораев. – СПб : Изд-во СПбГУ, 2007. – 270 с.

15. Черных В.Ю. Историческая антропология и аксиология истории / В.Ю. Черных // АНТРО: Анналы научной теории развития общества. – 2011. – Вып. 8. – С. 7–17.

16. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Юрій Шайгородський. – Київ : Знання України, 2009. – 400 с.

17. Шедяков В.Є. Використання міфологічних конструкцій в інформаційному впливі: можливості та обмеження / В.Є. Шедяков // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 65. – С. 422–433.

18. Шедяков В.Є. «Людський капітал» і розвиток трудових відносин: взаємопереплетення внутрішніх і зовнішніх тенденцій / В.Є. Шедяков // Новий формат стратегії і тактики соціально-економічного розвитку України: людина, громада, держава : Ч. 3.11. – Київ : Корпорація, 2005. – С. 371–380.

19. Шедяков В.Е. Информационные воздействия в периоды избирательных кампаний Украины (1991–2012): стратегии, технологии, инновации / В.Е. Шедяков, Д.Д. Попов, Л.Ф. Гаврилова ; [общ. ред. П.Д. Морозова]. – Київ : Преса України, 2012. – 152 с.

20. Шедяков В.Є. Ресурсний потенціал методології: піар в соціальному просторі / В.Є. Шедяков // Розбудова іміджу інститутів сектору безпеки України: viribus unitis : колект. монографія. – Київ ; Женева ; Луганськ : Янтар, 2013. – С. 76–117.

ЗМІСТ НОМЕРА

Вступне слово..... 5

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Олег Амосов, Наталя Гавкалова. Моделі публічного адміністрування (архетипова парадигма). 6
Олена Боровицька. Архетип як чинник стратегіальної регуляції державного управління..... 14
Тетяна Бутирська. категорії неоплатонізму як архетипи сучасної держави. 23
Олександра Власенко. Вплив архетипів національної ментальності на формування механізмів державного управління національною інноваційною системою. 32
Сергій Дорошенко. Державно приватне партнерство як наслідок архетипіки у державному управлінні. 42
Валентина Євдокімова. Світовий досвід моделей державного управління як архетипна складова для вдосконалення механізмів державного управління в Україні... 49
Тетяна Новаченко. Архетипна природа наставництва як чинника становлення та розвитку авторитету молодих керівників. 55
Віталій Омельяненко. Управління процесами створення регіональної екосистеми інновацій з урахуванням особливостей інституційних архетипів..... 64
Олена Шибанова-Роєнко, Сергій Котов-Дарті. Проблемні домінанти публічного управління в аспектах антикризового знання. 71
Ольга Шипунова, Алла Сафонова. Сакралізація в контексті публічної політики: архетип соціального устрою. 80

СУСПІЛЬНА ПОЛІТИКА

Ірина Березовська. Про специфіку художнього медіа-образу політика: досвід феноменологічного аналізу. 86
Тетяна Бєльська. Публічна політика і система владно-суспільних відносин: архетипний підхід..... 93
Олексій Валевський. Культурна політика як творення архетипів модернізації українського суспільства**.** 100
Володимир Васільєв. Комунізм як спокушання. 107
Тетяна Кадлубович. Архетипічні основи політичної поведінки. 113
Василь Куницький. Громадська експертиза як архетип публічної політики органів влади..... 122
Катерина Меркотан. «Архетипи трансформації» як засіб маніпулювання свідомістю виборців. 131
Марія Пірен. Архетипові засади становлення та розвитку української національної ідеї..... 136
Тарас Плахтій. Стратегії взаємодії українських політичних еліт (архетипний підхід)..... 144
Людмила Приходченко, Микола Іжа. Архетипні засади еліти та лідерства в політико-адміністративному реформуванні системи державного управління. 154
В'ячеслав Сальніков. Міжнародні відносини, світова і регіональна політика в архетипічній парадигмі. 160
Віолетта Трофімова. До питання про жіночі архетипи в публічній сфері: архетипічні основи європейської салонної культури. 167
Сергій Юшин. Архетип владної цефалізації у системі координат державного устрою. 173

ДЕРЖАВА ТА СУСПІЛЬСТВО

Тетяна Авраменко. Державне управління охороною здоров'я в умовах медико-демографічних змін (архетипова складова)..... 183
Едуард Афонін, Андрій Мартинов. Архетип і соцієтальне: взаємодія і взаємовпливи..... 193
Олена Донченко. Індивідуальна інтерсуб'єктивність як архетип дому. Типи інтерсуб'єктивності. 201
Ірина Корчак. Архетипова складова сталого розвитку суспільства..... 210
Павло Крупкін. Архетип сакральності..... 216
Олексій Крюков, Олександр Радченко. Архетипні підстави типологізації пострадянських політичних режимів в умовах демократичного транзит..... 221
Микола Кузьмін. Кордон як архетип соціального простору взаємодії етнокультурних груп: кримські реалії. 228
Марія Лашкіна. Інформаційний простір як чинник трансформації архетипу національної держави в умовах глобалізації..... 235
Валерій Ребкало, Володимир Козаков. Архетип як ключовий елемент становлення та розвитку національної свідомості державного службовця. 245
Олена Суший. Соціальний діалог у фокусі архетипної парадигми..... 252
Володимир Шедяков. Специфіка формування та використання міфу в системі соціальної регуляції 257

CONTENTS OF ISSUE

Opening address 5

Section I PUBLIC ADMINISTRATION

Oleg AMOSOV, Natalia GAVKALOVA. Public administration patterns (archetypical paradigm). 6

The authors present their vision of public administration and evolutionary development of patterns. In addition, they argue the existence of the national archetypes that build up the paradigm foundation of public administration. The article proves the necessity of forming a «Good Governance» foundation model in the national public administration based on the archetypal paradigm. Recommendations are presented to the legislative and the executive bodies that aim to develop public administration taking under consideration the national archetypes.

Olena BOROVYTSKA. Archetypes as the driving force of strategic regulation of the state governance 14

The article talks about state governor's strategic reflective tendencies as unconscious mechanisms of his/her activity. Archetypes are viewed as the driving force of its regulation. The author demonstrates the relevance of the scientific concept of strategic organization and regulation of the creativity process, developed by academician - V.O. Molyako, since it is regarded as a version of the methodological additions in the state management.

Tatyana BUTYRSKA. Categories of neoplatonism as archetypes of the modern state ... 23

This article reviews such principle questions relating to the basic concepts of human existence, as a state, state-building, is devoted to the problem faced by a technical civilization and which is formulated as the problem of the one and the rich, since this problem is the basic in philosophical doctrine of neo-platonism, the author turns to the philosophical categories and concepts of neo-platonism, as cultural phenomena of humanity, which are archetypes information; the category of neo-platonism are considered in relation to the most complex object of human knowledge, which is a state, analyzes the state value, the value of state for internal harmony of the society.

Aleksandra VLASENKO. The influence of national mentality archetypes on the formation of mechanisms in state government of the national innovation system 32

The article investigates the connecting systems among the archetypes of national mentality, socio-economic model, the national innovation system and the national pattern of public administration. It is argued that formation and development of the national innovation system depends on the depth and rate of transformation from the traditional economy to the knowledge based economy. The author suggests a classification of national innovation systems based on ethno-metric approach aiming to establish the best mechanisms for their management.

Sergii DOROSHENKO. Public private partnership as the result of archetype in government administration 42

The article is devoted to the scientific and the practical understanding of public-private partnerships as viewed through the archetype in government administration. The analysis reveals the structural elements of the human psyche, hidden in the collective unconsciousness, with the emergence and the current state the PPP, as an instrument of governmental administration. The main advantage of the PPP is the flexibility of its usage, as is the human intellect itself, as well as its application in solving systemic problems of socio-economic development in accordance with the logic of social behavior.

Valentyna IEVDOKYMOVA. International experience of public administration model as the archetypal element in improving the mechanisms of public administration in Ukraine 49

The article compares the archetypal approaches to the formation of public administration system of advanced countries and system of governmental control in Ukraine. In addition, an attempt is made to justify the need to preserve academic staff in the process of improving both the mechanisms of governance in general, and providing the administrative services in particular.

Tetyana NOVACHENKO. An archetypical nature of mentoring as a factor of formation and development of young managers' authority 55

The article analyses an archetypical nature of mentoring. The supervisor-coach is a trusted person, a friend, a facilitator, a partner, the inspirer, the teacher. His/her competent and confident personality accumulates the strength in the archetype of the Self. A real example of a reputable supervisor-coach is the one who corrects and strengthens the values and motivations of a young manager, which would allow the latter to lay the foundation for his/her own authority. Mentoring is a significant factor in the formation of the young leader's authority.

Vitaliy OMELYANENKO. Administering the processes of regional ecosystem innovations creation considering the peculiarities of institutional archetypes 64

The article describes the creation of innovative regional ecosystem and its peculiarities in the context of the archetypes paradigm. It suggests a framework of regional development based on archetypes of open innovations and the motivational component of innovation and investment processes.

Elena SHIBANOVA-ROENKO, Sergii KOTOV-DARTI. Problematic dominants of public management in the aspects of anti-crisis awareness 71

As multidimensional and diverse as the public administrative process is all its forms, including an anti-crisis spectrum and the complexity of choosing the optimal management decisions, it inevitably predisposes the knowledge of certain patterns inherent in the public and private relations as well as ability to predict, admire and even use the emerging deviations from the general regularities. It appears that crisis often stands out as a dominant of information from the position of problematization of the public phenomena.

Olga SHIPUNOVA, Alla SAFONOVA. Sacral in the context of the public policy: the social order archetype 80

The article emphasizes an existential-value aspect of public affairs, which assumes the balanced combination of freedom choice principle and social order archetype. Spontaneously appearing mechanisms of public agreement are analyzed together with social unity and trust in the authority institutions. The effectiveness of sacralization takes the central place as the method of controlling totally the individual's actions and thoughts; it is identified by fusing the archetypical contents of personal and collective unconscious.

Section II SOCIAL POLICY

TIrina BEREZOVSKAYA. The specifics of the artistic media image of a politician: the experience of the phenomenological analysis..... 86

The image of a public figure largely determines the social and political tensions in the country. For this reason, the media creates the image of a politician, implementing both the expectations of the population, and the intentions of the politician. The quality of how the media executes this task largely determines the success of the state's progress. The phenomenological analysis that this author offers for the study of the artistic media-image of a politician, will enhance greatly the creation of an image of a politician.

Tatiana BELSKA. Public policy and the state-public relations system: archetype approach..... 93

The article identifies the fundamentals of human consciousness evolution. The author states that forms of governance and subordination emerged based on archetypes in the process of historical development. She also determines the influence of archetypal structural elements on public policy and public relations, as well as analyzes the characteristics of influence the planetary level of consciousness has on the power-public relations at the present global stage of civilization evolution.

Oleksii VALEVSKYI. Cultural policy as creating modernization archetypes of the Ukrainian society 100

The article analyses the reasons for failures in modernization of Ukrainian society. The author argues that the liberal reforms were unsuccessful due to the weak cultural policy and its inability to create modernization archetypes in the public consciousness. The cultural policy is defined as the creation of set values determining the behavior of people and forming the symbolic foundations of an identity. The main directions of cultural policy are shown as those aimed at the development of innovative potential of the Ukrainian society.

Vladimir VASILIEV. Communism as a form of flattery 107

This article analyzes the archetypical angle of Chernyshevsky, Turgenev and Dostoevsky's works in the way they describe the process of luring the «russian boys» to the idea of communism.

Tatiana KADLUBOVICH. Archetypical foundations of the political behavior 113

The article investigates unconscious foundations of political behavior represented by archetypical heritage of people, determining their experience and stimulating for participation in politics.

Vasiliy KUNITSKIY. Social expertise as an archetype of public policy of governmental authorities..... 122

This article analyses the main problems that arise when civil society institutions conduct expertise of governmental authorities' performance. It investigates the main stages of public expertise formation as a variation of public control in Ukraine. The author makes certain recommendations for improvement of public expertise as an instrument of effective and constructive dialog between authority and society.

Kateryna MERKOTAN. "Archetypes of transformation" as means for manipulation of voters' consciousness 131

The article is devoted to the problems of the archetypes used in writing election agendas, as well as in creating the image of a political leader for the election campaigns. The authors reviews the manipulative potential of the transformation archetypes used to win the elections. The election agendas of the winning political parties from the last parliamentary elections in Ukraine are analyzed in terms of the use of archetypal images of the Hero and the Trickster. Manipulative possibilities of using archetypes in the formulation of election programs of candidates for people's deputies of Ukraine are illustrated.

Maria PIREN. Archetype principles of Ukrainian national idea, its formation and development 136

The article describes the emergence of archetypal principles in the development of the national idea as well as investigates the essence and role of the national idea in the context of state development in Ukraine.

Taras PLAKHTIY. Strategies of interaction of Ukrainian political elites (the archetypal approach) 144

The article analyses the cumulative impact of group effects and processes among the self-organized and organized (structured) elite groups. Based on it and as a result of using a systematic approach, the factors that contribute to the selection of aggressive strategies interact with homogenous groups within the national elite have been identified. The conditions of cooperative strategies selection have been identified within the competitive environment of elite organizations. The appropriate algorithms for collaboration of its members are proposed.

Lyudmila PRYHODCHENKO, Nikolai ?????. The archetypal principles of elite and leadership in political and administrative reformation of public administration 154

The article summarizes the historical lessons of the impact elite and leadership had on the processes of state development. Based on this the archetypal principles of political and administrative reformation of public administration system in independent Ukraine were identified. For instance, the article describes how leaders emerged according to scale, intensity of problems, and financial sources and shows its specifics (instituonalization, specification, pragmatism and professionalization).

V'yacheslav SAL'NIKOV. International relations, international and regional politics in the archetypal paradigm 160

This article talks about the necessity and the possibility of looking at the international relations, international and regional politics through the prism of the archetype. In this article the author demonstrates the peculiarities of applying the archetypal approach to international and regional research and shows its relationship with anthropological, socio-cultural and civilization approaches as well as indicates the main differences and notes the need to improve its scientific objectivity and its tools.

Violet TROFIMOVA. Women archetypes in the public sphere: archetypical principles of European saloon culture 167

The article discusses women archetypes of Greek goddesses, revealed through the life and personality of Marquise de Rambouillet, the owner of one of the first French saloons in XVII century. The author identifies the link between these archetypes and the success of her socio-cultural project.

Sergii YUSHYN. Archetype of power cephalization in the state stucture system of coordinates 173

State power in Ukraine according to its Constitution is carried out on the basis of combination of centralization and decentralization. But how exactly must this "combination" be expressed? Theory is silent about this for now. The practice is such, that formally the priority of decentralization is declared in Ukraine, but actually the reverse tendency prevails. The concept of "cephalization" must be integrated to the search of optimal combination of "centralization" and "decentralization" of power.

Section III STATE AND SOCIETY

Tetiana AVRAMENKO. The public administration of health care under conditions of medical and demographic changes (archetypical component) 183

This article analyzes the theoretical foundations and practical aspects of the national health care system reformation from the perspective of the archetype methodology in the context of developing new public health management approaches under the conditions of medical and demographic change.

Eduard AFONIN, Andrii MARTYNOV. Archetypes and the societal: the interaction and interdependence 193

The article shows how the ideas and concepts of the archetypes and societal are dialectically united. The archetypes universalize social space and time on the ontological level. The convergence of "the archetype" and "the societal" provides an opportunity to transform the ontological approach and investigate the archetypes using the qualitative and quantitative methodology when researching the dynamics of societal change.

Olena DONCHENKO. Individual intersubjectivity as the archetype of the house. Types of intersubjectivity 201

This article highlights an individual intersubjectivity (INIS) as the archetype of one's own home, which emerges and works together with the other two types of intersubjectivity - special and coded.

Irina KORCHAK. Archetypal component of sustainable development in the society .. 210

This article reveals the meaning of sustainable development as well as shows the archetypes of man and nature unity and their interrelationship based on the analysis of possible ways and implementing the concept of sustainable development.

Paul KRUPKIN. Archetype of sacred..... 216

The article discusses the archetype of sacred, which is introduced for an individual's psyche, and is viewed from the historical perspective – both when it was formed as a result of aromorphosis in the evolution of pre-human tribes, and when it was involved in another aromorphosis, laying the foundation for the social evolution. It was discovered that despite the rather long process of secularization in the developed countries, the sacred remains there even though in different forms than it existed before and continues to be important for people and society.

Олексій Крюков, Олександр Радченко. Назва 221

ст
а
т
ты

Nikolai KUZMIN. Border as an archetype of ethnocultural groups in social space interaction: Crimean realias 228

In the article investigates the nature of symbolic social borders. Social border is considered an archetype constituting the cultural groups. The social border is viewed as an archetype constituting the cultural groups. Using the example of modern Crimea the author shows how symbolic borders between ethnical communities emerge.

Maria LASHKINA. Information space as a transformation factor of a national state archetype in the global environment..... 235

The article investigates some features of Ukrainian information space that influence the transformation of the National State archetypes in global environment as well as the new communication technologies development. The author analyses a positive scenario of development under the conditions of globalization. It constitutes the incomplete national consciousness, having absorbed the diversity of global world may cultivate in itself the best features of tolerance, self-organization, cooperation, and practically become a cultural and worldview standard.

Valerii REBKALO, Volodymyr KOZAKOV. Formation and development of the national consciousness of civil servant as represented by archetype, being its integral element . 245

The article identifies the specific impact of the archetype on the formation and development of Ukrainian nation's self-consciousness. There is particular emphasis on the important governmental administrative problem: the role archetype plays in the formation of national consciousness of a civil servant.

Elena SUSHYI. Social dialogue in the focus of archetypical paradigm..... 252

This article attempts to unite the findings from research of interrelation between social (institutional) and mental (psychosocial) processes as a basis for reframing the traditional views of social dialogue. The elements of informal institutional practices are analyzed, as well as their influence on the formation of the political process parameters.

Volodymyr SHEDYAKOV. The formation and usage of "myth" concept in the social regulation system 257

The article presents the results of post-modern myth study, its specifics and conditions while implementing the societal level control. Myth is analyzed as an important part of cultural codes revitalization process while ensuring the success of society modernization.

Наукове видання

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: теорія та практика

збірник наукових праць
Асоціації докторів наук з державного управління
Спецвипуск: червень, 2013 р.

Засновано у 2009 р.
Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України,
Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15786-4258Р від 02.11.2009.

Відповідальний за випуск д. соц. н., проф. Е.А.Афонін

Технічний редактор В. С. Мартинов
Комп'ютерна верстка О. В. Радченко
Обкладинка В. Л. Ковтун

Підписано до друку 22. 05.13. Формат 70х108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. 23,8. Зам. № 01273.
Наклад 500 прим.

Видавництво Асоціації докторів наук з державного управління.
Свідоцтво про Державну реєстрацію суб'єкта видавничої справи
Серія ДК № 3543 від 05.08.2009 р.
61001, м. Харків, просп. Московський, 75.